

ONTOLOŠKO-ANTROPOLOŠKE OSOBENOSTI NIČEOVE
FILOZOFIJE I NJEN ODNOS PREMA NEKIM
PRETPOSTAVKAMA MARKSIZMA

Svaka filozofija se u stvari javlja kao misao svoga vremena, koja svojim novim idejama krči puteve prema još nepoznatom i nesaznatom, još ne-bitkujućem kao nadolazećem. One su, svaka na svoj poseban način, osvijetljavale bitak doživljajima novoga smisla. Među onima koji su veoma nadahnuto govorili o budućnosti ljudske egzistencije, o moći, smislu življenja, gospodstvu i emancipaciji čovjeka, Fridrih Niče zauzima istaknuto mjesto. Polazeći od toga da je čovjek najveće biće za čovjeka, on je, kao i Marks, nastojao da prizemlji filozofiju, da je spusti iz transcendentnih sfera, kako bi naime filozofija mijenjala svijet i bila u službi života. Uz to je potrebno reći da je njegova filozofija par ekselans nauka o ljudskoj energiji, o čovjekovoj hrabrosti i njegovim stvaralačkim pregnućima. Kao učitelj akcije - koji je želio da stvori čovjeka kao gospodara slobodne i nezavisne volje - ovaj filozof je želio da radikalno izmijeni svijet i ljudski život, da revolucionirše i preobrazi ljudsku kulturu, zbog čega su mnoge njegove ideje postale značajne, ulazeći u stalni posjed ljudske misli. Kao protivnik apstraktnog intelektualizma i veliki kritički duh - koji je ostavio vidne tragove u savremenoj filozofiji i književnosti - on je razvijao veoma smjele i originalne ideje koje su oživljavale radikalizam u mišljenju i doprinosile rasvijetljavanju puteva koji vode oslobođenju čovjeka i ljudskog duha od društvene represije.

Postoje mnogi razlozi koji nam daju do znanja zbog čega je Ničov duh u sferi savremenog mislilaštva stalno prisutan i aktuelan. Naime ta prisutnost Ničea uslovljena je, kako njegovim originalnim idejama koje su otvarale nove horizonte ljudske svijesti i saznanja, tako i njegovim zanosnim poetskim stilom. Upravo, on se bavio velikim temama koje se tiču čovjekovog života, izlažući svoje posebno viđenje problema, koji podstiču na razmišljanje o sudbini savremene civilizacije i njenog intelektualnog carstva.

Kao jedan od znamenitih mislilaca, koji spadaju u seji demonskih

ljudi, Niče je posjedovao magičnu snagu izraza, kojom se odlikuju samo oni pravi i istaknuti umjetnici. O tome, pored ostalog, govori i njegovo djelo "Tako je govorio Zaratustra", koje predstavlja, za sve razumne ljude, jedan od neoborivih dokaza o veličini i snazi njegovog duha, kome je (djelu) njegov autor omogućio da se domogne svetog Panteona literarne besmrtnosti.

S obzirom da Ničeova vitalistička filozofija zauzima značajno mjesto na koordinatama kretanja savremene filozofske misli, i da on predstavlja jednu specifičnu istorijsku pojavu u novijoj duhovnoj kulturi Evrope, a kada još imamo u vidu disperzivnost i kontradiktornost njegovih misli i stavova, onda je i razumljivo što je o njemu stvorena ogromna analitičko-komentatorska literatura, u kojoj se na razne načine, i iz različitih motiva, raspravljalo o njegovim idejama, posebno o onim koje su iritirale neka nova gledišta u savremenoj književnosti i umjetnosti. Ovaj najsugestivniji mislilac modernog doba, duh "sa janusovim licem" - kako je to s pravom isticao Eugen Fink - omogućavao je da se njegove ideje domišljaju kako u krajnje negativnom, tako i u pozitivnom smjeru. Zato problem analize smisla i značenja Ničeovih ideja pričinjava veliku intelektualnu teškoću, baš zbog toga što je njegovo umovanje puno dvoznačnosti, pri čemu se, u svome misaonom sistemu, nije pridržavao nužne logičke konsekventnosti. To je najviše bio razlog da su njegove misli zavodile na stranputice i mnoge značajne filozofe kao što su Đerđ Lukač i drugi, koji su Ničea promovirali za preteču rasizma i ideologije fašizma.

Ničeova se misao rodila u krizi građanskog društva i njegove dekadentne kulture, kao i u krizi građanske filozofije - koju je, dakle, uslovio nagli razvitak naučne kulture i pozitivističke svijesti - kada se već smatralo da je carstvo filozofije zauvijek prošlo i da ona nema više šta da kaže. Upravo, njegova se filozofija javila kao svjedočanstvo te krize. Kao kritika svega postojećeg, ona se zalagala za radikaliziranje građanske kulture i ljudskog života uopšte, mada

su se te promjene, za kojima se težilo, željele ostvariti samo na području duhovne sfere, koju je Niče odvajao od sfere materijalnih uslova proizvodnje ljudskog života, odnosno od ekonomskih problema. Za dvojicu građanskih filozofa, Kjerkegora i Ničea, karakteristično je bilo to da su se oni eksponirali kao disidenti građanske filozofije, zauzimajući suprotne pozicije. Oni su se naime ispoljili kao oštri kritičari apstraktnog intelektualizma, metafizičke tradicije, otuđenosti čovjeka unutar moralnih, religioznih i filozofskih sistema građanskog društva. Krećući se van uobičajenih tokova građanske filozofije svoga vremena, kao kritički duhovi, oni su se razlikovali i po svojim motivima i ciljevima kojima su težili, mada se njihova kritika građanskog društva i filozofije odvijala u unutrašnjim granicama te filozofije.

Pošto Ničeova filozofija živi i u današnjem vremenu, ne gubeći nimalo na svojoj aktuelnosti, onda time nalazimo opravdanje smisla naše teme, u kojoj želimo da istaknemo, pored njene manjkavosti i protivrečnosti i veliki ljudski smisao ove filozofije. U našem pokušaju da kritički vrednujemo neke misli koje su se javljale o Ničeu, smatramo da je u interesu filozofske nauke, baš u današnje vrijeme i na današnjem stupnju evolucije tog mišljenja, postaviti pitanje odnosa Ničea i marksizma, imajući u vidu da u nas nije, gledano u cjelini, izvršena ovakva analiza, mada se dosta pisalo o pojedinim problemima i idejama Ničeove filozofske misli. Uz to je potrebno napomenuti da su se neke značajne marksističke teze u nas tumačile i domišljale na osnovu Ničeovih stavova - kao što je to slučaj sa problemom uloge i značaja ljudskog morala i sa njim vezanim problemom ljudske slobode i individualiteta - pri čemu je, pored ostalog, dolazilo do produbljivanja nekih protivrečnosti u savremenoj marksističkoj teoriji.

Kao osnovna metodološka pretpostavka našeg istraživanja i pristupa ovoj temi - koji se temelji na logičko-istorijskoj analizi - jeste dovođenje ideja i stavova koji se tiču Ničea pred sud modernog dijalektičkog uma, uz pomoć jedne uporedne metode. Međutim, kada je riječ

o metodološkoj zamisli naše teme: Ontološko-antropološke osobenosti Ničeove filozofije i njen odnos prema nekim pretpostavkama marksizma, onda se tu nužno nameće i smisao cjeline koji se želi ostvariti u okviru ove teorijske eksplikacije. Ovakva zamisao se može jedino ostvariti ako se ostane i istraje na relaciji analize izvora i ishodišta glavnih ideja strukture jednog misaonog sklopa. Uz to se može pokazati koje su još od tih ideja žive i čine izvorišta za savremenu misao, kao i one čija su vrela već presahnula. Kao nauka o ljudskom životu, filozofija se može danas razvijati samo kao kritička misao, misao koja polazi od određenih pretpostavki čiji smisao želi da afirmiše, ili pak negira. Marksistički način prilaženja jednoj filozofiji sadržan je u principu akomodacije, koji ima za cilj da se u duhu jednog filozofa nađe ono što je živo, što se može dalje razviti i osavremeniti, odnosno što može doprinijeti napretku svijesti i savjesti modernog doba. Pošto je marksizam jedna živa filozofija, ili, bolje reći, filozofija koja se živi, ona ne može ni u kom slučaju sektašiti prema građanskoj filozofiji i njenim rezultatima koja, iako polazi od drugih pretpostavki, čini značajne prodore u osvijetljavanju problema današnjeg svijeta, kao i problema ljudske egzistencije uopšte, pri čemu se takve misli moraju prihvatati i valorizovati.

Metodološki princip koji se primjenjuje na istraživanje smisla i značenja nekih problema, kako nam je to već poznato, uslovljava specifičnost i karakter samog problema. Pošto je Ničeova misao povezana sa raznim, heterogenim problemima, to smo morali imati u vidu i različite metode koje su nam davale mogućnost za adekvatniji pristup njihovoj analizi. Niče je u ostalom bio antiistoričar i antievolucionista (takvo gledište je izraženo u njegovom učenju o vječnom vraćanju istog), pa je bilo potrebno sa stanovišta metode dijalektičko-istorijskog materijalizma izložiti razliku između Ničeovog metafizičko-eshatološkog i marksističkog, kao dijalektičko-razvojnog, progresivističkog, shvaćanja društva i ljudske istorije. Ničeova je filozofija zacijelo aspu-

njena psihologizmom, pa se i neke njegove osnovne pretpostavke i ideje ne mogu u dovoljnoj mjeri razumjeti bez primjene psihologijske metode posmatranja određenih duhovnih činjenica, simbola i stavova, u kojima su osjećanja svijeta i svijest o njemu slikovito izraženi. Bez psihološkog prilaženja Niče - koji je izvršio psihologizaciju prirodnih sila - ne može se razumjeti njegov dionski pogled na svijet, koji je u biti strastven i impulsivan. Utemeljena na prastarjoj logici osjećanja, Njegova misao slijedi dionsko načelo, kojega uzima kao aktivni princip svijeta i ljudskog života objektiviranog u volji za moć, čineći od njega znamenje stvaralačke moći. Kao veliki protivnik intelektualizma, Niče je nastajao da čisto simboličkim jezikom iskaže svoje filozofske ideje i psihološko značenje mita, pokazujući uz to i svoju sklonost ka iracionalnom dijelu naše ličnosti. On je ljudsku prirodu sagledavao introspektivno, smatrajući da je u čovjeku sadržano nešto pagansko, pri čemu uzima mit kao prezentacionu formu mišljenja. U svojoj, na mitskoj osnovi zasnovanoj, ontologiji on prednaučno mišljenje uzima kao polaznu pretpostavku za razumijevanje suštine čovjeka i ljudske kulture uopšte. U mitskoj osnovi ljudske prirode, u izvornoj, ili - kako bi to rekao Klod Levi Stros - "primitivnoj divljoj misli", Niče je nalazio obilježje najboljeg razdoblja u ljudskom životu. U tom smislu je mitskog boga Dionisa učinio temeljnim pojmom svoje filozofije, kojega slikovito oživljava da bi pomoću njega naslutio tajnu života koju čovjek nikada neće moći u potpunosti razumjeti. Dionis - kao drevni idiom - za ovog filozofa nije bio neki čisti plod mašte, nego jedan osnovni element stvarnosti, koji se ne protivi psihologiji zdravog razuma; on je naime univerzalni simbol koji je duboko ukorijenjen u njegovom duhu, a kojega je želio učiniti zajedničkim simbolom svih ljudi.

U prvih nekoliko poglavlja ove maše studije nastajali smo da osvijetlimo Ničeove filozofske pozicije, da ukažemo na njegovu utemeljenost na izvoru grčkog mita, u kome se nalazi njegov psihološki

predodređen stav prema životu i usmjerenje na prijerrefleksivno shvatanje bitka. Niče pak ne ruši mitove, nego nastoji da ih oživi i uzdigne do jednog višeg smisla. Ali, može se reći, nije to bio karakterističan slučaj samo za Ničea da se preko simbolike mitova, kao duhovnih tvorevina naroda, vrši dublji prodor u istoriju ljudske kulture, u razvoj filozofije i umjetnosti, odnosno u razvoj ljudske svijesti uopšte. U novije vrijeme se sve više posvećuje pažnja intelektualnom smislu mitova - koji se smatraju sazrelim plodovima narodnog duha - i njihovim saznavnim rezultatima. U mitovima se ljudska intuicija uzdizala do intelekta, nadilazeći empirizam, dostižući jednu višu intelektualnu sferu. Mitovi govore o nekim tipičnim događajima i zbivanjima, u kojima ljudski duh čuva tragove svoje prošlosti, služeći mu kao neko uzvinuće sa kojeg može bolje da sagleda budućnost. Mitovi su poetske istine ljudskog života i velike umjetničke tvorevine čovjekovog duha u kojima ima nečeg uzvišenog i neizrecivog. Oni su, dakle sedimentirana mudrost čovjeka jednog doba koje je u sebi zatvoreno, temelj i iskon na kome se razvija stablo ljudske kulture. U njima su sadržane istine koje su razložne s našim životom i našom ljudskom sudbinom. Iz tih razloga simpatija prema psihološkim i duhovnim obilježjima grčkog mita, njihovoj simbolici i njihovoj poetskoj suštini, vremenom postaju sve veće. Na moći njihovog razumijevanja - preko kojih ljudski rod uspijeva da sebe prepozna - na njihovoj inspiraciji stvarane su epohalne misli i djela. Pored Ničea su u mitovima, kao plodovima ljudskog sazrijevanja, nalazili svoja nadahnuća Gete, Šeling, Hegel, Frojd, Jung i drugi.

U tom smislu smo željeli naglasiti neke motive koji su uticali na Ničeov afinitet prema iskonu života, na njegovu usmjerenost prema praisvoru i tumačenju tog praisvora, koji su bili od uticaja na zasnivanje njegove artistske metafizike i iracionalističke filozofske koncepcije. U mitsko-romantičarskom karakteru njegove filozofije se arhaizam i futurizam ne isključuju, jer prošlost ima svoju živu mentalnu magmu, čiji su izvori duha nepresušni. Uz to se želi istaći da su mitovi znač-

ajni proizvodi ljudskog duha, i da antičko čovječanstvo koje ih je stvorilo nije tuđe našem mišljenju, pa je u sadašnjosti i budućnosti Niče vidio udio prošlosti kao čovjekove sveprisutnosti u vremenu. On se posebno bavi analizom grčke kulture, koja je, po njegovom mišljenju, bila u službi života, da bi u isto vrijeme ukazao na neke intelektualne probleme savremene kulture koju je smatrao dekadentnom. Kao mislilac koji se odlikovao nekim posebnim duhovnim osobinama, Niče je svoje poglede na svijet temeljio na dionskom mitu, čije načelo persistira u čitavoj njegovoj literaturi. Smatrajući sebe učenikom filozofa Dionisa, on je uspijevao da prepozna svoju prirodu i samu svoju sudbinu u svom bogu Dionisu, pa je i njegov stvaralački eros bio nadahnut duhom ovog božanstva. Duboku osjetljivost svoje duše on je uspio da transponuje u slikovite oblike, služeći se filozofskom metaforom kao izražajnim sredstvom, ostvarujući simbiozu filozofije i poezije, kao i savršenstvo kazivanja.

Temeljeći svoju filozofiju na mitološkoj osnovi, u kojoj dionski mit figurira kao univerzalni ontološki princip, Niče je pomoću božanske simbolike izlagao sliku svijeta, kao i suštinu i smisao ljudskog života uopšte, nalazeći u tome nadahnuće u grčkim klasičnim tragedijama. Volio je grčke tragedije, smatrajući ih najvećim umjetničkim ostvarenjima, pomoću kojih je sticao jednu metafizičku viziju tragičnosti čovjekovog položaja u svijetu. Slaveći i veličajući antički, posebno olimpijski, svijet, Niče je želio uz to da pruži uvjerenje da se savremeni problemi čovječanstva ne mogu shvatiti bez ozbiljnijeg poznavanja antičke kulture i filozofije, koje je on duboko obožavao. Nadahnut grčkim duhom - koji je kod njega izazivao stanje dubokog zanosa - on je uspio da proširi i produbi značenje dionskog mita, izgrađujući i do kraja razvijajući njegovu svingoidnu simboliku. U težnji za dionskom afirmacijom života, ovaj filozof je u stvari težio za novim svijetom u kome treba da vlada princip moći. U prvom periodu svog duhovnog razvika, kada je bio ispunjen žudnjom za jednim novim svijetom kojega je osjećao kao inkarnaciju helenskog duha u germanstvu, Ničeov duh je

bio podatan prema osjećanjima duhovne nadmoćnosti njemačke nacije, u kojoj su mnogi njemački filozofi, kao na primjer Fichte, Hegel, Ojken, Natorp, Zombart, Zimmel, Šeler i drugi, vidjeli nosioca praiskonske i opštečovječanske misije, koja oplođuje ljudski duh i koja je predodređena da pokazuje put duhovnog razvitka čovječanstva u nadolazećim vjekovima. Ovi filozofi su nastojali da razviju osjećanje prema Nijemstvu kao jednom ponosnom i uzvišenom narodu koji treba da bude nosilac istorije budućnosti, zanosеći se mišlju da su Nijemci neposredni nasljednici i glavni nosioci antičkog duha, da su, naime, predodređeni za najveću svjetsko-istorijsku misiju, pri čemu je ovakvu romantičarsku ideju najviše uslovljavalo zakašnjelo nastajanje njemačke nacije. Ničeova filozofija germanstva naročito je došla do izražaja u njegovom vagnerijanstvu (kome smo morali posvetiti posebno poglavlje), koje je bilo usađeno u njegovoj duši.

U Wagneru je Niče vidio tipičnog natčovjeka i originalnog umjetnika, koji je u svome muzičkom stvaralaštvu izražavao suštinu nove, dionske kulture i dušu novoga svijeta, "kojega nije mogao vidjeti", kako kaže Ivo Lola Ribar, "već ga je samo čuo, muzički osjetio". Ono što se zapravo nije moglo izraziti riječima, diskurzivno, to je uspio da izrazi Wagner svojim muzičkim jezikom, muzikom koja je "govorila jezikom same volje". Kasnije Niče, u svojoj veoma izraženoj antinacionalističkoj i antiideologijskoj koncepciji, zauzima negativan stav prema njemačkoj kulturi i politici, postavši oštar kritičar germanskog nacionalnog ludila, čije je negativne posljedice naslućivao. Slijedeći duh novoga vremena, Wagnerova mu je muzika nagoviještavala nadolaznje jednog novog doba, doba natčovjeka - kao počovječenog čovjeka bez vremenskih i nacionalnih granica, kao graditelja novoga svijeta.

Uz ideju natčovjeka Niče je izgrađivao i druge ideje svoje filozofije, koje su u njegovom misaonom sistemu uzajamno povezane, kao što su: smrt Boga (u čijem je smislu sagledavao kraj evropejske metafizike i duhovnu krizu vremena), prevrednovanje svih vrijednosti (u

kojoj su došli do izražaja njegov imoralizam, nihilizam, kritika transcendentalizma i religije), vječno vraćanje istog i volja za moć. Uz njih je on izlagao i svoju filozofiju umjetnosti, rata, samotnosti, herojizma, patnje i samilosti. U razmatranju i analizi ovih osnovnih činjenica (kategorija) nastajali smo da ih kritički sagledamo unutar same krize tradicionalne metafizike i Ničeovog suprotstavljanja građanskoj misli, misli koja je bila utemeljena na ideji uma kao zakonodavcu prirode i istorije. Uostalom, nalazili smo za shodno da, sa gledišta Marksovog (marksističkog) svjesnog istorizma, ukažemo na smisao i značenje njegovog iracionalizma - koga je Đerđ Lukač, sasvim bezrazložno i nenaučno, poistovjetio sa reakcionarnom i nazadnom teorijom, antiistorizma, antidogmatizma i antishematizma, koji su došli do izražaja u eksplikaciji njegove filozofije života.

Oživljavajući interese za iracionalne činioce ljudskog života, ovaj filozof je podvrgao oštroj i razornoj kritici sve one racionalističko-metafizičke koncepcije kao "sovom proharačene ozbiljnosti" (Niče), u kojima se istorijsko kretanje prikazivalo svrsishodnim procesom, kojim se čovjek, kao u matici života, kreće dostizanju krajnjeg cilja. On je bio protivnik istorizma, jer je smatrao da on logicizira i shematizira ljudsku misao, podređuje je vještačkoj konstrukciji sumnjive vrijednosti. Ali, Niče je samo djelimično bio u pravu kada je kritikovao jednostranost filozofa koji su nastojali da na sistematski način obuhvate i izraze život čovjeka u njegovom totalitetu. Vidjevši u tome samo njihovu zabludu i neuspjeh, on je uz to ispoljio i svoju jednostranost, kada je previđao pozitivni smisao takvih poduhvata, da se sa gledišta cjeline osvijetle problemi života određene epohe, koji su doprinosili samoosviještavanju čovjeka. Događaj koji se zbilo prelaženjem sa mita na logos, kada je mitologija abdicirala u korist filozofije, Niče je smatrao velikim istorijskim preokretom, koga je shvatao u negativnom smislu, jer ga je označio početkom perioda jedne dekadentne i bolesne kulture koji traje već dvije hiljade godina, tj. sve do njegovog doba, u kome nastaje rađanje nove dionske kult-

ire, pri čemu nije mogao da shvati da je taj preokret bio jedan od onih najznačajnijih revolucija u istoriji čovjeka. Kultura ovog razdoblja - koga Niče označava postsokratovskom erom - zasnovana je, smatra, na duhovnom ropstvu, i na zbivanju duhovnog života kojim upravlja razum. Preovladavanjem novog, nedionskog duha u kulturi, čovjek skreće s puta svojih instinkata, čime se otuđuje od prirode, gubeći ranije uspostavljeno mitsko jedinstvo sa svijetom koji ga okružuje. Ranije, kada je bio više priroda nego kultura, čovjek se neposredno odnosio prema prirodi kao prema dijelu svoga bića, doživljavajući sebe kao nerazdvojni dio opštepomenljivosti prirode. Prije preovlađivanja načela individualizacije nije bilo moguće odvojiti prirodu od čovjeka, naturalizam od humanizma, vječno od prolaznog. U ranijoj dionskoj - kao zdravoj kulturi - mudrost i umjetnost bile su sjedinjene, dok u kasnijoj kulturi preovlađuje nauka, metafizika, moral i religija, koji ograničavaju instinkte, i to doba Niče označava dobom neplodnosti života, dobom odprirodavanja čovjeka i njegovih vrijednosti, pa u cilju oslobođenja čovjeka zahtijeva njegov povratak prirodi, koji (povratak) smatra psihološkom i mentalnom higijenom. Da bi se to ostvarilo treba srušiti moral, metafiziku i religiju, koji, kao sadržaji savremene kulture, čine strašnu presiđu nad ljudskim životom. Da bi oslobodio ljudsku dušu svih njenih okova, on se zalaže za potpunu raspusnost čovjekovih instinkata. U vezi sa tim pretpostavkama se nužno nameće pitanje: dokle sve mogu da sežu granice ljudske slobode, i da li se to posezanje za apsolutnom slobodom ne preobraća u samu njenu suprotnost? Čini se da Ničeova filozofija slobode u sebi implicira anarhoidnost, koja takođe može da bude jedna od bolesti savremenog društva, koja pogoduje nihilizmu.

Dakle, Niče i Marks su bili kritičari građanskog društva, koji su u svojim teorijama razvijali misao o totalnom otuđenju čovjeka građanskog društva, pa smo nalazili za shodno da, u unutrašnjosti odnosa Ničea i marksizma, ukažemo na različite njihove teorijske temelje, pretpostavke, motive, na djelokrug, sadržaj, ishodište, kao i njihov različiti značaj i ulogu u razvitku savremene misli. Naime, Marks je korijene krize građanske filozofije nalazio u krizi građanskog društva. Vršeći analizu ekonomske strukture ovog društva, on je otkrivao njegove zakonitosti i društveno-ekonomske, klasne protivrečnosti, da bi, sa pozicije proletarijata, ukazao na mogućnost prevazilaženja ovog društva, kao i na mogućnost opšte emancipacije čovjeka, dok se Niče, u tom smislu, ograničava samo na područje duhovne kulture, u čijim okvirima traži ishodište. Korjene krize on vidi još u dalekoj prošlosti, kada se čovjek - izdvajajući se iz kolektivnog sveživota - odvađa od svog praznizvora, kada nastaje disharmonija čovjeka i svijeta, čovjeka a prirode, pa je i ishodište tih pretpostavki zamišljao u drugačijim oblicima.

KRAJ METAFIZIKE I DUHOVNA KRIZA VREMENA

Niče je bio stvaralac velikih mogućnosti i jedan od najuticajnijih filozofa našega stoljeća čije su ideje imale upliva na različite društvene tendencije, kao i na istorijska i kulturno-socijalna zbivanja. Kao disident on pretstavlja jednu specifičnu istorijsku pojavu u novijoj duhovnoj kulturi Evrope, koji je uostalom zastupao tezu o nelogičkoj i iracionalnoj biti svijeta o kome naša misao ne može imati niko pouzdano saznanje koje bi bilo obuhvaćeno u jednoj diskurzivnoj formi. Kao posljednji snažni izdanak romantizma, ovaj romantični filozof sa svojim egzotičnim idejama bio je i suviše zaljubljen u praprostlost čovjeka i čovječanstva, nemogavši da sagleda one prave pokretačke snage novije ljudske istorije koje su bile nosioci budućnosti. Niče se okreće praiskonu čovječanstva da bi uz pomoć prastare mudrosti činio novo "otkrovenje" svijeta poslije silaska božanstva sa svjetskog trona. Pored toga što je izražavao uvjerenje u jedan bolji i vredniji svijet koji će budući izazivati nesmetano stvaralačke snage čovjeka, nije u principu mogao da usvoji ideju istorijskog progresa i uzlaznog društvenog napretka.

U stvaranju vlastite vizije svijeta i ljudskog života, Niče se odlikovao osobenošću svoga temperamenta. U toj viziji je božanska smrt predstavljena kao velika kosmička drama u kojoj se dešava radikalni preokret u životu čovjeka, koji preovladavanjem njegove duge maloljetnosti i poniznosti stvara mogućnost za pojavu natčovjeka. Pred Bogom kao apsolutom svi su ljudi bili lišeni međusobne diferencijacije i izjednačeni u svojoj nemoći i ništavnosti. Smrt Boga ujedno znači kraj svakom idealitetu i transcendenciji, kao i javljanje svijesti o novim idealima, preobraćanje idealizma u realno stanje stvari i vraćanje čovjeka iz čisto duhovnog, inteligibilnog carstva u njegov zemaljski život kao jedinu stvarnost njegovog opstanka. Bog je nešto što protivrječi ljudskoj slobodi pa je Niče smrt Boga, kao jednu od osnovnih tema njegovog

ove filozofije, predstavio kao kosmički događaj i kao kraj ljudske historije - gdje se ljudski duh oslobadja pretenciozne mudrosti i grješne savjesti crkvenih otaca - u kojoj je ljudska suština bila otuđena u onom onostranom i transcendentálnom, što se čovjeku nametalo kao njegova lažna suština i tuđa volja. Negacijom onostranosti ljudska istorija prestaje više biti izraz božanskog logosa, a time istina svijeta izlazi iz bajke otkrovenja, prevazilazeći svoje neadekvatno postojanje da bi se situirala u samoj sebi. Dakle, do božije smrti svi su ljudi bili podjednako maleni, jer su tuđom voljom bili lišeni vlastite moći, živeći kao ništavna i apstraktna bića. Niče kaže: "Ah braćo moja, ovaj Bog, što sam ga stvorio bio je ljudsko djelo i ljudska ludost, kao i svi bogovi!"¹

Smrću Boga se božanska volja zamjenjuje voljom za moć, pri čemu čovjek doživljava korjeniti preobražaj. U tom slučaju se negira ono onostrano, vanzemaljsko, gdje sama zemlja postaje pozornica ljudskog života, života koji se počinje misliti u svojim prostorno-vremenskim dimenzijama. U toj zemaljskoj stvarnosti ljudskog opstanka započinje novo razdoblje ljudske historije u kojoj čovjek sam, oslobođen božije promisli, ostvaruje svoje ljudske mogućnosti. Tom novom epohom ujedno započinje i epoha natčovjeka, diferencijacijom i izdavanjem moćnih od nemoćnih koja se ispoljava u nejednako izraženoj volji za moć. Volja za moć je igra nadmašivanja ljudskih sposobnosti, stvaralačka igra čovjeka povezana i sjedinjena sa stvaralačkom snagom prirode, a stvaranje je ujedno i prevladavanje konačnosti ciljeva i jednokratni dimenzija vremena, prelaženje, dakle, čovjeka kao bezbožnog stvaraoca preko samog sebe. U stvaralaštvu se omogućuje pathos distance, jer su u njemu ispoljava prirodna razlika između moćnih i slabih, između bezvrijedne mase i velikih ljudi kao izuzetaka i stvaraoca svih vrijednosti. Nejednakost je za Ničea karakteristika ljudskog opstanka, jer se u protivrječnosti života izražava napon koji potstiče ljudsku volju.

 1 Fridrih Niče, Tako je govorio Zaratustra, "Mladost", Zagreb 1975.
 str. 28.

Pošto ne postoji jedna, nego različite ljudske prirode to se nejednakost ne može prevazići ni u jednom uređenju društva. U nejednakosti ljudskog života ne može se izjednačiti ono što je po prirodi različito. Jednakost i pravednost su, po Niče, izmislili slabi da bi se odbranili od jakih i uspješnih individua. On ideju pravednosti vidi kao prerusenu volju za moć koja se skriva iza vrline i morala. U poglavlju o tarantulama svoga Zaratustre Niče govori kako je u pojmu pravednosti sadržana osveta slabih, mase i njihova zavjera protiv onih plemenitih, moćnih i uspješnih ličnosti. Neuspješni tipovi ispoljavaju svoju zavist i mržnju protiv izuzetaka koje žele, posredstvom ideje pravednosti svesti na osrednjost, na nivo svoje prosječnosti.

I

Uzimajući smrt hrišćanskog Boga za jednu od svojih osnovnih filozofskih ideja, Niče je njenim tematiziranjem želio označiti kraj i posljednju riječ evropske metafizike, označiti dakle duhovnu krizu jednoga vremena, kao i krizu savremenog mišljenja. Razvitkom naučnog duha i novog instinkta za istinu čovjek je, na kraju jednog dugog metafizičkog razdoblja, postao nezadovoljan svojim nadređenim idealima. S tih pozicija Niče započinje kritiku savremene kulture i da veliča antički svijet. Metafizika, religija i moral kao oblici savremene kulture - koju Niče označava dekadentnom - su forme ljudskog otuđenja u kojima se ljudsko biće odreklo čovječtva, žrtvujući sebe nečemu što je nadljudsko i onostrano, jer je čovjek sam stvorio idole i sebe učinio robom svojih vlastitih tvorevina. Poslije "sumraka bogova" dolazi preokretanje svih vrijednosti i novog poimanja istine - koja je u dotadašnjem smislu značila bila prerusena u jednu kobnu laž - u kojoj se na jedan nov i sasvim drugačiji način izražava suština svijeta. Tradicionalno metafizičko mišljenje Niče označava kao božansko mišljenje koje je nalazilo smisao u nekom utopijskom besmislu koji se tiče van zemaljskog opstanka. Tako

je u hrišćanstvu, kao jednom ~~svetom~~ ~~naslovu~~ metafizike, mudrost ovoga svijeta preobraćena u ludost. Čitavu evropsku filozofiju Niče uzima kao jednu vrstu metafizike, za koju smatra da je počivala na lažnim pretpostavkama, pa je iz tih razloga želio da sruši tu metafiziku i zasnuje jednu novu filozofiju koja bi bila u službi života. Od svoga nastanka filozofija je težila da odgaja i popravlja ljude, odnosno težila je da čovjeka učini dobrim, dok, nasuprot tome, Niče zahtijeva od novih filozofa, koji dolaze poslije njega, da se stave s one strane dobra i zla. Dakle, tradicionalna filozofija je po svojoj naravi bila moralna, a moral je potiskivao i zauzdavao instinkte, pa se Niče zalaže za njihovo oslobodjenje, smatrajući da je čovjek najbolesnija životinja iz razloga što je skrenuo s puta svojih instinkata. On vidi protivprirodni karakter morala koji je okrenut i usmjeren protiv zdravih instinkata života. U toj magiji krajnosti, u koju je zapao civilizovani svijet, savremeni čovjek se potpuno odvojio od svojih nagona. U tom smislu Niče uči ljude da razbiju stare tablice života i morala i mjesto njih stvore nove, jer je čovjek nešto što se mora prevazići. On postavlja zahtjev prevrednovanja svih dosadašnjih vrijednosti i na mjesto njih izgrađivanje novih, sasvim suprotnih vrijednosti. Pošto je u jednom veoma dugom razdoblju izvor vrijednosti bio vezan za transcendentalno biće, za hrišćanskog Boga, to Niče istoriju hrišćanstva pretstavlja kao istoriju odpriročavanja prirodnih vrijednosti, smatrajući da je "hrišćanstvo bilo najkobnije ludilo veličine koje je ikada postojalo na zemlji."²

Uzevši da su tradicionalne, odnosno hrišćanske vrijednosti nihilističke, Niče, nasuprot njima, razvija svoju filozofsku koncepciju o natčovjeku i njegovom aristokratskom moralu. On vidi svoju sudbinu u suprotstavljanju lažnosti vjekova i u tom smislu on kaže: "Ja nijesam čovjek, ja sam dinamit."³ Dosadašnja filozofija, moral i reli-

² F. Niče, Volja za moć, "Prosvjeta", Beograd, 1972. str. 387.

³ Ibid, str. 153.

gija uslovlili su atrofiju instinkata i opadanje životne snage. Oslobodenje instinkata je u skladu novog odgoja natčovjeka i prevrednovanja svih vrijednosti. U tom smislu Niče je težio za jednom uzvišenijom prirodom čovjeka koja potvrđuje i afirmiše ljudsko dostojanstvo novim vrijednostima. Filozofu natčovještva nije bilo stalo da li će njegova varvarska etika imati razumsko opravdanje. Naime, savlađivanje instinkata u tradicionalnom moralu imalo je humanistički karakter, koji se zasnivao na ljudskim vrijednostima i idealima koji su činili smisao ljudskog života. Ovi ljudski ideali bili su motivi koji su podsticali socijalne instinkte u borbi protiv svake zle naravi čovjeka i njegove destruktivne prirode. Moralna svijest i savjest čovjeka - koji su uslovljeni njegovom generičkom prirodom - imali su intenciju ^{da} vrđjave, asocijalne i bestijalne instinkte suzbiju, da bi se time destruktivna snaga čovjeka preusmjerila u korisne svrhe. Niče želi da negira onaj tip čovjeka koji je prema dosadašnjem moralu važio kao najviši. On uporno insistira da se moral kao izraziti oblik ropstva i kao instinkt poricanja života mora uništiti da bi se time život oslobodio. Usavršavanje čovještva, njegov razvitak on vidi u stvaranju uslova za ispoljavanje najmoćnijih individua koje posjeduju strastvenost prirode i razvijen nagon za aktivnu stvaralačku djelatnost. Duša tog velikog čovjeka mora biti nezasićljiva u osvajanju i potčinjavanju svih stvari. Da bi objasnio svoj dionski ideal čovjeka, Niče se okreće predrefleksivnom izvornom svijetu i njegovom razumijevanju, želeći time da razvije smisao za dionsku čulnost koja je arhajskog porijekla. Naime, izvan nauke, u mitu, Niče je tražio izvorno iskustvo. Dionis je za njega najveći simbol svijeta i njegove manifestacije koji mu je omogućavao jedan drugačiji način osvještavanja i poimanja stvarnosti. U tom smislu Vjačeslav Ivanov kaže: "Mogućnosti ljudske božanstvenosti koje su u nama skrivene primorale su nas da udahnemo tragični lik natčovjeka, koga u nama uskrsava Dionis."⁴

⁴ Вячеслав Иванов: По звѣздамъ, Петербург 1909. str. 3.

Dionsko učenje, koje otkriva skrivene sile ljudske duše i jednog novog svijeta koji je na pomolu, je u suprotnosti sa hrišćanstvom. U hrišćanskoj teologiji i imaginarnom svijetu metafizike izražavao se nesporazum čovjeka sa samim sobom. Govoreći o hrišćanstvu kao najvišoj vrsti zablude Niče piše: "Jer dosad nije bilo ništa laživije od svetaca - iz mene govori istina. - Ali moja istina je strašna: jer dosad se laž zvala istinom. - Preodređivanje svih vrijednosti: to je moja formula za akt najvišeg samoosvješćavanja čovječanstva, koji je u meni postao meso i genij."⁵ Niče glorifikuje smisao prirodnosti koja je, po njegovom mišljenju, bila unižena i obezvrijeđena u onoj mjeri koliko je odavano poštovanje protivprirodnosti oličenoj u ideji Boga. U svome veoma izraženom antireligioznom zanosu Niče kaže: "Moje me je naučilo novom ponosu; ovo hoću ljude naučiti : da ne skrivaju više glavu u pijesak nebeskih stvari, već da je nose slobodno, zemaljsku glavu koja stvara smisao zemlje!"⁶

Ničeova misao je usmjerena protiv svakog apsoluta i protiv "beživotnih shema" tradirane metafizike u kojima su izražavani ljudski ideali. U tom smislu njegovo mislilaštvo označava jedan posebni pravac u tokovima savremene gradjanske filozofije. On je uspio da reafirmiše i reformiše voluntarističku i iracionalističku filozofiju Artura Šopenhauera i da time utemelji filozofiju života. Ničeova se misao porodila u znaku sumraka zapadne metafizike i u znaku difamiranja tradiranog morala i kulture uopšte. Niče je filozof snažnih i moćnih riječi sa izrazito dramskim instinktom, koji je svijet doživljavao na umjetnički način, uspijevajući da ga poetski izrazi uzvišenim jezikom pjesnika Zaratustre u kome se sjedinjuje moćna misao filozofa i duboka senzibilnost umjetnika. Tako se u duhu Ničeove filozofije rodio jedan kompletan umjetnik, pjesnik najveće poetske strasti i tvoračke snage, koji nikad ne prestaje da u svijet svojih poetsko-filozofskih metafora

5 F. Niče, *Ecce homo*, Grafos, Beograd 1977., str. 103.

6 F. Niče, *TGZ*, nav. izd. str. 29.

priziva sve žive duhove. Ničeova spjevana filozofija sadrži duboku lirsku prirodu svoga bića, kao bića svijeta koji za njega ima izrazit antropogeni karakter.

Kao samosvojan duh, koji nije cijenio zakone logike u saznanjnoj djelatnosti, niti se zalago da se domogne ishoda, da dopre do krajnje granice i posredovanja suštine nekog istorijskog smisla, Niče je bio protivvrječan mislilac koji se u svojim djelima dvoznačno i različito izražavao o istim problemima. Iz te njegove kontraverzne misli proizlazile su različite dileme. Uostalom, on je kontraverzan, antisistematičan i rastrzan mislilac. Obožavalac je aristokrate Heraklita i poklonik boga Dionisa⁷ u kojima je nalazio samog sebe. Ovaj veliki ironičar i zlobnik s Janusovim licem imao je pored svega toga i onu drugu stranu u kojoj je ispoljavao svoje pravo ljudsko biće. Kao romantičar sanjao je o budućnosti želeći da nadmaši duh vremena i da se na svojim sopstvenim krilima uzdigne iznad svoje epohe, uzletiti ka visinama i zračnim prostorima za kojima je njegov duh toliko žudio: jer "Valja živjeti na planinama. Blaženim nozdrvama ponovo udišem slobodu planina! Riješio se najposlije moj nos zadaha svih ljudskih bića."⁸ Niče je poput Mopasana imao osjećanje da ga "pritiskuje bijeda ljudskih stvorenja" i u njegovom biću bilo je nešto što ga je odvajalo od ljudi i što ga je odvodilo u samoću, u čemu se primjećivalo i ludilo veličine. Ali, kako kaže Bloh, "svaki je vis osamnjen".

7 Dionis - čijom se mudrošću Niče nadahnjuje - je bog koji pati i žrtvuje se. U tom smislu ruski simbolista Vjačeslav Ivanov kaže: "Neposredno dostupna i opšte ljudski bliska nam mitske obožavanja Dionisa, izjednačavaju se u ezoteričnim i opštenarodnim formama. Ona smještaju Dionisa - žrtvu, vaskrsnutog Dionisa, Dionisa - utješitelja u krug jednog cjelovitog preživljavanja i u svakom momentu istinske ekstaze odražavaju svu tajnu vječnosti u živom ogledalu unutrašnjeg, s visine događaja napaćene duše." (V. Ivanov,

По звѣздамъ, nav. izd. str. 7.

8 F. Niče, TGZ, nav. izd. str. 171.

Ničeu, koji je svoju filozofiju smatrao tragčkom mudrošću, je pjesništvo bilo sredstvo u domišljanju svijeta i čovjeka čija se egzistencija pokazuje kao tragčna istina. On je bio stvaralac koji je stvarao svim svojim bićem, jer kod njega nema one podvojenosti između srca i razuma kao dveju imanentnih sila čovjeka, koje u epskim formama njegovog Zaratustre dosežu do najviših vrhova sublimacije. Stvaralaštvo je za njega ekstatični zanos i bol u krvi preživljavan. Kao stvaralac imao je sposobnosti da za sve nadje prave riječi i da svijet izrazi onako kako ga je osjećao svojim sopstvenim bićem, osobenošću koja je izvirala iz njegove moćne duše. Govoreći o demonskoj snazi i nadahnuću Fridriha Ničea, poznati humanista, poklonik socijalističkog realizma i veliki prijatelj Marksima Gorkog, Stefan Cvajg kaže: "Niče je usred svoje opojnosti bistar poput dijamanta pa njegova riječ ostaje nepokolebljiva, tvrda i britka u svim vatrama opijenosti. Možda se još nikad nije nitko živ tako daleko i tako budno, tako potpuno bez vrtoglavice i bistra uma nadnio nad rub ludila... Nikada nije bio jasniji i istinskiji nego u svojim posljednjim trenucima, pa bi se čak moglo reći da ga je osvijetlila tajna."⁹ Njegova filozofija ima oslobodilački karakter, jer je čovjeka htjela učiniti spokojnim. Svoju filozofiju je smatrao kao ono pozitivno nasleđe duhovne moći koja se razvijala u borbi protiv metafizičkih zabluda koje su bile još Platonov pronalazak. Uz to se zalagao da oslobodi čovjeka robovanja apstraktnim shemama i gubljenja njegove biti u metafizičkim spekulacijama. On je razvio učenje o povratku čovjeka prirodi, koga je shvatio kao higijenski faktor čovjeka, kao njegovu zaštitu od patogenih elemenata savremene civilizacije. Smatrajući da su sve do sada filozofi krivo razumijevali čovjeka, Niče je zamišljao sebe vjesnikom istine. U tom smislu on je bio istinski traged, a tragičnost je sadržana u prepoznavanju sudbine. Njegova misao sadrži dvostruku formu istine i on je više volio umjetničke, nego racionalno-logičke istine, jer je umjetnost privid, obmana, a obmana čini pravu

⁹ Stefan Cvajg, Graditelji svijeta, Rijeka 1965. str. 414.

suštinu čovjekovog zemaljskog svijeta bez koje bi čovjek propao. Ali o tome je prije Ničea nešto slično govorio i Dostojevski, smatrajući da samo ljepota može spasiti svijet.

II

Iracionalizam je bio vladajući pravac građanske filozofije koji se u XIX i XX vijeku naročito razvijao na tlu Njemačke, a čiji je istaknuti predstavnik bio Niče. Jednim svojim dijelom moderni iracionalizam se razvijao kao antiteza u borbi protiv idealističkog, u prvom redu Hegelovog dijalektičko-istorijskog pojma napretka. U svome djelu "Razaranje uma" Đerđ Lukač smatra da je iracionalizam internacionalna pojava, koja je nastala u građanskoj filozofiji kao tendencija suprotna ideji društvenog napretka i suprotna socijalizmu. Doduše ovakvo shvatanje i kvalifikacija iracionalizma je veoma jednostrano, štaviše nenaučno. Iracionalizam je dao svoj veliki doprinos razvitku filozofske misli, koji i danas ima svoju aktuelnost, nasuprot mnogim pravcima koji su se preživjeli. Iako se ideja napretka i društvene procesualnosti počela razvijati s početkom novoga vijeka, ona je dobila svoju posebnu afirmaciju u Hegelovom racionalizmu, idealističkoj dijalektici i istoricizmu, kao i u zakonima evolucije otkrivenim u prirodnim naukama, što je u isto vrijeme uslovalo značajne promjene u naučnoj metodologiji. Naime, po Hegelovom shvatanju istorija se odvija racionalno-progresivnom dimenzijom, na čijem se planu sve potpunije ostvaruje sloboda svih ljudi, pri čemu istorija izražava svoj imanentni cilj razvitka u kome istorijska dijalektika ostvaruje svoju svrhu. Apsolutnost Hegelovog panlogičkog sistema doživjela je sudbinu njegove sopstvene metode, sudbinu prolaznosti. Raspad Hegelovog i drugih idealističko-racionalističkih sistema uticao je na oživljavanje relativizma i agnosticizma u filozofiji iracionalizma. Niče i Kjerkegor su se isticali kao veliki protivnici filozofskih sistema, uvidajući nedostatke i zastajanje filozofa sistematičara, jer su takvo shvatanje stekli u doba

raspadanja Hegelovog sistema koji je pogolebao povjerenje u izvjesnost apsolutne istine. U izvjesnom smislu Ničeovo se filozofsko gledište formiralo u protivstavu prema Hegelovoj spekulativnoj metafizici, u kojoj se sve podredjivalo jednom pravolinijskom procesu razvitka, u čijem je totalitetu jedinka gubila svoje značenje, gdje se čovjek smatrao kao orudje neke više, nadljudske sile, izražene u teleologiji objektivnog sistema. Nasuprot tome Niče je zastupao gledište da u istorijskom zbivanju ne vlada umnost ni progres, niti pak postoji svrha, neki cilj, nešto bit svijeta čini volja za moć koja je iracionalna. U tom smislu moralo bi se uzeti u obzir da je svaki antiistoricizam gubljenje vjere u ljudski progres i u svjesni faktor ljudskog opstanka, kao i zanemarivanje društvene suštine čovjeka i čovječnosti. Pojam istorije stoji u uskoj vezi sa pojmom razumijevanja strukture savremenog svijeta. Metoda istoricizma je sveobuhvatna i sistematska koja želi da da obrazloženje jednog opšteg i jedinstvenog smisla u cjelini. Opsesija cjeline svakako daje mogućnost čovjeku za jedan kritički odnos prema nedostacima postojećeg stanja, koji je potreban u cilju preoblikovanja i izmjene toka stvari. Ona se nužno nameće našoj svijesti kao orijentacija i perspektivno gledanje u vremenu.

Prisutstvo smjera i cilja cjelovitosti zbivanja sve više čini preokupaciju ljudske svijesti u vezi sa istorijskim zbivanjem svijeta. Taj smisao se sadrži u namjeri da se ostvari progresivni razvitak društva. Shematički i konstruktivistički način ponašanja intelekta izražava se kao teorijska potreba za izvjesnošću istine, koja ima svoje motive u težnji čovjeka da zagospodari nad stvarnošću, da svijet podredi i stavi u svoju službu. Čovjek se ne može lišiti osjećanja potrebe za najopštijim idejama, zasnovanim na naučnim uvjerenjima, koje će njegov život ispunjavati smislom i omogućavati mu da nađe svoje pravo mjesto i ulogu u svijetu. Ako je svjestan vrijednosti tih svojih ideja i u njima sadržanih ideala i ako je uvjeren u njihov vrijednosni smisao, onda je on za njih spreman podnijeti i najveće žrtve i napore,

jer oni omogućavaju afirmaciju ličnosti i suštinsko ispoljavanje života. Jedna slaba strana Ničeovog umovanja sadržana je u poricanju razvitka u prirodi i istoriji koje je naročito našlo svoj izraz u ideji vječnog vraćanja istog, kao vraćanje bitka koji uvijek ostaje sam sebi jednak u svojoj nepatvorenosti. U jednom opštem smislu vječno vraćanje se kod Ničea može shvatiti kao cikličko kretanje, koje u sebi implicuje vječiti pojam stvaranja i razaranja kao dionski princip igre imanentan prirodi. On se doduše ne služi rezultatima savremene naučne i filozofske misli da bi na njima zasnivao potvrdu svojih teza, nego se okreće praiсточникima helenske misli i čovjekovom praviću, da bi iz njihove simbolike razvio svoju sliku svijeta.

Izvjesni su smatrali da Ničeova filozofija zbog svog aforističkog karaktera nema izgradjen sistem, pa prema tome da on i nije pravi filozof. S tim u vezi Branislav Petronijević piše: "Niče nije sistematski mislilac, mada sistem još ne čini mislioca, ma da neko može imati filozofski sistem pa da ipak ne bude veliki mislilac, ako naime misli njegovog sistema nijesu velike, ipak veliki mislilac prvog ranga mora biti sistematičan, ako njegove misli doista imaju univerzalni značaj, ako su one doista pogodne da pokreću svijet."¹⁰ No svi filozofski sistemi koji su se javljali u istoriji filozofske misli imaju svoje specifičnosti i svoje posebne duhovne osobine. Smatramo da takve osobine ima i Ničeova filozofija, pa prema tome ona predstavlja jedan filozofski sistem, koji u prvom redu počiva na svojim originalno zasnovanim idejama i osnovnim kategorijama iz kojih se ova filozofija misli, pri čemu ova povezanost ideja i kategorija i njihovo uzajamno prožimanje čine armaturu čitave arhitektonike ove misli, koja pored svega toga sadrži jedan osobeni pogled na svijet. No s obzirom na kontraverznost ove misli prije bi se moglo reći da je Ničev filozofski sistem otvoren prema budućnosti, iako u njemu ima elemenata eshatologije. Ničev aforistički i literarni stil, kao i njegova averzija prema sistem-

¹⁰ Branislav Petronijević: Šopenhauer, Niče, Spenser, "Gecekona", Beograd 1920., str 135.

atskom mišljenju odvrćali su pažnju od došavanja onih građivnih elemenata na kojima počiva njegov sistem filozofije natčovještva.

Niče stoji u opoziciji prema tradiranoj metafizici kao teoriji o dva svijeta, koja je još od Platona preko hrišćanstva pa sve do Kanta dijelila svijet na "pravi" i "prividni". Kao antimetafizičar on kritikuje "fatamorganični" karakter ~~xxx~~ metafizike koja suštinu svijeta nalazi u transcendentnom "bezličnom" saznanju koje istini i moralu pridava neko nadprirodno, nadčulno porijeklo. Samo se učenjem o vječnom vraćanju, smatra Niče, može oboriti teološko i teleološko shvatanje svijeta koje zastupa misao o krajnjem cilju kome čovjek treba da teži. Ono ukida transcendentnost cilja, nepovratnost prošlog i hrišćanskog, eshatološkog poimanja vremena. Da bi, dakle, negirao spekulativnu metafiziku "kao lažno poimanje svijeta", on razvija učenje o vječnom vraćanju jednog istog svijeta koje on izlaže u poetskoj formi: "Ja Zaratustra, zagovornik života, zagovornik trpljenja, zagovornik kruženja - tebe zovem, moja najdublja misli!"¹¹ "Sve ide i sve se vraća; vječno se okreće točak bitka. Sve umire, sve opet procvjetava, vječno trči godina bitka. Sve se slama, sve se opet ponovo spravlja; vječno se gradi ista kuća bitka. Sve se rastaje i sve se opet sastaje; vječno je sebi vjeran krug bitka. U svakom trenu otpočinje bitak: oko svakog "ovdje" okreće se kugla "tamo". Sredina je posvuda. Vijugav je put vječnosti."¹²

Iako je njegovo učenje o vječnom vraćanju specifično i originalno, ono nije jedino Ničeovo otkriće. On u svojoj metafizici vječnog vraćanja oživljava stoičko učenje o palingeneziji, kao kosmičkom ciklusu stvaranja i razaranja svega postojećeg i ponovnom vraćanju svih stvari u kosmosu. U tom smislu Zaratustra govori da se sve stvari vječno vraćaju, a s njima i mi sami, i da smo već bezbroj puta bili ovdje i sve stvari ~~xxx~~ s nama. On kaže: "Da postoji jedna velika godina na-

11 F. Niče: TGZ, nav. izd. str. 200.

12 Ibid, str. 202.

tajanja, čudesno velika godina: ona se mora, poput pješčanog sata, uvijek znova okretati da bi opet protjecala i istekla: - i te godine su sve jedna poput druge, jednake su u onome što je najveće kao i u onome što je najmanje, tako da smo i mi sami u svakoj velikoj godini slični sebi samima u onome što je najveće kao i u onome što je najmanje."¹³ Ponovo u doći, s ovim suncem, ovom zemljom, ovim orlom, ovom zmijom - ne u novi život, ili bolji život, ili sličan život: - Vječno ću se vraćati u ovaj jedan te isti život, isti u onome najvećem kao i u onome najmanjem, da učim vječno vraćanje svih stvari, - da opet izgovaram riječi o velikom pomenu zemlje i ljudi, da opet ljudima navještavam natčovjeka."¹⁴

Ove formulacije izrazito predstavljaju Ničea kao istaknutog predstavnika cikličke teorije kojoj je on dao umjetničku formu i jednostavna skriveno i zagonetno značenje. Ovo svoje cikličko gledište na svjetsku procesualnost Niče je razvio baš u doba razvitka ideje historicizma, gdje se smatralo da je jedna stvar saznata samo onda ako je izložena u historijskoj genezi. Nasuprot tome on odbacuje metodu historicizma i progresivnosti svijeta, smatrajući da se prošlost samo produžuje, a neprevazlazi. Ono što je u prošlosti bilo dobro i veliko treba da nam bude uzor za budućnost. Niče je bio rušilac starih okova čovjeka, ali je ipak ostajao van klasnih problema svoga vremena. On nije poznavao, niti se bavio ekonomskim zakonitostima društva i njihovim uticajem na socijalni život čovjeka. Živeći najčešće u alpskim visinama, gdje je iskusio prirodu i njenom iskonskom, životvornom miru, i provodeći vrijeme u samotništvu, Niče nije mogao steći jedno šire naučno i praktično životno iskustvo, pa se više oslanjao na svoju genijalnu intuiciju trenutnih vidjenja, nego na heurističke činjenice savremenih saznanja. On je rušio kraljevstvo metafizike i linearno-progresivnu evoluciju u ime kosmičkih povratnih ciklusa svijeta, da bi time oponirao svakom shematizmu i konstruktivizmu, zasnovanim na superfetaciji logicizma, ishodnoj izvjesnosti i smislu cje-

¹³ Ibid, str. 204.

¹⁴ Ibid, str. 205.

ine koje je racionalističko mišljenje stvaralo. U tom smislu Niče kaže: "Racionalno mišljenje je proces tumačenja prema izvjesnoj shemi koje se može osloboditi."¹⁵ On govori kako su racionalisti bili u zabludi kada su mislili da bi svi problemi i nevolje u društvu bili riješeni ako bi ljudi postigli veći stepen intelektualne razvijenosti. To vjerovanje u prevlast razumnosti i pobjedu optimizma - koje može biti svojstvo onih duhovnih pogleda koji imaju samo jednu dimenziju - su za Ničea znaci starosti i opadanja snage i zanosa. Tim njegovim iracionalističkim gledalištima povladjuje i psiholog Jung kada kaže: "Da je savremeni čovjek sljep za činjenicu da uza svu njegovu razumost i djelotvornost njime vladaju "sile" koje su izvan njegove moći. Njegovi bogovi i demoni uopšte nisu iščezli; samo su dobili nova imena."¹⁶

Želeći da povрати čovjeka napuštenoj zemlji, Niče često upućuje svoje invektive onima koji preziru ovaj stvarni, zemaljski, a traže neki drugi idealni, život. On je uistinu protivnik onih koji su htjeli da se svojim "filozofskim dronjcima preruše u nešto uzvišenije". U tom smislu on svoje gledište ne zasniva na racionalno-logičkim pretpostavkama, nego na osjećanjima stvari. Svijet je po svojoj naravi zao, pun bola i patnje, ali on hoće da živi u takvom svijetu u kome su sva zadovoljstva uslovljena patnjom. "Tip mojih učenika - ljudi do kojih mi je nešto stalo želim patnju, napuštenost, bolest, zlostavljanje, nipodaštavanje - želim da im ne ostanu nepoznati duboko samopreziranje, mučenje nepovjerenja prema sebi, jad pobijedjenoga: ja nemam nikakva sažaljenja prema njima, jer im želim ono što danas jedino dokazuje da li jedan čovjek ima vrijednosti ili nema - postojanost."¹⁷ U filozofiji patnje, o kojoj on govori u svim svojim djelima, Niče je izložio i svoje mišljenje o pojmu samilosti, smatrajući da samilost nije vrlina, nego porok jedne filozofije koja ne štiti život, jer se u sažaljenju gubi snaga i ono podržava ono što je već zrelo da propadne, nestane, "štiti ono što je život prokleo". Njegov natčovjek nema sažaljenja kao što ga nema ni priroda. On osudjuje hrišćanstvo

15 F. Niče: Volja za moć, "Prosveta", Beograd 1972. str. 387.

16 Karl Gustav Jung: Čovjek i njegovi simboli, Ljubljana 1973. str. 82.

17 F. Niče: VZM, nav. izd. str. 180.

kao religiju samilosti koju smatra suprotnom svemu onom što podstiče i osnažuje energiju života. Negirajući hrišćanski moral i hrišćanskog Boga želio je da iskupi čovjeka i svijet u cjelini. U tom smislu Niče je objavio pravi filozofski rat anemičnim i sterilnim hrišćanskim idealima da bi učinio kraj njihovoj tiraniji koja je osiromašila čovjeka. Taj rat znači novo samoosvještavanje čovjeka i nalaženje njegovog pravog zemaljskog smisla, smisla koji više nije vezan za neko transcendentalno biće i za inteligibilni svijet opstojnosti, za istinu otkrovenja i sudbinu hrišćanskog logosa. Taj preokret označava trenutkom jednog Velikog podneva koji se javlja kao rasvjetljavanje jedne pogrešne optike koju je hrišćanstvo bilo nametnulo svim stvarima, na kojoj počiva lažnost morala, kao i lažnost svih dosadašnjih vrijednosti koje su sakrosanktno stvarane u ime "boga", "iskupljenja" i "vječnosti".

U kritici hrišćanstva i negiranju tradicionalnih vrijednosti i ideala, Niče je sebe ^{ret} postavio osnivačem evropejskog nihilizma, koji u novije vrijeme sve više postaje jednom živom i aktuelnom idejom, koja se nadaže na putu ljudskog opstanka. Religija je krajnje osiromašila ljudski opstanak, jer je čovjek svoju suštinu izgubio u Bogu. Smrću Boga nastaje istorijski preobražaj čovjeka, koji zadobija svoju veličinu u volji za moć koja postaje suštinom njegovog života. Hrišćanstvo kao najveća bolest i "kao religija samilosti" u suprotnosti je prema pravom moralu koji podstiče energiju života; ono je "najduža laž" čiji je kraj ujedno i kraj iluzornog svijeta u kojega je čovjek vjerovao.

U dosadašnjem moralnom poretku svijeta Niče ne vidi postojanje nikakvog drugog morala van hrišćanskog, kojega uzima kao obezličeno je čovječanstva. Kao kritičar "bolesnog duha" i morbidnog ludila gradjanske civilizacije - koje je osjećao kao tuču nad plodnim poljima - Niče se strastveno zalagao da ukaže na svu veliku štetu koju je čovječanstvo u svojoj istoriji pretrpjelo od morala i moralnosti u pogledu svog duhovnog razvitka, kojim su se čovjeku kao pojedincu nametala sva moguća ograničenja, čime je bio do kraja porobljen. Prema tome, čovjeka kakav je do

da bio smatra embrionom čovjeka budućnosti. Ali ovakvu svoju antropolo-
 u pretpostavku Niče nije dóljedno zastupao. Ovu humanističku ideju poti-
 ula je sa svoga kolosijeka ideja o titansko-varvarskoj prirodi čovje-
 a. Dionsko doživljavanje svijeta činilo je osnovu njegove tragične mudro-
 si. U vezi sa tim Vjačeslav Ivanov kaže: "Niče je vratio svijetu Dionisa
 u tome je bilo njegovo posredništvo i njegovo proročanstvo. Kao pad "ve-
 likih voda" prošunjelo je u ustima Dionisovo ime. Niče je učinio da Dion-
 s postane vladarem naših misli i kovačem budućnosti; zadrhtale su probu-
 jene duše koje su bile začarane, zazelenjele su se livade pod prolećnim
 ahom boga, razbuktala srca, nabrekli mišići. Značajan je i vječit postao
 colazni momenat i disanje je postalo lakše i potpunije, pojačali su se
 tkucaji srca: jače, dublje i potpunije zagledao je život u dušu. Svemir
 e - kao gotski stubovi, koji su povezani, usmjereni i isprepletani - zadr-
 tao i odjeknuo od uzdača nevidljivog duha. Mi smo time osjetili sami se-
 e i našu zemlju i naše sunce i vihorom ushićene svjetske igre ("The Ear-
 h dancing about the Sun", kako je pjevao Šeli). Mi smo okusili svjetsko
 ožansko vino i postali smo proroci."¹⁸ Stojeći na pozicijama varvari-
 ma (pod kojima se podrazumijeva apsolutna negacija morala i zastupanje
 moralnosti ljudske prirode - D.G.) Niče je do kraja uporno zastupao miš-
 jenje da moral i religija nemaju nikakve realne osnove u egzistencijal-
 om životu, pa su, prema tome, protivprirodni. On predskazuje potpuni prop-
 st morala zbog toga što nema više božanstva koje ga ozakonjuje, jer "vj-
 ra u transcendentalno je apsolutno nužna ako se želi održati vjera u mo-
 ral."¹⁹ Niče je kako se vidi išao svojim izabranim putem, idući često u
 rajnost, a sam je zazirao od svake krajnosti kojima su se drugi podavali.

III

U svojim meditacijama Niče je stvarao sliku psihološkog stanja
 svoga vremena. Svojom animiziranom simbolikom - u kojoj se pokazuje da
 sve pojave i oblici u prirodi, realnom svijetu imaju srodnost sa ljudskim

¹⁸ V. Ivanov: По эгзистенцијалној филозофији, nav. izd. str. 3.

¹⁹ F. Niče: VZM, nav. izd. str. 89.

bićima -Niče oživotvoruje prirodu, dajući joj zacijelo ljudski smisao. Orao, zmija, lav, magarac, deva, kamen, ugalj, dijamant, nebo, zemlja, ambis, planine i sve druge stvari imaju u njegovom alegoričnom jeziku simboličko značenje kojim ostvaruje jednu kosmičku simbiozu. Čovjek je od iskona imao sklonost da preobražava stvari i pojave u posebni svijet simbola, koji svoju posebnu ekspresiju nalaze u svijetu umjetnosti. U predstavljanju i izražavanju života, umjetnost za Ničea ima veće i realnije značenje, nego što ga imaju istine koje su sadržane u racionalno-logičkim oblicima. On stavlja poentu na duh prirode i instiktivnu postojanost čovjeka, pridajući joj veću važnost nego razumskoj zakonomjernosti na koju se oslanja historijski smisao ljudske opstojnosti. Niče time daje mogućnost da biološka priroda čovjeka dodje do riječi i govori sama za sebe kao čovjekova animalna priroda. On takodje želi da učini kraj odprirodjavanju ljudske prirode i ukaže na veliko značenje te svoje misije za evropejsko čovječstvo. Temeljeći svoje misli na psihogenim doživljavanjima i biološkim dispozicijama, Niče želi da razulari animalnu i nagonску prirodu čovjeka, da bi time došla do izražaja individualno primućstvo instiktivne volje kao nadmoćne snage koju svaki individuum posjeduje, ali u različitoj i nejednakoj mjeri.

Osnovni zahtjev Ničeovog psihologizma - koji je u uskoj vezi sa njegovom filozofijom samotnosti - jeste povratak čovjeka prirodi, što ujedno znači njegovo oslobodjenje od hrišćanskog morala, kao morala robova. Tim povratkom prirodi - koje ujedno znači prelazak sa metafizičkog na biološko mišljenje života - čovjek treba da se oslobodi svih historijskih ciljeva - kao metafizičkih fikcija - i transcendentálnih ideala izraženih u lažnoj shematici svijeta. Da bi afirmisao zemaljski život (pri čemu zemlja nije neka puka empirija i fizikalna datost, nego rodno mjesto svih bića, koja kao stvaralački agens ima iste neiscrpne mogućnosti kao što ih ima i čovjek) Niče je negirao dosadašnje čovječstvo. Tokom čitavog života gajio je prezrenje prema "himeričnosti" ljudskih ideala i svim shematiziranim i logiciziranim istinama, zalažući se za konkretnu

individualnost čovjekovog života, koja u svojoj punoći sadrži najveću vrijednost. Individualizam ličnosti - koji je jedan od ideala i Marks-ove antropologije - je polazna osnova Ničeove filozofije života, u kojoj se objektivacija snage i moći - čemu instinktivno teži ljudska priroda - uzima kao istina i savršenstvo. Ideja individualizma predstavlja kult snažnog i moćnog pojedinca, kao izabranika roda ljudskog. Niče i Mark su se zalagali za autonomiju čovjeka, gdje su, pored izvjesne sličnosti, u tretiranju tog problema ispoljavali i bitne razlike, jer Ničeov natčovjek, kao prirodno i moćno biće, nije oslobođen egoizma i nastranosti, kao ne-ljudskih osobina koje ograničavaju ispoljavanje prave ljudske prirode zamišljene u Marksovom smislu. Učenje o natčovjeku želi da ukaže da ljudska vrsta nije, niti može biti nešto uniformno po svojoj svijesti i karakteru, nešto što je dato u jednostavnosti i jednostranosti svoje prirode; nešto što čini jednoznačnu jedinstvenost tipologije, sličnu drugim vrstama živih bića, pri čemu se ne može smatrati da postoji samo jedna vrsta ljudi, nego postoje ljudi različitih priroda. Time se ukazuje na činjenicu da će suprotne osobine ljudske naravi vječito remetiti ravnotežu egzistencijalnog života. Niče zanemaruje društvene faktore i socijalne uslove života koji odredjuju karakter čovjeka i njegovo ponašanje. On čak zastupa suprotno mišljenje kada kaže: "Da niko ne daje čovjeku svoje osobine, ni Bog, ni društvo, ni njegovi roditelji i djedovi ni on sam."²⁰

Ovakvo gledište je također u skladu njegovog nihilizma i imoralizma s kojima se on ponosio, jer mu se činilo da ga oni uzdižu nad čitavim čovječanstvom. "Čim uobrazimo da je neko odgovoran što smo mi takvi i takvi itd. (Bog, priroda), dakle, njegovoj namjeri pripišemo svoj život, svoju sreću i svoju bijedu, mi time upropašćujemo svoju nevinost nastajanja. Mi onda imamo nekoga ko želi da pomoću nas i s nama nešto postigne."²¹

Iracionalista Niče bio je izraziti intuitivac koji je pridavao naročiti značaj funkciji intuitivnog osjećanja i instinktivnoj str-

²⁰ F. Niče: Sumrak idola, "Grafoš", Beograd 1977. str. 47.

²¹ F. Niče: VZM, nav. izd. str. 134.

ani života. Njegova predstava ljudske opstojnosti ima izrazito dramsko obilježje. Ljudski život, koji je bez svoga cilja i finaliteta, je volja za moć i ništa drugo. On se kritički suprostavlja mišljenjima svih ranijih filozofa koji su težili za jednim savršenijim svijetom, ističući da je sam život jedna stihijska, "nejasna, pokretna sila koja nezasito želi samu sebe". Smatrao je da su u zabludi oni koji su vjerovali da se istorijsko kretanje može ostvarivati pomoću jednog smišljenog i apriori racionalno-konstruisanog plana, jer iracionalističko i voluntarističko gledište negira svaki značaj konstruktivističke svijesti koja se ne može uskladiti sa protejskim karakterom života. Racionalno-spekulativnoj slici svijeta Niče suprotstavlja filozofiju života, koja nalazi svoj oslonac u iracionalnom i alogičkom principu bitka, sadržanom u ontološkoj kategoriji volje, kojom se uspostavlja jedna nova metafizika, kao metafizika subjektiviteta. Iako se njegovo iracionalističko utemeljenje filozofije ne odriče svakog smisla života, Niče ipak ne priznaje progres kao zakonitost ljudske istorije. Nasuprot Hegelovom panlogizmu on zagovara tezu o nelogičnoj i iracionalnoj biti svijeta. Naime, svijet nema nikakvo smisla niti svrhe, jer je vasiona carstvo velike gluposti, "a Zemlja je, kao svaka zvijezda, zev između dva nebića, događaj bez plana, bez razuma volje, ili samosvijesti - najgora vrsta nužnosti, glupa nužnost."²²

Svaka filozofija sama po sebi ima cilj da izgradi jednu logičku sliku svijeta, koja se izražava na planu domišljanja cjeline. Ali, njeni takva slika jedna jednostrana simplifikacija, koja nastoji da obuhvati ono što je neobuhvatno. Zbog nezadovoljstva sa ranijom filozofijom koja je bila opterećena metafizikom, Niče je ukazivao ~~na~~ na potrebu jedne nove, dionske filozofije, filozofije bez metafizike, tražeći filozofe novoga kova, koji bi bili ujedno i umjetnici, jer je više cijenio umjetnike - zato što su oni voljeli svoja čula - nego filozofe. Smatrajući da umjetnost omogućuje najveći izraz života i da ima veliki biološki značaj za ljudski opstanak, ovaj filozof je i sam težio da bude umjetnik, jer je u tome nalazio svoju superiornost u odnosu prema naučnicima i filozofima

U tom smislu estetičar Benedetto Croce kaže: "Fridrih Niče mogao bi prije da se ubraja među umjetnike negoli među filozofe."²³

U filozofu umjetniku sadrži se smisao zemlje, postiže se najviša objektivacija prirode i njeno savršenstvo. Filozof je u mogućnosti da sazna prirodu u pojmovno-logičkim oblicima, a umjetnik da osjeti i izrazi emocionalnu vrijednost života u kojoj se ogleda cilj kulture. Život dostojan čovjeka može biti samo onaj život koji odražava njegovu stvaralačku snagu, jer samo u uspjehu leži prava radost, a u nagonu za stvaralaštvom herojski motiv i tajna života.

IV "Stil - to je čovjek" - stil jeste dobar kada se ne opijejuje o puls autora. NE. ma "dobro" stilu a kao dobar rezultat u horoz...

Ničeovo mislilaštvo je prožeto kako racionalnošću i mistikom, tako arhaizmom i modernošću, pri čemu poetski stil i simbolika jezika čine posebnu draž njegove artistske misli. On je u stvari nenadmašni slikar prirode, koji je, kao dionski zanesenjak, u tome nalazio svoje estetsko, kao jedino opravdano postojanje svijeta. Čovjek sam u sebi nosi stvaralački nagon, a čitav svijet, koji je izrazito antropomorfan, čini njegovu sliku. Svrshodna umjetnost, koja u sebi sadrži živu organsku funkciju, daje potsticaj životu. U tome se volja za moć kao osnovni princip svega izražava kao ljubav i opijenost, a ljubav je u svojoj biti stvaralačka snaga svega koja čovjeku omogućuje da izrazi svoje različite stvaralačke sposobnosti. Služeći životu, umjetnost okrepljuje, budi i osvježava snagu čovjeka, povećava njegovu osjetilnost. Umjetnici su ljudi koji pripadaju jačoj rasi i njihovo čovječstvo je prometejskog karaktera. Stvaralačka volja, kao ljudska sudbina, ne može biti lišena patnje. Niče nije mogao zamisliti stvaraoca koji ne pati, jer je u patnji vidio obogotvorenje čovjeka i znak njegove stvaralačke moći. Patnja nema samo fizičko, nego i metafizičko značenje, jer ona - kao metafizika duha - ima svoje božansko porijeklo. Slično tome je i Hegel smatrao da bol i strast u sebi imaju nečeg umnog. Volja za stvaralaštvom i oplodnjom je skrivena u ljudskoj nevinosti. Dugo se mislilo da je Bog najveći stvaralac, ali pošto njega više nema tu njegovu ulogu preuzima naš čovjek: "Jer šta bi se moglo tada stva-

rati kada bi bogovi već bili ovdje!...Ali da vam posve otvorim svoje srce,prijatelji: kada bi postojala bogovi,kako bih mogao podnijeti da ne budem Bog."24

Umjetnost je stvaralaštvo koje se obogaćuje iz sebe sama,i kao emanacija volje za moć,ona je ujedno uspostavljanje bitka,pomoću koje bitak vječito dolazi do samog sebe.Umjetničko stvaralaštvo je imperativ života,njegova najveća afirmacija i njegov potstrek,ono spašava i izbavlja od nihilizma,pesimizma i prolaznosti.U stvaralaštvu čovjek nalazi svoje najviše vrijednosti,pri čemu je,slično Ničeui, i Tomas Man mislio da je "umjetnost najlepší,najstroži,najradosniji i najskromniji simbol svega nadrazumnog ljudskog stremljenja za dobrim,za istinom i za savršenošću; i dah uzvaljanog mora epike ne bi nam tako životno širilo grudi kad ne bi donosio sobom stroge i okrepljujuće draži duhovnog i božanskog."25

Postojanje svijeta ima svoje jedino opravdanje u estetskom fenomenu, jer je čovjek sličan zvijezdi koja se gasi,ali zraka njegova ostaje da živi i putuje kroz vječnost.Ljudski život Niče predstavlja u simbolu koluta, jer "svaki se kolut okreće i teži da sam sebe ponovo dostigne."26 Pošto svijet počiva na volji za moć,koja čini njegov aktivni stvaralački princip,to Niče usavršavanje i napredak čovječanstva vidi u stvaranju snažnih i moćnih pojedinaca,kojima,kao podloga i sredstvo,treba da služe mase običnih,osrednjih i manje vrijednih ljudi.On se zalaže za jednu višu vrstu ljudi koja će čovječanstvo učiniti zanimljivijim,sadržajnijim i plemenitijim.I poput Heraklita on vrijednost najvrednijih pojedinaca suprotstavlja bezvrijednosti mase.Aristokrata Niče svoju filozofiju života utemeljuje na biološkim pretpostavkama,čiji se osnovni smisao sadrži u pojmu moći,kao prirodnom fenomenu,na koje najviše insistira.Zapostavljanje i potiskivanje nagona,u toku jednog dugog perioda,uslovilo je čovjekovo otudjenje od njegove životne osnove,čime mu je,smatra Niče,onemogućeno potpunije i cjelovitije življ-

24 F.Niče: TGZ,nav,izd. str.78.

25 Tomas Man:Stvaraoći i dela,Matica srpska,str.151.

26 F.Niče: TGZ,nav,izd. str.86.

nje. Čovjek je osuđen na samog sebe, jer je u mogućnosti kao i priroda koja izražava svoje mogućnosti u silama koje nikada ne miruju. Dionska moć bilja, koju je čovjek prisvojio kao božanski atribut povratkom iz transcendencije, ima beskonačnu potenciju. Ovim se kod Ničea začinje misao o čovjeku kao svečovjeku, ne apstraktnog, onostranog, nego zemaljskog carstva. Dionska strast, kao neobuzdana težnja za moći i pobjedom, za vladanjem i savladivanjem, čini natčovjeka kao čovjeka u svom višem odredjenju i ostvarenju. Natčovjek je čovjek muževne snage i pobjedničke ambicije, neprijatelj pokojstva, mira i sreće. Mjerilo natčovjeka je u njegovoj volji za moć.

V

U posljednja dva vijeka izvjesni mislioci, koji skreću svoje umovanje prema novootkrivenoj oblasti nesvjesnog, željeli su da istaknu veću ulogu i značaj iracionalne, dubinske i potsvjesne moći čovjeka od njegove racionalne sposobnosti, smatrajući da je uloga ove duševne moći u životu čovjeka ranije bila zanemarena. U tom slučaju Niče se zalagao da otvori put za sve prirodne nagone, uzimajući za pravo da "čovjek djela savršeno samo kad djela instinktivno".²⁷

Dakle, još u prošlom vijeku počelo se ozbiljnije uvidjati da čovjekova svijest, njegova racionalnost, sama po sebi ne čini cjelovitost njegove psihe. Tako je već više od sto godina "nesvjesno" postalo jednom od osnovnih naučnih kategorija, bez koje je nemoguće zamisliti savremenu psihologiju, kao i sa njome povezanu filozofsku antropologiju. Naročito je u svojim djelima Karl Gustav Jung isticao činjenicu kako ljudski duh ima svoju istoriju i da ljudska psiha čuva mnoge tragove iz ranijih faza svoga razvitka. Taj dio psihe koji zadržava i prenosi zajedničko psihološko nasljeđe Jung je nazvao "kolektivnim nesvjesnim". I taj nesvjesni duh modernog čovjeka uspio je da sačuva sposobnost stvaranja simbolike koja se nekada u praprostosti izražavala u kultovima primitivnih predaka, njihovim ritualima, ceremonijama i vjerskim obredima. Ta simbolotvornost ima veliku ulogu i ~~znajući~~ psihološki značaj u životu savremenog čovjeka, jer utiče na njegove stavove i njegovo ponašanje. Moderni čovjek nije svjestan,

e Jung, do koje ga je mjere njegov racionalizam "prepuštao milosti ps-
čkog podzemlja... jer zatvara čiti pred čudesnim psihičkim silama koje
čito vladaju čovjekovom sudbinom. Nekoć kada su se u čovjekovom duhu
jali nagoni, njegovi ih je svjesni um nedovoljno mogao unijeti
uvisli psihički okvir."²⁸ Iz tih razloga su mnogi pojmovi ostali suho-
ni, čisto intelektualni, bezosjećajni pojmovi, koji nemaju nikakvog psih-
škog značenja. Time se zapravo čitav ljudski duh izjednačio sa intelek-
ta, a duboko emotivni smisao naših predstava "gubi se u pijesku intelekt-
ne pustinje. Kako znanstveno shvatanje raste, tako se naš svijet dehum-
ira. Čovjek se osjeća osamnjanim u svijetu, jer više nije povezan s pri-
om i izgubio je svoju emotivnu "nesvjesnu istovjetnost" s prirodnim
avama. One su polako izgubile svoja simbolička značenja. Grmljavina
e nije glas ljutita Boga, niti je munja njegova osvetnička strijela.
u jednoj riječi nema duha, nijedno drvo nije čovjekovo životno načelo,
edna zmija neutjelovljuje mudrost, nijedna špilja nije obitavalište ve-
og demona. Nikakvi glasovi ne govore više čovjeku iz kamenja, biljaka i
otinja, niti im se on obraća vjerujući da ga mogu čuti. Nestalo je nj-
ova dodira s prirodom, a time i neizmjerne emotivne energije koju je pr-
la ta simbolička povezanost."²⁹

Ničeova slika svijeta izražava produhovljenost svega u priro-
gdje sve stvari imaju neko psihogeno svojstvo i ljudski smisao, a sam
jek je simbol koji manifestuje protivvrječnu suštinu svijeta. Samosazn-
e čovjeka Niče vezuje za elementarnost svijeta, za biološku i fizikal-
prirodu, za stvari i pojave koje se nalaze između neba i zemlje koje
uju da govore svojim ljudskim jezikom i da kazuju ljudski smisao njih-
postojanja, gdje se sve hoće da iskaže u znaku čovjeka i za čovjeka:
o umuje i pripovijeda svoju mudrost Zaratustri, zna da prema njemu bu-
cinično i ravnodušno. U svome metaforičkom jeziku Niče je uspio da obje-
lani skrivene osobine ljudske psihe i ljudske prirode. Njegova se poezija

28 Karl Gustav Jung: Čovjek i njegovi simboli, nav. izd. str. 94.

29 Ibid, str. 95.

paja s prirodom, u kojoj priroda nalazi svoju objektivaciju, a sam prirodni svijet čini simbol pjesnikove duše. Simbolika njegove metaforično koncipirane misli, koja ima izrazitu sugestibilnu moć, ostvaruje neposrednost i solidarnost čovjeka i prirode. Život u susjedstvu sunca, u visinama, u svijetlim i zračnim prostorima su stalno prisutne riječi Ničeve opsesije, kojima na simboličan način izražava težnju za novim životom čovjeka koji treba da prevlada samog sebe. Prema imperativu svoga postojanja, čovjek se mora uzdići iz mraka, iznad bolesti moralisanja, iznad velike ljudske niskosti i zagušljivog vazduha postojeće kulturne klime. Niče je želio da nauči čovjeka ljudskoj gordosti i preziranju prostakluka. Niče kaže: "Sam život hoće da sebe izgradjuje u visinu, sa stupovima i stupnjevima: želi da gleda u daleke daljine i napolje u božanstvo ljepote - stoga mu je potrebna visina."³⁰ U tom smislu je za njega Nebo metafora čistote i nevinosti, a orao nebeski simbol ljudske duše i njene slabosti. Zaratustra stalno teži k visinama, teži da bude u susjedstvu sunca gdje žive jaki vjetrovi. On se iz svoje pećine uspinje na vrhove stijena i na nebeska rila na kojima počiva vječnost, a ispod kojih kleči vječno pokorna im zemlja. Orao i zmija su njegovi stalni saputnici i prijatelji. Orao, koji gordo i plemenito stremi uvis, je simbol čovjeka kao uzvišenog gospodara zemlje, a to gospodstvo čovjek zadobiva u nasljeđe poslije smrti hrišćanskog Boga. Orao je alegorija koja asocira na prisutnost volje za moć i čovjekove težnje za uzvišenošću. Zmija pak asocira na lukavstvo kojega čovjek mora posjedovati kao sredstvo, jer pomoću lukavstva uma treba da zagospodari nad prirodnim silama i živim svijetom, kako bi se dostojanstveno uzdigao iznad svega, poput orla - kao znamenja visine, orla koji krikom do neba dopire, do rodnog neba se na sopstvenim krilima uzdiže i u njemu vječito ogleda svoj lik: "A ti si, o Zaratustre, htio vidjeti temelj i pratemelj stvari: ti se moraš već popeti iznad sebe samog - iznad, sve više, sve dok i tvoje zvijezde ne budu pod tobom."³¹

³⁰ F. Niče: TGZ, nav. izd. str. 93.

³¹ Ibid, str. 140.

U živoj slikovitosti Niče prikazuje privrženost čovjeka prirodi, gdje čitavu prirodu, sve njene pojave i oblike uvlači u antropološki smisao, spajajući u svojoj romantičnoj liriku i kosmiku, čineći zacijelo čitav kosmos ljudskom domajom. U razgovoru sa suncem Zaratustra kaže: "Velika zvijezdo! šta bi bila tvoja sreća da nije onih koje obasjavaš."³² Niče se neizmjereno divio ljepotama divlje prirode osjećajući njeno veličanstveno nadahnuće.

VI

Niče je zauzimao jedan opšte negativan stav prema zapadnjačkoj metafizici, imajući namjeru da odvрати ljude od nje, jer je bio izgubio svako povjerenje u svijet koji se u njoj pretstavljao. On nije ulazio u dublju analizu metafizičkog umovanja, čime je previdjao značaj i ulogu metafizike u procesu samoosviještvanja čovjeka. On čitavu tradiranu filozofiju smatra metafizikom, poistovjećujući teologiju, odnosno religioznu metafiziku sa opšte-filozofskom metafizikom i njenom ontologijom. Za njega biće kao metafizički pojam predstavlja neko dostignuto stanje, ili stanje koje treba dostići, pri čemu se živo suprotstavlja eshatologiji metafizičke svijesti, uzimajući da je tamni i nepristupačni dio naše ličnosti slijep za svaki epohalni i povijesni smisao. Svaka je metafizička filozofija tragala za nekim ishodom, tražeći oni mogući krajnji cilj i smisao, dok Niče gubi osjećanje za svaki konstruktivni smisao ljudske povijesti kada govori o strahotnoj i problematičnoj ljudskoj prirodi, jer enigmatski karakter ljudskog života ostaje nedostižan ljudskom poimanju. Njegove uopštene osude ~~zpram~~ filozofa koji su izgradjivali svoju metafizičku sistematiku imale su cilj otvaranja jednog novog "tragičkog" pogleda na svijet. Ti raniji filozofi su za njega bili "dogmatičari koji u sebi imaju svještenu krv", jer su gajili lažno mišljenje da cjelinom zbivanja upravlja nekakvo jedinstvo u kome se pojedinac gubio kao u elementu najviše vrijednosti. Nasuprot tome, u njegovoj instinktivnoj filozofiji ističe se značaj

aktivnosti i individualne impulsivnosti koja ima svoje encije u nesvjesnom dijelu ličnosti, a koji je izvor za život korisne energije.

Ovim je volja za moć postulirana kao iskonska snaga koja nikada ne može biti nešto što se može do kraja dostići, jer se njena priroda ispoljava kao beskrajna žudnja za osvajanjem svoje biti, pri čemu se uvijek osjeća nezadovoljstvo sa samom sobom. Nesvjesna i alogička energetika volje za moć dinamičkom spontanošću stavlja instinkte u službu života, i ona ne zna ni za kakve moralne norme i vrijednosti, nego se nalazi s one strane dobra i zla. Dionski princip je založen u ljudskim genima i čini nasljednu dispoziciju ljudskog ponašanja. Uz pomoć tog principa Niče je ljudsku prirodu nastajao da protumači iz mitske strukture ljudske egzistencije, povezujući mitsko i nesvjesno u svojoj mitski orijentisanoj i na toj osnovi produbljavanoj filozofiji. Niče je uvidjao da u ljudskoj prirodi dolaze do izražaja suprotni principi, gdje uz maksimum dobra ide i maksimum zla. Prema takvom udesu čovjek mora u prepoznavanju samog sebe poznavati i svoje naličje. Nikada se ljudski život ne može, a upravo i ne smije, osloboditi izvjesnih protivvrječnosti, jer se oholost i opasnost pokazuju kao izvori zdravlja i ljepote, a mir i blagostanje kao izvori bolesti koji čovjeka lišavaju različitih podviga radi kojih vrijedi živjeti na zemlji. Prema tome Niče zamišlja čovjeka budućnosti kao ličnost herojskih crta i neustrašivih pogleda, smjelih koraka i gorde drskosti, gdje ludilo sreće može da poznaje samo najveći patnik. U ime životnog junaštva i ljudskog ponosa Prometej je zapravo jedino božanstvo u koje treba vjerovati, mada prometejski heroizam i humanizam nijesu baš oni najvažniji gradivni elementi Ničeove iracionalističke filozofije, u kojoj se iskazuje kao učenik filozofa Dionisa. On voli nemir, rat i nespokojno življenje u kome dolazi do izražaja aristokratska gordost čovjeka od akcije, jer je njemu stalo samo do onog soja ljudi koji će posjedovati aristokratske osobine kao što su snaga volje i lična hrabrost. U tom smislu je potrebno naglasiti da je svaki značajni stva-

Do li je ovo
lični stav!

ralac ujedno i ničeovac. Ljudi po Ničeovu dijelu svi jednaki zato što nemaju jednaku volju za moć, a volja za moć je svojstveno vladanje i savladavanje svega. "Volja za moć nije biće, nije postojanje, nego patos - to je jelementarnija činjenica, iz koje tek potiče postojanje, djelovanje."³³ eno zadovoljstvo je u porastu moći, a ono što joj pričinjava bol jeste jećanje nemoći da se bude gospodar i pobjednik. Kriterij istine i vrijedosti jedino se nalaz~~u~~ u povećanju moći, pa prema tome i lažno mišljenje že biti korisno za život. Niče je polazio od pretpostavke da je život rba pa iz tih razloga čovjeku nije potrebna dobrota, nego moć, ne ponizn~~o~~t, nego gordost. Iz ovoga se može vidjeti kako Niče ontološku problematiku striktno svodi na vrijednosnu. Njemu se činilo da jednakost za koju se laže demokratija - koju on smatra carstvom mediokriteta koji dovode do opasti sve ono što je dobro i veliko - ometa razvitak snažne ličnosti, r po njemu nije masa, nego genije cilj razvitka, da nije pravda, nego moć dija svim sporovima i sudbinama. Dakle, "ne čovječanstvo, nego natčovjek cilj." Prema tome moralnost nije u dobročinstvu, nego u snazi. Polazeći darvinističke pretpostavke da je život borba za opstanak, u kojoj najosobniji ostaju u životu, Niče u svom biologizmu zastupa stanovište da snaga najveća vrlina, a slabost jedini porok. Dobro je naime sve ono o se održava u životu i što u borbi pobjedjuje, a zlo ono što se gubi i opada. U tom smislu je natčovjek onaj koji opravdava život i dionsku varnost svijeta. Izdići se iznad prosječnosti, mase je cilj i smisao snage i stvaralačke ličnosti.

Kako se može vidjeti Niče uzima volju za moć kao vrijednost samo po sebi koja ostaje u granicama metafizičkog poimanja. No, nasuprot tome, moramo istaći da volja za moć može imati vrijednost samo ako se transformuje u vidovima kulturnih i naučnih ostvarenja koja doprinose ostvarivanju ljudskog progressa, ili se ona pak mora ispoljiti u naporima i pregledima humane borbe za ostvarenje opštedruštvenih ciljeva i ideala. U drugom slučaju volja za moć se može ispoljavati i u nehumanim, agresivnim

i destruktivnih svrhama, koje odudaraju od ljudskih vrijednosti. Dakle, veliki ljudi bi se morali odlikovati izuzetnim stvaralačkim sposobnostima i preimućstvima svoga intelekta. Ali, čini se, Niče takve stvaraoce u većini ne smatra velikim ličnostima, kao što su naprimjer: Sokrat, Platon, Kant, Ruso, Dante, Igo, Zola, Renan, Ofenbah, List itd. nego ih etički obvezredjuje, potcjenjujući njihovo stvaralaštvo koje u istoriji ljudske misli i kulture ima opšte priznatu vrijednost. Uzevši da je sam život volja za moć, moć koja je ujedno i najviša vrijednost, Niče je nalazio za shodno da uči ljude svemu onom što jača i povećava njihovu snagu, jer se naime usavršavanje čovječanstva sastoji u stvaranju najmoćnijih individua koje više neće teretiti neke spoljašnje sile. No šta je to natčovjek i šta su to velike ličnosti iz čitavih Ničeovih djela ne može se jasno vidjeti, mada je neke njihove osobine istakao. U prvom redu on smatra da su veliki ljudi izuzeci, jer vrijednost natčovjeka ne može biti u običnim, prosječnim ljudima. Vrsta natčovjeka čini "vrednije čovječanstvo koje je brojem malo, jer sve što je izuzetno, po svojoj suštini je rijetko."³⁴

U svojoj metafizici volje za moć Niče nije predložio nasljedno plemstvo, nego spontano i autohtono ispoljavanje individualiteta, koje se postiže ličnim životom i pregnućima, čime ličnost prekoračuje sva svoja ograničenja u težnji za nadmašivanjem same sebe. Kao što se može vidjeti Niče ponekad misli i osjeća u izrazito revolucionarnom duhu, što svjedoči uostalom i ovaj njegov aforizam, koji je sav u znaku budućnosti: "Tako ljubim još samo zemlju djece svoje, neotkrivenu, u najudaljenijem moru: nju traže i traže moja jedra. Želim ispraviti na djeci svojoj što sam dijete svoga oca: a na svojoj budućnosti - ovu sadašnjost!"³⁵ Govoreći o novom vremenu i nastajanju jednog novog svijeta, Niče se često zalaže za život čovjeka koji će imati pravi ljudski smisao i opravdanje. Iako se zalaže za odgoj višeg i vrednijeg tipa čovjeka, on u isto vrijeme smatra da je taj srećni

34 Ibid, str. 71.

35 F. Niče: TGZ, nav. izd. str. 111.

tip postojao i do sada kao izuzetak. Upravo, taj budući natčovjek nije neki posve novi historijski model čovjeka, već tip koji je egzistirao i u davnoj prošlosti jednog naroda koji je imao bogatu životnu stvarnost.

Ono što se može zapaziti pri čitanju Ničeovih djela jeste to da njegovo cjelokupno umovanje protiče u znaku paradoksije, pri čemu ovaj filozof ne vidi samo jedno lice opstanka, gdje zlo u životu ne opovrgava sam život. Vlastitost hoće čitavu snagu čovjeka, mržnju i ljubav, zlo i dobro, zadovoljstvo i patnju. Niče uvidja da su se raniji filozofi zalagali da čovjeka svedu na jednostranost, težeći da ga učine dobrim, zanemarujući činjenicu da ljudski život u sebi sadrži neotudjive protivrječne, antitetične sile. Uz to i Jung ističe jednu važnu istinu kada kaže: "Žalosna je istina da se čovjekov zbiljski život sastoji od sklopa nepomirljivih suprotnosti - dana i noći, rođenja i smrti, sreće i nesreće, dobra i zla. Mi čak nijesmo sigurni da će jedna prevagnuti nad drugom, da će dobro nadvladati zlo, a radost suzbiti patnju. Život je ratište. To je oduvijek bilo i svagda će biti; a da nije tako, opstojnost bi zadesio smak."³⁶

Ovo pokazuje izvjesnu srodnost i ontološko svojstvo Ničeove i Jungove misli - koji svoje pretpostavke zasnivaju na poziciji "nesvjesnog" - koje se međusobno dopunjuju i doprinose svom većem razumijevanju. Upravo Ničeova, kao i Jungova, misao ima emotivno svojstvo i slikoviti način izražavanja utemeljen na posebnim psihološkim osobenostima. On je uvidjao da se još u tragedijama starih Grka ljudska priroda u najvišem smislu prikazivala u unutrašnjim osjećanjima. Niče je poput Junga smatrao da čovjekov duh (ratio) ne čini onu najbitniju osnovu ljudskog opstanka. Čovjek ne može sa osloncem na svoju racionalnu moć dostići neke krajnje mogućnosti i cjelishodnost poput žira koji se razvija u hrast. Pošto je život u svojoj nedostižnoj dubini zagonetniji i mnogoznačniji, to on prevladava i najsavršenije teorije, koje, ako

36 K.G. Jung: Čovjek i njegovi simboli, nav. izd. str. 85.

u vremenom ne dopunjuju novim sadržajima, postaju jalove i prazne riječi. Riječi povezane sa osjećanjima, ispunjene emotivnošću dobivaju tek ono svoje pravo značenje. Tako Niče posvuda unosi psihološka svojstva u stvari spoljnog svijeta, gdje na primjer planina simbolizira težnju čovjeka ka usponu, a orao - kao simbol ljudske dostojanstvenosti - čini vrhansku metaforu čovjekove težnje za svjetlošću. Simboli, sjedinjeni s idejama, čine jedinstvo filozofskog i psihološkog odražavanja stanja stvari, jer je filozofija i psihologija gube svoju međusobnu razliku i podvojenost, a sama filozofija nalazi svoj najveći oslonac u anatomiji ljudske psihe.

Niče i njegov duhovni otac Artur Šopenhauer zapostavljali su metodu istoricizma, kod kojih istorija ne igra nikakvu bitnu ulogu u razmišljanju filozofske problematike kojom su se bavili. Da bi eksponirali jedan posebni model životnog nazora, koji je po svome karakteru antiistoričan, oni su se oslanjali na psihološke doživljaje, ulazeći u podzemlje ljudske duše i bezdane potsvijesti. Usled alogičkog i iracionalnog karaktera njihovo umovanje je vezano za literarnó-poetski i aforistički način izražavanja, u kome je jezik filozofskih metafora iskušavao moć muzike koju je Niče osjećao kao dušu svijeta. Kao lirski genije, koji je prirodu osjećao kao čovjekov izgubljeni raj, Niče je svoje emotivno nadahnuće nalazio u Hajneovoj lirici, "smatrajući ovog pjesnika izuzetnom evropskom pojavom, kao što je i pjesnik smatrao Ničea tipičnom pojavom liričara" (E. Man), iako njegove riječi uostalom imaju oštrinu mača i snagu plamena, koje sijeku i sažižu. Dakle, u Ničeovoj poetskoj metafizici se osjetilna muzička priroda izražava u harmoničnom jedinstvu s njegovim duševnim i duhovnim bićem. On duboko osjeća prirodu, priziva je i naseljava u svoje poetske metafore.

Iako je uzimao tajanstvenost, mnogoznačnost i neizvjesnost za glavna obilježja života koja stoje nasuprot projekcije njegovog smisla, Niče nije gubio nadu u ljudsku budućnost, naglašavajući da će doći vrijeme kada će čovjek imati suviše snage, svojim sve većim potčinjavanjem

prirode i zadobivanjem slobodnog vremena, koja će mu omogućiti da se-
be razvije u nešto više, savršenije. Taj će napredak u isto vrijeme us-
loviti da se neke nepotrebne osobine čovjeka postepeno izgube. Volja
za moć - kao božanstvo novoga boga - podstićaće individue u njihovoj
težnji za ostvarenjem uslova u kojima će čovjek stvarati svojom pun-
om snagom. Natčovjek je kao viši tip ljudskog roda nosilac novog ist-
orijskog smisla, i Niče je želio da taj natčovjek bude prirodni čov-
jek, čiji će individualitet biti potčinjen volji za moć. Novo tragičko
poimanje čovjeka trebalo je da ukaže na ranije pretjerano optimistič-
ko vjerovanje u ljudsku dobrotu. Ključ za to novo razumijevanje ljuds-
ke prirode nalazio je u dionskom mitu, pri čemu Dionis predstavlja si-
mbol najviše afirmacije života, čije se sile izražavaju u igri podvaja-
nja. Naime, varvarski Dionis je praslina ideala koja otkriva protivrj-
ednu, antitetičku strukturu ljudskog bitka, kojom se ukazuje na dramati-
čni i tragički položaj čovjeka u svijetu kao jedini način njegovog
opstanka. Filozof natčovještva zagovara jednu paradoksalnu stvarnost
ljudskog bivstvovanja u kome se dobro i zlo uzimaju kao za život ne-
ophodni i ravnopravni elementi, koji, kao takvi, čine formulu čovjeka,
gdje bez zla nema dobra, bez poniznosti nema uzvišenja. Gluposti i ni-
tkovluk rastu kao sastavni djelovi ljudskog progresu, jer se sve sup-
rotne sile uzajamno uslovljavaju, jedna na drugu izazovno djeluju i me-
djusobno se pospješuju. Kada je riječ o poimanju čovjeka kao tragičk-
og fenomena Vjačeslav Ivanov kaže: "Postoje geniji patosa kao što po-
stoje geniji dobra. Oni primoravaju da se svijet osjeti na nov način,
istovremeno neotkrivajuć suštinski ništa novo - njima pripada Niče.
On je preobrazio ubilačku tugu pesimizma u feniksovu vatru svjets-
kog tragizma. On je vratio životu njegovog tragičkog boga"... "Incip-
it Tragoedia."³⁷

VII

Smatrajući da se sam život suprotstavlja beživotnoj tran-
scendenciji, Niče iz tih razloga nije posezao za nekim krajnjim dome-

37 V. Ivanov: *История философии*, nav. izd. str. 4.

tima ljudskog smisla. On se suprotstavlja svakoj transcendenciji i svjet-
snom istorizmu. Izražavajući kritički odnos prema metafizičkom apsoluti-
zmu, u kome je čovjek tražio neki krajnji smisao, Niče se u isto vrijeme
nalazio u opoziciji prema svakom shematizmu i istorijskom poimanju na-
pretku, koji su bili karakteristični za neke filozofske sisteme XIX vij-
jeka. Činilo mu se da je logika tih sistema "lažan novac" koji kvari ps-
ihologiju čovjeka. On je naime bio protivnik svake konstrukcije sistema
i filozofiji, izražavajući nepovjerenje prema svim sistematičarima: "Ja
ne vjerujem sistematičarima i uklanjam im se s puta. Volja za sistemom
je nedostatak poštenja."³⁸

Odbacujući transcendenciju kao područje čistih ideja,
Niče je želio da "ostane vjeran zemlji" i privržen realnosti, jer raspr-
irodijavanjem prirode u transcendentálnom medijumu život biva lišen sv-
oje vlastitosti, kao i mogućnosti svoga pravog ispoljavanja. Niče govori
kako je odvajkada postojala slijepa mržnja filozofa prema čulnosti, kod-
oj on ostaje vjeran: "Možda postoji carstvo mudrosti iz koje je logičar
protjeran."³⁹ Upravo, budućnost se zamišlja kao aistorijsko vrijeme, ko-
je je u stvari karakteristično za ciklusnu teoriju vječnog vraćanja is-
tog - koje Niče smatra svojom najdubljom misli. Uzimajući Heraklitovu
igru kao univerzalni princip kosmosa, Niče u svojoj artističkoj metafiz-
ici protivstavlja stvaralački spontanitet igre teleološkoj konstrukci-
ji apsoluta, da bi tim svojom stanovištem negirao svaku svrhovitost is-
torije, jer se u tom smislu sloboda čovjeka može ostvarivati samo s one
strane dobra i zla, gdje samo vedrinom umjetničkog stvaranja čovjek mo-
že da nadvlada svoju prolaznost.

Niče uzima volju i nesvjesni dio ljudske psihe kao pr-
imarni i bitni dio ljudskog života, pri čemu svijesti daje sasvim sp-
orednu i drugorazrednu ulogu, i na taj način zasniva svoj iraciona-
listički pogled na svijet. Iako je njegova kritika metafizičkog dog-
matizma veoma uopštenog karaktera, on je dao svoj značajni doprinos

38 F. Niče: Sumrak idola, nav. izd. str. 13.

39 F. Niče: Radjanje tragedije, "Kultura", Beograd 1960. str. 78.

realnijem sagledavanju zakonomjernosti društveno-istorijskih kretanja, jer je upozoravao na jednostranosti koje su se ispoljavale u socijalnom i istorijskom determinizmu, mada se ni sam nije mogao oteti magiji krajnosti u koju je zapadao. Iako je ukazivao na izvjesnu konvencionalnost i vještačko obilježje logike i svega onog što se na njoj zasniva, kao i na vještačko obilježje saznanja u filozofski koncipiranim sistemima, ističući značaj instinktivne intuicije, Niče doduše nije bio u pravu kada je negirao ulogu racionalno-logičkog osmišljavanja ljudske budućnosti. Čovjekov um i njegova svjesna volja su veoma značajni faktori u daljem kretanju istorijskog razvoja. Čovjek je motivisan da stvara izvjesni smisao svoga života kako u malom, individualnom, tako i na višem opštedruštvenom planu. Kada ljudi postavljaju izvjesne ciljeve time oni u istoriju unose svoj smisao, izražavajući zajedničku težnju da se nešto dostigne, ostvari u samom procesu. Suština svijeta i njegova sudbina nijesu isključivo određeni vladavinom prirodne nužnosti, jer je i čovjek u mogućnosti da, na osnovu svoje slobodne volje, mijenja suštinu stvari i da time u svijet unosi i projicira svoj smisao. Dakle, čovjeku su potrebni ciljevi i ideali kao orijentiri koji mu pokazuju kuda treba da se kreće kroz perspektive istorijskog vremena, mada će ga na tom putu pored izvjesnosti pratiti i neizvjesnost i zablude, zablude koje su možda, kako kaže Niče, potrebne čovjeku, jer ga podstiču na određenu djelatnost.

STVARALAČKA VOLJA I LJUDSKA SUŠTINA

Neke bitne elemente koji su služili da se svijet osjeti i razumije na osobeni način Niče je nalazio u prabiću dionskog mīta, a pomoću dionske simbolike htio je da pokaže svingoidni karakter ljudske prirode. On je filozof koji je u svome biću nosio specifično helensko osjećanje i poimanje svijeta i čovjeka, nalazeći u slici tragičkog života pred Sokratovske Helade suštinu i smisao ljudske egzistencije, cilj kulture i predstavu budućnosti. Izgrađujući svoju viziju svijeta na osnovama Heraklitovske dijalektike, Niče je shvatao svijet na dramatičan način i u tome je ponajviše svoje nadahnuće nalazio u dionskoj Grčkoj kosmološkog perioda, o kojoj on govori kao o "republici velikih ljudi". Po njegovom mišljenju dotadašnja varvarska kultura nije znala za dekadenciju, jer je bila saglasna sa životom, dok čitava kasnija kultura postsokratovskog doba zasnovana je na sili, ropstvu, zabludi i laži.

U prvobitnom helenskom mišljenju o prirodi ispoljavao se predlogički, slikoviti način izražavanja, čiji se smisao osjećao u simbolici igre kao preracionalnom, naivnom i instinktivnom poimanju svijeta kroz igru, ljubav i borbu. U helenskim saturnalijama posvećenim u slavu preobražaja manifestovala se dionska raspjevanost i razuzdanost života, njegova punokrvnost i spojnost. Heleni su, po Niče, sačuvali bili neko nestorijsko čulo i smisao za umjetnost koja čuva i budi instinkt života. U periodu svoje najveće snage Grci su uzimali umjetničko stvaralaštvo za spasonosnu silu, smatrajući da samo vedrinom umjetničkog stvaranja čovjek može da prkosi svakoj nesreći i usudu prolaznosti. S tim u vezi Niče kaže: "Mi imamo umjetnost da ne bismo propali zbog istine."¹

Obogotvoreni instinkt umjetnosti čini estetsku afirmaciju svijeta. Njegove su potencijalne mogućnosti, kao i bogatstvo stvaralačke realizacije, neiscrpne. "Još postoji na hiljade staza kojima niko nije hodio, na hiljade zdravlja i skrivenih otoka života, još su uvijek neis-

1 F. Niče: VZM, nav. izd. str. 362.

crpni čovjek i zemlja čovjekova.² U tom smislu život čini sve, ne samo da se održi, nego da postane nešto više. Čovjekova sloboda se ne može zamišljati kao eshatološka kategorija, jer je on biće koje egzistira u nezavršenom, bezgraničnom vremenu - "strijela u budućnosti". Kao vremenska sinteza, čija je budućnost neraskidno povezana sa prošlošću i sadašnjošću, čovjek nema jednokratni tok razvitka, te svoju otvorenu i nedovršenu mogućnost mora stalno zadobijati. Budući gospodar zemlje - koji će davati kvintesencu ljudske prirode - moraju biti osvajači, jer im uslovi života ne omogućuju da se osjećaju kao kod svoje kuće.

Uzore za jedan savršeniji život Niče je nalazio u prapropšlosti, u arhajskim oblicima ljudskog života. U njegovom svjetonazoru smisao svijeta proizlazi iz mita, iz osjećajnosti dionskog kulta, gdje se stiče utisak da je ljudski rod primoran na vječito podražavanje tog mita i na njegovu vječnu mitsku identifikaciju. Ovaj sprog mitskog i realnog bio je zacijele došao do izražaja kod helenskog svijeta predsokratovskog doba, gdje se pomoću dionskog kulta objelodanjivalo božansko srodstvo čovjeka i njegova prisna povezanost s vječnom prirodom. Dionski princip čini posredničku ulogu preko koje se ostvaruje kontinuitet prošlosti, sadašnjosti i budućnosti, kontinuitet koji se održava u duhovitoj kulturi koja je dugo vremena bila izgubila svoj prirodni tok. Iako čovjek nema svoje zavičajnosti, ničoj se najviše bio približio čovjek helenskog svijeta, u kome je, kako kaže Niče, radost bilo živjeti.

Vraćajući se natrag preko hrišćanstva ka Grcima, Niče radi na "otkopavanju antičke filozofije" - u prvom redu one prije Sokrata - "tog najviše zatrpanog grčkog hrama."³ On je u filozofskoj legendi, koja je bila stvorena u slavu boga Bakha, nalazio metafizičke prarazloge i praelemente koji vječito agiraju, i na kojima on utemeljuje svoju psihološku metafiziku. Dionsko je naime ono mitsko-tipično

2 F. Niče: TGZ, nav. izd. str. 70.

3 F. Niče: VZM, nav. izd. str. 74.

o suštinski ljudsko, individualno i aktualno koje ujedno čini predmet Ničevog filozofskog interesovanja. Ono je odvodilo njegovu pažnju unazad prema iskonskom stanju ljudske duše, njenim pralogičkim i primitivnim sazajima. U praoblicima mita Niče je nalazio ono vječito jedinstvo prirodnog i ljudskog, jer, kako kaže Tomas Man, "mit je zasnivanje života; on je izvremena šema, skrušen obrazac u koji se pretvara život reprodukujući neke crte iz nesvjesnog."⁴

Niče je obožavalac i sljedbenik starog svijeta, i u grčkom svijetu tražio je svoje uzore za sve ono što je veliko, prirodno i ljudsko. U dionskim svetkovinama i dionski nesvjesnom zanosu helenskih mista, Niče otkriva poslije jednog dugog perioda prirodnost čovjeka, i u isto vrijeme navješćuje borbu za njegovo oslobodjenje od protivprirodnih okolnosti koji su u sebi nosili smrtnu zavjeru protiv života. U tom posleđu smatrao je Helene kao slobodan narod i za "najskladniji, najljepši i najdostojniji ljudski soj koji je najviše izazivao zavist i najviše podsticao na rat."⁵

Slike mita su u svojoj suštini demonski čuvari jedne zlobove i zastare snage u kojoj se očitavala dionska sposobnost jednog naroda. U običajima i obijesnoj prazničnoj povorci dionskih zanesenjaka, u bakhiantskoj karnitosti u kojoj se čovjek prenosio u božansko stanje, Niče je otkrivao dionsko biće ljudskog svijeta, zasnivajući time svoju nesvjesnu metafiziku na vječnosti dionskog i apolonskog principa. Kroz ove principe dolazio je do izražaja umjetnički nagon prirode, jer hor satira - kao dionski zamršeni i stranih stvorova - u tragediji uistinu podražava prirodne pojave. Upravo, Niče je bio jedan od najznačajnijih ljudi koji su se posvetili dubokim istraživanjima grčke tragedije. On tragediju uzima kao najveću umjetnost koja u najmanju mjeru daje sažetu sliku svijeta, i bez mita, smatra Niče, svaka kultura gubi svoju zdravu stvaralačku snagu. U duhu svoga samohvalisanja Niče ističe da je tragički mit, kao i iskonski smisao hora, prvi put njegovom proziranju dobio svoje pravo otkrovenje. U tragediji, koja je najizrazitiji oblik

4 Tomas Man: Stvaralaoci i djela, nav. izd. str. 101.
 5 F. Niče: Radjanje tragedije, nav. izd. str. 41.

lik mita, mit nalazi svoju najdublju sadržinu. Sadržinu tragičkog mita Niče shvata kao epski događaj koji veliča junaka koji pati. U tragičkom junaku tragedija prikazuje jedan surovi realizam i prasuprotnost čovjekovog bića, kao i podzemni svijet ljudske duše.

I

U prvom periodu svoga stvaralaštva Niče je bio metafizičar i obožavalac umjetnosti, pri čemu je svoje filozofske poglede zasnivao na estetskim principima, u kojima se umjetnički genij uzima kao najviši cilj kulture. U svom prvom značajnom djelu: "Radjanje tragedije iz duha muzike", Niče se bavio problemima postanka tragedije iz horske muzike u staroj Grčkoj. Tragički čovjek grčke kulture našao je svoje mjesto u njegovim estetsko-filozofskim koncepcijama. Selingovo i Hegelovo učenje o polarnim dijalektičkim suprotnostima, koje su imanentne svijetu i samom ljudskom životu, uticalo je na Ničea da svoj dualitet principa primjeni u analizi karaktera grčke umjetnosti i umjetničke kulture uopšte, istovremeno otkrivajući protivvrječnosti psihološke strukture čovjeka, osvjetljavajući ih u vezi sa ljudskom opstojnošću. Pored dvojnosti principa, koji su ujedno oprečni i koji kao takvi čine konstruktivne elemente ljudske prirode, kao glavni konstituens ljudskog bitka je volja za moć, koja je kao volja za prikosom ujedno i praosnovna požuda čovjeka koja hoće samu sebe. Kao metafizičke pretpostavke dionsko i apolonsko načelo - koji se kao stvaralački nagoni instinktivno ispoljavaju u ljudskoj djelatnosti - čine vječno iskonsku moć koja oživotvoruje i preobražava svijet. Otkrivajući umjetničku suštinu helenske tragedije (u kojoj svijet poima kao dionsku igru bivanja) Niče je gđio uvjerenje da je uspio da se domogne najdublje suštine helenskog bića i otkrovenja helenskog genija. Dva umjetnička božanstva Helena su ujedno živi, izraziti predstavnici dvaju umjetničkih svjetova, različitih u svojim tendencijama i nagonskim silama. Dionsko i apolonsko načelo čine dva uzajamno isprepletana nagona, čiju božansku simboliku Niče uzdiže do osno-

vnih principa svoje artističke stvaralaštva.

Dionska mudrost otvara pronicljiv pogled u suštinu stvarnosti, jer je sve dionsko po svome karakteru agresivno, žedno moći; ono je pretpostavka rastućeg života u kome se sve snažno, srećno, gordo i gospodar- eće prečstavlja ovim božanskim simbolom. Pored toga, Dionis je predstavnik svega uzvišenog i bezmjernog, lirike i muzike, dok je Apolon sinonim harmonije, mjere, ljepote, epa i poezije. Eschil i Sofokle su, smatra Niče, pravi predstavnici dionske umjetnosti, koji ujedno izražavaju pravo stvaralačko razdoblje u grčkoj kulturi, jer su u tragičkoj umjetnosti izrazili dionske težnje koje su svojstvene suštini života. Najzad Evripid izbacuje iz tragedije hor i muziku kao dionske elemente drame, koja time gubi svoju umjetničku snagu. Iako je dionska priroda nalazila svoj izraz u apolonskim slikama, ipak je pojam apolonskog ostao stran Ničeovoj prirodi. Apolonsko je simbol umjetnosti, kontemplativnosti, reda, mjere i harmonije, i od svih umjetničkih rodova apolonsko se najviše izražava u arhitekturi. Dionska komponenta zanosa, opojnosti, strasti, oduševljenja, nepromišljenosti bila je potisnuta od strane apolonske razumske hladnoće, koja je težila da ovlada ljudskim životom, unoseći u njega princip reda i mjere.

Volja za moć je inkarnacija mita, njegova animacija, koja dolazi do svoje ekzpozicije u rasi budućih gospodara zemlje, kao nosioca onog pramuškog koje je neistorijsko, bezvremeno, kao praosnov ljudske prirode. Kult Dionisa je dakle obrazac mita u kome Niče prepoznaje ono što je u biti ljudsko, želeći da dovede do pune afirmacije njegovo životno značenje. Uz pomoć mita Niče se spusta u dubinu života, čiju legitimnost objelodanjuje u volji za moć koja podražava praiskonsko zbivanje mitske optike životnih sila. Ono što je bilo tipično u prošlosti, u praslici bića, ponavlja se i u sadašnjosti, i ti praoblici ljudske i kosmičke istorije čine osnovu Ničeove metafizike, koji je smatrao da je čovjek našao sebe u velikim djelima starog svijeta, koja su bila stvorena na antičkom zemljištu.

Iako je imao krajnje negativni odnos prema metafizici, Niče je ipak bio metafizičar. Radovao se smrti hrišćanskog Boga, a sam je oživljavao recidive jedne stare prirodne religije, uspijevajući da pritom udahne život jednom prastarom mitu. Njegov ateizam ne znači protjerivanje svih božanstava sa zemlje, jer je nasuprot Hristu obješenjaku isticao boga Dionisa. Svojom metafizikom, kojoj je htio da da karakter zema - ljivosti i otjelovljenja, on ponire do prirodne korijenitosti ljudskog duševnog života, i kao tipični romantičar, koji se zanosio idejama i pojmovima iz prošlih vremena, živo je osjećao kako je u mitološkim predstavama, koje prekriva tama prošlosti, jednom narodu punom duha uspelo da razvije simbolički jezik, kojim je mogao da objavi sve unutrašnje duševno bogatstvo čovjeka, kao i suštinu ljudskog bitka uopšte. Tako se počeci Ničeove antimetafizičke metafizike nalaze u mitološkom području, a u suštini te mitološke metafizike izražena je sklonost ka naturalizmu i jedinstvu psihičkog i fizičkog stanja stvari. Ona čini utonuće u praosnovu grčkog mita, u kome helenski bog Dionis simbolizuje život u njegovom vječnom stvaranju i razaranju. Simbolika ovog mita - na kome se temelji Ničeova metafizika svijeta i njegovo učenje o dvostrukoj prirodi čovjeka - nastala je u vozi s titanima, djecom Urana i Geje, koji su, prema postojećoj legendi, ljudski rod opteretili zlom, od kojih ono vodi svoje titansko-varvarsko porijeklo.⁶ Naime, u dionskom biću čovjeka ukorijenjena je nagonska sklonost prema dobru i zlu, a te suprotne i ujedno ravnopravne sile su čovjek i ljudski rod još od svog nastanka dobili u nasljedje. Čovjek je sklon zlu i svireposti, a "svirepost je jedno od najstarijih uživanja pri svetkovinama ljudskog roda."⁷ Još u davnim vremenima su ljudi vjerovali da se i bogovi potkrepljuju u prizoru svireposti.

6 "O Dionisu - Zagreju (t.j. rastrganom) postoji više mitova - kaže Branko Bošnjak - ali se glavno svodi na dualizam dva principa, dobra i zla, što je sastavni dio persijske religije. Titani - nosioci zla - inače djeca Urana i Geje, napadnu na Dionisa i ubiju ga. U zadnji čas boginja Atena mu spasi srce, koje proguta Zeus i tako se rodi "novi Dionis". Titane Zeus uništi munjom, a iz njihova pepela je proizišao ljudski rod. Tako ljudi sadrže u sebi jedinstvo dva suprotna principa - srce Dionisovo kao dobro - i titanski pepeo kao loše." (Branko Bošnjak: Grčka filozofija, Matica hrvatska, Zagreb 1956. str. 23.)

7 F. Niče: Osvit, "Rad", Beograd 1979. str. 21.

Kao bog života Dionis oživotvoruje strasti pijanstva i zanosa, razuzdanosti i objestnosti, nemira, čulnosti, dinamičnosti, rušilačkog i stvaralačkog instinkta. Nasuprot tome djeluje apolonski princip kao sinonim trezvenosti, razboritosti, reda, mjere i poretka, koji naime oslobadja od dionske prekomjernosti, pa prema tome ova dva nagona istovremeno označavaju i dva suprotna stremljenja u kulturi, posebno u umjetničkom stvaranju i doživljavanju svijeta. Apolonski svijet je svijet oblika, mjere i harmonije, koji počiva na dionskoj osnovi kao izvornoj i preobražavalačkoj snazi života. Kako je Dionisovo srodstvo vezano s titanima, prema tome čovjek u svojoj imanenciji posjeduje vječnu i neotudjivu titansko-varvarsku osobinu, koja je od praiskona naslijeđena u ljudskim genima.

U tragediji se tragički mit slikovito predstavlja pomoću apolonskih umjetničkih elemenata koji podražavaju prirodu, i u kojima Niče nalazi prirodnu istinu dionske mudrosti koja čini suštinu tragedije kao estetskog djela. S tim u vezi Niče piše: "Ovaj antagonizam dionizijskog i apolonskog duha u grčkoj duši jeste jedna od velikih zagonetaka kojim me je privuklo grčko biće. U osnovi ja sam se samo trudio da odgovornem zašto je upravo grčki apolonizam morao izrasti na dionizijskom tlu, zašto je dionizijskom Grku bilo nužno da postane apolonski: to će reći da svoju volju za ispolinskim, mnogostrukim, neizvjesnim, strašnim skrha na volju za mjerom, jednostavnošću, za podređivanjem pravilu i pojmu. U njegovoj osnovi nalazi se nešto neumjereno, divlje, azijsko: hrabrost Grka je u borbi s njegovim azijsatstvom: ljepota mu nije poklonjena, kao što nije ni logika, ni prirodnost naravi - on ju je oteo, hteo, izvojevao - ona je njegova pobjeda."⁸

Dionsku muziku, kao najznačajniji elemenat grčke tragedije, Niče smatra ogledalom svjetske volje, kao sliku volje same, koja obogaćuje i proširuje sliku svijeta u cjelini, jer mit samo u izgovorenoj riječi ne nalazi svoj pravi izraz. Govoreći o muzičko-dionskoj osnovi tragedije

8 F. Niče: VZM, nav. izd. str. 330.

kao ogledalu svijeta Niče kaže: "Muzika je prava ideja svijeta, drama samo odsjaj te ideje, njena upojedinačena sjenka."⁹

II

Niče je veličao antički svijet i stare Grke kao očovječeni narod, uspijevajući da pronikne u dušu Eshilovog pjesništva "kao u divno umjeće velikog genija", u metafizičku suštinu olimpijskog svijeta i božansku mudrost grčkog mita, u kojima su se otkrivale najdublje tajne ljudske prirode. U likovima helenskih bogova Prometeja, Dionisa i Apolona, Niče je prepoznavao lik i sudbinu čovjeka, čovjeka koji, da bi se uzdigao do visine svoga ljudskog dostojanstva, mora biti aktivni činilac da bi borbom - koja nikada ne može biti lišena bola i patnje, ali ni uzvišene vedrine i opojne slasti stvaralačkog života - sticao svoju kulturu, umjetnost i saznanje. Time što u svome biću nosi prometejsku vrlinu, zbog čije je pragrješnosti osudjen da vječno pati, čovjek je prinudjen silom zakona svoga postojanja da vječito prkosi bogovima i ostalim silama svijeta. Ničeova misao je imala namjeru da budi i podstiče duhovnu i fizičku energiju čovjeka u cilju stvaralačkih napora i pregnuća. On je zastupnik svih strasti smatrajući ih osnovom svih vrlina. Strast je uostalom bio njegov unutrašnji demon koji ga je prisiljavao na neumorni rad i veliku stvaralačku produktivnost.

Niče je filozof tragike koji se bavio kosmičkim načelima koja stoje u znaku ljudske sudbine. Na njegove kosmo-antropološke ideje imale su najviši uticaj mitološke predstave Helena kojima se on svim svojim bićem predavao, smatrajući sebe "pitomcem starih vremena", naročito presokratovskog perioda, pokazujući intelektualnu sklonost i osjećanje prema onom praiskonskom, varvarskom, nalazići za potrebu da istakne kako su kod Helena bili razvijeni i razuzdani umjetnički nagoni. Umjetnost odgojena u njedrima prirode, kao što je bila Homerova, stajala je nad stravičnim dubinama posmatranja svijeta, ali i utonuće u ljepotu privida." Ti stari Grci su imali prave ljude koji su stvarali svijet

⁹ F. Niče: Radjanje tragedije, nav. izd. str. 113.

koji je imao svoje vrijednosti.

U skladu svoje dionske mudrosti Niče je želio da na ruševinama hrišćanske civilizacije i dekadentne gradjanske kulture zasnuje jedan novi i vredniji svijet. Iako je profetski naslućivao velike društvene promjene koje će se odigrati na pozornici svjetske istorije, on ipak nije uspio da stvorí filozofsko-teorijske osnove jednog novog svijeta poput njegovih savremenika F. Marksa i F. Engelsa. Dvadeseti vijek je zamišljao kao vijek probudjene muževnosti koja nadolazi poslije propasti religijoznog smisla i javljanja potreba za novim vrijednostima. U tom smislu se zalagao za jedno više i vrednije čovještvo, koje treba da se uzdigne iznad postojeće ljudske niskosti. Naslućivao je, dakle, da dolazi vrijeme koje će stvoriti životne okolnosti i najpovoljnije uslove pod kojima bi mogla nastati ljudska bića od najveće vrijednosti. Ali kada Niče govori o napretku moglo bi se iz nekih njegovih stavova steći utisak da on zastupa jednu humanističku, čisto marksističku ideju o vječno otvorenim mogućnostima koji se tiču čovjekovog stvaralačkog rada i napretka, gdje se, usled specifičnosti svoje prirode, čovjek mora dalje razvijati u jedan viši tip, u jedno više i savršenije biće, kao što se iz majmuna razvio čovjek. Naime, natčovjek - kao filozofski zamišljen ideal čovještva koje je iskusilo smrt Boga i domišljano iz volje za moć - nije nešto što se može jednom dostići i izraziti u svom finalitetu, nego zapravo biće koje ima svoj progresivni razvitak u vremenu, gdje viši tipovi čine samo njegove predznake i početke. U ovakvo postuliranoj antropološkoj ideji (koja zacijelo čini jednu filozofsku koncepciju koja je u duhu savremenosti, mada je Niče nije sistematski oblikovao) nalaze se izvjesni misaoni sadržaji koji su bliski marksizmu, i koji mogu služiti kao inspiracija za dalje domišljanje nekih antropoloških problema u sferi savremenog filozofskog umovanja.

No svakako treba imati u vidu da je Niče u mnogim svojim stavovima bio protivrječan mislilac, prelazeći iz jedne krajnosti u drugu, gdje - kako je to primijetio Karl Jaspers - svaki njegov stav ima i protivstav. Ako se naime naprijed navedena teza o natčovjeku uz-

ne kao ontološko-antropološka pretpostavka (gdje se ljudska priroda označava kao jedan vječni i nikad posve dovršeni proces prevazilaženja) onda ta njegova teza dolazi u koliziju sa jednom od njegovih osnovnih ideja - idejom vječnog vraćanja istog, koja stoji na pozicijama cikličke zakonitosti svijeta. Kao zagovornik cikličke teorije, koja zastupa učenje o vječnom vraćanju istog, odnosno o povraćanju svih stvari u vječnom obnavljanju života, Niče time zastupa jedno eshatološko shvatanje ljudske prirode, jer u ljudskom karakteru nalazi one osobine koje su ustaljene i vječno tipične. Dakle, u povratnosti kosmičkih ciklusa - gdje tok stvari ne čini nikakve bitne izmjene u sadržaju - svijet se manifestuje u zatvorenom i dovršenom stanju svojih mogućnosti. Vrh razvika se završava i dostiže u natčovjeku, gdje se već u otjelovljenom idealu dokončava evolucija i kraj procesa.

U Ničeovoj eshatološkoj metafizici pored vječnog vraćanja natčovjeka vraća se i onaj mali čovjek, t.j. najveći i najmanji ljudi će paralelno vječito da egzistiraju, pošto bez tih suprotnih oznaka ideal natčovjeka ne bi mogao postojati. Budući mnogi ljudi ne mogu biti predstavnici višeg tipa - natčovjeka, zato će, smatra Niče, i postojati vječito praćenje najvećeg i najmanjeg tipa, zbog čega Zaratustra - kao učitelj natčovještva - izražava svoju odvratnost prema vječnom vraćanju istog. Moglo bi se doduše u vezi s tom idejom postaviti pitanje: šta je sve ostalo od one osnovne i humane filozofske pretpostavke koju je Niče kategorički navijestio kao lajt motiv svoje misli: da je čovjek nešto što se mora prevazići? U modernom mišljenju ideja samoprevazilaženja i samoostvarenja čovjeka postala je veoma aktuelna, jer su u njoj sadržani najveći ideal naprednog čovječanstva, koji treba da se oživotvori u budućoj novoj besklasnoj civilizaciji, u kojoj društvo neće dijeliti ljude na gospodare i potčinjene. Ideja samoprevazilaženja nije samo vezana za određeni epohalni smisao, nego kao univerzalna filozofska ideja ona ima i nadvremenski smisao, koji je uslovljen vječito izvornom ljudskom prirodom.

U Ničeovim djelima ima utisak da se može vidjeti da on uštinu svijeta poima kao božansku stvaralačku silu koja se izražava u eskonačnom preobražavanju. To preobražavanje svijeta, koje se manifestuje u dionskoj igri stvaranja i razaranja, suprotno je svakom završetku finitetu, pa se iz tih razloga ne bi moglo govoriti ni o kakvom stanju finaliteta vasiona. U vezi sa Ničeovim učenjem o vječnom vraćanju istog, koje, može se reći, nema svoje logičko opravdanje, niti pak ima svoje naučne osnove, Branislav Petronijević piše: "Niče uči da cio svjetski proces ima jedan apsolutni svoj početak i svršetak, da vasiona pri svojoj evoluciji počinje od jednoga primordijalnog stanja pa ide ka jednom finalnom stanju, iznad koga više nema nikakve evolucije; to je jedno; drugo, Niče izgleda nemoguće i da će ovome finalnome stanju tako isto moći posjedovati mir, da je onome primordijalnom stanju procesa prethodio mir, jer priznati to značilo bi pasti u transcendentnu metafiziku, tvrditi egzistenciju drugog nekog svijeta, neke druge organizacije vasiona, značilo bi osuditi život, učiti moral i askezu. Zato Niče ostaje samo još jedna postavka: da se u vječnom vremenu ovaj krajnji proces evolucije eskonačno puta ponavlja, i to sa apsolutno istom konsekvencijom..."¹⁰

Ideja vječnog vraćanja istog - koju Niče ističe kao svoju najdublju misao - je veoma enigmatična, i njena interpretacija i domišljanje zadaje velike nevolje, jer se ona ne odnosi samo na područje poetske istine, kao istine privida, nego i na područje logičke istine koja počiva na zakonitosti naučnog saznanja. U prvom redu treba istaći da je Niče bio veliki pjesnik kružnog toka, pri čemu se i njegova ideja vječnog vraćanja istog tiče poetske istine, a Niče kaže da niko više ne može kao pjesnici. Znači da poetska istina, kao istina privida - koja ima svoj značaj i svoj dignitet u području ontologije umjetnosti - može biti, gledano sa logičkog aspekta, čista laž, neistina. Naprimjer kada Herbert Markuze u svome djelu "Eros i civilizacija" govori da će se sunce ječito vraćati nad našim vidicima, ili pak kad Lalić govori da je sun-

¹⁰ Branislav Petronijević: Šopenhauer, Niče, Spenser, Beograd 1920. str. 150.

ce svakog dana sjedjelo na vrhovima Belejske gore, oni na svoj način aktualiziraju vraćanje kao estetski fenomen, kao istinu privida koja se izražava u slikovitom jeziku. Niče je bio protivnik istina privida kao metafizičkih istina koje su se odnosile na transcendentale entitete, ali je smatrao da i one prave istine imaju karakter istina privida samo što se one odnose na zemaljske stvari.

III

Mnogi su Ničea uzimali kao filozofa kulture, ili kao filozofa umjetnosti, morala, kao političkog filozofa itd. No, on je u prvom redu filozof umjetnosti, koji umjetnost uzima kao vrijednost u kojoj čovjek jedino nalazi autentičnu potvrdu svoga života i vlastito ispoljavanje svoje ljudske prirode. Moralna ličnost sa izgrađenim i usadjenim etičkim osobinama u svome biću, za Ničea nije ideal, nego je njegov ideal umjetnik-genije u kome nalazi najadekvatniji oblik ljudskog življenja, čovjekovu punoću, ljepotu i savršenost. Nasuprot metafizici, religiji, moralu i nauci - koje Niče smatra lažnim formama, koje ne doprinose afirmaciji života i ne ulijevaju povjerenje u život - samo umjetnost daje čovjeku vjeru u život, čineći ga vrednijim od njegovih apstraktnih ideala. Umjetništvo je kod Ničea postulirano kao ontološka osnova ljudske egzistencije u kome njegova filozofija želi da nadmaši racionalno-logičke oblike izražavanja, postavljajući svoje nove zahtjeve i principe. On je težio da se zadrži na izvornosti ljudske prirode i ljudskog duha, jer je u principu bio protiv svega onog što nije od ovog svijeta, istupajući protiv svake metafizičke kreature. Ali i pored svega toga on je u suštini svoje filozofije prokrijumčario duh metafizike, za čije se negiranje strastveno zalagao, pri čemu se javljaju ozbiljni problemi u vezi sa logičkom neusklađenošću njegovih filozofskih pretpostavki.

U svojoj knjizi "Ko je Niče" Danko Grlić je Ničeovu osnovnu ideju - ideju vječnog vraćanja istog, domišljao sa pozicije igre

kao osnovne estetske kategorije. Ali treba imati u vidu da svako sistematsko domišljanje nekog problema u filozofiji nosi neizbježno rizik jednostranosti. Po njegovom mišljenju Niče je u prvom redu filozof umjetnosti, koji je svojim umovanjem otvorio novu dimenziju shvatanja umjetnosti. Kada je riječ o pojmu igre ona svakako kod Ničea označava jednu kosmičku metaforu, gdje je čovjek samo suigrač u opštem kosmičkom zbivanju, jer se dionski pojam igre može uzetu u istom značenju koje ima heraklitovo shvatanje igre, mada je Niče identifikuje sa artističkom djelatnošću, koja nastaje kao rezultat spontane, slobodne i atotone igre čovjekovih stvaralačkih snaga i sposobnosti, pri čemu se stvaralaštvo može razvijati samo na ruševinama, pobjedama i porazima. Heraklit je u naivnoj igri djece otkrivao sliku i zakonitost kosmosa, kao i samu tragiku svijeta. Čovjek je tragično biće zato što je svjestan te stravične istine da je konačno, odnosno prolazno biće. Ali čovjek živi kao nadvremensko biće samo u toliko u koliko je on stvaralačko biće, jer su stvaraoci branioci i čuvari onog suštinski ljudskog od usuda vremena i prolaznosti. Moglo bi se reći da igra umjetnika nije u svome značenju istovjetna sa igrom djeteta, ili igrom prirode o kojoj govori Spinoza kao naturi naturans, jer umjetnik stvara, a ne razara. On objektivira i ovjekovječuje svoj sopstveni svijet umjetnosti koji se odupire vremenu, vremenu kao kosmičkoj igri u kojoj latentno djeluju razaračke snage prirode. Umjetnička kreativnost kao igrajuća moć ne oponaša one suprotne, negativne sile, nego samo one afirmativno-stvaralačke. Rezultat umjetničkog stvaralaštva su velika umjetnička djela, kojima se postiže onaj krajnji i najveći cilj, pomoću koga čovjek stiče besmrtnost, nadilazi svoju prolaznost. U umjetnosti se ispoljava ono ljudsko kao božansko i to pod vidom vječnosti. Na taj način se čovjek sjedinjuje s vječnošću, ljubi vječnost koja, kako kaže Niče, je jedina žena od koje bi želio porod: "O, kako ne bih strastveno vadio za vječnošću, i za svadbenim prstenom prstenova - prstenom vraćanja?

Još ne nadjah nikada ženu od koje sam želio da imam djecu, osim

zbog međusobne podjele rada, koja je omogućila umjetnost u posebnu djelatnost društva i isključivu koncentraciju talenta u pojedincima, a time uslovlila njegovu priprušenost u široj masi. U tom smislu su klasici marksizma isticali da "u komunističkoj organizaciji društva u svakom slučaju otpada potčinjavanje umjetnika lokalnoj i nacionalnoj ograničenosti, koja u cjelosti potiče iz podjele rada, i otpada podređivanje individue jednoj određenoj umjetnosti, tako da je ona isključivo slikar, vajar itd., a već naziv dovoljno izražava ograničenost njenog profesionalnog nazvika i njemu zavisnost od podjele rada. U komunističkom društvu nema slikara, već samo ljudi, koji, između ostalog, i slikaju."¹² Kada u komunističkom društvu svi ljudi, ili većina njih, steknu uslove da se pored ostalog bave i umjetničkom djelatnošću, onda će time i umjetnost kao profesija nestati. Umjetnici naime postoje samo u odnosu na jedan veliki broj ljudi koji nemaju mogućnosti, ili se pak iz drugih razloga ne bave umjetničkom djelatnošću. To još ne znači da svaki čovjek i u najidealnijim društvenim uslovima može postati originalni stvaralac, nego se stvara mogućnost da svaka individua razvije svoje stvaralačke dispozicije i ispolji talenat, što ujedno čini i najviši ideal jednog istinski humanog društva.

Smrću Boga čovjek prisvaja sebi izgubljeni svijet i vrši svoj povratak iz idealističkog otudjenja, čime nastaje preobražaj čovjeka u natčovjeka, čija stvaralačka djelatnost poprima karakter slobodne igre. "Sa smrću Boga - kaže Eugen Fink - objavljuje se usudilački i igrački karakter ljudskog opstanka."¹³ Ali kada je riječ o igri kao estetskom fenomenu, onda se često pojednostavljuje njeno značenje, jer igra kao stvaranje umjetničkog u umjetnosti je samo jedna vrsta ljudske djelatnosti, pri čemu postoje i drugi oblici igre u kojima se manifestuje ljudska moć i slobodna volja. I rat se može smatrati vrstom igre, ali ne igra stvaranja i oblikovanja koja je karakteristična za igru umjetnika, nego igra razaranja u kojoj dolazi do izražaja destruktivna snaga čov-

¹² K. Marks i F. Engels: Njemačka ideologija (II), Beograd 1964. str. 113.

¹³ Eugen Fink: Ničeova filozofija, Zagreb 1981. str. 88.

5

jeka. Kada je riječ o igri kao umjetničkom stvaranju onda se može postaviti pitanje: da li je moguće Pičeevu ideju vječnog vraćanja istog tumačiti i interpretirati kao estetsku kategoriju, odnosno kao stvaranje umjetničkog u umjetnosti? Sam pojam vraćanja određuje se u odnosu na pojam prolaznosti, nestajanja i nastajanja, stvaranja i razaranja. Čovjek kao individua je konačno biće koje se rađa i umire, ali u svome porodu uspijeva da održi kontinuitet života i tako u svojoj vrsti, čovječanstvu nalazi svoju besmrtnost. Drugčije stvar stoji s umjetničkim djelom koje predstavlja originalnu tvorevinu, ono je neponovljivo, jer umjetnik takvo djelo stvara po imanentnim zakonima svoga sopstvenog umjetničkog bića, koje time stiče svoju specifičnost i posebnost. I time, umjetničko djelo se ne ponavlja i ne vraća, jer je ono u sebe primilo vječnost, postalo je nadvremensko i traje u svojoj vječnoj opstojnosti. Ima nečeg vječnog i stalnog u ljudskoj prirodi na koje se umjetnost oslanja i osigurava svoju vječnu vrijednost. I ranija umjetnost je izražavala na svoj način ono što danas umjetnost izražava ali nešto u drugačijoj formi, pa se može reći da ona nema nekog stupnjevitog napretka u vidu dijalektičkog prevazilaženja. Velika umjetnička djela se odlikuju svojom postojanošću i ona ne doživljavaju sudbinu feniksa, jer ne doživljavaju ponovno rađanje. Upravo, umjetnost kada je jednom stvorena ona vječno traje, i kao jedan od najboljih čuvara ljudske bitnosti odupire se vremenu, vremenu kao apstraktnoj formi, koja napada i razara sve konkretne forme, jer sve sagorijeva na lomači vremena osim umjetničkih djela koja su nadvremenska. Umjetničko djelo se javlja kao neponovljiv trenutak i neponovljiv doživljaj, jer se umjetnički doživljaj temelji na emotivnoj osnovi. Iako je vlastitost umjetničkog doživljaja dosledno neprenosiva na druge, ona takodje može biti potsticajna za traženje vlastite individualnosti, za izazov jednog novog i drugačijeg trenutka, novog načina neponovljivog stvaranja estetskih vrijednosti. Ta opstojnost umjetničkog bića se pokazuje u obliku njegovog ponovnog, permanetnog doživljavanja od strane raznih subjekata,

koje istovremeno u samom subjektivitetu nalaži svoju supstancijalnost. Kada je riječ o stvaranju i oblikovanju novih vrijednosti Zaratustra savjetuje svoje učenike da sami idu svojim putem. "Ako se hoćete visoko uspeti, potrebne su vam vlastite noge! Ne dajte se uvis nositi, ne sjedajte na tuđa ledja i glavu!... O vi stvaraoci, vi viši ljudi! Trudan može biti netko samo od svoga vlastitog djeteta."¹⁴ "Loše se vraća učitelju, kada se uvijek ostaje samo učenikom. A zašto vi ne biste htjeli čupati s moga vijenca! Vi me poštujete; ali što, ako padne jednoga dana vaše poštovanje? Čuvajte se da vas ne pobije kip! Vi kažete da vjerujete u Zaratustru? Ali kome je stalo do Zaratustre? Vi treba da ste moji vjernici: ali kome je stalo do svih vjernika! Vi još nijeste potražili sebe: tada ste našli mene. Tako čine svi vjernici; stoga i jest tako malo sve vjerovanje. Sada vas pozivam da mene izgubite i nadjete sebe, i tek onda kada me se svi odreknete, želim vam se vratiti."¹⁵

Ova velika Zaratustrina mudrost upućena je kao nauk velikim ljudima, stvaraocima, upozoravajući ih da ne robuju prošlosti i tradiciji i da ne gaje slijepo vjerovanje u autoritete - koji im mogu služiti samo kao inspiracija, nego ako žele da stignu do svoga cilja moraju se na svojim vlastitim nogama pentrati vrletima, ići teškim i trnovitim putevima i bespućima, hrabro koračati prkosnim koracima noge svoje tamo gdje niko nije bio da bi našli sami sebe. Hatčovjek je strijelca čežnje za drugom obalom, u kome Niče nalazi opravdanje budućnosti i iskupljenje prošlosti. Čovjek kao stvaralac je osudjen na samog sebe i svoje vlastito samotništvo. Samoća je njegovo prilježište. Kao privlačija snažnih, samotnost je nezavisnost i samodovoljnost velikih i snažnih duhova, ona je njihovo skrovište, njihova duboka pećina, "bezdauski dubok osnov iza svakog osnova, jer svako mišljnje je i skrovište" (Niče). Aristokratizam i samotništvo su Ničeove najglasovitije riječi, pojmovi koji žive u skladu njegove duše, koji sadrže svjetlost neba i životni miris zemlje. Samotnik Zaratustra bio je prijatelj hrabrih i odvažnih,

14 F. Niče: TGZ, nav. izd. str. 269.

15 Ibid, str. 70-71.

"Prijetelj svih onih koji daleko putuju. Oni mogu živjeti bez opasnosti."¹⁶ Ličnu hrabrost, kao i odvažnost, važnijih osobina čovjeka, Niče je uzdizao do apoteoze, jer je hrabar i odvažan život jedino opravdani život koji se kroz opasnosti iskušava i potvrđuje. Uz to Niče upućuje čovjeku svoju poruku: "Ako se bojiš opasnosti, izgubljen si!" Prema tome, stepen opasnosti i nespokojnosti življenja je mjerilo i potvrda čovjekove veličine. Zaratustra voli one koji daleko putuju i ne mogu živjeti bez opasnosti, odnosno koji od opasnosti prave svoj poziv.

IV

Kako se može vidjeti Niče je filozofiju dionskog i apolonskog mita protegao kroz čitavu istorijsku stvarnost čovjeka i kroz razvitak njegove kulture, dajući ovom mitu novo značenje koje uzdiže do činjenice kojoj želi osigurati legitimnu istinitost, istinitost u zemaljski nadjenoj formi ljudskog života. On smatra da svaka kultura bez mita gubi svoju zdravu prirodno-stvaralačku snagu. Kao protivnik "apstraktnog intelektualizma" Niče smatra da je duh nauke uništio mit, čime je poezija ostala bez svoga prirodnog tla i mitotvorne snage. On osjeća potrebu da ponovo probudi interes za tragičku muziku i za ponovo radjanje tragedije i njenog dionskog duha. U tom smislu meditira o metamorfozi tragičke kulture, čija simbolika ima svoje životno značenje u dionskom mitu. Upravo je osjećao i prepoznavao osobenost dionske muzike po njenoj potresnoj moći zvukova, jednostavnom toku melosa i neuporedivom svijetu harmonije, u kojoj se suština prirode simbolično izražava. Ta muzika je zacijelo reprodukcija svijeta, osjećaj prabola lišen slike i pojma. U dionskom zanosu, kada osjeća srodnost sa bićem cjeline, umjetnik napusta svoju subjektivnost i u oblicima muzike stvara sliku Pra-jednog i sjedinjuje se sa srcem svemira. Niče ukazuje da "Svjetsku simboliku muzike ne možemo ni na koji način potpuno dokučiti sredstvima jezika upravo stoga što se ona simbolično odnosi na praprotivrječnost i prabol u srcu Pra-jednog, prema tome ona simboliše

sferu koja je iznad svake pojave i ispod svake pojave."¹⁷

U svojoj artističkoj metafizičkoj filozofiji je izražavao averziju prema postojećoj kulturi i modernim idejama. Niče je volio život, ali ne onaj onostrani, ili neki idealni kakav se prikazuje u metafizičkim filozofskim sistemima, nego ovaj stvarni zemaljski život, učeći čovjeka da prezire one koji nijesu vjerovali i voljeli ovaj zemaljski život, težeći za nekim drugim nestvarnim i izmišljenim svijetom u kome bi srećno živjeli. On je čvrsto privržen zemlji i voli život onakav kakav se pojavljuje u svojoj iskonskoj naravi, čija su sva zadovoljstva uslovljena bolovima, jer se čovjek vjenčao sa patnjom i kroz patnju postaje snažniji i veći. Niče je zagovarao povratak čovjeka u prirodnost, u izvjesnost i nevinost prirodnog života. On, kako kaže Eugen Fink, "živi svoje mišljenje i misli svoj život."¹⁸

Pojmovi dionskog i apolonskog principa su ukorijenjeni u Ničeovim temeljnim nazorima svijeta i domišljanim čovjekovog mjesta i uloge u njemu. Ovi principi služe kao početno preduvjerenje u vezi sa promišljanjem duhovne strukture čovjeka i čitave kulturne antropologije, na osnovu kojih se želi bit svijeta učiniti razumljivim. Naime, Dionis je osnovni kosmički princip njegove metafizike u kome se nalazi smisao akcije i kroz koga Niče dolazi do ontološkog značenja dvojne strukture ljudskog bića, nalazeći njene metafizičke razloge. Arhajska kultura takozvanog predsokratovskog doba, svojom unutrašnjom suštinom i jedinstvom sadržaja i oblika, spoljašnosti i unutrašnjosti, pružala mu je mogućnost za jedno novo osmišljavanje svijeta i čovjeka u njemu. U tragičkoj umjetničkoj kulturi se slika doživljaja udružuje s refleksijom. U tom smislu Miloš Djurić piše: "Tragična umjetnost izoštrava sposobnosti za obimnije i potpunije upoznavanje zakona koji upravljaju ljudskim životom, i daje izvjesne podatke života i djelanja, i čovjek na osnovu opažanja učinjenih na njima i na osnovu zaključaka izvedenih iz njih dobiva prečišćeno znanje i studiju... Gledalac dolazi do saznanja

17 F. Niče: Radjanje tragedije, nav. izd. str. 41.

18 Eugen Fink: Ničeova filozofija, nav. izd. str. 89.

pravovne razmjernosti između krivice i stradanja, i baš stiče punije poznavanje života i prečišćuje svoje shvaćanje ljudskog života i ljudske sudbine, a u tome se i sastoji ono etičko saznanje zadovoljstvo koje izvire iz čuvstava što ih tragedija izaziva."¹⁹

U tragediji su mit, umjetnost i filozofija našli bili svoje organsko sjedinjenje, pri čemu je Niče njenom dionskom i apolonskom sadržaju dao puno filozofsko značenje, i u znaku životnih načela ti elementi postaju prisutni kao vječna sastojina ljudske suštine. To dvojstvo nagona, koji se u svojoj vječnoj impulsivnosti izražavaju kroz oblike stvaranja, čine ogledalo svijeta kod svih rasa i naroda. U Ničeovoj duši se izražavalo neko božansko osjećanje svijeta, i on je nastajao da i kod drugih probudi svijest prema toj božanskosti. U tom smislu simbolista V. Ivanov piše: "Da bi naoružale Ničea za taj podvig života, dvije različite Mojre su ga pri rođenju obdarile dvostrukim darom. Ova sudbinska dvostrukost moguće da je određena kao suprotnost duhovnog vida i duhovnog sluha. Niče je morao da izoštri pogled da bi razlikovao bližnje crte prvobitnog pisanja u drevnim predanjima. Njegove male, elegantne uši - predmet njegovog ponosa - morale su postati proročanske uši, ispunjene "bukom i zvonjavom", kao glas Puškinovog Proroka, sposobne da osjete skrivenu muziku svjetske duše."²⁰ On je osjećao da njemački narod u svome instinktu ima svoju božansku prirodu i želio je da ga u to uvjeri. No, ako je život bio izgubio svoj pravi smisao u hrišćanskom božanstvu, on treba da ga ponovo nadje u jednom drugom bogu - Dionisu. I samu promjenu biti svijeta Niče vidi u prvom redu u promjeni njegove božanske suštine. Tu novu suštinu on je otkrivao u mitološkoj istoriji i u kulturi tragičkog razdoblja Grčke. Nasuprot optimistički orijentisanoj filozofiji on je smatrao da se ne može izgraditi ljudski karakter koji bi mogao da opstoji bez njegove negativne komponente, jer je zlo - koje ima pozitivni smisao - nešto što je dato u prirodi čovjeka kao njegovo genetičko nasljedje.

19 Miloš Djurić: Istorija helenske književnosti, "Naučna knjiga", Beograd 1951. str. 251.

20 В.ИВАНОВ: По звѣздамъ, нав. изд. стр. 5.

U agonistici, kao nagonu za sudbinom, koja je naročito bila izražena kod pjesnika Hezioda, Niče je vidio jednu od najkarakterističnijih crta helenskog bića, koja je bila sudbonosna u istorijskom životu tog naroda, kao i za njegov kulturni prosperitet uopšte. To agonsko osjećanje potsticalo je instinkte čovjeka, njegovu volju za moć koja se uostalom ispoljavala kao stvaralačka volja, kao ljubav i težnja za lijepim. Čovjek stvara i očovječuje svijet, a to očovječenje je utoliko veće ukoliko se čovjek u njemu osjeća kao gospodar. Dionska opijenost se izražava kao želja za promjenom, za nečim većim, uzvišenijim, a nosioci tih težnji su one snage koje su bremenite budućnošću. Ovakvo Ničeovo gledište navodilo je izvjesne filozofe da njegovu volju za moć smatraju jednom vrstom nauke o stvaralačkoj biti čovjeka.

Dionska empatija i epsko utonuće u prividu, utonuće u patnje ljudskog boga Dionisa, omogućavalo je čovjeku tragičke kulture (u kojoj se umjetnost manifestovala kao kosmičko zbivanje) poistovjećujući a tragičkim likom (kao opštom idejom), s opštim bićem svijeta koje nema prostornih ni vremenskih granica, koje ga je oslobađalo individualnosti i prolaznosti. Prenoseći se u dušu svojih junaka na tragičkoj pozornici, dionski čovjek biva posvećen u najdublje tajne svemira. "Tu je on - kaže Miloš Djurić - prvi put kroz čelo pesnikovo zavirio u svoje srce i video kako u tom srcu nastaju sukobi: sukobi sa samim sobom, s okolnostima, sa društvom i državom, sa prirodnim i ljudskim zakonima. Tu se on upoznao ne samo s legendarnom prošlošću svoga naroda nego i s tajnama i zakonima ljudske prirode uopšte. A ljudska priroda, njeni nagoni i mudrošću neobasjani putevi strasti, to je izvor ljudske tragičnosti, a s njom je helenske gledaoce upoznala tragedija kao najbolji izvor za poznavanje ne samo drugih nego i samoga sebe, jer tat twam asi (to si ti). Dajući čovjeku priliku da i dublje upozna zle strane ne samo individualnog nego i socijalnog života i da mu sazna porijeklo, ona mu otkriva i puteve za savladjivanje zla."²¹

21 Miloš Djurić: Istorija helenske književnosti, nav. izd. str. 250.

Čovjek tragičkog razdoblja bio je uvijek usmjeren na iskonsko i prirodno, na "prirodu još neobrađenu raznašenjem". Publika i hor satirizirajući dionski začaranih stvorova oduzetih iluzijom sjedinjenja s božanstvom - podražavali su prirodne pojave u tragediji, sjedinjavajući se u vojoj dionskoj ekstazi s Pra-jednim koje u mitskom osjećanju čini najdublju osnovu svijeta, njegovu vječnost. Poistovjećujući se sa njim, brađa i satir stvarao je predstavu nečeg uzvišenog i božanskog: "to je bila raslika čovjeka, izraz njegovih najviših i najjačih osjećanja, kao oduševljena sanjara koga ushićuje blizina boga, kao sapatnika u kome se ponajprije patnje boga, kao objavljiivača mudrosti iz najdubljih njedara prirode, kao simbola polne svemoći prirode, koju je Helen navikao da posmatra s pobožnim divljenjem."²²

Svi ovi likovi, koji su kao junaci slavljani na tragičkoj pozornici, bili su prerušeni likovi Boga Dionisa koji je bio onaj tipični ideal u kome je čovjek tragičke kulture nalazio svoje metafizičko poistovjećenje, nalazio dakle sebe u njemu. Taj se ideal, kao stvar po sebi, i kao krivena bit svijeta, poput Platonove ideje, pojavljivao u mnoštvu i raznolikosti pozorišnih likova. U pijanstvu, patnjama i pustolovinama svakog pojednog junaka tragedije alegorijski se prikazivalo i na epski način umišilo, u sjaju privida, dionske stvarje koje čini izvor i pracoosnovu patnje. Patnja je naime metafizička osnova i vječiti epifenomen čovjeka kao individualiteta, čovjeka kao dionisa od bića, čija je strahota života uslovljena njegovom dionskom sudbinom stvaranja i razaranja, i sjedinjavanjem bićem prirode. Dakle, simbolika razaranja i ponovnog rađanja sadržana u dionskom mitu, označavala je u isto vrijeme bolno osjećanje usuda konačnosti i kraja svake individualnosti, kao i opojnu vedrinu i radost čovjeka što u svome Bogu nalazi vječni život. Da bi se naime volja za životom jednako sama sobom potvrdjivala mora postojati i vječna radost stvaranja, kao i "vječno mučenje porodilje". S tim u vezi Niče kaže: "Ja ne poznajem nijednu višu simboliku od ove grčke simbolike, od ove Dionizija."²³

22 F. Niče: Radjanje tragedije, nav. izd. str. 46.

23 F. Niče: Sumrak idola, nav. izd. str. 98.

Čovjek tragičkog razdoblja grčke kulture je u mitskom otkrovenju svijeta stvarao iluziju o vječnosti života koji teče, nalazeći svoju metafizičku utjehu u identifikaciji s Pra-jednim, s prirodom kao praroditeljkom koja vječito stvara. U metafizici tragičke umjetnosti čovjek je osjećao nasladu saznanja o vječnosti života koji se manifestuje u stvaralačkoj i preobražavalačkoj snazi prirode. Ponirući duboko u suštinu dionskog mita i njegovo kosmičko značenje, Niče kazuje da "u dionskim misterijama, i psihologiji dionskog stanja, izbija osnovni fakat grčkog instinkta - njegova volja za život. Šta je sebi Helen zajamčivao s ovim misterijama? Vječni život, vječno povraćanje života; budućnost u prošlosti obećanu i posvećenu; trijumfatorno Da za život iznad smrti i mijene; pravi život kao zajedničko neprestano življenje posredstvom plodjenja, posredstvom misterija spolnosti."²⁴

Još u početku svog duhovnog razvitka Niče je sistematski izložio jednu svoju originalnu metafiziku, čije je osnovne elemente nalazio u sadržini mita i umjetničke kulture tragičkog razdoblja. U tom pogledu Andre Žid s pravom ističe da se "od svog prvog djela (Radjanje tragedije), jednog od najljepših, Niče afirmiše i pokazuje onakvim kakav će biti, svi njegovi budući spisi nalaze se tu u klici, Od tada ga opsjeda žar koja će se dotaći svega u njemu, pretvoriti u pepeo ili u staklo sve što ne podnosi toliku toplotu."²⁵ Svoje nazore o svijetu on je sticao u podražavalačkoj mudrosti umjetnika, u njegovoj obogotvorenoj simbolici predstavljanja svijeta u ogledalu panteističke ideje. Obraćajući se mitosu da u njemu traži bitnost, oživljavajući likove junaka iz daleke prošlosti, i samom reafirmacijom dionskog mita - koji u sebi ovaploćuje ideju tvoračke prirode - Niče je u osmišljavanju svijeta uvođio nove ideje. Da bi na filozofsko-metafizički način izložio svoje osobeno duhovno vidjenje ljudske prirode i suštine ljudske opatojnosti, njegova se misao pruža u daleku prošlost, kako bi na izvorima drevne mudrosti i samoj nevinosti iskonskog života našao osnovu za svoje teori-

24 Ibid, str. 97.

25 Andre Žid: Granice umjetnosti, Beograd 1967. str. 184.

jske pretpostavke. U tom svijetu dio stvarnosti i u dionskoj mudrosti grčke tragedije (koja po Niče predstavlja najveći stupanj razvitka grčke kulture), kao pradrame koja se odlikovala snažnom simbolikom on je nalazio razumijevajući alegorijski jezik helenske mitologije, što mu je davalo velike mogućnosti da pronikne u dubinu helenskog bića i da u isto vrijeme u njemu nadje samog sebe. On je u tom obogotvorenom životu i sanjarskim sposobnostima helenskog svijeta, na umjetnosti odgojenoj u njedrima prirode i saglasnoj sa životom, kao romantičar par ekselans, izgradjivao svoj pogled na svijet, pogled koji je prožet tragikom i životnom borbenošću. Niče je sam u svome životu iskusio najveću patnju i okrutnost sudbine, pa je možda bio u pravu Filte kada je rekao: "kakav je čovjek, takva mu je i filozofija". U svojim ličnim doživljajima Niče je otkrivao metafizički smisao patnje, koja u njegovoj filozofiji zauzima posebno mjesto i opšte značenje. Naime, njegov lični život, koji je zacijelo bio sazdan od patnje, je tragičniji od svih tragedija, pa je i njegovo stvaralaštvo uistinu ogledalo njegove sudbine. Ta njegova patnja bila je plamen njegove strasne duše koja je sve čega se doticala pretvarala u pepeo ili u svjetlost, znamenje koje vječno ostaje kao svjedočanstvo jednog demonskog duha. Plamen je bio njegov unutrašnji nemir, njegova strast, i on je u svojim djelima to na nekoliko mjesta isticao, a što se može vidjeti i iz ove njegove, u tom smislu karakteristične, strofe:

Svoj ja dobro znadem znamen,
Nezasit sam kao plamen,
Gorim i izgaram sav,
Što god dirnem svjetlost posta,
Što ostavih ugljen osta,
Plamen ja sam siguran!

Kako se to može vidjeti Niče je smisao života, kao i smisao svoje filozofije, najprije nalazio u onim dobrim i starim vremenima antičkog svijeta herojskog doba, u Homerovoj agonistici i helenskim mitotvornim principima, zastupajući gledište da se u poimanju ljudske

prirode neki praiskonski agenci, u kojima je osjećao bilo prirodnog života, moraju respektovati. Ljudi ranijih vremena bili su bliski prirodi i istini koju je tradicionalna kultura pretvorila u "kobnu laž". U svome psihologizmu Niče nije uviđao značaj i ulogu naučnih saznanja koja se odnose na zakonomjernost društvenih kretanja, nego je takodje eliksir života i sredstvo za liječenje dekadentne i bolesne kulture i civilizacije tražio u antičkim izvorima. Nastojao je da oživi i nakalemi antički mit na savremena istorijska zbivanja. On se doduše više orijentisao prema umjetnosti, nego prema nauci, pri čemu su na primjer problemi klasne borbe, koji su u njegovo vrijeme bili veoma aktuelni, ostali van sfere njegovog duhovnog interesa.

Jedna od najznačajnijih osobina Ničeovog duhovnog stvaralaštva jeste njegovo simbolotvorno predstavljanje svijeta, pomoću koga je želio sačuvati dodir i bliskost sa prirodom u cilju ostvarenja prevlasti zemaljskog nad nebeskim. U tom simboličkom jeziku Niče je najčešće prikrivao pravi smisao svoje dionske filozofije, dajući mogućnost za različite i sasvim kontraverzne interpretacije. Za njega umjetničko odražavanje svijeta ima višu vrijednost od njegovog teorijskog poimanja. Iz tih razloga on se bavio filozofijom kao umjetnošću, pri čemu je na umjetnički način doživljavao i izražavao svijet. On je Artura Šopenhauera jedino smatrao pravim filozofom, čije je filozofija u sebi sadržavala jedinstvo pojmovno-logičkog i umjetničko-slikovitog načina izražavanja. Ovu filozofiju Niče je smatrao ogledalom svijeta, pomoću koje je uspio da pojmi i svoju vlastitu prirodu u njenoj, kako to sam kaže, "užasnoj veličanstvenosti".

Niče zastupa stanovište da je strasnost duše i snaga lične volje ono što čini sudbinu čovjeka, njegovu najizrazitiju ljudsku osobinu, jer bez strasti čovjek je mek, nesposoban za velika djela i podvige. Naime, čovjekova prava mjera vrijednosti je njegova energija od koje zavisi njegova stvaralačka sposobnost. U tom smislu Zaratustra pripovijeda smisao i mudrost tvrdoće, koju Niče izražava u ovom ale-

gorijski koncipiranom aforizmu: "Zašto si tako tvrd - reče jednom ugljen iz kuhinje dijamantu, nijeste li mi bliski rođjaci?"

Zašto ste tako meki? O braćo moja, tako vas ja pitam: zar vi nijeste braća moja?

Zašto ste tako meki, tako popustljivi i podatni? Zašto u vašim srcima ima tako mnogo odricanja i poricanja? Tako malo sudbe u vašem pogledu?

A ne želite li biti poput sudbe nepopustljivi: kako biste tada mogli sa mnom - pobjedjivati?

I ako vaša tvrdoća ne bi sijevala, i rezala, i razrezivala: kako biste mogli jednom sa mnom - stvarati?

Stvaraoci su, naime, tvrdi. I mora vam se činiti pravim blaženstvom utisnuti svoju ruku u tisućljeće kao u vosak, - blaženstvom, pisati na voljmi tisućljeća poput kovine - pa i tvrdje od kovine, plemenitije od kovine. Sasvim je tvrdo jedino ono što je najplemenitije. Ovu vam ploču, braćo moja, stavljam iznad vas: postanite tvrdi!"²⁶

Umjetnik, dakle, mora biti tvrd kao dijamant da bi mogao utisnuti pečat svojoj epohi, jer se ništa značajno i veliko ne može stvoriti bez čvrstine, snage i napora, bez strasti i bola. Niče nije mogao zamisliti pravog čovjeka a da ne bude pjesnik "i rješavač zarobljenika, onaj koji izbavlja od slučaja."²⁷

Kao romantičar Niče je u mitovima i legendama nalazio nešto što je suštinski ljudsko i vječno, nešto što je genetski ukorijenjeno u ljudskom mehanizmu. U zgasnutoj i akumuliranoj mudrosti mita on otkriva skrivene životne sile i njihove zakonitosti, afirmišući estetsku i antropološku stranu mita, čije tajne dolaze do izražaja u igri ljudske sudbine. Ničeova metafizika sadrži izvjesne nazore koji otkrivaju jednu istinu što se ne može diskurzivno izraziti, nego samo intuitivno naslutiti. Njegovo iracionalno, alegorijski-mitsko predstavljanje svijeta u više slučajeva nije suprotno razumu, i ono na jedan poseban način doprinosi proširivanju naših životnih saznanja.

26 F. Niče: TGZ, nav. izd. str. 198.

27 Ibid, str. 123.

NIČE I VAGNER A. S. 1878. I. D. JAVORICE
TRAGIČKOC. LOC. DIONISA

Pored toga što se u njemu osjeća nešto tamno, Ničeov duh je blistava emanacija svjetlosti, pri čemu njegova poetsko-filozofska misao daje veličinu ljudskom činu i stvarnosti ljudskog postojanja. Smatrajući da samo hrabrima pripada svijet i život, Niče je, poput svoga duhovnog oca, Fjodora Mihajloviča Dostojevskog, mrzio mir i harmoniju, "subotu svih subota", ističući kao smisao življenja borbu i rat, rat sa sobom i sa svim. Iako je u njemu nalazio nečeg božanskog, on je pokušao da shvati život na jedan čisto zemaljski način, čiji je smisao želio da izrazi u simbolici svojih kosmičkih metafora. Kao pjesnik vječnog vraćanja, u toj poetskoj viziji svijeta Niče je život rastvarao u simbole koje je oslobađao svake nadzemaljske biti, i u kojima se taj svjetonazor izražava kao tragička igra, odnosno dionska igra života. Polazeći od dionske utemeljenosti svijeta, od Dionisa kao praslite tragedije, za njega mit postaje život, a sam život zacijelo podražava mit.

U svojoj novoj metafizici volje za moć Niče je uspio da uzdigne dionski princip na nivo svjetskog duha, duha najvišeg ranga, koji svoju pravu emanaciju nalaza u ratčovjeku kao svečpvjeka, premda Dionis, Bog života, ne izražava svoju suštanstvenost samo na području duhovnog, nego i na području fizikalne i ostale prirode u kojoj suvremeno vlada. Uzevši, dakle, dionsko načelo za osnovu svijeta Niče je uspio da razvije svoju filozofsku refleksiju na tragovima arhajike, na mitijskim alegorijama i simbolima. Pošćući naima za praiskonskim simbolima i praveći prodor u prastaro, Niče je arhetipovima pričavao iskonsku preinaku, u kojoj se nalazio novu mogućnost filozofije koja nam se (mogućnost) otvarala na ovoj relaciji. Naima, u arhetipovima nekog mita, u prasvijesti i prasituaciji nalazio je motive koji su ga potsticali na prefunkcionisanje filozofske misli, koju je želio staviti u službu života. Iz jednog kosmičkog mita - koji je u njegovoj

arhaičnoj romantici zadobio jedan nov smisao - Niče je uspio da na njemu sopstveni način osmisli svijet i samu ljudsku prirodu prikaže u jednom novom svijetlu, ukazujući u isto vrijeme na neke preživjele sile svijeta. Dionis je za njega istočnjak i prapočetak ljudskog bivstvovanja, koji u njegovoj sinonimiji čini posljednju dubinu života, njegov bezdani pojam. Dionis je protejsko biće koji predstavlja procesni bitak svijeta čija figura nije statičkog karaktera. On je pratip ljudskog lika na osnovu koga Niče vrši anticipaciju pojma natčovjeka i dolazi do prepoznavanja budućnosti, prepoznavajući dakle i samog sebe u svojoj tragičkoj veličini. Na samom početku istorijskog vremena, i na početku ljudske egzistencije, postajao je mit kao pravi iskon znanja o čovjeku i njegovom usudu, u čijem smislu je Niče želio preobraziti svijet, prevrednovati sve tradirane vrijednosti i stvoriti novi model ljudskog života.

Niče je imao intenciju da zasnuje jednu sasvim kvalitativno novu filozofiju, kao filozofiju prirode čija spoznaja počiva na objektima arhetipova, koji se u toj filozofiji uzdižu do najviše realnosti. Ti mitski arhetipovi nalaze svoju ekspoziciju u sferi ljudske istorije, u bivstvovanju čovjeka, čineći u isto vrijeme osnovu jednog filozofskog sadržaja koji u sebi čuva dio prošlosti i otvara mogućnost za upoznavanje budućnosti. U arhetipovima, kao metafizičkim realitetima, sadržana je vječna mladost svijeta, ono bogoliko i ljudski muševno. Niče je sebe smatrao prvim pravim filozofom kome je sudbina namijenila da skida čarolije s ljudskog roda, kako bi na taj način otkrio čovjeka čovjeku u jednom novom svijetlu. Zanosio se mislju da je njegova nova nauka o čovjeku ujedno i formula koja rješava zagonetku čovjek, formula koja dokazuje i otkriva ono pravo *tot twam asi*. Niče je čitavog života dosljedno stajao pod Dionisovom zastavom, od koga se nikada nije rastao, pozivajući sve one koji misle da budu pravi ljudi, da žive njegovim životom - životom Boga Dionisa. Za razliku

od ranije filozofije, na koju je gledao kao na besplodnu tvorevinu metafizičkog duha, nova filozofija života koju Niče anticipira treba da ostvari jedinstvo duha i prirode, ljudskog i božanskog, misli i akcije. Ona hoće da nauči ljude hrabrosti da bi kroz život išli uspravnim putem, pri čemu bi se moglo istaći da je uspravni hod kroz vrijeme karakteristično svojstvo samo revolucionarnog čovjeka, čovjeka čiji je pogled usmjeren prema budućnosti. Niče slavi i veliča život koji se pedaje opasnostima, pustolovinama i neizvjesnosti, voli, dakle, one koji srljaju samo naprijed kao "vukovi u noći" (Blou), jer dostizanje dubine života do koje nam je stalo nije dostupno pasivnom i opuštenom uživanju. Samo opasan život može imati vezu sa srećom, biti na putu k njoj, može nam omogućiti čovjeku da izrazi sebe. Kao nagovijestitelj bure vremena, kao filozof i pjesnik ljudske prirode, Niče je uz to bio i veliki kritički duh, napadajući glupost, pokvarenost i izopačenu narav čovjeka predjanskog društva. On je bio vizionar jedne duhovne revolucije koja se najviše ogledala u krizi tradicionalne metafizike, čiji je radikalni prokret Niče inaugurirao u svojim teorijskim koncepcijama i u kritici istorijskog smisla. Na razmeđu posljednjih vjekova, samim razvitkom modernog duha i ovladavanjem pozitivističke koncepcije u zapadno-evropskoj filozofiji, evropejska metafizika je gubila neke svoje oslonce koji su se temeljili na transcendentnim entitetima. Iako je Niče isticao sebe kao tvorca jednog nehrišćanskog slobodnog duha i rušioca tradirane metafizike, on nije bio prvi koji je otpočeo borbu protiv metafizike u istoriji zapadnjačke misli. Premda se ateizam kao jedna nova ontologija bio i ranije, s razvitkom novoga vijeka, a naročito s razvitkom francuske prosvećenosti i materijalizma, znatno razvio i eksponirao, Niče je sebe predstavljao navjestiteljem novog ateiističkog doba u kojem će se zbiti temeljne promjene u svjetskom bitku. Njegov Zaratustra je prvi navijestio svijetu smrt Boga i kraj onostranog idealiteta, što je u isto vrijeme uslovalo da evropejska metafizika ostane bez svoga temelja, kao mogućnosti svoga daljeg opstanka. U tom smislu Niče je sebe smatrao granicom.

činim misliocem i filozofom. Njegov svijet u kome će budu živjeti slobodni i nezavisni ljudi kao stubovi jedne snažne civilizacije. Kada je čovjek već prezrio sve bogove kojima je pridavao najveću vrijednost, i kada je u njima otkrio svoje otudjenje, on je u isto vrijeme postao svjestan svoje sudbine.

Kao Dionisov udvorica, Niče je metafizikovao dionsko načelo osiguravajući mu trajno značenje i vrijednost, postavljajući ga u temelje ljudske prirode i uzdižući ga na rang jedne kosmoantropološke ideje. Mjesto dotadašnjih doktrina o carstvu božijem, koje su nudile čovjeku spas u onostranosti, dionska mudrost počinje da vlada, a sam svijet da živi jedan novi božanski život u kome se rang čovjeka određuje njegovom stvaralačkom djelatnošću. Dionsko i apolonsko načelo su dvije praosnovne pretpostavke kojima su sve odredbe Ničeove filozofije bitno uslovljene. U bezoblično-oblikujućem dionskom principu nadjena je saglasnost ljudske i božanske prirode, jer je dionsko biće utkano u ljudsku vječnost, a vječnost je "najviša zvijezda bitka koju niti jedna želja ne dostiže". Ovo se božanstvo, kao kosmička metafora, ispoljava kao subjekt prirode, subjekt svih promjena koji se ispoljava objektivno, dinamizirajući samu prirodu. Kao utemeljitelj čovječanstva Dionis nije religiozno biće. Period religioznog življenja se u Ničeovoj antireligioznoj blasfemiji prikazuje kao periodom neplodnosti života koji je bio ograničen jednom višom metafizičkom silom. U Dionisu i paganskim svečanostima (u kojima su se dionski misti osjećali preobraženi u boga, sa čijom su opojnošću izjednačavali svoju vlastitu opijenost) antički svijet je nalazio svoju suštinstvenost i najdublji smisao življenja. U arhajskom dobu ljudska priroda je slijedila dionski princip, kojega je Niče želio da ponovo dovede do prevage u savremenoj kulturi. Ovo panteističko božanstvo - koje čini proljeće svijeta - nalazi se u biću čovjeka, njegovom zanosu, opijenosti i volji za moć. Moć je suština svijeta i samog života, i Niče je žudio za jednim novim svijetom koji bi zacijelo počivao na volji za

moć, jer sve što je živo teži u dolje, a snaga, kaže: "Ovaj svijet je čudovište od snage, bez početka, bez kraja, postojanja, življenja, različina snage, koja ne postaje veća, ne postaje manja, koja se ne troši, nego samo preobražava, kao cijelo nepromjenljivo veliko, kućanstvo bez izdataka i gubitaka, ali isto tako bez prirasta, bez dohotka."¹

Kao svrha svega što postoji, volja za moć se predstavila kao kosmički princip, princip nemira, međusobne borbe; ona je, dakle, princip negativiteta u samom bitku koji žudi za svojim supstancijalitetom. Bivanje, u volji za moć Niče misli bitak sa pozicija novovjekovne metafizike subjektiviteta, pri čemu bivanje suprotstavlja bitku, jer se bivanje ne čvrstuje u stvarima. Bitak kao bivanje se izražava u igri svijeta, kao fizijska stvarnost svjetske igre gradjenja i razgrađivanja. U novoj metafizici volje za moć, mjesto objektivne kosmičke metafizike, sama metafizika subjektiviteta, koja označava samu promjenu u suštini stvari. Ovaj pojam volje za moć je ujedno jedan od osnovnih pojmova filozofije Prometeja u Ničeovoj aristokratskoj filozofiji i iz koje ta filozofija sama sebe misli. Zasnivajući svoje učeno o volji za moć na osnovama eticizma i naturalizma, Niče u razmišljanju o ljudskoj prirodi izdvojuje pojmu kolektiva, i pravog čovjeka smatra samo onog koji uspijeva iznad mase. Upravo, njegov je ideal velik, jak i bezobznan čovjek čije je bol i opasnost života potrebna, koji se ne boji ni plonina, neispitanih mora, koji je snažan i sam sobi dovoljan. U ovom pogledu aristokratskih pogleda Niče nije smatrao običnog, malog čovjeka, nego je smatrao da samo veliki ljudi koji se odlikuju izuzetnom snagom oblikuju svijet.

Pored Prometeja kao donositelja svjetlosti i kulture, Niče smatrao je za Ničea ponajviše ljudski Bog. Dakle, ljudski bog Dionis je najvažniji simbol svega svijeta za koga je bila vezana Ničeova intelektualna magija, koja je čeznula za daljnjim prostorom i vremenom. Ničeovo mislištevo je zacijelo bilo u službi grčke mita, a grčka herojska epika bila je za Ničea najvažniji dio njegove duše. On je želio da živi u zemlji Grka, u zemlji gdje blis-

¹ F. Niče: VZM, nav. izd. str. 431.

ta dionsko sunce i gdje zrači zlatna Heriklove Atine, jer je staru Grčku nazivao "republikom velikih ljudi" u kojoj je živio otmeni tip čovjeka, ističući da je taj antički čovjek bio jedino do sada uspješni tip. Taj idealni svijet, to grčko báiće nastalo je u raskošnoj svjetlosti sunca i "u bezdanu savršeno vedrog neba". Ničeovo veoma suptilno duhovno šulo je zapažalo u antičkoj tragediji nešto epsko i grandiozno. Kao izraz mudrosti pravijeta i nagoviještajima prožeta božanska himna, kao nokturmo koji izbija iz pustih dubina oživljavajući duh predaka, njegova misao govori jezikom iskona. U strukturi iskona i samoj mitologiji prirode, u "bračnoj noći bitka" (Bluh), Niče je nalazio metafizičke razloge za utemeljenje filozofije natčovještva, pri čemu njegova artistska metafizika želi da istakne da bez mita svaka kultura gubi svoju pravu stvaralačku, prirodnu snagu. Smatrajući da je čitava tradicionalna kultura, koja po njemu započinje od Sokratovog doba, to jest od doba kada su tragičke muze začutale, zasnovana na moralnom i duhovnom ropstvu, on je u stvari potcijenjivao tu kulturu, kao i samu vrijednost tradicionalne misli, želeći da novu kulturu i misao impregira dionskim mitom. Njegova tako reći gromoglasna i prevratnička filozofija nema namjeru da popravi svijet, da ga učini boljim, jer on ne vjeruje u napredak i u srećni život čovječanstva, pri čemu se kod Ničea izražava veličanstvena neodoljivost prema dobru i zlu, uzevši da su zlo i dobro, patnja i zadovoljstvo plodovi koji rastu na istom stablu i da su podjednako utkani u ljudsku dušu, zajedno čineći čovjeka većim i snažnijim. U svome pjesničkom odnosu prema svijetu on nije govorio jezikom nauke, nego jezikom slaba i tome je dolazila do izražaja njegova umjetnička priroda i izvorna intuicija.

Niče je bio učenik i poklonik filozofa Dionisa, a riječ Dionis, koji je bio ideal njegove mladosti, je u njegovim mislima lebdjela do kraja života. Od filozofa i umjetnika koji su u njegovom dobu služili dionskom kultu isticao je s više ili manje Richarda Vagnera i Artura Šopenhauera, koje je ujedno smatrao vjesnicima nove kulture, u kojoj ponovo otpočinje

oživljavanje dionskog duha. Ničeova je atavistička vidovitost podirala u tajne mitova, u ono totalno slikovito vrijeme u kome je prirodni i slobodni olimpijski čovjek, utonuli u mirnom carstvu živih osjećanja, u tragediji izražavao preracionalnu sliku svijeta. To davno minulo osjećao je kao neprošlo i ponovo dolazeće. Wagner je u svojim muzičkim dramama izražavao svoju dionsku prirodu, oživljavajući i otkrivajući suštinu mita u svojim duhovnim produkcijama. Ono po čemu su se Wagnerova djela razlikovala u duhovnom pogledu od ranijeg muzičkog stvaralaštva, i što je omogućavalo uzvinuće njegove muzičke drame, jeste, dakle, prisutnost mita. Još u ranoj mladosti on se podavao mitovima i zanosio mitskim temama što je svakako bilo od velikog uticaja na karakter njegovog umjetničkog stvaranja i njegovog pogleda na svijet. Njega je posebno zanimala germanska i nordijska mitologija. Afirmišući i uzdižući germansku mitologiju, Wagner je pružio izvjesne mogućnosti da ga ideolozi fašizma prisvoje za svoga pret hodnika. U njegovoj muzici bilo je nečeg što se moglo smatrati antičkim nasljedjem. Kao veliki umjetnik on je uspješno koristio muzička sredstva radi prikazivanja jedne muzičke ideje. Ta njegova nova i revolucionarna muzika izražavala je, po Niče, smisao budućeg čovječanstva. U Wagnerovom duhu Niče je osjećao svoju srodnost, jer je njegova imperijalna muzika imala dramatičan karakter koji je bio blizak njegovom duhu. U akcentu te muzike osjećao je hrabrost i muževnost koji su bili u skladu njegovog shvatanja natčovjeka. Sa svojom muzikom budućnosti, koja je dočaravala sliku nadolazećeg duha, Wagner je na njega predstavljao ideal umjetnika, koji je u sebi nosio dušu novoga svijeta i tvoračku snagu novoga stila u sjedinjenju muzike i drame. Osjećao je da u njegovoj muzici dolazi do izraza Šopenhauerova filozofija, u kome je on vidio pravog filozofa i natčovjeka. Tako on oba ova stvaraoaca smatra vjesnicima nove kulture koja će počivati na novoprobudjenom dionskom duhu, duhu koji asocira na proljeće koje sve opija nasladom života. Wagner je naime bio umjetnik-tiranin

koji je želio da vlada, ne samo svojom okolinom, nego i masama, dovodeći svoju muziku do vlasti. U tom pogledu Niče je izražavao nadu da će njemački narod u Wagneru prepoznati umjetnika nove kulture i da će time slijediti njegov put. U melodiji grandioznog sazvučja Wagnerove muzike Niče je osjećao trijumfalni hod života. Osjećao je da njen duh proizlazi iz arhajskih dubina, u kojima je ona nalazila svoje pravo biće i istinu sebe same. To je naime bila muzika orijentisana na objektiviranje svjetske volje, na veličanje carstva prirode i izazivanje eruptivnosti nagona. U svojoj zvučnoj arhajičnosti ona je slijedila mitsku prirodu, odnosno dovođila je do transparencije jedan kosmomorfni prirodni mit. Niče je osjećao tu Wagnerovu izuzetnost jer je i sam bio pobornik mita. Wagnerova takozvana "radjalska i praljudska muzika" (Bloch) je muzika koja oponaša prirodu, u kojoj se slavi radnja sunca i svjetlost livada. Ono praduhovno bilo je iskon ove muzike, koja je ponirala u nesvjesno, u duboku tamu mita, u samu blizinu iskona, u bezdan antičkog Dionisa. U supstancijalnosti ove muzike dolazilo je do izražaja ono što je bilo postalo istorijski aktuelno.

U Wagnerovim muzičkim dramama izražavao se jedan novi odnos prema svijetu, a sam svijet je nalazio svoj najadekvatiji izraz u njihovom tonskom materijalu i zvučnom jeziku. Ova muzika je slikovitim tonovima dočaravala ono istinsko carstvo biti koje objelodanjuje esenciju čovjeka umetnutu u noći muzike. To je bila nova svijetlost koja je bila bliska čovjeku i izražavanju njegove prirode. Ona je priroda, dakle, izražavala kao volja za moć, pri čemu je Niče smatrao Wagnerovu ljubavnu dramu "Tristan i Izolda" kao najvišu afirmaciju volje za život. U "Tristanu i Izoldi", kao muzičkoj drami, koja predstavlja vrhunac Wagnerovog stvaralaštva, došlo je do izražaja osjećanje ničemstva, kao i sklonost prema mistici i metafizici. On se isklanjao kao najnjemačkiji muzičar, jer je u svojoj muzici otkrivao i osjećao biće. Kao orgija čulne opijenosti, imperijalna muzika ovog umjetnika izražavala je težnje za vlasti i uticinjavanjem svijeta, pri čemu

je Niče ovog umjetnika smatrao čovjekom u punoj mjeri. U njegovoj muzici osjećao je dubinu duše njemačkog naroda koja silovito navire i teži za novim sadržajima koji su zaokupljali njemačko biće. To je zapravo bila izuzetna muzika u kojoj je bilo nečeg osobenog što je izviralo iz dubine njemačkog instinkta. Pored toga što je bila izuzetno nacionalna, ta muzika je imala i svoj kosmopolitički karakter.

U muzičkoj supstancijalnosti Vagnerovog duha Niče je naslućivao jednu novu životnu snagu koju je zamišljao kao antičkogermansku (pri čemu je još u svojoj mladosti smatrao da su Nijemci neposredni nasljednici antičkog duha i kulture) u kojoj je prepoznavao usud njezinstva i radjanje epohe natčovještva. Čulnost, čulna slikovitost je bila osnovno obilježje njegovih drama. Uscelom, njegova muzika je bila intelektualna, jer je uspješno korišćena za prikazivanje i oživljavanje jedne mitske ideje. Niče je, dakle, smatrao da je ova muzika stvorena da služi mitu. U tom smislu on je voličao Vagnera kao stvaralačkog genija koji djeluje poput prirode. U njegovoj muzici je bitak svijeta bio zacijelo otvoren, i ona je mogla da izrazi nešto što se nije moglo izraziti logičkim pojmovima, prekoračavanjem granice onog što je postalo vidljivim i neposrednim. Njeni su mu zvuci govorili da nešto nedostaje ovome svijetu, čiji se ljudski rod dugo vremena nalazi u jednoj strašnoj kosmičkoj noćevari. Nova predmetnost te muzike bila je zvijezda vodilja koja je bila ono najčovjekolikije što se u njoj doimalo. U sastojinama Vagnerove muzike Niče je osjećao divi dah koji ljudsko sjedinjuje sa božanskim, čineći povratak u pradoša koji se javlja uz pratnju njegove muzičke misli. Uz to je tonove te muzike doživljavao kao grmljavinu koja nadolazi s krajnjeg horizonta, kao znaklike novoga doba.

Dakle, Vagnerova muzika je dočaravala ono za čim je čeznuo Ničeov duh. U njoj se ogledala i Vagnerova svjetska volja i obznanjivanje arhotip, naslućivale se najprije osjećanja novog germanskog duha, u koje je Niče osjećao obilje nadolaznog života. Ona je u to doba novih strujanja i promenljivih pogleda, kao i u Božanskog oratorija, nagovi-

jačavala isbavljenje. Ona je približavanjem svojoj biti i zaboravljenom muzičkom smislu dovela slušaoce do vrhunca doživljaja i duhovnog okrepljenja. Iza njenih tonova Niče je naslućivao duh kome se sav predavao, videći u njemu sebe i svoj novi dionski život. To uvidjanje novuma u germanskoj muzici uticalo je na Ničea da se angažuje na radikaliziranju svijeta i kulture i na promjeni smisla ljudskog života. Svojim novim artističkim motivima, koji su imali silovito umjetničko dejstvo, Wagner se predstavljao kao revolucionar umjetnosti, kao tvorac jedne nove vrste drame rođene iz mita i muzike. On je kao kompozitor, muzičar, pjesnik i pisac, isticao da je budućnost prave umjetnosti u muzičkoj drami, u spajanju riječi, muzike i gesta, odnosno u spajanju drame, muzike i koreografije u jednu jedinstvenu akciju po uzoru na antičku grčku tragediju. U Wagnerovom muziciranju Niče je vidio razumijevanje i resurekciju helenskog duha, prepoznavajući u to i jezik nove njemačke duše, koja je, kako on kaže, bila na putu da odje i izrazi samu sebe. Uostalom ova muzika je bila veoma dekorativna i veličanstveno nasilna, pa je Niče bio odan Wagneru zbog njegovog gospodarske prirode. U ovom osvitu novog mita, u svom antizirajućem germanstvu, Wagner je ostvarivao jednu duhovnu revoluciju, čija je metafora, kao zov života, bila ispunjena nadom i naslućivanjem.

Zalažući se za jednu novu vrstu evropskog čovječstva i za kulturu lišenu metafizičkog idealizma, Niče je u obogotvorenoj Wagnerovoj umjetnosti vidio nadolazanje te nove kulture i novog čovjeka. Tako je čeznuo za dobrim starijim vremenima, pobunjeni filozof Niče je, poput ostale Prometejeve ljudske braće, slijedio prometejsku sklonost za podvizima, ne zazirući od rizika u ostvarenju napretka i slobode. U tom smislu je i njegov natčovjek zamišljen kao čovjek muževne snage i pobjedničke ambicije, koji je neprijatelj spokojsstva, mira i sreća. Iz tih razloga volio je agresivne i ratoborne prirode, mrzio pasivne ljude i narode, uzimajući rat kao higijenu života i ozdravljenje svijeta.

Niče je posezao za preloženju ali je bio uvjeren da se trag njegovog ljudskog postojanja neće izgubiti u budućim vjekovima. U velikoj igri bivanja ljudski život dolazi i prolazi kao što prolazi munja, a on je glasnik onog što se u svijetu najavljuje, ona je svjetlost koja prodire u noć svjetskog života. Munja je vrlo često upotrebljiva i alegorija u Ničevoj poetskoj misli, čija simbolika služi kao šifra u razumijevanju vayne patčovjeka, što pokazuje i ovaj aforizam u kome Niče kaže: "Ja volim one koji su kao pure kapi što padaju jedna po jedna iz crnog oblaka, koji se nadvise nad ljudima; oni ogledaju da je munja blizu i odlaze u propast kao glasnici. Eyo, ja sam jedan glasnik munje, i jedna kap iz oblaka, a ona ja - to je patčovjek."²

U Wagneru i Schopenhaueru, koji su bili idealni njegove mladosti, kojima je bio posvetio svoju najveću pažnju, Niče je vidio pravu budućnost. Kao revolucionar, simpatizirao i učesnik revolucije 1848. godine, Wagner je težio za revolucionarnom čistom građanskom kulturom i oslobodilaštvom. Iako je u svojoj najeternosti kao romantičar slijedio tradiciju, njegovo je stvaralaštvo bilo usmjereno na stvaranje jednog novog tipa čovjeka, suprotnog onoj vrsti ljudi koja je svijet do tada vijeno kao punu vrline. Svojom intuicijom je Wagner došao do temelja bitka, do jednog novog smisla kulture, koja treba da ostvari oslobodjenje ljudskog duha i izbavi patčinjavanje čovjeka sačinom, nedljudskom, koja se kao fetišizam uzdiglo nad njegovim potrebama. Duboka subjektivnost Wagnerovog prevačkog duha, njegov neobičan i muzički jezik, koji je dolazio do uspjeha u evropskoj muzičko-scenskoj umjetnosti, omogućavali su Niču da u umjetničkom stvaranju kao potpunoj autonomiji spozna i vidi u njemu vrline i ispoljavanja života i smisla. "Wagner i Izolda" je bilo muzičko djelo u kome se osjećao novi dan života, i kod Ničea je izazivalo oživljavanje neke podzemaljske uvijetnosti, smatrajući da samo tragička umjetnost može da doprije do saznanja i čine o biću koje se spoznaje kao komična igra.

2 F. Niče: TGZ, nov. izd. str.

Niče je osjećao veliku sličnost Vagnerovih opera s grčkom tragedijom, u kojima je mitski naslućivao dionsku pratemeljtitost. Ta mitska divinacija Vagnerove muzike, koja je ^{u tome} nalazila svoj pravi supstancijalitet, omogućavala je jedan dubinski pogled u suštinu i srce svijeta. Tajne svijeta za Ničea nijesu dokučive logičkim pojmovima, nego umjetničkom nazoru koji se nadaže u diviniziranoj intuiciji i njenoj mitskoj simbolici u kojoj se svijet poima kao tragička igra. Zalažući se za istinu oslobođenu iluzija Niče je najavio jedno novo iskušenje svjetskog bitka, koje je dovelo do velikog zaokreta u metafizici Zapada, zaokreta koji je doveo u pitanje čitavu tradiranu metafiziku samim negiranjem fundamentalnosti njenog bitka i promoviranjem novog bitka u volji za moć. Dakle, Niče je izvršio preokret metafizike i samog njenog porijekla, pri čemu bitak nije više bezvremen kao u tradiranoj metafizici, nego se vrijeme ispoljava kao prava dimenzija bitka. Bitak kao tragička igra je otvorena mogućnost i istorijska izvornost koja tok vremena čini realnim. Pošto arhetip prebiva u čovjeku, koji je naime dat u njegovoj nasljednoj osnovi, kao apriorni biogeni element, to se tragičko razumijevanje bitka doima iz dionskog principa, iz dionske igre radjanja i razaranja, smrti i života.

Niče je bio pijanista, volio je muziku i imao je veoma rafinirano osjećanje prema muzičkoj umjetnosti. Zanesen muzikom i sam je još u djetinjstvu počeo da piše kompozicije i pjesme, pokazujući izuzetnu sposobnost za njeno tonalno razumijevanje i za njen zvučni jezik. Iako je čitavog života ostao privržen muzici, njegov je duh ipak osvojila grčka filozofija i ono pramitsko kao čisto ljudsko i iskonski čovječansko. Iako je strastveno volio Vagnerovu muziku i Vagnera smatrao za natčovjeka, onim što je za njega značilo smisao zemlje, on je ipak kasnije ovog umjetnika mrzio iz kulturnih i duhovnih razloga, odnosno iz istih onih razloga na kojima se rodilo i izgradilo njihovo prijateljstvo, a koji su dobili kasnije nešto drugačiji tok. Zbog nastalog prijeloma u životu ovog velikog umjetnika - koji je bio tako dionski mudar, a dionska mudrost je najbezdanija mudrost - Ničeovo prijateljstvo sa njim nije moglo biti dugog

vijeka. Njegova zdrava, realna, vitki i životu okrenuta umjetnost bila je zacijelo u duhu Ničeovog romantizma sve dotle dok nije otpočelo pojačano izražavanje Wagnerovog religioznog smisla u muzici. Sedamdesetogodišnji Wagner stvorio je svoje novo muzičko djelo - "Parsifal", kao djelo koje je proizišlo iz njegovog romantičkog zastranjivanja, koje je opovrgavalo čulnu osjetilnost koja je bila karakteristična za mladog Wagnera i sami idejni sadržaj njegovog "Sigfrida". Tvorac "Sigfrida" (djela u kome je sadržano mitsko poimanje umjetnosti) je u "Parsifalu" iznevjerio samog sebe, gdje Wagnerova muzika nije više bila ona Dionizova frula. Ta muzika budućnosti u kojoj se naslućuje čeha revolucije izgubila je svoju vedrinu i svoj raniji karakter, bivajući sve tromija i instinktivno siromašnija. Wagner je, dakle, u svom ranijem opusu izražavao revolucionarne težnje, a sa "Parsifalom" pada pod uticaj pesimizma i religioznog misticizma, čime se mijenjaju njegove koncepcije umjetnosti. Kao revolucionar i borac protiv konzervatizma u muzici, i kao čovjek koji je u jednom opštem smislu sam sebe otkrio, Wagner izdaje revoluciju postavši naklonjen buržoaskoj intolijenciji i režimu. To njegovo priklanjanje religioznom misticizmu bilo je u dubokoj suprotnosti sa Ničeovim razumijevanjem njemačkih prilika i sa njegovom novom vizijom budućnosti. On pak nije mogao oprostiti svojoj idolu Wagneru što je u dekadentnom i beživotnom hrišćanskom odložio svoj ideal, priznavajući mu time duhovne vrijednosti. Wagner, taj za Ničea uspjeti tip i tipični umjetnik, se najzad odvaja od zdrave čulnosti i srozava na nivo hrišćanske dekadencije i "patologije parsifalstva", čime je muziku učinio bolešnom. To je doduše odudaralo od Ničeovog herojskog voluntarizma i njegove težnje za stvaranjem jedinstvenog svijeta sa drugačijim vrijednostima.

U doba pisanja svog prvog djela: "Radjanje tragedije iz duha muzike" Niče je veličao Wagnera zbog njegovog dubokog osjećanja prirode, čiji je glas - što je dolazio iz same njene utrobe - oblikovao u kosmičke melodije koje su pobencirale ljudsku volju, budile životne

instinkte. Njegova umjetnost se objelodanivala kao kosmičko zbivanje i kao tvorevina nadljudske moći. Simbolički jezik njegove muzike, kao jezik nove kulture, prodirao je iza vidljivog svijeta prirode. Iako je posezao za starim simbolima Niče je u Vagneru vidio revolucionara koji raskida sa prošlošću i otvara vrata vizije novog svijeta.

Sa svojim intimusom Vagnerom Niče se prvi put susreo u Bajpcigu 1868. godine, kada je tog mladog dvadesetčetverogodišnjeg profesora filologije na Bazelskom univerzitetu Vagner pozvao u posjetu. Tom prilikom je Niče u Vagnerovoj vili u Tripšenu kod Lucerna proveo - kako je to isticao u pismu svojoj sestri - "deset najljepših dana svoga života". To druženje sa Rihardom Vagnerom Niče je obznanio kao veliki i najsrećniji doživljaj u njegovom životu, jer je duboko osjećao da je sama priroda ovog muzičkog gorostasa pravo i istinsko ovaploćenje volje za moć, u čijoj je muzici prepoznavao dušu novog čovjeka. Dakle, u Vagnerovoj teatromaniji vidio je radjanje nove dioniske umjetnosti u kojoj se ostvaruje sinteza muzike, poezije, glume, retorike i ditiramske romantike, koja ga je potsjećala na umjetnost stare kulture, koja je sve do Sokratovog doba stajala u službi života. Kod mladog Ničea je Vagnerova muzika budila tragički svjetonazor u kome je čitav osjetilni svijet poimao kao prapjesan čovječanstva. Bivajući uvjeren da je Vagnerov duh u skladu nove umjetnosti kao i njegovog vlastitog pogleda na svijet, Niče je svoje prvo, veoma nadahnuuto pisano, djelo - "Radjanje tragedije" posvetio Vagneru. Koliko je naime bio očaran Vagnerovom ličnošću i njegovom umjetnošću, Niče ga je smatrao pravim natčovjekom i najvećim genijem njegovog vremena. Dakle, dok je i dalje stajao u sjeni Vagnerove glorijske Niče je napisao svoje prvo djelo, koje je posvetio svome idolu, čije je prijateljstvo bilo čvrsto i veliko što o tome svjedoči i jedno Vagnerovo pismo Niče u kome on kaže: "Dragi moj prijatelju! Vi ste mi, po riječima moje žene, jedini dodatak koji mi je život donio."

O slučaju Vagner Niče je napisao tri spisa. U prvom spi-

su pod naslovom "Richard Wagner" izrazio je svoje oduševljenje prema duhu i djelu ovog umjetnika nazivajući ga "savremenim Eshilom", kod koga je tragička umjetnost došla do slikovitog izražaja u duhu muzike. Ovaj odnos između Ničea i Wagnera je eklatantan primjer kako osjećanja kod tako velikih ljudi, koja su isto toliko velika kao što je velik i njihov duh, mogu da pređu u svoju suprotnost, gdje se veliko prijateljstvo preobraća u mržnju i odvratnost. Kada se Wagner s Parsifalom odvojio od realnosti i oprostio od svoje dionske umjetnosti, on se u isto vrijeme priklonio onom pravcu u kome je religiozni stil - utemeljen na naj snažnijim doživljajima hrišćanske religioznosti i asketskog ideala u životu umjetnika - nalazio svoj najveći izraz u stvaralaštvu Baha i Hedla. Težeći za nečim suprotnim, Wagner - koji je do tada bio nezavisan duh - vrši samoopovrgavanje i samoponištavanje sebe, pri čemu se javlja bitna razlika između njegovog ranijeg i kasnijeg estetskog ideala. On je, dakle, od revolucionara, ateiste i oduševljenog zagovornika slobode i ravnopravnosti naroda, postao skrušeni hrišćanin, vatreni nacionalista i monarhista, čija je umjetnost postala izolovana od života.

U onom naj snažnijem i najodvažnijem razdoblju Wagnerovog života, kod Ničea je postajao wagnerijanski zanos koji je bio duboko usađen u njegovu dušu, jer je osjećao da njegova muzika govori jezikom same volje, smatrajući je najautentičnijim, najizvornijim, najdirektnijim otkrivanjem volje za moć. Poslije razilaženja sa Wagnerom, Niče je sve do smrti ovog umjetnika vršio napad na njega i njegovu umjetnost, i u vezi tog događaja napisao je dvije knjige: "Wagnerov slučaj" i "Niče kontra Wagner", koje imaju pamfletsku sadržinu. Razočaravši se u Wagnerovu ličnost, Niče je isticao kako je bio u zabludi kada je mislio da je u Wagneru našao čovjeka kojega je smatrao višeg od sebe, a da se s njim više ne može upoređivati. On Wagnera naziva "umjetnikom dekadencije" koji je muziku i umjetnost, kao i sve ono čega se dotakao učinio bolesnim, pa takvo biće kao što je Wagner toliko isto prezire koliko i sažaljava.

KRITIKA TRADICIJE ANNE FORTUNE, RELIGIJE

I MORALA

Ničeovo vrijeme bilo je prezasićeno hrišćanskim sentimentalizmom i obmanama, puno učmalosti, licemjerja i prostakluka. Veliki dub kao što je bio sam Niče osjećao je potrebu za širokim prostorima i svježim visinama u kojima se slobodno i nesmetano diše. On uviđa da je savremeno čovječanstvo postalo i suviše dekadentno, pri čemu čovjek modernog doba želi mir, bogatstvo i blagostanje, plaši se bola i ne može da podnosi ni muke drugih ljudi, a strah od bola je karakterističan simptom svakog slabog temperamenta. Pošto se život smatra okrutnom, bezobzirnom i svirepom borbom u kojoj pobjedjuju jači, sposobniji i smjeliji, prema tome je i podnošenje bola, prema Niču, uslov za svaki progres i ujedno najbolja škola života, jer on budi vitalnost i uništava sve one koji nijesu sposobni za život. Najvećom sreću može da osjeti samo onaj koji zna šta je beskrajni bol, najveću radost pobjede doživjeće samo onaj koji je preživio najkrvovitiji poraz : Jedno bez drugoga ne može.

U životu koji je borba svako zlo treba čuteći se raditi. Heraklitrin nauk upućuje čovjeka da vodi veselo i bezbrižan život. Ono što treba čuti djeteta, da se oslobodi pesimizma i pesimizma i da vedrim pogledom gleda u život i budućnost. Niče usvaja heraklitovsko stajalište da je borba pokretački i stvaralački princip svijeta. Ničeova borbeno-filozofija je prožeta snagom i simpatijama prema ratu, smatrajući da rat vrši pozitivni uticaj na čovječanstvo i na progres uopšte, zbog čega Niče više cijeni surovost negoli samilost. Svijet u kome je živio Niče je podvrgao oštroj kritici, izričući o njemu strašne ali i istinite riječi, objavljujući rat protiv svega negativnog u njemu. U kritici crkvene ideologije i hrišćanstva kao bigotnog ludila, kao i kritici lažnog građanskog morala, Niče je krčio puteve novom i progresivnom, zalažući se za odbranu ljudske individualnosti od dekadentne i

bolesne evropejske civilizacije. Željeći se što distancirati od svoga vremena, on uči ljude ljubavi prema udaljenom, prema onom što treba da dođe, a ne ljubav prema bližnjem, izražavajući time averziju prema postojećem "okuženom svijetu", dekadentnoj kulturi i beživotnom hrišćanskom moralu, težeći za novim čovječtvom koje će se izdignuti iznad zabluda, očistiti od klataži na koju mu je zaudarala sva prošlost i sadašnjost, a koja je "halapljivo prožidirala život". U tom znaku kritike svega postojećeg odvijala se njegova filozofska misao i ezoterični smisao njegovog umovanja.

Niče - koji u Zaratustrinoj mudrosti izražava svoje duhovno biće - žudi za visinama, za usamjenim životom, teži da svoj romantični duh odvoji od ružne i neljudske stvarnosti "koja lomí najveće i najplamenitije duše". Tamo na visinama, između neba i zemlje, gdje vlada čista priroda i gdje se slobodno diše i živi, gdje nema onih "noćinskih" i usti koja se krevelje, gdje nema zatrovanih riječi, Zaratustra¹ nalazi svoje pravo životno zadovoljstvo. Ovaj učitelj natčovjeka poručuje svim onim koji žele sebe da provjere jesu li njegovog roda i porijekla da borave "tamo gdje se oluje strmoglavljuju u more i gdje rilo planine pije vodu, tamo treba da svaki jednom stražari danju i noću kako bi sebe provjerio i spoznao."² U svome duhovnom hodu Niče je proputovao kroz prošlost i sadašnjost osjećajući svu bolest istorije i jad obliženog svijeta. Uz to mu se javio duboki prezir prema bogobojažljivom vulgusu, prema prostakluku ološa koji je bio izgubio osjećanje i smisao za istinu, za prave ljudske vrijednosti, za sve ono što je u pravom smislu veliko i uzvišeno.³

1 "Moj brat je imao zamisao lika Zaratuстре u svome umu još u rane mladosti - kaže Elizabeth Forster Niče - .Jednom mi je rekao da je još kao dijete sanjao o njemu. U raznim dobima svoga života on bi prizivao ovaj duh iz svojih snova različitim imenima." (Wright Willard Huntington: Introduction The philosophy of Nietzsche (Introduction by Mrs. Forster - Nietzsche: How Zarathustra came into being), Modern Library Giants, 34., 1954. p. XIX.

2 F. Niče: TGZ, nav. izd. str. 248.

3 Ova Ničeova misao asocira na jednu Njegoševu misao iz Ode Simu Milutinoviću kada kaže: "Na prostom trgovištu almaz cijene nema prave, nit genije medj' neznanstvom može imat dužne slave".

Gadjenje na ustajali vazduh hrišćanskih bogomolja, na ojadje-
 lu ljudsku taštinu, na tiransko ludilo hrišćanskog morala, kao i na čit-
 avu psihološku klimu epohe u kojoj je živio, podsticalo je kod Ničea
 želju za "carstvom visina", jer "ljetu u visinama s hladnim izvorima i
 blaženom tišinom... to je naša visina i naša domaja: ovdje gdje stanuje-
 mo i suviše je visoko i strmo za sve nečiste i njihovu žedj... Svoje
 gnijezdo gradimo na divu budućnosti; orlovi treba da nam samotnicima
 donose hranu u svojim kljunovima! Doista, nikakve hrane koju bi smjeli
 zajedno s nama jesti nečisti!... I htjeli bismo iznad njih živjeti kao
 oštri vjetrovi. I poput vjetra jednom ću još dunuti medju njih i svojim
 duhom oduzeti dah duhu njihovu: tako hoće moja budućnost."⁴

Niče se ponosio svojom filozofijom natčovještva smatrajući je
 potpuno originalnom, u kojoj je izlagao jedno sasvim drugačije shvata-
 nje ljudske kulture od dotadašnjeg njenog poimanja. S velikom strašću
 vodio je borbu čitavog života protiv svih dekadentnih sila s kojima se
 susretao kroz istoriju čovječanstva, nastojeći da probudi ljudsku snagu,
 razbije učmalost, ukočenost i dogmatske sprege. On se borio protiv priv-
 idnog i lažnog svijeta, protiv svakog apsoluta i božanske nadredjenosti,
 protiv svih apstraktno konstruisanih shema i njihovog kostimiranog du-
 ha: koje, kako on kaže, barataju "mumijom pojmova što život usmrćuju", nji-
 hovog "egipticizma" i "grobarske mimike predstavljanja", želeći time da
 oslobodi čovjeka iluzija i obmana koje su mu vjekovima nametane pod vi-
 dom pravih i najviših istina. Ovaj mislilac je žudio za onim izvorno lju-
 dskim, pokazujući strasnu mržnju protiv svega onog što je nadljudsko, on-
 ostrano i neljudsko.

I

Jedna od osnovnih tema kojoj Niče naročito posvećuje svoje umo-
 vanje jeste "smrt Boga". To je, u stvari, jedan pojam koji će prožimati i
 odredjivati karakter i sudbinu čitave njegove filozofije. Smrti hrišća-
 nskog Boga on posvećuje prvi dio svoga Zaratustre, jer njime istodobno
 označava dovršenje i kraj evropejske metafizike - koja se bavila poj-

4 F. Niče: TGZ, nav. izd. str. 90.

movima "isparenog realiteta" - kao i kraj istorije u kojoj je svijet predstavljan kao bajka. Smrt Boga je akt samospoznaje čovjeka i nega - cija samootudjenja, koja ujedno označava gubljenje vrijednosti svih najviših ideala za koje je čovjek vezivao smisao svoга života, čime se lišava transcendencije i dijeljenja svijeta na onostrani i ovostrani. U tome je Niče vidio istorijsko zbivanje koje uslovljava radikalni preokret koji dovodi u pitanje sve duhovne i kulturne vrijednosti. Bog je umro da bi mogao čovjek živjeti na istinski ljudski način, čime svoju vječnu poniznost preobražava u vladanje i gospodarstvo nad zemljom. Bog je za Ničea sinonim svega natčulnog svijeta koji se odnosi na područje ideja i ideala, koji je svijet još od Platona smatran pravim i istinskim, nasuprot osjetilnom, fenomenalnom, kao stvarnom i prividnom svijetu. Taj osjetilni svijet je fizički, dok nesojetilni, transcendentalni je metafizički svijet koji se u zapadnjačkoj filozofiji označava kao platonizam.

U dugoj istoriji svoga postojanja hrišćanstvo je razvijalo jedno posebno učenje o pojmu dobra i zla. U tom učenju dobro je vezano za onostrani, transcendentalni svijet i njegove božanske vrijednosti, dok u ovostranom kao manje vrijednom svijetu, dobrim je smatrano sve ono što je predstavljalo izraz slabosti, bolesti i zakržljalosti, a zlom sve ono što afirmiše snagu života, što je gordo, jako i što nepredjuje ovozemaljski život. Hrišćanstvo je u suštini moral robova, moral stada, ološa, i Niče smatra da u ovakvom moralnom poretku svijeta moraju vladati slabi nad jačima, pri čemu se suprotstavlja ovakvom shvatanju pojma dobra i zla koje je u službi dekadencije, i koje ne dopušta razvitak jednog višeg tipa čovjeka koji bi prevladao dosadašnjeg čovjeka odgajivanog na hrišćanskom moralu kao jedno hibridno i polživotno biće. Dosadašnji moral je uslovljavao da sve ono što je slabo živi na račun jačeg i Niče želi u interesu čovjeka izvrši prevrtanje sve vrijednosti koje će doprinijeti afirmaciji života i svega

onog što je jako i snažno i što nema zamilosti prema onom što je slabo. Takav moral je gospodarski moral koji napada i nadvladava sve ono što je slabo.

Hrišćanstvo je Niče smatrao bolešću života čija je religija stoljećima čovjeku usadjivala ropsku pokornost i poslušnost. Najzad, čovjek treba da tu pokornost preobrazi u moć vladanja, jer samim saznanjem o smrti Boga čovjek sam postaje Bog čije vladalačke osobine prisvaja. Kada je već Bog umro nastaje time nova era, era čovjeka. Propašću metafizičkog kraljevstva Niče označava kraj anemičnih ideala koji su nalazili svoje postojanje u jednom protivstvarnom, protivprirodnom i protivlogičkom svijetu, koji je izražavao prezir prema životu. Saznanje apsolutnog nema i ne može biti, jer su njegove pretpostavke pogrešne. Još od svoga nastanka metafizika je čulno osjetljivi svijet gledala kao nerealan i priviđan, smatrajući da, nasuprot njemu, postoji drugi istinski svijet. Iz toga je slijedilo jedno lažno sumanjenje svijeta u kome je život shvaćen kao zabluda i kazna, na koju su ljudi trošili ogromnu snagu. Niče smatra da je hrišćanstvo napadalo i upropašćavalo najplemenitije duhove, težeći da slomi jake i hrabre, atrofira njihovu volju za moć. Niče kaže: "Ne može se oprostiti hrišćanstvu što je upropastilo takav duh kao što je bio Blez Pa skal". U svome "Antihristu" Niče govori da je hrišćanstvo bilo "vječna sramotna oznaka čovječanstva", njegovo najveće prokletstvo, jer je težio da ovjekovječi moralna načela onih manje vrijednih, dekadentnih i filistara svijeta. Hrišćanstvo je smatrao narkotikom koji se zloupotrebljava, a njegov moral kao jedno strahovito orudje dekadencije, jer su teolozi svojim moralnim poretkom svijeta okužili nevinošću ljudskog postojanja.

Ustajući protiv hrišćanstva kao lažnog humanizma, i hrišćanskog altruizma kao masovnog egoizma slabih, Niče u isto vrijeme u njemu otkriva konzervativnu silu koja se ispoljava kao zločin prema životu. U tom smislu je svještenike smatrao najgorim sojem ljudi koje

je prezirao - iako su njegov otac kao i djedovi po oci i po majci bili pastori - nazivajući ih krivotvorcima, šarlatanima, madjioničarima, nadriljekarima, poročnicima, zlosrećnicima, klevetnicima života i raznim drugim pejorativnim imenima, zbog toga što su umjesto istine dvije hiljade godina sijali zablude koje su bile gospodareće i podjarmljujuće. Na hrišćanstvo je gledao kao na religiju samilosti koja djeluje depresivno, jer se u sažaljenju gubi snaga. Pošto je život aktivna i bjesomučna borba u kojoj pobjedjuju jači i smjeliji, iz tih razloga sažaljenje je štetno i poročno. Kod Ničea se javlja duboka odvratnost prema samilosti zbog toga što je ona suprotna životu, i što pomaže ono što je zrelo da propadne. Samilost je praksa nihilizma: ona umnožava i kôzervira bijedu, nihilistički je suprotstavlja životu. U tom smislu je Aristotel prije Ničea nešto slično govorio, uvidjavši da su sa milost i sažaljenje opasni za pravi moral, i da je sažaljenje obezličanje i potcijenjivanje čovjeka.

Skoro u svim djelima, a posebno u "Antihristu" Niče izražava svoju duboku averziju prema hrišćanstvu, ističući da je ono zastupnik svega onog što na zemlji gmiže, a protivnik svega onog što je uzvišeno, pri čemu sve hrišćanske vrijednosti označava kao nihilističke. Nihilizam se ispoljava kao jedna od osnovnih tema Ničeove filozofije koja je vezana za krizu tradicionalnih vrijednosti i ideala, za probleme njihovog opstanka. Ničeova kritika tradicije razvila je i afirmisala ideju nihilizma koja čini njeno bitno obilježje. Nihilizam se izražava i kao odsutnost smisla u svemu što se zbiva koji je u tradiranoj metafizici vezan za cilj koji se dostiže u cjelini zbivanja. Dakle, nihilizam znači stanje u kome najveće vrijednosti gube svoj značaj. Kod Ničea je nihilizam izražen kao filozofsko gledište na antiprirodnu suštinu moralnog stanja društva njegovog doba u kome su moralne vrijednosti bile izgubile svoj prirodni odnos, a time i pravo na život i njihov dalji opstanak. Da ovaj svijet nema vrijednosti i da se on mora prevazići, kao i samo shvatanje da čovjek nema

svoje suštine, čini nihilizam sastavnim dijelom Ničeove filozofije. Niče je predstavnik filozofije nihilizma koju utemeljuje na difamiranju vrijednosti tradicionalne kulture i morala. U Ničeovom imoralizmu neki marksisti nalaze njegovo duhovno zajedništvo sa Marksom. S tim u vezi Miladin Životić kaže: "...Jer i Niče i Marks su bili svjesni toga da bi bilo koja pozitivna moralna norma kao osnov prevrednovanja svih vrijednosti služila samo za novu uspostavljanje autoritarne svijesti, autoritarnog morala i autoritarne kulture uopšte. I Marks i Niče žele čovjeka bez spoljašnjeg društvenog mjerila. Marks hoće čovjeka kome je prethodni istorijski razvitak dao dovoljno osnova za vlastitu, neponovljivu prirodu. Takav čovjek je autentičan samo ako nema unaprijed nikakvo fiksirano pravilo, fiksiranu normu koja bi bila okvir njegove svjesne djelatnosti. Niče je izvrstan psiholog morala: on nam je otkrio autoritarnost morala upravo u činjenici da postojeći moral kao sistem fiksiranih normi i propisa za ponašanje kroti a ne odgaja smjelost pojedinca za njegovu vlastitu prirodu. Postojećem moralu on je protivstavio umjetnost kao jedini oblik autentičnog života."⁵

No svakako bi se moralo imati u vidu da se u ime Marksa ne može ni u kom slučaju negirati značaj i uloga morala i moralne svijesti u životu ljudi, jer je imoralizam nespojiv s duhom marksizma, a moral će sigurno postojati sve dok postoji čovjek i ljudski rod uopšte. Čovjek kao društveno biće ima urođenu dispoziciju za moral, i moralnost čini suštinsku oznaku po kojoj se on razlikuje od ostalog životinjskog svijeta. Moral je dakle ljudska priroda čovjeka kao što je uspravni hod njegova biološka priroda. Društvenost je suština čovjeka, koja je usko povezana sa suštinom morala koju Niče ne respektuje, smatrajući da moral nije nešto što je zajedničko za sve ljude, jer su drugačije osobine morala natčovjeka kao posebnog soja ljudi od običnih, malih ljudi, među kojima nalazi kvalitativnu razliku. Polazeći od toga da je natčovjek glasnik jedne bolje budućnosti, Niče smatra

5 Miladin Životić: Smisao Ničeovog imoralizma (Niče i marksizam) Beograd 1969. str. 31.

da vrijednost života ne počiva u običnim ljudima, u masi, nego u izuzecima, u velikim ličnostima koji su jedini stvaraoci kulture.

Niče je želio da učini radikalne promjene u kulturi i da na taj način revolucionirše svijet. Za njega su metafizika, nauka, moral i religija oblici laži, jer nijedno od njih ne ulijeva vjeru u život. Uvidjajući da je građanski svijet i suviše dekadentan on negira mišljenje onih filozofa, kao na primjer Lajbnica, koji su smatrali da je ovaj svijet najbolji od svih svjetova. Gledajući prezrivo na metafiziku, on je tragao za nekim vjerovatnijim smislom života, različitog od smisla koji se pretpostavljao u transcendentnom svijetu. Smrt Boga označava kraj metafizike koja je vršila negaciju života baveći se nadživotnim problemima, i ona čini ono Veliko podne u kome čovjek skida lažni veo s lica svijeta.

Uzevši da je moral izmišljena antiteza nagonским silama i sublimirana svirepost, Niče je učinio najveći napad na moral i metafiziku. Anihiliranjem metafizike i tradiranih vrijednosti on je pojačao duhovnu krizu svoga vremena, navješćujući smrću Boga ujedno i rušenje najvećih ideala u koje se vjerovalo i za koje su bile vezane moralne vrijednosti. To je zapravo bila kriza istine hrišćanskog svijeta koja čini početak kraja jednog dugog i velikog svjetskog ludovanja koje, po Niču, ostaje kao besmrtna sramota čovječanstva. To je, dakle, smrt bolesnog, oslabljelog i umornog evropejskog duha koji je bio izgubio volju za moć. Ostavši bez Boga i transcendencije čovjek se prvi put postavlja na svoju vlastitost, tražeći nove puteve kretanja u istoriji, koja se oslobadja nadredjenosti i tuđe, vanljutske volje. Sama težnja čovjeka za moći usloвила je božiju smrt kojom čovjek uspijeva da prevlada samog sebe, jer u njoj nalazi svoje novo osvešćenje, novi smisao života i put povratka iz onostranosti.

Amoralista Niče smatra da moral nema humani karakter, jer ograničava i onemogućuje ostvarenje potpune ljudske individualnosti, odnosno onemogućuje ostvarenje natčovjeka kao čovjeka neograničenih

moćnosti. U potčinjavanju čovjeka morala i moralnim normama došao je do izražaja njegov ropski karakter, jer moralne obaveze ujamrljuju, uprežu individuu da služi nečemu što se nalazi van nje. On svoju kritiku usmjerava na konzervativnu prirodu morala koja, kako on smatra, želi da ovjekovječi preživljene forme života i osjećanja koja sadrže ropski mentalitet, zasnovan na obmanama, predrasudama i lažnom vjerovanju u autoritete. Kao jedan od najvećih kritičkih duhova, Niče se zalagao da sruši sve one što je u postojećem svijetu predstavljalo vrijednosti koje je čovjek do tada poštovao i u koje je slijepo vjerovao, naglašavajući da su one plod izopačene ljudske prirode. Kako je čovjek do sada živio u jednom krivotvorenom svijetu, ovaj filozof je žudio za jednim novim svijetom čija bi suština bila volja za moć. Autentična ljudska sloboda može u tom smislu da počiva samo na neograničenosti instinkata na kojima počiva ljudska priroda. Niče je po svojoj dubokoj vokaciji bio buntovnik koji se borio za afirmaciju ljudskog života, a pored svega toga nije mogao da vidi da je suština tog života sadržana u moralnim vrijednostima kao što su sloboda, pravda, jednakost i ljudsko dostojanstvo. On je primao stvarnost onakvu kakva jeste sa svim njenim dobrim i zlim stranama koje su joj imanentne. U svome djelu "S one strane dobra i zla" Niče piše: "Predpostavimo da čvrstina, nasilje, ropstvo, opasnost na ulici i u srcu, skrivanje, stoicizam, umjetnost u iskušavanju i djavolstvo svake vrste - da sve ono što je zlo, strahotno, despotsko, zversko i zmijsko u čovjeku služi uzdizanju vrste "čovjek"⁶ Ove suprotne osobine čovjeku koriste za jedrinu zdravlja i za obilje životne snage, a prisustvo zla daje mogućnost za razumijevanje onoga što je njemu suprotno - razumijevanju dobra. Zlo i dobro su, dakle, vječite sastojine ljudskog života koje su integrisane u čovjekovoj naravi.

U svojoj paradoksiiji ovaj filozof smatra da zlo, kao sastavni dio ljudske prirode, ima biološki značaj za čovjeka, ističući

6 F-Niče: S one strane dobra i zla, Grafs, Beograd 1980. str. 54.

da je ono jedno od vitalnih osobina ljudskog života bez čijeg izazova ne bi moglo nastati ništa što je veliko, snažno i moćno, i bez čega se ne bi mogle afirmisati one ljudske osobine koje se označavaju kao pozitivne. Zlo, kao i patnja, je izazivač borbe pomoću koje se čovjek suprotstavlja svijetu i njegovim ćudima, jer bi u pasivnom, mirnom stanju ogreznuo u učmalost, mrtvilo i bolest. Zlo je iskonska sila koja persistira u ljudskom životu, pandan svemu onom što je snažno, dobro, lijepo i uzvišeno, gordo i strahotno, jer se svijet i održava kao ravnoteža dvehu antitetičkih sila koje se međusobno podstiču i pospješuju, ne mogu jedna bez druge. Niče je bio samouvjeren da on jedino ima takve duhovne oči koje mu omogućavaju da vidi ono što drugi nijesu mogli da vide, pa mu se činilo da su ljudi njegovog doba vidjeli zlo tamo gdje ga nema. Svojim prkosnim mislima on se okrenuo protiv čitavog svijeta, smatrajući da taj svijet nije u skladu principa njegove nauke, i nije primjeren nekim uzvišenim zahtjevima njegovog duha. U tom pogledu je pridavao veliki značaj svome učenju, jer je bio uvjeren da ono predstavlja pravi put koji vodi ljude ka svjetlosti i povratku prirodi koja liječi čovjeka od bolesti savremene kulture. Obično su raniji filozofi imali sklonosti da govore o onome što im je imponovalo, što je nosilo oznaku dobra, izbjegavajući ono što čini naličje čovjeka i njegovog ljudskog života, dok je Niče želio da o svemu tome govori sasvim smjelo i otvoreno. Kao imoralista maštao je o filozofima novoga doba koji bi bili oslobođeni svih moralnih zahtjeva i obaveza u kojima su sadržani principi dobra i zla. Evropejsku filozofiju je smatrao kao metafiziku koja je već na izdisaju, jer je u sebi nosila teret moralnih predrasuda koje su do temelja prožimale ljudski život, pri čemu se u svijetu morao udomaćiti zakon besmisla, ispoljavajući svoje razorno dejstvo na više ljudi.

Iz tih razloga Niče je sačinio o novoj renesansi i oživljavanju duha već odavno iščezloga grčko-helenskog svijeta, ističući da je u grčkoj tragediji sadržana ista tajna koja je nadvremenska, aktuelna i za buduće čovječanstvo, jer se ona odnosi na pojedinu bića i vrijeme, mudrost

koja ne odvađa čovjeka od prirode i koja proizlazi iz samih njeđara prirode. Uzevši da je postojeća boživotna kultura uzrok uspavanog ljudskog instinkta i oslabljene volje za moć, Niče je želio da se nemilosrdno obračuna sa tom kulturom i čitavim njenim nasljedjem koje je uslovalo pesimizam, učmalost, zamorenost života, bolest i patologiju moralisanja, kao i nihilizam svih vrijednosti. Ovaj filozof je bio u pravu kada je kritikovao tradicionalni moral kao i moral građanskog društva, ali je bio nedoljedan kada je išao linijom apsolutne negacije svih sadržaja tog morala i tako mu osporavao sve kvalitete i vrijednosti, ne uvidjajući u njemu ništa pozitivno.

II

Niče negira ili pak omalovažava sve tekovine tradicijone kulture od Sokrata pa sve do njegovog doba. On je imao aversiju ne samo prema filozofima, nego i prema drugim velikim stvarateljima u prošlosti.⁷ Sokrata naziva moralnim manijakom, antigrkom i pravim dekadentom, plebejcem i čovjekom koji nema nikakvih životnih instinkata, već se jedino upravlja po razumu. Pravi filozofi su za Niča bili oni prije Sokrata, a sa Sokratom nastaje neumjetničko vrijeme jer je on odvojio helensku tragičku umjetnost od zavičajnog tla. Prine, sokratska umnost učinila je kraj tragičkom razdoblju u kojoj grčka kultura gubi svoju mitsku dubinu koja je činila njen temelj. U Sokratu Niče vidi kraj instinktivne mudrosti čime je zapostavljena jedna

⁷ Platona kao velikog umjetnika (koji je pored ostalog napisao tri velike proze poeme: Državu, Apologiju Sokratovu i Gozbu) Niče naziva pravim dekadentom stila "koji je zalutao od osnovnih instinkata Helena". On takodje omalovažava Sokratovu i Platonovu dijalektiku nazivajući je "djetinjastom". Pored ostalog, Niče je imao sasvim suprotno mišljenje o najistaknutijim misliocima u razvitku ljudske kulture, u odnosu na mišljenje koje vlada u kulturnom svijetu o njima. Ovdje je potrebno naglasiti kako su se Marks i Niče razlikovali u ocjeni Sokratove ličnosti. Marks je -prema riječima Maksima Gorkog, što ih je naveo u svome romanu "Život Klime Samgina" -smatrao Sokrata biserom čovječanstva, dok Niče krajnje negativno i suviše maliciozno govori o Sokratu, ismijavajući se na račun njegove fizičke prirode. On ga procjenjuje po njegovoj spoljašnosti, tražeći da mu fizičionomija oda tajnu duše. On ga je smatrao tipom nazadovanja, pseudo

račajna strana čovjeka, apokaliptična i nihilistična zbog superfekcije i
logocizma, omalovažavajući i ponižavajući način razmišljanja. On ne vidi krizu i
propast grčkog društva u političkim i ekonomskim uzrocima, nego u karak-
teru Sokratove filozofije. Govoreći o degenerativnoj prirodi i moralno-
religioznoj idiosinkraziji Sokrata i Platona Niče kaže: "Uzmimo filo-
zofe Grčke, Platona na primjer. On je odvojio instinkte od grada (polis)
od utakmice, od vojničke sposobnosti, od umjetnosti i ljepote, od miste-
rija, od vjere u tradiciju i protke... On je bio zavodnik aristokrata:
njega samog zaveo je prostač Sokrat... On je odbacivao sve pretposta-
vke "otmenog Grka" staroga kova; umio je dijalektiku u svakodnevni
život, pravio zavjere sa tiranima, vodio politiku budućnosti i bio pri-
mjer najpotpunijeg oslobodjenja instinkata od tradicije. On je dubok,
strastan, u svemu što je antihelensko."⁸

Sokratov nedionski duh je razorio tragičko posmatranje
i doživljavanje svijeta, jer je bio usmjeren protiv mita i dionskih id-
eala koje je Niče obožavao. Tako se profenomen dionske umjetnosti i ps-
ihologija dionskog stanja (u kojima se volja za život sama sobom potvr-
đivala) koji su, po Niču, značili veliko doba redjanja grčke kulture i
i tragične umjetnosti, potiskuju, pri čemu je nauka zamijsila umje-
tost, intelekt je zamijenio instinkt, a dramatičare su zamijsili lek-

Grkom koji se ponašao negativno prema životu. Za njega su Sokratov i
Platonov moralizam i dijalektika produkti patologije. Zastupajući
umnost po svaku cijenu oni su, kaže Niče, htjeli život bez instinkta.
"Protiv instinkta se valja boriti - to je formula za neoludnost: dok
se život uspinje, sreća je tako što instinkt." (Sunrak idola, str. 11)
Od prvog pa sve do posljednjeg misla i Ničevog osigra Sokrat se od-
tu njegovog animoznog i zlobnog. U "Sunraku idola" Niče je tako i prvi
povećuje Sokratu u kom pored ostalog kaže: "Sokrat pripada, po
svoje porijeklu, najnižem nulu: Sokrat bješe pučanin. Zna se, još se
vidi kako bješe rušan. Ružnoća po sebi prigovor, u Grka je gotovo op-
ovrgavanje. Bješe li Sokrat uopće Grk? Ružnoća je često dvojnako
stran izvjesnog ukrštenog, ukrštavanjem zapriječenog razvika. U drug-
om slučaju, ona izgleda kao razvika koje propada. Antropolozi i odju
'riminalistima vale na to da je tipičan zločinac: monstrum in fronte,
monstrum in animo. Ali, zločinac je jedan decedent. Bješeli Sokrat
tipičan zločinac? - Najgori od ovih ne bi protivrjeđio ovaj glavni
fiziognomski sud koji tako samlajljive zvečaje Sokratovim prijatel-
ljima. Jedan inostranac koji se razumijevaše u lica, govoraše, prola-
seći kroz Atinu, Sokratu u lice da je monstrum - da krije u sebi
sve rdjave porive i požude. A Sokrat samo odgovori: "Ti me poznajš"

ičari. Promjene koje su bile uključile u karakteru grčkog bića dovele su do propadanja tragedije, zbog iščezavanja dionskog praelementa koji je bio sadržan u duhu muzike, iz čijeg se duha ona i razvila. Tako u Sokratu Niče prepoznaje novog Orfeja koji se diže protiv Dionisa. Teorijska kultura, koja počinje sa Sokratom, potiskuje dionsko-tragičnu umjetnost i tragičko poimanje svijeta, u kome je mit bio nosilac dionske istine. Zasnovana na logici pojmovnog umovanja, Sokratova filozofska misao je potisnula umjetnost (u kojoj je Niče vidio najveći izraz istine, viši, dakle, oblik istine od logičko-diskurzivne forme) i sa njom junak postaje dijalektičar. Taj novi život, kojim je upravljao pojam, po Ničeu, skrivao je u sebi neumjetničku i ubilačku prirodu sokratovog optimizma. Naime, optimizam i dijalektika razorili su suštinu tragedije, koja je bila slikoviti predstavnik dionskog stanja "kao svijeta snova dionskog pijanstva".

Duh nauke, koji je bio uperen i protiv mitotvorne snage muzike, uništio je mit i time je poezija ostala bez svoga zavičajnog, najvećeg svoje prirodno tle, svoj iskon. Prisutnošću logičke strukture svijeta, usmjerene na uništenje mita, ljudska kultura gubi svoju mitu osnovu, čime naučno saznanje dobija prednost nad umjetničkim odražavanjem svijeta. Sazdana na principima nauke, nova je kultura dovela u suprotnost instinkt i razum, čime je "iluzija kulture" izbrisala prasluku čovjeka koja je u bradatom, jarcolikom satiru izražavala pravu sliku ljudskog bića. U svom najranijem djelu "Radjanje tragedije iz duha muzike", Niče kaže: "Da je u satiru vidio prasluku čovjeka, njegovu pribli-

 eš, moj gospodaru!... Kad ovaj fiziognomičar otkri Sokratu ko je, špi-lje svih rdjavih požuda, veliki ironičar pusti od sebe još jednu riječ koja daje ključ do njega. - To je istina, reče on, - ali je postadoh nad svima gospodar. Sokrat je htio život bez instinkta, on je od uma napravio tiranina." (Zamrak idola, str. 17 - 20). Ni o jednom velikom misliocu Niče nije imao dobro mišljenje, što se može useti kao njegova patološka osobina. Za Dantea kaže da je "hižena koja pjeva po grobovima", a o Spinozi: "Koliko lične stidljivosti i pretjerane osjetljivosti odaje ovo bolesno usamnjeno pretvaralo".

ižavanje božanskoj prirodi, izraz njegovih najdubljih i najjačih osjećanja, kao objavljujuća mudrosti iz najdubljih njedara prirode, kao simbola polne svemóci prirode, koju je Helen navikao da posmatra s po-božnim divljenjem."⁹

Tragedija je oblik pjesničke umjetnosti čija bit ne leži izvan svijeta kao neki fantastični plod mašte nekog pjesničkog mozga " i lažni ukras stvarnosti kulturnog čovjeka", nego ona podražava bit stvari, stvari po sebi koja se skriva iza pojavnog svijeta kao njene suprotnosti. U simbolici satirskog hora istina i priroda dolaze do svoje transparencije, ne u apstraktnom pojmu i retorskoj figuri, nego u slici koja se stvara pred očima kao estetski fenomen, u kome dionski duh postaje neposredno prisutan kao prafenomen, s kojim se gledalac, kao horeut, u zanosu i opijenosti poistovjeđuje, gubeći svoju individualnost. "Zaćaranost je pretpostavka svekolike dramske umjetnosti. U toj zaćaranosti dionski zanesenjak vidi sebe kao satira, a kao satir gleda boga, tj. on u svom preobraćaju vidi novu viziju izvan sebe samog, kao apolonsko usavršavanje svog stanja. S ovom novom vizijom drama je potpuna."¹⁰ "Hor satira slika život istinitije, stvarnije, potpunije nego kulturni čovjek koji sebe obično smatra jedinom stvarnošću."¹¹

U znanosti dionskog stanja i u predanosti nadmoćnosti osjećanja, dionski se čovjek vraća u njedra prirode, u iskon, u svoje prabiće. U arhitektonici ove simbolike, koja se izražava u igri, zvuku i riječi, hor satira stvara dionsku sliku prirode "Što iz srca svemira objavljuje istinu". Upravo, dionska mudrost počiva više na logici osjećanja, nego na logici razuma. U sjaju privida i apolonskom snovidjenju dionskog naslućivanja posmatrački nastrojeni Helen tragičkog razdoblja, svojim simbolisanim čulima, doživljava praprotivrječnost kosmičkih zakona i ekstatičko sjedinjavanje ljudskog i božanskog, jer dionski princip postoji kao stvar po sebi, dok apolonski svijet je svijet pojava, predstava i individualnosti, koji čini fenomenalnu, manifestnu str-

9 F. Niče: Radjanje tragedije, nav. izd. str. 46.

10 Ibid, str. 49.

11 Ibid, str. 47.

anu dionskog bića koje se javlja u sjaju svijeta. U svom metafizičkom koncipiranom djelu "Radjanje tragedije" Niče je prikazao sviepsoidni karakter beleuskog bića koje je još bilo uronjeno u prirodu, a koje je slikovito predstavljano na tragičnoj pozornici, pri čemu je cjelokupna tragička kultura predsokratovskog doba bila stavljena u službu dionskog božanstva. Simboličko predstavljanje te umjetničke kulture izražavalo se u kultu tragedije koja je bila poprimila najveće simboličko značenje, kao i neposredno, neprikriveno intuitivno naslućivanje suštine svijeta. "Pred tragedijom" - kaže Niče - "ratničko u našoj duši svečano slavi svoje sate; ko se svikao na bol, ko je potražio bol, herojski čovjek tragedijom slavi svoj život - njemu jedinom toči tragičar napitak ove slatke opojnosti."¹²

Kao protivnik naučne kulture Niče protivstavlja instinkti i umjetnost razumu i dijalektici, smatrajući samog sebe filozofom instinktivnog saznanja, unaprijed se odričući dijalektike. U "Sumraku svijeta" on napada Sokrata zbog njegove dijalektike, smatrajući ga istovremeno prvom dijalektičarem koji je dijalektiku uveo u upotrebu, što je, po njegovom mišljenju, dovelo do žalosnih posljedica, jer je ona stupila na mjesto instinkta. On ističe da dijalektika može da bude samo sredstvo samoodbrane samo u rukama onih ljudi koji nemaju drugog oružja, jer svjesnost nije najviši znak savršenstva, nego sasvim nešto drugo. Iz Ničeovog shvatanja dijalektike može se zaključiti da ona ima klasni karakter, jer smatra da služi nižim klasama koje se bore za svoj status. Neki mislioci - kao što je na primjer I. Ljčšnjev - smatraju da je Niče bio protiv dijalektike zato što se logičkim putem ne može doći do opravdanosti eksploatacije, a ni opravdanosti privilegovanosti i oporovanja aristokratije. U svom aristokratskom pogledu na život i društvo, Niče je postavio problem odnosa elite i mase u čemu je išao u krajnost. S tim u vezi njegove su ideje vršile veliki uticaj na intelektualni svijet koji je najviše dolazio do izražaja u književnosti. Neki su književnici ideje ovog filozofa zaodijevali u literarne oblike.

ite, izražavajući kritički stav prema njima, umoreći obiljem od njegovom aristokratizmu i neobuzanošću individualizmu, dohazujući neodrživost aristokratskog morala, protistavljajući mu snagu svijesti i ljudske solidarnosti.

Iako je Niče nastajao da Sokrata difamira do zla boga, on ga i pored svega toga ponekad veliča kao veoma pamnog čovjeka, koji je učinio prekretnicu u istoriji ljudske kulture i zbivanja duhovnog života. Čitav savremeni svijet Niče je smatrao idealom teorijskog čovjeka čiji je utemeljivač Sokrat. U tom smislu sa Sokratom nastaje drugačije posmatranje svijeta u kome je život podređen nauci. Nova naučna kultura, čiji je prauzor Sokrat, dovela je do promjena u helenskom narodnom karakteru. Taj nedionski duh je razorio tragičko posmatranje svijeta, gdje mit u izgovorenoj riječi ne nalazi svoju ekspoziciju. Prema tome, logika postaje najdublja osnova nove nedionske kulture i života kojim upravlja pojam. Sokrat je antitragedijski koji je u antičkom komediju i tragičku kulturu koja je bila stvorena u prastariju. Tragedija se nije bavila otkrivanjem i dokazivanjem nikakvih istina, jer je počivala na instinktu. Sa Euripidom tragedija se racionalizuje i gubi pravo na život. Euripid je sa novom antičkom komedijom i komediji usmjerenog duha postao vjesnik novog umjetničkog stvaranja, koji je Dionisa protjerao s pozornice (jer je bog Dionis bio jedini koji je grčke tragedije u tragičkom razdoblju grčke istorije, koji je stvorio likovima Oresta, Agamemnona, Prometeja, Edipa i drugih) i kao "oslobođenost" "antetskog sokratizma" uslovio propast starije tragedije i umjetničkog duha ranije umjetnosti. Niče slavi tu prošlost i sa najvišim prijeteljom govori o toj nijemoj veličini grčkog genija koji iz jedne prijetelje kazuje svim narodima i vremenima najdublju istinu života.

Imajući prefinjeno čulo koje mu je omogućavalo da osjeti onu sedimentiranu mudrost grčkog mita, Niče je pored toga uspio da sagleda i one tamne strane čovjeka koje su dosta zanimljive, a koje su od važnosti za svestranije i dublje poznavanje ljudske prirode,

kao i za sagledavanje ljudske budućnosti u svijetlu tih imanebnih protivrječnosti. Niče nije bio u pravu kada je želio da dokaže da je prvobitna grčka kultura predsokratovskog doba bila savremenija i na višem stupnju od kasnije kulture, pa i one naše modernog doba. Isto tako je bio nerealan kada je sokratizam označavao kao opadanje grčke kulture. Naprotiv, može se reći da je Sokrat odigrao pozitivnu ulogu u daljem razvitku ljudske misli uopšte, afirmacijom dijalektike kao jedne nove metode koja je doprinosila jednom preciznijem i istinitijem odredjivanu pojmovno-logičkih oblika saznanja, a koje će kasnije Platon, kao Sokratov učenik, koristiti da zasnuje i izgradi jedan cjelovitiji sistem saznanja i da sociološku misao izvede na put progresa.

Dakle, Ničeov sud o Sokratu i njegovom intelektualizmu je zacijelo nepravedan, pa je zbog takvog svog gledišta izazvao protiv sebe neslaganje i kritiku savremenih filozofa. Izgleda čudno kada Niče - taj čovjek bez mjere i granica, kako kaže Stefan Cvajg - u Sokratu nalazi prekretnicu svjetske istorije, pri čemu Sokrata uzima kao praoca nauke, koji je, uvodeći princip svjesnosti i hladnu razumsku jasnoću, htio da nas oslobodi privida, pa je time zanemario onaj drugi, alogički dio duše, svodeći je na razum. Tako je na mjesto dionskog pijanstva i začaranosti došla trezvenost i rasboritost, a na mjesto instinktivno-intuitivnog naslućivanja svjesno poimanje, u čemu se najviši vrh detiče i najdubljeg ponora. Sa Sokratom filozofska misao prerasta umjetnost i kulturu koja se rodila iz helenskog instinkta. Grčka tragedija, koja je po Niču predstavljala vrhunac grčke civilizacije, biva uništena sokratskim načelom koje ističe prednost znanja i razumijevanja, uzimajući ih za imperativ života. To je po shvatanju Ničea uslovalo nastanak novog tipa čovjeka, čovjeka od razuma, istraživača i logičara, čime započinje period borbe između tragičkog i naučnog duha u shvatanju i tumačenju svijeta. Kasnija, kako Niče kaže, dekorativna kultura gubi svoj živu obl-

cijenjeni ništa prošlo ni buduće. Svakičasnijca je predstavljana i na pozornici u Euripidovim komedijama, u kojima su se prikazivale pojedinačne strasti i karakterne crte ljudi iz realnog života, njihovo lukavstvo i prepređenost. I tu je sve moralo, smatra ovaj filozof, biti svjetlo i razumno da bi u isto vrijeme bilo dobro. Time instinkt, koji je smatran praktičnom i životu bliskom inteligencijom, gubi svoj značaj samim prevladjivanjem moći razuma.

Filozofe kosmološkog perioda Niče uzima kao prave ljude, "čiste tipove" i originalne glave. On ih po vrijednosti i veličini stavlja iznad Platona i Aristotela koji se bez sumnje mogu smatrati vrhuncima grčke filozofije i antičkog duha uopšte, gdje dotadašnja misao - u porudjenju sa njihovom - predstavlja niži stepen razvitka. Niče je o Platonu davao sasvim suprotne sudove, gdje na nekim mjestima svojih djela govori o Platonu kao dekadentu, a zatim opet veliča ga kao genialnog umjetnika i gorostasnu ličnost, pri čemu treba imati u vidu Ničeovu posebnu narav, jer je on najviše cijenio one stvaraoce koje je i najviše kritikovao.

Smisao i značaj kulture proizilazi iz Ničeovog temeljnog poimanja svijeta, pri čemu je želio da savremenog čovjeka oslobodi od "lažnog ukrasa", smatrajući da etički svijet njegovog doba treba da propadne, da bi se na ruševinama tog ostarjelog svijeta stvorila nova civilizacija. U tom smislu on se zalaže za ponovno budjenje dionskog duha i za uspostavljanje trajnih odnosa između njemačke i helenske kulture. Kod njega se budi vjera u dionski život i novo radjanje tragedije, dolaženjem do uvjerenja da je doba sokratskog čovjek već prošlo, i da se jedna cijela kultura, koju on naziva sokratsko-aleksandrijskom, iživjela. Činilo mu se da postojeća njemačka kultura nema ništa zajedničko s plemenitom biti njemačkog karaktera, u kome skriveno počiva zdrava prastara snaga koja sanja o svojoj budućnosti. On ne smatra njemačku kulturu kao jednu organsku cjelinu, nego kao organizam na koga su

IR koji će odgovara sadržaju. Ona je najino nepenuta budućnosti i va

nižani višta prošlo ni buduće. Ovakidasnijica je predstavljana i na po-
zornici u Evripidovim komedijama, u kojima su se prikazivale pojedina-
čne strasti i karakterne crte ljudi iz realnog života, njihovo lukav-
stvo i prepređenost. I tu je sve moralo, smatra ovaj filozof, biti svje-
sno i razumno da bi u isto vrijeme bilo dobro. Time instinkt, koji je
smatran praktičnom i životu bliskom inteligencijom, gubi svoj značaj
savršim prevladjivanjem moći razuma.

Filozofe kosmološkog perioda Niče uzima kao prave ljude, "čis-
te tipove" i originalne glave. On ih po vrijednosti i veličini stavlja
iznad Platona i Aristotela koji se bez sumnje mogu smatrati vrhuncima
grčke filozofije i antičkog duha uopšte, gdje dotadašnja misao - u por-
edjenju sa njihovom - predstavlja niži stepen razvitka. Niče je o Plat-
onu davao sasvim suprotne sudove, gdje na nekim mjestima svojih djela
govori o Platonu kao dekadentu, a zatim opet veliča ga kao genijalnog
najetnika i gorostasnu ličnost, pri čemu treba imati u vidu Ničeovu po-
sebnu narav, jer je on najviše cijenio one stvaraoce koje je i najviše
kritikovao.

Smisao i značaj kulture proizilazi iz Ničeovog temeljnog
poimanja svijeta, pri čemu je želio da savremenog čovjeka oslobodi
od "lažnog ukrasa", smatrajući da etički svijet njegovog doba treba
da propadne, da bi se na ruševinama tog ostarjelog svijeta stvorila no-
va civilizacija. U tom smislu on se zalaže za ponovno budjenje dionskog
duha i za uspostavljanje trajnih odnosa između njemačke i helenske
kulture. Kod njega se budi vjera u dionski život i novo rođanje trag-
edije, dolaženjem do uvjerenja da je doba sokratskog čovjek već prošlo,
i da se jedna cijela kultura, koju on naziva sokratsko-aleksandrijskom,
iščinjela. Činilo mu se da postojeća njemačka kultura nema ništa zajed-
ničko s plemenitom biti njemačkog karaktera, u kome skriveno počiva
zdrava prastara snaga koja sanja o svojoj budućnosti. On ne smatra nje-
mačku kulturu kao jednu organsku cjelinu, nego kao organizam na koga su

nakalemljeni elementi tuđjih kultura, i da ona ne odgovara onom prastarom jezgru u kome počiva uspavani njemački duh. On je imao namjeru da probudi svijest o sopstvenosti nacionalno-kulturnog bića, koje leži u najdubljoj osnovi narodnog genija koji kasni u svome razvitku. Niče, dakle, vjeruje u dionsku sposobnost njemačkog naroda, izražavajući nadu u skoro dolaženje jednog novog tragičkog doba u kome će se ponovo roditi tragička umjetnost, koja će doprinijeti afirmaciji života. Uz to je dionski pojam pretvorio u filozofski pathos, težeći za resurekcijom mita i tragičke mudrosti. Nova religija koju preferira ne predstavlja nikakvu novost, nego ponovno zaživljavanje zaboravljenog mita i dionske kulture koju je Niče cijenio kao izuzetnu. Dalji razvitak umjetnosti vezan je za duplicitet dionskog i apolonskog načela, kao što je naraštaj zavisao od dvojnosti polova. Oni naime izražavaju jednu višu stvarnost, realnost istine i savršenstvo oblila, jer iz njih govori mudrost prirode. Niče sebe smatra predstavnikom tragičke filozofije i antipodom pesimističkih filozofa, jer njegova misao ulijeva nadu u dionsku budućnost čovječanstva. U tom smislu on kaže: "Ja obećavam jedno tragičko doba: najveća umjetnost u afirmaciji života, tragedija, rodiće se ponovo."¹²

III

Dok je moderna misao drugo polovinu devetnaestog vijeka koncentrirala na naučnom osvjetljavanju društvene procesualnosti i postojećih tendencija koje su dolazila do izražaja u genetičkoj strukturi buržoaskog društva, u cilju ostvarenje njegovih revolucionarnih promjena, Niče je ostajao po strani tih revolucionarnih stremljenja i borbe eksploatisanih klasa za opšte ljudsku emancipaciju. Za njega su ti ideali i revolucionarni ciljevi izgledali fiktivni i izlišni. On je zapravo težio da revolucionišu postojeći svijet i ljudsku kulturu, ali je takve radikalne promjene želio u prvom redu da podredi interesima

12 F. Niče: *Ecce homo*, nav. izd. str. 57.

jednog manjeg broja ljudi, koje bi zamišljao budućim gospodarima zemlje. Svoju misao usmjerava na probleme individualne egzistencije čovjeka, čovjeka kao čisto prirodno-biološkog, a ne kao društveno-istorijskog i generičkog bića, i time svoj biologizam i neovarvarizam protivstavlja svjesnom historicizmu koji u postojećim uslovima savremene epohe svjesno konstituiše svoj smisao u vidu određenih ciljeva i zadataka, koji služe ostvarenju jednog boljeg i vrednijeg čovječanstva. Kao svjesno biće čovjek nije poput ostalih živih vrsta uokviren svojom instinktivnom prirodom kako to Niče misli.

Naime, Niče polazi od pretpostavke da je instinkt - koji je u funkciji volje za moć, a koga smatra najinteligentnijom vrstom među svim oblicima inteligencije - a ne svijest, gospodar ljudskog ponašanja. Kao tipični iracionalista, Niče smatra da veći dio intelektualne djelatnosti čovjeka nema nikakvog posla sa sviješću, niti sa osjećanjima. Kao što instinkt ističe ispred svijesti, on isto tako ističe pojedinca nasuprot društva. Njemu nije stalo do nekih opštečovječanskih principa, nego do zadovoljenja individualnih čisto egotičkih zahtjeva čovjeka. Zasnivajući svoju filozofiju kao filozofiju tragedije i anti-metafizičku misao, kod Ničea egoizam kao čisto filozofski pojam ima jedno drugačije značenje od njegovog ranijeg uobičajenog smisla. Egoizam je, dakle, u osnovi svake aristokratske duše, jer poslije smrti Boga otpočinje epoha natčovjeka čijem biću treba da služe sva druga bića i da mu budu prinijeta na žrtvu, u čemu Niče vidi jedan prirodni zakon. Egoizam je zapravo prisvajanje ljudske suštine, jer je čovjek bio zbog svoje pretjerane darežljivosti poklonio svu ljepotu i uzvišenost nečemu drugom van sebe. Ovaj izuzetni smisao egoizma kod Ničea je nastao u protivstavu prema hrišćanskom asketizmu i prema čovjekovom religioznom postojanju. Egoizam nije nešto što čovjeka ponižava, nego što ga uzdiže na rang njegovog ljudskog postojanja. Egoizam nema neki moralistički karakter, jer se nalazi s onu stranu dobra i zla. Niče je čovjek bez superega i pobornik onih pojedinaca koji u svbi nalaze moć da se uzdi-

gnu iznad moralnih i ostalih društvenih konvencionalnosti. Zadatak života se ne sastoji u popravljajući sadašnjeg čovječanstva, nego u proizvođači genija, u razvijanju i njegovanju velikih ljudi. Niče nije imao dovoljno sluha za socijalna stremljenja svoje epohe, nije vidio smisao života u društveno-političkoj borbi za ostvarenje opšte-ljudskih ideala, koji su postali kao nasušna potreba epohe. Napredno čovječanstvo je imalo sasvim drugačija stremljenja od onih ideja koje su činile sadržinu Zaratustrinog učenja, idući drugim putem. U vijeku velikog razvitka revolucionarnih procesa i narastanja političke snage radničke klase, kao i porastu njenog sve većeg značaja u ekonomskom, političkom i opštedruštvenom životu i izgradjivanju ljudske solidarnosti, Ničeova filozofska misao tražila je svoj smisao u gardoj samotnosti, smatrajući je pravim ljudskim zavičajem. Ničeov natčovjek kao čovjek koji egzistira u svojoj tragičkoj istini je potpuno otuđen od društvenih interesa. Mjesto ideje solidarnosti - kao jedne od vodećih ideja naprednog čovječanstva - Niče pripovijeda individualizam i sebičnost kao vrline izabranih. On voli samo moćne, smjеле i silne prirode, koje idu samo za svojim instinktom, prezirući slabe, poslušne i robove. Ako priroda, kako kaže Niče, ne zna za altruizam, onda je pak i ne odnosi na čistu prirodu, nego na ljudsku prirodu u kojoj je altruizam našao svoju supstancijalnost, svoju ljudsku funkciju i značenje, jer altruizam nije goli naturalizam, nego čisti humanizam.

Niče pak želi da čovjek živi kao samoniklo, iskonsko i prirodno biće, i da bude nemoralan kao priroda koja nema svijesti i savjesti, jer se ni zvijezde ne raspisuju u nebesku mehaniku, ali je njihovo ponašanje savršeno usklađeno sa zakonima njihovog prirodnog postojanja. Niče smatra da je čovjek u zabludi kada u racionalnoj mudrosti očekuje neki spas, jer razum ne može biti pouzdan i siguran vodič čovjeka u borbi za ostvarenje uzvišenijih oblika egzistencije. U tom slučaju on ne može da vidi nikakav mogućí progres u samom humanitetu. Pošto se ljudska suština može ostvariti samo ličnim naporima, Niče se zala-

še za jedno aristokratsko društvo, koje zastupa princip razlike u vrijednosti ljudi, iz koga proizilazi i patos distance i težnja čovjeka za preovladavanjem samog sebe. Jedinke su različite po snazi i vrijednosnim mjerilima. Niče jedino u genijim vidi pravu ljudsku prirodu, pri čemu smatra da nema ljudskosti bez genijalnosti, niti genijalnosti bez ljudskosti. Genijalnost je viši oblik muževnosti koja se sadrži u većoj volji za moć, a koja se ne ispoljava samo kao umjetničko stvaralaštvo, nego i u drugim djelatnostima. Prema tome je volja a ne razum ono što sa strastima postupa kao gospodar određujući njihov put i mjeru. Niče je na svojoj zastavi ispisao riječi: Wille zur Macht, smatrajući da svijet počiva na volji za moć. No, kada je riječ o volji za moć kao aktivnom činiocu, onda je potrebno imati u vidu razliku između Ničeovog nesvjesno-iracionalnog, individualističkog i Harbovog svjesnog i masovnog voluntarizma, pri čemu je Niče zapostavljao i zanemarivao socijalni karakter ljudske suštine. I kada kao imoralista govori o čovjeku, ne vidi čovjeka kao generičko biće, nego kao usamljenog pojedinca, biološku individuu, pa napredak ne uzima kao napredak ljudske vrste, nego kao napredak jedinke. Protivstavljajući samotništvo društvenosti, njegov Zaratustra je obožavalac prirode, "jer bješe on prijatelj samotnog lutanja."¹³ On je sam sebi dovoljan, želi da živi u špilji kao u svom prirodnom zavičaju, okružen svojim životinjama: "O samotnosti! samotnosti, zavičaju moj! Kako mi blaženo i nježno govori tvoj glas."¹⁴ Smatrajući da gordost voli samoću i teži samotničkim visinama, Niče prihvaća misao svoga prijatelja Opatu Galijana da su pravi ljudi dovoljni sami sebi, oni su kao orlovi, jer orlovi usamnjeno lete, dok čvorci i jarebice lete u jatima. Zaratustra se nalazi u društvu lava - jer se prirodnije i bolje osjeća u društvu životinja, nego u društvu ljudi - koji simboliše iskonsku slobodu carstva prirode. Niče je težio usamnjenosti, odvojenosti od ljudi i svijeta, ali im je za uzvrat dao svoju filozofiju natčovještva i svoje veliko poetsko djelo.

13 F-Niče: TGZ, nav. izd. str. 67.

14 Ibid, str. 169.

Ničeova psihologija samotnosti asocira na neke Marksove misli koje stoje u vezi sa njegovom teorijom otudjenja čovjeka u gradjanskom društvu. Govoreći o stanu kao tuđoj sili koja ograničava ljudsku slobodu Marks kaže: "Divljak se u svojoj pećini - tom prirodnom elementu koji se nepatvorno nudi kao zaštita i užitak - ne osjeća više strano, ili štoviše, osjeća se tako dobro kao riba u vodi. Ali podrumski stan siromaha je neprijateljski stan, koji se drži kao tuđja sila po sebi, koji mu se daje samo ako on za nj daje svoj krvavi znoj, stan koji ne može smatrati svojim zavičajem - gdje bi napokon mogao reći, ovdje sam kod kuće - nego se, naprotiv, nalazi u kući drugoga, u toj kući, čiji vlasnik na nj svakodnevno vreba i izbacuje ga napolje, ako ne plati najamninu."¹⁵

Marksova teorija otudjenja i Ničeova filozofija samotnosti nastale su kao plod jedne iste društvene klime, u kojoj se čovjek nimalo nije ljudski osjećao. No, dok je Marks tražio naučno rješavanje problema i prevazilaženja društvenih prilika, Niče je činio distancu od tog vulgarnog, i, kako to sam kaže, okuženog svijeta, pribjegavajući jednom idiličnom svijetu kojega je stvarao u svojim romantičkim vizijama. Da bi nadvladao neljudsku stvarnost, Niče ne nalazi one prave društvene snage koje bi mogle dovesti svijet do promjene, nego bježi od te stvarnosti u samotništvo, i kao romantičar on je svoju filozofiju samotnosti izlagao slikovitim poetskim jezikom i savršenim literarnim stilom o čemu uostalom govori i ovaj aforizam: "Moja je divlja misao postala trudna u samotnim planinama; i na pustom kamenu je rodila svoje mladunče, svoje najmladje. A sad suludo trči surovom pustinjom i traži i traži tihi busen trave - moja stara divlja mudrost. Na tihom busenu trave vaših srdaca, prijatelji moji! - na ljubavi vašoj, htjela bi ona prostrti postelju svom čedu najdražem!... Ah kada bi se moja lavica mudrosti naučila nježno rikati!"¹⁶ Svijet Ničevog doba bio je odviše tijesan za njegovu nemirnu i veliku dušu koja je težila za kraljevstvom bezmj-

15 Karl Marks i Fridrih Engels: Rani radovi, "Naprijed", Zagreb 1961. str. 261.

16 F. Niče: TGZ, nav. izd. str. 77.

erja. Njegov se duh nije mogao pomiriti sa postojećim i uticajem stvari, izražavajući jednu opštečovječansku težnju za višim, idealnim poretkom, drugačijim od ovog postojećeg. On se zalagao za odbranu ljudske individualnosti od represivne i dekadentne civilizacije, koja je od čovjeka napravila hibridno biće, suprotstavljajući nauci život, istinitom lijepe, duhovnom tjelesno. Njegova je filozofija htjela da bude u službi života i da život zaštiti, oslobodi od svih okova koji su ga sputavali da dodje do svog pravog i punog izražaja. U tu svrhu stvarao je svoj vlastiti misaoni sistem, uspostavljajući veoma pštre granice između realnog i idealnog. U trenutku samoće bilo mu je moguće da otkrije neke osobine ljudske prirode, koje se nijesu mogle zapaziti u blizini sredine kojoj je pripadao. Ničeova misao nije bila bliska onoj masi ljudi u kojoj je potencionalno počivala ona enormna snaga, koja je jedino bila u mogućnosti da preobrazi svijet i ostvari društveni progres. U toj životnoj snazi eksploatisanih i poniženih ljudi, koja je ostala izvan Ničeovog učenja, krila se budućnost čovječanstva, koja je bila predstavljena u humanističkim idejama i idealima, koji su činili pravi istorijski smisao epohe.

IV

U svojoj refleksiji Niče je zagovarao jedan aristokratski liberalizam, koji čini jednu od osnovnih teme njegove filozofije. On je protivnik jednakosti među ljudima, jer u toj jednakosti ne vidi nikakvo dobro, nego zlo koje se izražava kao princip suprotan prirodi i životu. Čini se da Niče nije baš mogao da shvati da svako ljudsko biće ima svoje prirodno pravo na sreću i dostojanstvo. Averzija prema ideji jednakosti je kod njega nastala iz prezira prema hrišćanstvu, i hrišćanskom učenju o jednakosti svih ljudi pred Bogom. Ideju jednakosti on ne sagledava u vezi sa ekonomskim i materijalno-proizvodnim odnosima u društvu, kao i u vezi sa shvatanjem čovjeka kao društveno-istorijskog bića, pri čemu ona nije mogla imati neki humani

smisao. Neke njegove misli su nastale kao plod intuicije, bez određene misaonih vidjenja, ostajući bez logičke argumentacije i šire društvene osnove. One su, dakle, više zasnovane na emotivnoj, nego na intelektualnoj moći, bez jednog sistematskog i razložnog naučnog razmatranja. Tako je ova aforistički koncipirana misao činila veoma različite uticaje na filozofsko-sociološku misao dvadesetog vijeka. Nasuprot Marks, Niče odvađa princip samorealizacije natčovjeka od principa podruštvljavanja, koji ujedno čini i etičku osnovu Marksove teorije, jer čovjek može konstituisati svoju ličnost samo u zajedničkom životu ljudi. Jednakost i pravednost su nove značajne vrijednosti savremenog čovječanstva, pri čemu čovjek, kao društveno biće, može da ispolji svoju ljudsku, humanu prirodu samo onda kada poštuje jednakost drugih individua u praktičnom društvenom životu ljudi, u saradnji sa njima, poštujući pravo drugih ljudi, ne tretirajući ih kao sredstvo. Naime, Marksov ideal čovjeka u tom slučaju nije neka izlovona jedinka, koja je sama sebi dovoljna, nego čovjek koji svoju sudbinu dijeli sa sudbinom svih ljudi određene zajednice. Nasuprot Ničeovom aristokratizmu, Marks ističe princip podruštvljenog čovječanstva, koje teži da društvenu stvarnost uskladi sa razumom, a Niče sa instinktom. Uz to Ničeova filozofija života nalazi donekle svoj oslonac u darvinizmu, iz kojega ona crpi svoje uvjerenje u jedan radikalniji poredak ljudske egzistencije, smatrajući da čovjek ima svoje prirodno pravo na jedan drugačiji život u budućnosti i na stvaranje drugačijih vrijednosti od dosada važećih, koje mu jamče napredak. U tom smislu se sasvim nihilistički odnosi prema svim dosadašnjim vrijednostima, uzimajući ih kao lažne i naopake. Uz to želi da naglasi da ukoliko neko želi da bude pravi stvaralac nove kulture, on u prvom redu mora biti rušitelj postojećih vrijednosti. Na osnovu ove teze, koja se odnosi na Ničeov stav prema postojećoj kulturi, izvjesni su filozofi izvodili zaključak o progresivnoj i revolucionarnoj misiji Ničeove misli. Njegova filozo-

fija zapravo nije filozofija čiste razuma, nego filozofija osjećanja, jer se ne oslanja na naučne činjenice, nego na emotivne impresije. Ona doduše želi da slikovito prikaže život onakav kakav uistinu jeste, bez uljepšavanja i idealizovanja, jednako pun ljepote i uzvišenosti, kao i brutalnosti, zločina i gadosti.

Omalovažavajući i nipoštaavajući moralno značenje ljudskog života, moralnost koju dovodi u vezu sa religioznim smislom i psihologijom zablude, u svojoj filozofskoj odiseji, Niče se zalaže za jednu stvaralačku civilizaciju u kojoj bi se čovjek oslobodio moralnih ograničenja i religioznog ludila. U tom pogledu je otkrivao jednu žalosnu sliku ljudske komedije, koja je dugo vremena krila mogućnost pravog i drugačijeg postojanja čovjeka. Razotkrivajući zastor ljudske iskvarenosti koja se skrivala u dekadentnim vrijednostima, njemu se postojeći moral činio kao stvarnost koja je u dubokoj suprotnosti prema životu i kao izraz duboke filozofske dekadencije, jer je taj beživotni moral bio odvojen od prirode, odnoseći se na neke "savršene vrijednosti", vezane za ono što je suprotno životu, za božanstvo, davajući prednost bezličnim idealima, pri čemu je teologija i popovština stvarala u čovjeku učestan bijede dostojne sažaljenja. Kod Ničea, kao i kod Marksa, hrišćanska religioznost izražava ropski oblik ljudske svijesti. Iskvarenost čovjeka i njegova bolest su, po Ničeovom gledanju, uslovljeni gubitkom instinkta koji čini osnovu života, snagu i moć, a tamo gdje nema volje za moć nema ni života. Ondje, dakle, gdje vrhovnih vrijednostima čovječanstva nedostaje volja za moć, nema ni pravih vrijednosti, jer su takve vrijednosti nihilističke. Teološkom instinktu, koji se svuda utro svoje tragove, Niče objavljuje rat, jer su za njega svjetitelji bili onaj najgori soj ljudi, koje je duboko prezirao. Hrišćanstvo je prikazivao kao religiju srednjovjekovne je imala izrazito ropski karakter, čijim se učenjem svaki pojedinac, kao besartna duša, izjednačava po prirodi sa svima drugim. Tom lažju o jednakosti, smatra Niče, podriven je svaki temeljni moral i izgubljeno poštovanje čovjeka pred samim sobom. U toj beživotnoj stvarnosti čovjek je dub-

o svojoj istinitosti i životu vrijednosti, vraćajući u neki i tu i tamo
scendentalni svijet. Obranju lamira Niče je posvetio sve svoje dubovne
posobnosti nalazeći u tome smisao života i najsvetiji zadatak, pa je njeg-
ova kritička misao imala negatonski karakter i revolucionarno-obra-
valački smisao, čime se on može uvrstiti u one mislioce koji su po svo-
im vokacijama bili nosioci progresa, jer je takva kritika u stvari iz-
z težište za prevazilaženjem postojećeg stanja, mada u samoj kritici po-
stojećeg svijeta nije izvodio neke logičke zaključke, koji bi se odnosili
a ostvarenje nekog istorijskog smisla, kojima bi pojmovno izrazio jedan
rimjereniji oblik ljudske egzistencije u kome bi svi ljudi, bez razlike,
olje i srećnije živjeli.

Povezujući demokratiju sa hrišćanskim mentalitetom i sa božić-
nškim shvatanjem pojma jednakosti Niče je sasvim jednostrano shvatio nj-
n značaj i njenu suštinu, pri čemu, poput Platona, smatra da ona govori
erieu u velike i odabrane ljude, iz razloga što se u demokratskom opst-
u svi ljudi izjednačuju medjusobno. No, demokratija kao politički oblik
ruštvenog uredjenja ne može pretendovati na ostvarenje nekog savršenog,
dealnog stanja, pa prema tome i takav oblik ljudske egzistencije, koji
e na putu ostvarenja ljudskog dostojanstva, ne može biti lišen protivrje-
nosti koje život nosi u sebi. Negativne elemente i loše strane demokrat-
je i socijalizma Niče je svojim veoma preciznim instrumentom osjetiti-
nosti, koga je nosio u svojoj aristokratskoj duši, zapažao i jednostrano
h produbljavao. Neuvidjevši da sreća i sloboda svake individue zavisi od
reće i slobode svih ljudi određene društvene zajednice, Niče je otišao
ednim sasvim suprotnim smjerom, okrećući se praizvorima ljudskog života,
a bi u njegovoj mitološkoj sadržini našao oslonac svoje filozofije, osl-
njajući se zapravo na dionsko načelo, koje stoji u znaku afirmacije jed-
og novog smisla svijeta koji treba da prevlada. Naime, Dionis, nasuprot ras-
etom božanstvu, simboliše novi život budućnosti, njegovu vječnu plodnost
izvornost. Ova dva božanstva simbolizuju budućnost i prošlost, izražav-
jući ujedno suprotnost koja postoji između prave prirodne istine, a

đne, i postojeće kulturne stvarnosti čovjeka, a druga strana. U volji kao novom metafizičkom principu, diče nalazi potenciju nove realizacije bitka, gdje se suština postojećeg manifestuje kao volja za moć, premda, nasuprot te svoje pretpostavke, u kojoj se inicira ideja progresije, ona razvija i glodište - koje je u skladu njegove cikličke teorije - da "svijetu nedostaje sposobnost za vječitu inovaciju".¹⁷

Niče se zalaže za aristokratski individualizam koji čini antropološku osnovu njegove filozofije u kojoj se želi afirmisati individualna snaga kao najviša vrijednost. On se interesuje za jednu aristokratsku manjinu, a većinu ljudi ostavlja bez nekih prava na sreću i na život koji bi bio dostojan čovjeka. Viši ljudi, po pravilu, treba uzvik da strene ka visini i prevazilaženju svih prepreka na putu ka usponu, i u tome ih ne mogu sputavati obziri malih ljudi. Moć je za njih vrhovni kriterij svega, čiji je najveći princip vladanje i podčinjavanje. Ovaj filozof mrzi demokratiju jer je smatra negacijom ustčovjekovih bitija. Iz tih razloga se takozvani viši ljudi moraju boriti protiv demokratskih tendencija svoga doba, jer se mediokriteti udružuju da bi postali gospodarima. Prirodna je težnja slabih da se udružuju protiv jačih i snažnijih pojedinaca. Kao otacni način mišljenja, za kojim Niče osjeća potrebu, jeste vjera u potčinjavanje kao preduslov svake više kulture, "gdje prevladjuje stvaralački duh koji svijetu ne stavlja u izgled sreću u miru, "subotu svih subota", već koji čak i u miru cijeni sredstvo za nove ratove; način mišljenja koji propisuje zakone budućnosti i koji postupno okrutno i tiranski prema sebi i svima postojećem zarad budućnosti; jednako gnio i nemoralan način mišljenja, koji bi želio podjednako praviti i objave osobine čovjeka do kraja njegove mjere, jer vjeruje u svoju moć da i jedne i druge postavi na pravo mjesto - na mjesto gdje bi bile jedne drugima potrebne."¹⁸ Ovdje se kao i u svim slučajevima Niče pokazuje kao majstor paradoksa, kod koga je svaki pojam začinjjen suprotnim pojmom. Tako nešto se može naći i kod Goeta kada meditira o Šekspiru - iz

17 F. Niče: VZM, nav. izd. str. 70.

18 Ibid, str. 78.

koga, kako on kaže, govori priroda - ističući da je Šekspir, kao i svi ostali plemeniti filozofi, smatrao da "ono što nazivamo zlim samo je druga strana dobroga, koja je tako potrebna postojanju njegovom i sadnja-va deo cjeline, kao što zona torrida gori a Laponija se mrzne da bi bilo umerene zone."¹⁹

Niče ne teži zatim da se kod čovjeka razvije snaga razuma, nego snaga instinkta. Njegova je aristokratska misao himna o natčovjeku, kao čovjeku koji se odlikuje sebičnošću, uživanjem u moći, u nasilju, u vladanju i savladjivanju. Naime, natčovjek je čovjek koji ima jaku volju, veliku hrabrost, viši nagon ka moći, nadahnutost, odlučnost i muševnost, pri čemu takve istinske ljudske vrline mogu biti karakteristične samo za aristokratsku manjinu po kojima se ona izdvaja od ostale mase. Zaokupljena monomanijom moći Ničeova je etika lišena osjećanja, jer on želi ljude "tvrdjeg materijala", manje osjetljivosti, smatrajući da njegovim učenicima zlo i patnja ne smiju biti tuđi.

Neka veoma ekstremna shvatanja ovog genijalnog psihopata formirala su se pod uticajem morbidnog stanja njegove ličnosti, ličnosti koja je bila opterećena patološkim manama. Govoreći o nekim simptomima njegove duševne patologije, Bertrand Rasel ističe da je Niče bio psihopata opsjednut strahom. On je, kao i mnogi drugi, u interpretaciji Ničea bio dosta jednostran. Pored ostalog Rasel kaže: "Ničeu nije ni padala na pamet mogućnost da bi jedan čovjek prema svima mogao osjetiti istrenu ljubav, i to očigledno zato što je on osjećao prema svima mržnju i strah, koje je želio da prikrije pod vidom gospodstvene ravnodušnosti. Njegov "otmeni" čovjek - a to je on sam u svojim snovima na javi - jeste jedno biće lišeno svakog saosjećanja, nemirno, lukavo, svirepo, zaokupljeno samo svojom sopstvenom voljom za moć... On je pun straha i mržnje da mu sopstvena ljubav prema čovječanstvu izgleda nemoguća."²⁰ No, tako Niče izgleda na trenutke, ali kada se njegovo djelo sagleda u cjelini dobiva se sasvim drugačija predstava o njegovom pogledu na

19 Johan Volfgang Gete: Spisi o književnosti i umjetnosti, Beograd 1959. str. 50.

20 Bertrand Rasel: Istorija zapadne filozofije, Beograd 1962. str. 734.

svijet, iako je možda fizička i duhovna patnja uticala da u izvjesnim trenucima izgubi pravu mjeru za ono što je istinski ljudsko. Koliko je Rasel pridavao važnost patogenim elementima u interpretaciji Ničeovih ideja to se može vidjeti i u tome da je korjene vrline njegovog natčovjeka nalazio u strahu, pa i volju za moć - kao najveću vrlinu kojom Niče odlikuje svoga natčovjeka - smatra kao posljedicu straha. Uz to je svakako potrebno imati u vidu da je Niče bio čovjek veoma osjetilne prirode čija bi se osjećanja mogla uporediti sa najosjetljivim instrumentima. On je mnogo govorio o hrabrosti kao najizrazitijoj, najplemenitijoj i najmuževnijoj ljudskoj osobini, možda baš iz razloga što se negdje u dubinama njegove duše krilo neko nesvjesno osjećanje jednog velikog i bezrazložnog straha, koji je imao upliva i na njegovu filozofiju tragedije, koju je smatrao oslobodilačkom naukom. On je doduše želio da obznanu kako je ljudski život u svojoj biti tragičan i da ga te tragičnosti nijedna filozofija ne može osloboditi, kao ni najidealniji društveni poredak, pa je u tom smislu sebe smatrao izabranikom i poklonikom sudbine, filozofom sa velikom istorijskom misijom.

V

Ničeova neovarvarska etika ne tretira sve ljude jednakim, pošto smatra da jednakost nije moguća zbog posebnih svojstava ljudske prirode koja ljude čine različitim. Uzevši da je jednakost lažna ideja, ideja suprotna životu, on jedino progres ljudske kulture vidi u produkciji viših tipova ljudi, ljudi jake volje i uma, ljudi aristokratske gordosti, jer sve što živi želi da ispolji intezivnost svoga života, da proširi sferu svoga uticaja kako bi svoju moć iskušalo na drugima. Uz to zemaljski život čini osnovu same egzistencije, čija se suština izražava u aktivizmu najviše mogućeg inteziteta. Zemlja je, naglašava Eugen Fink, "krilo iz kojeg sve potječe, što izlazi na vidjelo i u vremenu i prostoru ima čas i mjesto."²¹ Pošto se volja ispoljava kao najbitnija osnova

²¹ E. Fink: Ničeova filozofija, nav. izd. str. 85.

čovjekovog bića, koja čini njegov stalni stvaralački zahvat u svijet, time se za istinsku ljudsku egzistenciju uzima čin, djelatnost u kojoj se nalazi smisao života, koji se sastoji u ostvarenju ovozemaljskih vrijednosti, i obogaćenju ličnosti u skladu ideje natčovjeka. Čovjek je, po Nišeu, obdaren voljom za moć koja instinktivno djeluje, i od kvantuma te moći zavisi samoodredjivanje i ispoljavanje čovjeka kao posebne prirode. Ovdje je riječ o stihijnoj, spontanoj i nesvjesno-usmjeravajućoj snazi ljudske volje, koja se kao gola animalnost ispoljava u svim prilika- ma čovjekovog ponašanja. Naime, volja za moć počiva na instinktu kao najizrazitijem obliku inteligencije za koju je svijest indiferentna i se- kundarna, možda i suvišna. Ona usmjerava čovjeka na djelatnost koja ima uzrok u njoj samoj. Volja je u stvari energetika svoje vrste, koja proiz- izlazi iz strasti privrženih instinktu. Nišeeva volja za moć je sama je- dno nesvjesne metafizike, kojoj nedostaje smisao kao svjesni pokušaj i usmjerivač ljudske djelatnosti u ostvarenju određenih ciljeva, cilje- va koji ljudsku prirodu čine otvorenom i historijski realnom. Suprotno Nišeevom nesvjesnom voluntarizmu, voluntarizmu oslobođenom od ideanti- zma i racionalizma, Marksovo je shvaćanje volje svjesno-racionalistič- ko, u kome se podrazumijevaju određeni svjesno usmjereni napori da se ostvare neki željeni i unaprijed zamisljeni ciljevi. Za razliku od Mar- ksovog svjesnog voluntarizma, Nišeev je voluntarizam biološki i filo- sofski, odnosno naturalističkog karaktera, jer se suština života sastojalo, po Nišeu, sastoji u tome, što teži da sferu svoga uticaja proširi i da sve u svojoj okolini sebi podredi, a to se zapravo dešava medju svim pri- rodnim organizmima, pa i medju ljudima. Podčiniti druge znači osvojiti ih svojom voljom i druge ljude učiniti sredstvom. Tako se borba uvijek iz- vija kao osnovni zakon života, a snaga i moć kao njegove najviše vri- jednosti, pri čemu se pokazuje da proces čovječanstva jedino nalazi sv- oji sadržaj u borbi i bezobzirnom egoizmu. U tom slučaju se hrišćanski moral - koji zastupa pasivnost i ljubav prema blišnjemu - pokazuje kao nešto što je sušta suprotnost životu i napretku ljudske kulture. Čovjek

njegovog pasivizma, Niče je hrišćanski moral - čije osobine poistovjećuje sa moralom upšte - smatrao uzrokom svake dekadencije koja se očituje na svim poljima ljudskog života.

U svojim "Novim predavanjima" Sigmund Freud ističe da je Niče reagirao psihoanalizi, uviđajući da u biću čovjeka kao i u prirodi postoje polarne, suprotno rasporedjene sile. Te se antitetičke sile, imajući za strukturu čovjeka, uzajamno uslovljavaju i međusobno pospješuju svoju impulsivnost. Pored svog stvaralačkog nagona ljudski život je bitao agresivne i destruktivne prirode. Tako se zlo i dobro javljaju kao sastojine ljudskog života, koje, kao unutrašnje suprotne sile, prožimaju ljudsku individualnost. Najveće zlo ide uz najveće dobro, "jer ono što je zlo, najbolja je snaga čovjeka. - Čovjek mora postati i bolji i gori - tako je nužno. Ono najgore nužno je za ono najbolje." ²² Zlo, smatra ovaj filozof, igra važnu biološku ulogu u životu čovjeka, i da ono nije potrebno životu moralo bi iščeznuti. U Ničeovom uoivanju se često može osjetiti uticaj heraklitovske dijalektike. Heraklit je naime u jednom svom fragmentu istakao da "sve ima u svako doba u sebi ono što mu je suprotno". Svako odredjenje i svako dostignuto stanje prinudjeno je da se samo održava, mada sama ta prinuda, kao postojeća sila, čini izazov za drugu, njoj suprotne sile koja ne želi to održavati, sama se razvijajući u negativne moći, na koju je njen zakon njenog dijalektičkog postojanja, koje teži da predje u jedan novi oblik. U tom smislu se i diotima koje ispoljava kao vječno iskustvo mijene koja oživotvoruje cijeli svijet. U suštini mitološke tragedije, kao adekvatnom poimanju svijeta, Niče je osjećao jednu božansku dijalektiku i djelovanje njenih unutrašnjih zakona. Tragediju i tragičku umjetnost, u kojoj je našao dvostruko važnih i umjetnički isprepletenih principa, on je uzimao kao uzročnu stvar, koja je svojom surovošću omogućavala čovjeku herojske doživljaje, jer "uz veličinu ide i strahota, niko se u tome ne varamo." ²³

22 F. Niče: TGZ, nav. izd. str. 266.

23 F. Niče, VZII, nav. izd. str. 132.

U surovosti se pokazuje ljepota, zato Dionisa, smatra Niče, može razumjeti samo onaj koji je njemu sličan. Dionska mudrost izražava "težnju za jedinstvom, uzletanjem iznad ličnosti, svakidašnjice, društva, stvarnosti iznad bezdana prolaznosti: strašno bolno bujanje i prelivanje u mračnija, bogatija, lelujavija stanja; ushićeno prihvatanje cjelokupnog života, kao nečega što je podjednako u svim promjenama, podjednake moćno, podjednako blaženo; veliko panteističko saučestvovanje u radosti i u bolu, koje odobrava i osvještava najstrašnije i najsumnjivije osobine života; vječitu volju za radjanjem, za plodnošću, za vraćanjem; jednostavno osjećanje o nužnosti stvaranja i uništenja."²⁴

Fenomen života se izražava kroz složene i protivrječne procese, a pri tome ispoljavanju svjesna djelatnost čini samo jednu njegovu komponentu. Iz tih razloga se razum ne može uzimati isključivo kao opšti činilac života koji se želi uzdići do apsoluta. Tako uzimanje jedne komponente na račun zanemarivanja druge, zanemaruje se i naličje stvari koje nužno ide jedno s drugim, jer glupost i nitkoviuk rastu kao sastavni dio progresa. Zato Zaratustra "ne hvali zemlju u kojoj med i mlijeko teku."²⁵ On kritikuje one koji ne mogu da shvate da je i naličje stvari neophodno, jer "oni shvataju svoj ideal kao nešto u čemu ne smije ostati ništa što je štetno, zlo, opasno, sumnjivo, razorno. Taše shvatanje je obrnuto: da sa svakim porastom čovjeka mora rasti i njegovo naličje, i da bi najviši čovjek, ako se takav pojam dopušta, bio onaj koji najjače predstavlja antagonistički karakter života, kao slavu života i njegovo jedino opravdanje."²⁶

Kao što se moglo vidjeti zlo za Ničea nije nešto negatorsko, karno, nego sila koja djeluje u jednoj složenoj cjelini. Čovjek ne može postići apsolutnu moć nad suprotnostima, jer su "vječite protivrječnosti roditeljke svih stvari". Polarne suprotnosti se ne mogu prevladati, ukinuti, jer bi i fenomen ljudskog života tada iščeznuo. U prezentaciji svoje slike svijeta podjednako upotrebljava svijetle i tamne tonove, ali pored svega toga on nije bio pesimista, nego je gajio vjeru u snagu i sposobnost čovjeka, čije geslo nije memento mori, nego - memento vivere. U svoj-

---24--- Ibid, str. 230.

25 F. Niče: TGZ, nav. izd. str. 110.

26 F. Niče: VZM, nav. izd. str. 177.

oj "Volji za moć" Niče kaže: "Kada se sve uzme u obzir, u današnjem čovječanstvu postignuta je ogromna količina čovječnosti. I sama činjenica što se to šire ne osjeća, dokaz je tome: mi smo postali toliko osjetljivi za male nevolje da neopravdano previdjamo šta je dostignuto."²⁷

Iz Ničeove filozofije zrači jedan vječiti nemir, borbena i životnost, neki intimni, imanentni ljudski smisao koji podstiče snagu volje, utiče na čvrstinu ljudskog karaktera, podstiče na pregrnuće. On je sigurno bio jedan od rijetko genijalnih ljudi koji je svojim umom poticao epohu, utičući na otrežnjavanje ljudskog roda i na njegove nove poglede u budućnost. U duhovnoj i istorijskoj otvorenosti jednog vremena, Niče je tražio svoj put izlaska u još nedostignute istorijske prostore, tražio ujedno i nove vrijednosti života, pošto stare više nijesu odgovarale postojećem ljudskom osvještavanju. Romantički sanjareći o ljudskoj budućnosti, smatrao je da je svrha društvenog razvitka u tome, da se pojave heroji i genije - tzv. viši tip čovjeka. Niče i Marks, iako se nijesu poznavali i imali dodirnih tačaka, ipak su imali nečeg zajedničkog, jer su obojica težili da probude prigušene snage čovjeka, da bi ih iskoristili u cilju promjene postojećeg stanja. Oni su ujedno bili i najveći kritički duhovi devetnaestog vijeka, koji su željeli prevazići granice građanskog svijeta, negiranjem postojećeg društvenog stanja. Diverzitetnost vremena u kome su živjeli dodatno se odrazila u različitosti njihovih filozofskih koncepcija, u kojima su izrazili i svoju posebnu viziju budućnosti.

Za razliku od Marksa, Niče nije vidio onu pravu dimenziju ljudskog, humanog kritisanja koje se temelji na svjesnom i aktivnom angažovanju čovjeka u cilju mijenjanja postojećeg svijeta, i u ostvarenju onih najvrednijih istorijskih ideala koji uistinu omogućuju ostvarenje jednog istorijskog napredka i afirmaciju ljudskog dostojanstva svih ljudi. Naprotiv, on je želio da oslobodi čovjeka svih ideala i da stvori novi moral, da bi razvio jedan novi moral, moral natčovjeka. Tako, kretanje ljudske opstojnosti se temelji na vraćanju jednakih ti-

²⁷ Ibid, str. 344.

pova u vječnoj i nepromjenljivoj ljudskoj prirodi. Osobnost te ontologije sastoji se u tome što ona u svojim kategorijama svijet ličava dinamičnosti i procesualnosti istorijskog razvitka čovjeka.

U svojim psiho-filozofskim meditacijama Niče polazi od volje za moć kao osnovne ontološke kategorije na kojoj želi da zasnuje vrednovanje života kao prirodnog fenomena, i u kojoj vidi neku besciljnu pokretačku snagu ljudske djelatnosti. On je taj svoj iracionalni voluntarizam suprotstavio Hegelovom racionalizmu, panlogizmu i sistematičnom konstruktivizmu, ne mogavši da shvati i onaj veliki značaj i vrijednost Hegelovog filozofskog sistema, njegov doprinos revolucioisanju ljudske misli i saznanja. Smatra se da on nije ni poznavao Hegela, nego ga je uzima iz druge ruke, služeći se naročito Šopenhauerovim inventivama upućenim Hegelu. Iracionalisti svoje nazore najčešće zasnivaju na intuiciji koji često nijesu u saglasnosti sa načelima razuma, jer je iracionalno, kao alogičko, osjećanje i poimanje svijeta usko vezano za emocionalno-duševnu stranu čovjeka. Služeći se slikovitim načinom izražavanja, iracionalisti, manipulacijom simbolima, izražavaju ono što se tek naslućuje, što se još jasno ne zna, i što se otima sadašnjem svijetu. U novije doba problem odnosa racionalizma i iracionalizma dobio je dodatnu novu dimenziju i šire značenje, jer sadrži nove antitetičke protivrječnosti u koje se zaplela savremena tehnološka civilizacija. Pored toga što život dobrim dijelom izgleda iracionalan, on se ne smije prepustiti svome spontanitetu, stihiji, kako to izvjesni žele, jer nikada ne može biti lišen smisla i svrhe, čime bi ujedno bio sveden na čistu animalnost i golo zoološko vegetiranje, na varvarizam.

Ljudski um je odvajkada žudio za kosmosom, za racionaliziranjem života i uspostavljanjem reda i poretka, tragajući za smislom i logikom istorije, za iznalaženjem zakonitosti koja je skrivena u imanentnoj strukturi društvenog života ljudi, želeći time da nadvlada slučajnosti i postane vlasnik životnih tokova, gospodar ljudske istorije. U tom smislu čovjek je uvijek u mogućnosti da na osnovu poznavanja

društvenih tendencija stvara određeni historijski smisao, svjesno postavljajući svoje ciljeve kojima će se u određenoj mjeri kretanje historije buduću povinjavati. Od kada su bogovi abdicirali i religiozna svijest izgubila svoj kosmički smisao, čovjek nikada još nije prestao biti romantičar, tragač za nekim boljim i dubljim smislom života. Jalazeći oslonac u samom sebi čovjek je sve više tražio svoje pravo biće u racionalno koncipiranim idealima koji imaju teleološki, svrhoviti smisao, pomoću kojih osvjetljava svoje perspektive i vremensku dimenziju svjesnog historijskog kretanja, razvitka prema određenim ciljevima i idealima. Kao što je poznato, u društvenom životu ljudi, kao složenom jedinstvu protivrječnosti, djeluju suprotne tendencije koje se međusobno prepliću, ali ne isključuju mogućnost da se ljudski život - u jednom sklopu i neprekidnom procesu - racionalno oblikuje. U svojoj samosvjesnoj humanistici Marks je postavio naučne temelje o historijskom poimanju ljudskog bitka i ljudskog svijeta, dajući tome naučno-teorijsko i filozofsko opravdanje. On je svojom historičnošću učinio vidljivim i nesuđivo shvatljivim one najvažnije gradivne elemente na kojima počiva struktura bitka, struktura koja osvjetljava pravu prirodu čovjeka, njegov položaj i historijski smisao, čime je znatno uticao na razvitak samosvijesti čovjeka, podstičući ga u isto vrijeme na ostvarenje određenih zadataka koji imaju epohalni smisao. To historijsko osvještavanje otvaralo je nove horizonte u kojima je čovjek dolazio do razumijevanja samog sebe, svoje prave historijske sudbine i ciljeve koji su se otvarali u perspektivi, postajući ujedno motivima njegove ukupne djelatnosti.

U suprot Niče, Marks je pronalazio smisao vremena u kome je živio, gdje je, najviše pod uticajem Hegelovog učenja o zakonovitom kretanju svjetskog duha, došao do jedne nove svijesti i saznanja o konkretnim silama historije, što mu je omogućilo da čovjeka shvati u svijetlu njegove društvene prirode, ne samo kao prirodno-animalno, nego i kao društveno-historijsko i generičko biće. Tako je svojim naučnim pogledom na svijet, svojom pojavom na historijskoj pozornici, marksizam potresao

temelja klasnog društva i izazva krizu ~~svjetovne~~ civilizacije koja se

trajala hiljade godina. No, nasuprot Platonu i marksizmu Niče je išao svojim putem koji ga je vodio u romantični svijet natčovještva.

VI

Izražavajući svoju blagonaklonost prema umjetništvu, koje smatra vrijednijim od istine, u svojoj umjetnički koncipiranoj i spajanoj filozofiji, Niče ujedno izlaže i svoje osobeno vidjenje svijeta, pri čemu želi da sačuva spontanitet, zemaljkost i izvornost svega mišljenja, suprotstavljajući se apriornom shematizmu - u kome je osjećao subitak prirodnosti za koju se zalagao - i logiziranju, smatrajući da se u pojmovnom mišljenju isključuje slika svijeta, težnjom za konstruktivijom i kategorijalnim uobličavanjem vještačkog realiteta, koji svijet zatvara u pojmovne sfere i odvaja od svoje prirodnosti. Imajući taj optimizam, koji se skriva u prirodi logike, izražava težnju čovjeka za onom krajnjom, apsolutnom istinom. Upravo razum teži da bit svijeta dovede do najviše realnosti uz svjesno htjenje svega onog što se u njemu zbiva. Zato su metafizičari, koje Niče naziva protivnicima života, svojim učenjem o idealnom svijetu optužili, unizili i karikirali zemaljski život, koji je pravi, jedino mogući, i življenja dostojan život. U tom smislu se Niče zalaže da oslobodi čovjeka svih iluzija budućnosti zasnovanih na hladnom razumu, smatrajući da samo umjetnost, koja počiva na izvornom spontanitetu, daje čovječanstvu svu njegovu čovječnost, koja ga uzdiže nad životinjskim carstvom.

Umjetnost nam stvara iluziju da u svijetu ima nečeg tajanstvenog, dubljeg i uzvišenijeg, od svega onog što uvidja razum. Život je u osnovi tragičan, besmislen, ali ga umjetnost čini interesantnim prikazujući ga u formi obmane, neistinosti. Iz tih razloga Niče više cijeni umjetnike nego naučnike i filozofe. Za njega je umjetnost jedna vrsta "laži", laži koja je u službi života. Međutim, kao i filozofija, može da daje zablude i laži (mada su one drugačije prirode od onih koje se iskrcavaju u umjetnost - D.G.), pa je Ničemu svojoj kritici darvinizma, kao i

njihov značaj. U tom smislu on kaže: "Moja filozofija donosi pobjedonosni smisao, od koje najzad moraju proći svi ostali sistemi misli."²⁸ Događanja filozofija je od izmišljenog svijeta stvarala realnost, a od njeve realnosti privid. Uz to se Niče pita: nije li čovjek više umjetnička noć prirode, negoli smisao metafizičkog realizma pomuću koga izvjesni filozofi upropašćavaju nevinost nastajanja, povodeći se za dekartovskom izvjesnošću? Njegova je namjera bila da uputi svoje učenike da traže sebe u praktičnoj egzistenciji i u svakodnevnim životnim situacijama, jer "čovjeka više ne izvodim iz "duha", iz "božanstva", vratili smo ga nađ u životinje."²⁹

Niče je volio prirodu osjećajući u njoj nešto uzvišeno, vječno, svetlo, uživajući u svjetlosti neba, njegovom urnebesnom smijehu otula. Prirodu je vezivao izvornu noć svog mišljenja, suprotstavljajući je onim koji su prezirali stvarni život i tražili neki drugi. "O životu su u sva vremena najmudriji jednako sudili: ne valja ništa!"³⁰ Vrijednosni sudovi o životu ne mogu biti istiniti, i paučina pojmovne metafizike ga se ništa ne tiče, niti pak morbidna ljepota njenih ideala koji dovode do rezignacije i abdikacije stvarnog svijeta. Putem ideala "kao njegove druge prirode" na jedan božanski način čovjek odvaja svoje biće od svoje djelatnosti i postojanja, od zemlje koja svim živim bićima omogućuje napredak. Niče napusta sve staze koje vode nekom zamišljenom, inaktivnom životu, koji se kroji u cilju zadovoljavanja nekih psiholoških potreba, a namjerom da djelatelj i njegov pojam cilja ne budu odvojeni od djelovanja.

Ničeova izvorna misao je neprijateljski raspoložena prema duhu totaliteta, pošto totalitet ne može biti neka takoreći dolina u kojoj čovjekova sreća nalazi svoje vječito prebivalište, jer svaka konstruirana stvar u duhu totaliteta ne može biti dovoljno vjerna stvarnosti života. Niče je zamjerao onim filozofima koji su se udobno osjećali u izvje-

28 Ibid, str. 52.

29 F. Niče: Antihrist, nav. izd. str. 21.

30 F. Niče: Sumrak idola, nav. izd. str. 16.

snostima, smatrajući njihovo iznalaženje u ciljeva iluzijom, u tom

smislu on veli: "Mnogo dječije, u hiljadostruko prosvijećenom svijetu, filozofi su, s iznenađenjem, postali svjesni sigurnosti, subjektivne izvjesnosti u pitanju kategorija uma: oni zaključiše da one ne mogu poticati iz empirije, - jer je cijela empirija s njim u protivrječju - odakle onda potiču?"³¹ Niče se zalaže za povratak čovjeka prirodi "i ako to nije zapravo hod unazad, nego penjanje na vis - gore, u visoku, slobodnu samu strahovitu prirodu i prirodnost, takvu koja se igra s velikim zadacima, koja se smije igrati... Ali Ruso - kuda je on zapravo htio unazad? Ruso, ovaj prvi moderni čovjek, idealist i pašče u jednoj osobi, koji je trebao moralnog "dostojanstva"... Pa i ovo mrtvorodjenče koje se utaborilo na pragu novoga doba, htjelo je "povratak prirodi".³²

Svodeći umjetništvo na ontološki princip, Niče estetske vrijednosti - koje počivaju na biološkim interesima čovjeka - više cijeni od vrijednosti naučnih istina, iz razloga što smatra da umjetnost služi afirmaciji života, njegovom podsticanju i održanju, doprinosi njezovoj punoći i bogatstvu. Kantovo učenje da umjetnost postoji radi umjetnosti, i da ona nema svrhu van sebe, Niče smatra opasnim načelom, jer nasuprot tome ističe da umjetnost mora biti sredstvo koje pomaže uspredjenju života. Po svome karakteru je umjetnost bitno optimistička, suprotna pesimizmu i onda kada prikazuje najtamnije strane čovjeka, njezove užase i patnje, nesreće i stradanja. Ističući specifične kvalitete umjetnosti, Niče uostalom naglašava da je u čitavoj dosadašnjoj filozofiji nedostajao umjetnik, izražavajući nepovjerenje u logiku i metafizičke istine koje počivaju na kategorijama razuma, čineći mu se da ga racionalizovana slika stvarnosti obmanjuje. Metafizika - kao saznanje svijeta pomoću čistog razuma - gubi svoj iskustveni karakter, i kao takva ona je suprotna životu, jer uči o nekom drugom, transcendentnom svijetu u kome se jedino mogu naći smisao i sreća čovjeka, dok u isto vrijeme omalovažava i negativno prikazuje pravi, pozitivni zemaljski život, koji je jedino pravi i življenja dostojan život.

³¹ Ibid, str. 24

³² Ibid, str. 89

niče pravi razliku između metafizike koja ima

neko dublji uticaja na masu, i metafizike koja postoji u vidu religiozne svijesti. Želeći da povrati izgubljenu vjeru u čula, on uvjerava da je neprijateljstvo prema čulima, izražavano u tradicionalnoj metafizici još od Heraklita, bilo kao najveći besmisao čovjeka. Upravo on glorifikuje značaj čula o kojima s najvećim uvažavanjem govori u svome djelu "Sumrak idola". On tu veli: "I kakve su fine sprave za posmatranje naša čula? Ovaj nos, na primjer, o kome još nije nijedan filozof govorio s poštovanjem i zahvalnošću, čak je za sad najjednostavniji instrument koji nam stoji na raspoloženje: on može da konstatuje i minimalne difference pokretanja koje ne može konstatovati ni sam spektroskop. Mi danas tačno onoliko imamo znanja, koliko smo se odlučili prihvatiti svjedočanstvom čula, koliko smo ih izoštrili, oboružali, naučili da do kraja misle. Ostatak je mrtvorodjenče i još - ne - nauka: boju reči metafizika, teologija, psihologija, teorija saznanja, ili formalna nauka, nauka naučiva: kao logika ili ona primijenjena logika, matematika. U njima se nikako ne javlja stvarnost, čak ni problem; isto tako kao ni pitanje kakvu vrijednost uopšte ima takva konvencija znakova kao što je logika."³³

VII

Prema saznajnoj noći svijeta niče je bio skeptičan i uvjeren u relativnost istine, uzevši da je istina o svijetu ne može u nekoj objektivnoj mjeri posjedovati. U tom smislu Stefan Cvajg kaže: "Niče se nikad ne učemljeuje kao malogradjanin u mislu štednje u čuvanju imovine, on gradi kuću duha: on želi - ili bolje reći zbog nomadske nužnosti svoje prirode - da vječno ostane čovjek bez posjeda koji nema ni krova, ni žene, ni djecu, ni slušnjači, ali zato ima nasladu i radost u lovu."³⁴ Ovaj filozof nije volio kostimiranu filozofiju, pa je svoje aforizme pisao često u iznenadnim nadahnućima, u trenucima samotničkog razmišljanja, ali da ne uzimajući filozofske istine kao neke krute i kristalne oblike. On ne

³³ Ibid, str. 23.

³⁴ Stefan Cvajg: Graditelji svijeta, nav. izd. str. 367.

traga za rezultatima neke blađe koštosti i sa nalaženjem ishodišta jednokratim uvjerenjima. Smatrao je da sve stvari "više vole na nerama slučaja plesati", ne želeći da se, kao ostali njemački filozofi, učaulava u neki filozofski sistem, namjeravajući da svoju misao oslobodi svake "umne paučine". Naime, raniji su filozofi - kako kaže Stefan Cvajg - osjećali istinu "kao svoju zakonitu ženu i osigurano vlasništvo od koje se sve do smrtnog časa nikada ne odvajaju i kojoj se nikada nijesu iznevjerili."³⁵

Kao voluntarista i pragmatista u teoriji saznanja, Niče smatra da je istina uvijek podređena praktičnoj potrebi života. Naime, u teoriji saznanja on zastupa teoriju introjekcije, po kojoj čovjek nalazi i saznanje u stvarima i u svijetu upošte samo ono što je sam u njih unio. Stojeći na pozicijama subjektivnog idealizma Niče negira postojanje stvari po sebi i kaže: "...Ljudi žele da saznaju sastav stvari po sebi, ali, gle: stvari po sebi ne postoje! Čak ako pretpostavimo da postoji nešto "po sebi", nešto apsolutno, ono se baš zbog toga ne bi moglo saznati! ...Ukratko: suština jedne stvari nije ništa drugo do jedno mišljenje o toj "stvari"...Nastanak svih "stvari" u potpunosti je djelo onoga koji ih predstavlja, misli, hoće, osjeća. Tako je sa samim pojmom "stvari" kao i sa svim svojstvima."³⁶

Dakle, nastanak svih stvari je uslovljen djelatnošću onoga koji ih misaono predstavlja i osjeća. Iz ovoga se može izvesti zaključak da je Ničeva filozofija identitetna filozofija u kojoj se mišljenje i biće sjedinjuju i poistovjećuju. Djerdj Lukač označava Ničevu teoriju saznanja kao teoriju imanencije i kao sredstvo protiv materijalističke koncepcije u filozofiji. Po običaju Lukač ideologizira Ničevu misao ističući da teorija imanencije nije samo usmjerena protiv onostranog, transcendentalnog hrišćanskog svijeta, nego i materijalno-objektivnog svijeta kao stvari po sebi, i "kao građanska filozofija imperijalizma teži za ciljem da se iz teorije saznanja izvede vječnost kapitalistič-

35 Ibid, str. 365.

36. F. Niče: VZM, nav. izd. str. 91.

kog društva."³⁷ U namjeri da prevladaju paralelizam subjekt-objekt odnosa, izvjesni marksisti su se našli na zajedničkoj subjektivističko-ontološkoj poziciji sa Ničeom. Riječ je, dakle, o jednom subjektivno-idealističkom shvatanju pojma prakse. Ima, za Ničea, kao i za pomenute marksiste, izgleda samo realan onaj svijet koga je čovjek stvorio svojim radom, svojom praktičnom djelatnošću, kao predmetni svijet, svijet kulture i civilizacije. Iz ovog bi se mogla izvesti jedna analogija da čovjek stvara svijet - koji proizlazi iz njegove subjektivno-stvaralačke imanencije - kao što pauk stvara svoju mrežu. Prema tome i mogućnost našeg saznanja svijeta nije uslovljena objektivno, distancijom same prirode, nego pak subjektivno. Polazeći od stava koga su istakli klasici marksizma da "priroda uzeta apstraktno, za sebe, fiksirana u odvojenosti od čovjeka, za čovjeka je ništa"³⁸, omogućavalo je pomenutim marksistima, njihovim jednostranim, subjektivističkim shvatanjem ove pretpostavke, da naložile ničeansko-mahističku teoriju imanencije na marksizam, i da na toj osnovi vrše njegovo savremeno domišljanje, zanemarujuću njegovu materialističku ontologiju. Tematizirajući Marksov pojam prakse u jednom subjektivno-psihološkom smislu, oni zastupaju gledište da je realnost svijeta subjektivno uslovljena, i u svojoj isključivosti smatraju da je takav svijet jedino realni svijet koji počiva u granicama našeg horizonta saznanja.

Kod Ničea postoji gledište o identičnosti saznanja i postojanja, u kome pojam bitka gubi pojam stvari po sebi. Bitak, dakle, ne postoji nezavisno od svijesti, od čovjeka, jer čovjek može saznati samo onaj svijet koji je sam stvorio. U tom smislu on ističe: "Na kraju krajeva, čovjek ne nalazi u stvarima ništa drugo sem onoga što je sam u njih stavio: to ponovno nalaženje zove se nauka, a stvaranje - umjetnost, religija, ljubav, ponos..."³⁹

U savremenoj filozofiji je još od Dekarta prisutno gledište da je misao mjera stvarnosti, i da ono što nije predmet mišljenja sma-

³⁷ Djerdj Iukač: Razaranje uma, Kultura, Beograd 1966. str. 301.

³⁸ Karl Marks i Fridrih Engels: Rani radovi, Naprijed, Zagreb 1961. str. 279.

³⁹ F. Niče: VZM, nav. izd. str. 87.

tra se da i ne postoji. Čovjek je, prema Nietzscheu, svijet proizveo i počerčio, a sam čovjek je uzrok ljepote. Svijet je svijet obdario." U stvari, čovjek se odražuje u stvarima, on stvara sve lijepim što mu povraća njegovu sliku."⁴⁰ Svodeći umjetničko na ontološko, Niče je zasnivao i ingradjivao svjetski bitak na estetskom principu, u kome je nalazio njegovu osnovu. Oslanjajući se više na osjećanja nego na logičku sposobnost mišljenja, njegov ingenijum je više bio podložan umjetničkoj, nego logičkoj prirodi stvari, jer je u značenju umjetničkih djela nalazio smisao i opravdanje ljudskog postojanja. U vječnoj suštini umjetništva ljudsko biće priredjuje sebi uživanje, jer se čovjek u činu umjetničkog stvaranja stvaralački potvrđuje, nalazeći u tome identitet svoga subjekt-objekt postojanja. Niče ne nalazi oslonac života u Sokratovom, Platonovom ili Hegelovom racionalizmu, uviđajući njegovu negativnu stranu u tome što je bitak lišio čulne osjetljivosti. U racionalno-metafizičkim shvatanjima život blokiran i osiromašen, i sve racionalne konstrukcije Ničeun izgledaju kao Prokrustov krevet. On je dosta skeptičan prema vrijednostima logičkih istina, smatrajući da one nijesu dovoljno primjerene realnom svijetu, i nijesu neko pouzdano sredstvo za život. Naime, metafizičke - kao pojmovne istine - teže da se zatvore u kategorijalnim oblicima i odvoje od života, dok, nasuprot tome, umjetnička djela su vezana za čulnost i individualnost, i, prosvjetljavajući život, ona daju slikovitu prezentaciju njegove biti.

Dakle, u svojoj teoriji saznanja Niče stoji na pozicijama agnosticizma, relativizma i pragmatizma, pri čemu kriterij istine uzima kao korisnost, koja stoji u službi biološkog života individue i vrste. Takvo gledište je učinjelo Ničea prethodnikom pragmatizma, koji je istinito i dobro svodio na korisno, na biološko-životne interese. U svojoj formuli čovjeka pojam dobra je začinio pojmom zla, smatrajući da ako čovjek postaje bolji u tome ga neizbježno prati i njegova negativna strana života, jer je priroda čovjeka zla i to mu jamči snagu. Prema tome, zlo i bol nijesu mane života, nego pozitivne činjenice njegove volje za moć, moć ko-

ja se cijeni kroz snagu otpora, i da ljudi žele i bola i mučenja u cilju svoje koristi, a sam čovjek dobiva vrijednost prema obilnosti i kvantitativnosti te roći. Prosječni ljudi shvataju svoj ideal "Lao nešto u čemu ne smije ostati ništa što je štetno, zlo, opasno, sumnjivo, razorno. Naše je shvatanje obrnuto: da sa svakim porastom čovjeka mora rasti i njegovo naličje, i da bi najviši čovjek, ako se takav pojam dopušta, bio onaj koji najjače predstavlja ontogenetički karakter života..."⁴¹

U shvatanju dvojnosti ljudske prirode i njenih suprotnih sila, Niče je doveo do artikulacije onu destruktivnu komponentu čovjeka, ističući činjenicu da je čovjek odvajkada svojim radom i aktivnom, stvaralačkom djelatnošću stvarao jedan svoj svijet, a zatim ga opet ratom razarao. Ljudski rod je diionskog porijekla, pa prema tome čovjek od iskone u svojoj naravi sadrži osvetu, zavist, oholost, lukavost, nasilje, pobjedu, poraz, radjanje i uništenje. U tom smislu se mogu i razumjeti osnovna ontološko-antropološke pretpostavke Ničeove filozofije i njegove idejne i psihologije. Čovjek je po svojoj prirodi agresivno biće, biće koje može i sa sobom i s drugima.

VIII

Niče je mislilac veoma srodan aristokrati Heraklitu kao filozofu borbe, jer su oba ova mislioca rat smatrali pozitivnom društvenom činjenicom, vidjevši u njemu sredstvo podmladjivanja čovječanstva, načelo podvođenja do izraza novih i pravih ljudskih vrijednosti, koje bez ratnih vremena ne bi imale priliku da se istaknu. Niče ne gleda na rat samo kao na društvenu, nego i kao na prirodnu pojavu, bez koje čovjek ne može, pošto rat služi kao podsticaj života i kao izvanredan lijek "za one narode koji su postali nječni i slabi, lijeni i dostojni prezira". Niče, rat podstiče životne instinkte koji u mirnim razdobljima ljudske istorije zamiru, i naš filozof je čudio za čovjekom muških i ratničkih vrlina, koji ne traži sreću u miru. To, kada je riječ o Ničeovoj filozofiji

41 F. Niče: VZM, nav. izd. str. 177.

iji rata, postoje mogućnosti, a to se i u praksi pokazalo, za različito tumačenje i praktično obrađivanje ove ideje u životu ljudi. Jedan se smisao zacijelo izjednačavao s drugim potrebnom međusobne borbe između članova ljudske vrste u cilju podjarmljivanja i međusobnog uništavanja - kao što su to radili fašisti - u vezi zadovoljenja životnih interesa takozvane "više rase". Tako je na primjer Maks Šeler u svojoj nacionalnopolitičkoj filozofiji isticao da "rat ima svoj korijen u suštini života uopšte, u njegovoj imanentnoj tendenciji nadmetanja, rastanja i razvijanja raznolikosti vrsta."⁴² Doduše i Marx je isticao da je smisao života borba, jer borbeni i aktivni djelatnošću čovjek jedino može da oplemenjuje svoj život i da doprinese ostvarenju jednog vrednijeg svijeta.

Upravo, Rat je iče poimao, u heraklitovskom smislu, dajući mu jednu širu eksplikaciju, smatrajući da on stoji izvan granica u znaku razvika potpunije moći čovjeka. Rat, dakle, može imati smisla samo ako služi humanim ciljevima, ako se vodi protiv onih mračnih društvenih sila koje ponižavaju ljudsko dostojanstvo, naprotiv on ne može imati svoje životno opravdanje kada se shvaća kao neka opšta slijepa i besciljna sila koja se pretpostavlja kao nužnost života. Niče često prelazi iz jedne krajnosti u drugu, pa time svojim idejama omogućuje različito značenje. Iz nekih njegovih aforizama mogao bi se izvesti apodiktički zaključak da on rat shvata naturalistički, kao besciljnu, stihijsku i spontanu prirodnu silu, koja, pored ostalog, djeluje u čovjeku i kroz čovjeka, jer nesvjesna volja, u kojoj djeluje nagon podjarmljivanja i savladjivanja, stvara svijet i vlada njime. Sve u svemu, Niče se zalaže za rat, jer smatra da rat podstiče napredak, i samo gdje postoji opasnost tu raste i nadolazi moć, budi se volja za život. Rat se ne ispoljava samo u vladanju i savladjivanju koji se manifestuju u životnoj borbi, nego i u borbi za stvaranje jedne više kulture. U "Volji za moć" Niče piše: "Ja sam objavio rat anemičnom hrišćanskom idealu (za-

42 Max Scheler: Der Gehalt des Krieges und der Deutsche Krieg, Leipzig 1915. Vorred. S.

jedno sa onim što su stajali vrlo blizu), a u stvari da ga učinim, nego samo da učinim kraj njegovoj tiraniji i počinem mjesto za nove ideale, za snažnije ideale... Opstanak hrišćanskog ideala treba željeti u najvećoj mjeri: već reši ideala koji bi željeli da se stavljaju u isti red i ne da iznad sebe, i koji moraju imati protivnike, i koje protivnike da bi sami postali jaki. - Ulog toga je nam moralistina potrebna moć moralna: želim za samoodržanje valjalo da naši protivnici sačuvaju svoje sile - da samo može da bude gospodar nad njima."⁴³ Iz ovoga se može vidjeti da je bitao obilježje Ničeove aristokratske filozofije afirmacije moći, i njegov Zaratuštra je voli da živi životom u kome nema opasnosti, jer mu se činilo da je svaki rat dobar pošto podstiče i omogućuje da se izrase najbolje i najskrivene osobine pojedinaca. Zaratuštra želi da nauči sinove roda ljudskog da svaki "dobar rat posvećuju svaku stvar."⁴⁴

Iako je rat divlji nosio ljudi ga vole, podaju mu se. Uostalom rat se manifestuje kao ljudska potreba i odredba. U svojim epskim metaforama, poetski nadahnuo, Niče govori o ratničkom karakteru ljudske prirode, o ratu kao životom koronu. S tim u veći on u svome Zaratuštru piše: "Kada su se mačevi u rđtali poput crveno poprskanih zmija, tada je našim očevima život bio dobar; sunce im sa svakog mira činilo bljutavim i mlakim, a dugi je mir bio svamota.

Kako su uzdisali naši očevi kada su gledali kako na zidu rdjaju blistavi mačevi! Jer podjednako željahu za ratom. Nač bi nauime, htio piti krv, mač je stoga sijevao od požuda."⁴⁵

Analogno ovim Ničeovim, u našoj narodnoj, epskoj poeziji postoje takodje izražena osjećanja jednog nagona za borbom, koji se, podstican vremenom u kome su junaštvo i heroizam podizani na pijedestal najvećih moralnih vrijednosti jednog patrijahalnog društva, promovira do najvećeg stepena života strasti. U opredjanim ratnič-

43 F. Niče: VZM, nav. iz str. 177.

44 F. Niče: TGZ, nav. iz str. 229.

45 Ibid, str. 229.

im vremenima život čovjeka biva žedan krvi, žudi za tom supstancijom, koja mu je potrebna u cilju ispoljavanja svoje volje za moć, o čemu zapravo govori i ova strofa iz naše epske poezije:

Djogat mi se boja poželio,
A dlanica osilila ruka,
Pri pojasu sablja ožednjela,
Ožednjela krvi od junaka,
A ja odok sablju da napojim.

Sile koje pokreću život su protivvrječne. U sferi ljudske prirode, u čovjekovom postojanju, one se ispoljavaju u stalnoj zavadi i sukobu. Te protivvrječne sile naročito postaju evidentne u našem savremenom dobu, težeći da se domognu svoje krajnosti. Današnji je svijet više nego ikada ranije obremenjen srećom i nesrećom, a majka priroda sve više produbljuje sukob sa svojim bludnim sinom čovjekom, u vezi čega se već počeo da piše nekrolog savremene civilizacije. Ljudska budućnost nije jednolika, jer njenu svjetlost podjednako prati i tama, odnosno sa porastom dobra raste i zlo, o čemu je Niče profetski govorio.

Kako se to može vidjeti čovjek je, po Niču, stvoren za opasnost i igru. Pošto u opasnosti mjeri svoju snagu i smjelost, njega treba vaspitati da bude ratnik, da prezire slabije. Zaratustra poručuje čovjeku da gradi svoje gradove na vezuvu, i da šalje svoje ladje u neispitana mora, jer oni koji spoznaju svijet moraju biti osvajači, vladavci i posjednici, a najveća plodnost života se ubire iz opasnog življenja koje jača životne sposobnosti, razvija životne sile. Ničeova filozofija rata ima dosta zajedničkog sa Njegoševom vizijom rata. U gloriji svog poetskog stvaranja ovaj je moćni pjesnik podsticao svoj narod na rat, na borbu za slobodu skoro istim smislom kao što je to kasnije činio Niče. Rat je jedna osnovna tema Njegoševe filozofske poezije, koji je uzdignut na rang jednog opšteg smisla. Pjesnik je intuitivno osjećao "zakonitost kako iz same pogibije onih koji hoće svoju propast, raste pobjeda života" (S.M. Štedimlija). Rat je za njega, kao i za Niča, svet, jer se jedino može podići "oltar pravi na kamen krvavi". Imperativ života

vremena često zahtijeva: "nek propjeva pjesma od užasa!", pri čemu opasno bitisanje, trajanje na "gorju bjesova" (A. Šarčević), postaje nadahnućem životne moći, uz čiju surovost ide i ljepota življenja, koja biva izvršena nadahnuća pjesničkih muza. Dakle, u Njegoševoj poeziji je izražena jednolika filozofija rata, u kojoj pojam rata ima, kao i kod Ničea, jedno opšte kosmičko i sociološko značenje. Taj ljudski smisao borbe može se najbolje osjetiti i u ovoj filozofsko-poetskoj metafori iz Njegoševog "Gorkog vijenca", u kojoj pjesnik kaže:

Ako sablju poljubiš krvavu,
I zaploviš u noćne valove,
Sljeduje ti prahu svetkovanje.

IX

U kritici tradicionalne kulture Niče je, kako kaže Lav Šestov, stupao kao svemoćni i sveznajući sudija, pridavajući svome učenju veliku istorijsku ulogu. Osjećajući da je čovjek duboko ogrezao u gluposti i predrasude, koje su milenijumima njegovane on se zalagao za stvaranje novih vrijednosti i za odbacivanje svega onog što je do sada važno kao sveto, dobro i istinito. S tim u vezi on kaže: "Dobri su vas učili lažnim i balama i lažnim sigurnostima; vi ste rođeni i skriveni u lažima dobrih. Dobri su sve iz temelja pretvorili u laž."⁴⁶ Istina je za njega ružna i on je prezirao tu gordu riječ "istina", ističući, naime, da je čovjeku potrebna umjetnost kako bi se skrio od istine.

Kao istaknutog filozofa kulture Ničea su mnogi smatrali sjajnim dijagnostičarem, ali slabim terapeutom, jer nije mogao vidjeti pravi izlaz iz takvog društvenog stanja koje je podvrgao oštroj kritici. Zbog svoje aristokratske usmjerenosti on nije bio zainteresovan za suštinu smisao klasne borbe. Dajući prednost individualno-egoističkim nagonima, nije pak pridavao nikakvu važnost i ulogu socijalnim motivima kao svjesnim pokretačima i usmjerivačima ljudske aktivnosti, oslanjajući se samo na iracionalne činioce. Načovjeka, istina, ne zamišlja kao ljudsko biće koje će, kao gospodar zemlje, raditi sve pod vidom dobra, prigovarajući idealistima zbog njihovog jednostranog shvatanja čovjeka, i zbog precenjivanja čovjeka u čovjeku. Jednostrana valjanost se kod idealista poklapa sa očovječenjem čovjeka, čime se poriče život, koji u svim svojim nagonima nosi kako pozitivne, tako i negativne impulse. Zato je idealizam prisutan u svim onim shvatanjima koja smatraju da je u svijetu poželjna samo ideja dobra, pri čemu sva zla u njemu moraju biti poništena.

na. Tako oni zamišljaju jedinstveni svijet u koji treba da prolivaju jedino dobri ljudi, i u kojima samo dobro ima pravo na život. Niče smatra da će se ikada moći dostići takve stanje u koje bi se uključila zavada između oprečnih sila. Tipovi ljudi porađaju liti vječito različiti, jer ljudi više prirode, kao što su državici, generali i vojskovođe, razlikuju se po snazi i količini i volji za moć od običnih, prosječnih tipova. Naime, "viša priroda valjalo bi čovjeka jeste u tome što je on različit, nedostupan, na odstojanju od drugih."⁴⁷

Iako je bio protivnik svake istorijske determinacije, Niče je ipak tražio određeni smisao života, kojega je nalazio u natčovjeku, kome je i posvetio svoju aristokratsku i leibnizovsku filozofiju. Zanimajući društvenost čovjeka, on je pokušao da čovjek sam mora težiti da se na svojim sopstveim krilima usdiže u visine, da dostigne ono što je najviše i u tome nađe izvor zadovoljstva. Živeći u doba imperijalizma i porasta imperijalističkih snaga Evrope, Niče je uspio da u svojoj filozofiji života, koja je prožeta ratničkim duhom, izrazi ono što je zacijelo činilo suštinu te epohe, a to je - rečeno jezikom ovog filozofa - volja za moć. On se sam zalagao za rat, smatrajući da rat podstiče velike kulture, njihovu energiju, da bi tako mogle dalje napredovati. Ono što je karakteristično za svaku filozofiju, jeste da su one odraz svoga vremena, pa bi se moglo reći da i Ničeova misao predstavlja odraz jedne istorijske situacije, u kojoj je moć imala svoju afirmativnu ulogu, svoj značaj i smisao koji se ispoljavao u težnji za vladanjem i savladjivanjem, pa se ova i ne može dovoljno razumjeti ako se odvoji od vremena i prilika u kojima je nastala. Iako nije imao osjećanja za prava revolucionarna stremljenja svoga vremena, Niče je takodje svojom kritikom kulture ukazivao na mnoge važne probleme koji su bili aktuelni. Živeći u doba krize gradjanjskog društva, on je tu krizu osjećao i teorijski izražavao, što uostalom govore i ove riječi koje se nalaze u "Ece homo", on kaže: "Jednom će se uz moje ime vezati osjećanje

na nešto čudnovato - na krizu kakve još nije bilo na zemlji, na najdublju koliziju svijesti, na odluku koja se suprotstavlja svemu u što se do tada vjerovalo, što se tražilo i što je bilo poštovano... Iz mene govori istina, ali moja istina je strašna, jer se do sada istinom nazivala laž... Ja sam tek onda otkrio istinu kada sam otkrio laž kao laž."⁴⁸

Dakle, Niče je bio mislilac proročko-vizionarske prirode, koji je često isticao da apsurdno stanje Evrope njegovog doba ne može dugo potrajati. Sve što su ljudi do tada bili stvorili u sferi duha Niče je difamirao. On se zapravo rugao svim filozofima, umjetnicima, odnosno svim stvaralocima ljudske kulture, i ništa nije bilo poštedito njegovih otrovnih strijela. Svakog čovjeka, kao i čitavo čovječanstvo, smatrao je bolešću zemlje, zalažući se za njihovo spašavanje od te istorijske bolesti. Upravo, kao vjesnik bure pred samom revolucijom, naslućivao je veliku krizu postojećeg svijeta. U tom smislu Stefan Cvajg piše: "Niče je bio jedan takav svetionik u višem elementu, bljeskanje munje prije oluje, glasno hujanje gore u planinama prije nego nevrijeme nahrupi u doline - niko nije tako meteorološki sigurno kao sve ostalo unaprijed osjetio i silu kataklizme naše kulture koja je nadolazila."⁴⁹

Kao ateista Niče je smrtonosno strašću mrzio bogomoljce, i niko tako nije protiv hrišćanstva upotrijebio moćne i jake riječi kao on, riječi koje predstavljaju početni govor Bogu i hrišćanskom svijetu. On je gajio optimizam ljudske budućnosti, vjerujući u spasonosni preobražaj čovječanstva i njegovo savladjivanje dekadentnih sila koje su vjekovima carova. Zaratustra govori svima onim koji nemaju duge uši: "Hodajte mi za vremena uspravno, braćo moja, naučite uspravno hoditi! Na moru je oluja: mnogi bi se uz vas htjeli ponovo uspraviti."⁵⁰ Zaratustra postaje propovjednik nove religije koja čovječanstvu pokazuje put razvitka da bi ljudski život našao svoj smisao.

48 F. Niče: *Ecce homo*, nav. izd. str. 103.

49 Stefan Cvajg: *Graditelji svijeta*, nav. izd. str. 414.

50 F. Niče: *TGZ*, nav. izd. str. 198.

On zagovara povratak čovjeka prirodi da bi bio imoralan kao sunce i zvezda. Kao zaljubljenik prirode Heraklitos je bio čovjek koji je mogao da osjeti sreću neba prilikom zalaska sunca, želeći da seba sakrije u njegovoj čistoći. U simboličkoj slici svijeta i arhitektonici Ničeove misli su nebo, sunce, oblak, munja i drugi prirodni fenomeni najčudniji elementi koji figuriraju, označavajući jedan viši smisao, želju njegovu za usponom. Niče kaže: "Moja se mudrost već dugo skuplja poput oblaka, ona postaje sve tiša i mračnija. Tako će biti svaka mudrost koja treba da jednom rodi munju."⁵¹

Zbog svoje duboke predanosti prirodi Niče je stalno prigovarao ostalim filozofima da oni isključuju svijet kada pojmovno misle o njemu, zato što konstruišu kategorije i nameću ih svijetu stvari u vidu njihove izmišljene gradje, podređujući konstrukcijom čitav realitet i iskustvo, čime u isto vrijeme vrše otudjenje i odprirodjivanje svijeta. Teško je život pretvoriti u shemu, smatra filozof, jer je on bogatiji od svake konstrukcije idealnog života. U namjeri da oslobodi čovjeka robovanja starim vrijednostima i tradicionalno ukorijenjenim predrasudama, Niče savjetuje svojim učenicima da ne slijede stare uzore, nego da idu svojim putem, uzimajući za to Geteovu poruku iz pjesme Verteru: "Budi čovjek i nemoj me slijediti". "Uostalom sve mi je mrsko što me samo poučava, a da ne pojačava moju delatnost ili je neposredno ne podstiče."⁵² To su zapravo Geteove riječi sa kojima Niče započinje svoju raspravu "O koristi i šteti istorije za život".

Kod Ničea je vladalo uvjerenje da će negacija morala kao protivprirodnog fenomena dovesti do radikalnog preobražaja u ljudskoj kulturi i životu uopšte. Smatrajući da je moral teističkog karaktera i da on ima svoj neposredni izvor u Bogu, Niče je svu svoju polemičku i kritičku strast usmjerio protiv hrišćanstva, koja, kritika, po svojoj jeftokosti, stilu, tonu i smjelosti nadmašuje sve one najsmjelije duhove kritičke misli, kao što su to bili: Spinoza, Volter, Holbah, Marks i drugi.

51 Ibid, str. 267.

52 F-Niče: O koristi i šteti istorije za život, Grafos, Beograd 1977. str. 5.

Niče je veliki protivnik metafizičke transcendencije i onih koji u njoj traže neki drugi svijet, i zavičajnost u kojoj bi se vječno življelo. On metafizičare naziva protivnicima ovoga svijeta i učiteljima negacije života, zalažući se za prirodni život koji je uslovljen bolovima bez kojih nema zadovoljstva, jer je najveće zadovoljstvo šedno bola, kojima se zajednički potvrđuje život. Naime, bol i zadovoljstvo su znaci života, pa je i samo radjanje i umiranje čovjeka praćeno bolom.

U svome učenju o natčovjeku, Niče je svoju pažnju posvetio budućim generacijama, želeći da nauči čovjeka da sam traži svoj put i da se oslobodi svake nadređenosti. Čovjek treba da bude sam sebi stvaralac, ali, zastupajući mišljenje o bezličnosti mase, smatra da za takvo nešto nijesu svi ljudi sposobni, osim izuzetih pojedinaca. Moćnoj i snažnoj ličnosti potrebne su i one oznake koje se u ljudskom moralu smatraju negativnim. Niče je pak smatrao da se ne vrijedi zalagati za interese gomile i radi cjeline svijeta, dok, suprotno tome, marksizam vidi smisao i vrijednost u borbi za oslobođenje svih ljudi i za ostvarenje njihovog dostojnog života. U tom smislu se marksistički i ničeaški ideali ne podudaraju, jer Niče zapostavlja težnju ka zajedničkom dobru i ostvarenju zajedničkih ideala čovječanstva. Za njega francuska revolucija ne znači progres, već regres, pri čemu je njene ideje: bratstvo, jednakost i sloboda smatrao praznim i besmislenim pojmovima, jer teze jednom dekadentnom obliku života, tj. izjednačavanju svih ljudi, čime se ne daje mogućnost isticanju onog manjeg broja jakih, velikih i otmenih, koji se u takvim slučajevima izjednačavaju s robovima i nakazama koji čine većinu čovječanstva! Naime, viša vrsta nalazi svoje opravdanje u tome što ona nije ~~samo~~ gospodareća rasa, nego rasa koja se odlikuje afirmacijom snage kao umjetničke sposobnosti, koja u svijetu stvara ono što je dobro i lijepo. Budući je zadatak odgojiti rasu gospodara zemlje, "novu ogromnu aristokratiju, zasnovanu na najokrutnijem autohtonom zakonodavstvu, gdje će volja filozofa-silnika i umjetnika-tiranina biti obezbijedjeno da traje tisućima godina: jednu višu vrstu ljudi koja će se, zahvalj-

ujući nadmoćnosti svoga htjenja, znanja, bogatstva i uticaja, poslužiti demokratskom Evropom kao najpokornijim i najgipkijim orudjem da zavladaju sudbinom zemlje, kako bi kao umjetnici oblikovali samog "čovjeka". Ukratko, dolazi vrijeme kada će se iznova učiti šta je politika."⁵³

Ovaj pasaž iz Ničeove "Volje za moć", u kome se izražava njegov aristokratski pogled na svijet, često je bio meta koja je činila izazov njegovih, demokratski orijentisanih, protivnika, koji su ga rastajali ozloglasiti kao reakcionarnog filozofa. U umovanju ovog filozofa ima dosta neumjerenosti, dosta rasipništva u rasudjivanju, ali i raskoši i dubine u izražavanju. Njegova misao više liči na mnogobrojna šiva vrela, nego na neku moćnu rijeku koja nalazi svoj ishod. Zbog svega toga Niče zapravo čini izuzetak u oblasti stvaralačke djelatnosti. Govoreći o neobičnom nadahnuću Fridriha Niče, Stefan Cvajg piše: "...Ovdje ti se pak otvaraju sve riječi bivstvovanja i sve škrinje s riječima. Sve što jest, hoće ovdje da postane riječ, a sve što nastaje, hoće da od tebe nauči govoriti."⁵⁴ Ničeovim su se idejama zanosili mnogi, pa čak i oni koje je on prezirao. No, ovaj značajni filozof - kojega Cvajg smatra najvećim duhom svoga stoljeća, a njegovo djelo "Tako je govorio Zaratus-tra" najvećom proznom poemom devetnaestog vijeka - imao je i velikih slabosti. Ovim kao da se još jednom potvrđuje ona Njegoševa misao da "slabost leži ispod veličine".

Kao što se moglo vidjeti, Niče nije bio pristalica demokratskih pokreta i ideja koji su bili izraz težnji narodnih masa i potlačenih klasa, niti se pak brinuo za njihovu sudbinu, mada je uvidjao da je omladina -pošto je nevina i neopterećena kulturnim i tradicionalnim predrasudama - nosilac jedne nove svijesti. Niče je živio u jednom vremenu čiji se horizonti nijesu mogli obuhvatiti umnim pogledima jednog filozofa čiji je život trajao veoma kratko, da bi imao vremena za svoje potpunije odredjenje. U tom istorijskom horizontu su se ispoljavale protivrječne društveno-istorijske tendencije, gdje Niče - kao fi-

53 F. Niče: VZM, nav. izd. str. 105.

54. Stefan Cvajg: Graditelji svijeta, nav. izd. str. 413.

lozofu kulture i zagovorniku ideje o natčovjeku - nije bilo jasno njihovo ishodište. Iako nije imao sluha i afiniteta za historijski smisao svoje epohe, on se ipak zalagao da se historija ne falsifikuje u prilog "dobrog čovjeka", imajući na umu Geteove riječi "o radikalnom zlu u ljudskoj prirodi".

NIČEVOV IMORALIZAM I MARKSISTIČKI SMISAO MORALA

U psihološkom prilaženju problemima ljudskog života i samoj orijentaciji prema nagonskoj, afektivnoj strani čovjeka, Niče nije pri-
davao neki značaj racionalnoj komponenti i svjesnom mjerilu, kao znača-
jnom ljudskom preimućstvu i faktoru ljudske opstojnosti. Kao iracional-
ista i imoralista on nije uvidjao da je moralna priroda čovjeka - koj-
om se postiže racionalna samokontrola instinkata - specifično ljudsko
svojstvo koje čini osobenost i izuzetnost ljudske prirode, koja je u
svome ostvarenju prolazila kroz mnoštvo njenih istorijskih oblika. Kao
prvi imoralista i ujedno najveći kritičar morala u istoriji etike, Niče
pak nije bio u pravu kada je kritikom tradiranog morala težio da negi-
ra svaki moral - uzimajući kao razlog da je moral ~~prinudna~~ društvena
norma koja ograničava i sputava ljudsku slobodu - zbog njegove, kako on
to kaže, inhibitorske uloge i štetnog dejstva na instinkte koji čine os-
novu života.

Dakle, može se reći da je Niče bio na pogrešnom putu kada je
negirao važnost i ulogu one velike i dobrotvorne snage ljudskog morala,
koji čini jednu posebnu vrstu prirode koja ima socijalnu funkciju. Ta
moralna priroda je specifično ljudska osobina, koja čini kvalitativno ra-
zlikovanje ljudske od životinjske prirode, omogućujući čovjeku da bi za-
pravo živio na jedan autentičan način, kako bi ispoljio najbolje oso-
bine svog ljudskog života. Uostalom, Niče je bio slijep za one značajne
etičke vrijednosti, koje su još od davnih vremena stvarane u životu lj-
udskog roda i prenošene sa starijih na mlađe generacije. Pošto čitava
socijalno nasljedje svaka generacija nasljedjuje od starijih generacija,
to savremeni čovjek ne stoji, kao što je stajao njegov životinjski pre-
dak, pod vlašću instinkata i nagona. On je usled moralnog načina življe-
nja takodje uveliko postao njihov gospodar. Tako, u svojoj izmijenjenoj
naravi, savremeni čovjek ima stečene i ukorijenjene navike poštovanja
moralnih principa i moralnih obzira koji počivaju na ljudskom razumu.

i osjećanjima - kao posebnoj ljudskoj moći izgrađenoj u toku razvitka ljudskog života, pri čemu ljudska priroda čini jedan novi oblik realnosti, koja je nadomještena nad životinjskim nasljedjem čovjeka. Čovjek je naime postao čovjekom kada je učinio prelaz iz svijeta prirode u svijet ljudske kulture i civilizacije, koje čine svijet materijalnih i kulturnih dobara, nastalih kao rezultat stvaralačke snage čovjeka u njegovom istorijskom procesu razvitka. Iako je čovjek prirodno, nagonsko biće, on je ipak kvalitativno drugačije biće od svih životinjskih vrsta, jer je pomoću kulture svoj život uspio da oplemeni i sublimira. Moralne norme - koje su stečene pod uticajem kulture i koje čine njen najznačajniji dio - determinišu društveno ponašanje čovjeka kao individue i imaju značajnu ulogu u ljudskom životu. Ta moralna svijest odvraća individue od zloupotrebe i mnogih nastranih postupaka koji nanose nevolju drugima, jer, u stvari, racionalna moralnost ima značajnu ulogu u savladavanju ljudske animalnosti i animoznosti, pošto je, kako s pravom kaže Niče, "čovjek najokrutnija životinja prema sebi samom".

Niče se zalagao za afirmaciju ljudskog života, a sam nije mogao da shvati da postoje ljudske vrijednosti - kao što su sloboda, pravda, istina i ljudsko dostojanstvo - koje su više nego sam život. On se pak nije zalagao za jednu opštu, zajedničku etiku svih ljudi, nego za jednu individualnu etiku - zasnovanu na sebičnosti i egoizmu - koja ima biologistički karakter. U svom aristokratskom pogledu na svijet njemu nije bilo stalo do društva i čovječanstva, nego je njegov ideal bio natčovjek - kao čovjek izuzetne snage i sposobnosti - pa iz tih razloga nije izvodio prirodu ljudskog morala iz društvenog bića, nego ga je vezao za individualne i instinktivne kvalitete. Individua je za njega nešto što je realno, dok čovječanstvo je čista apstrakcija. Samo veliki ljudi stvaraju sve vrijednosti i oblikuju društveni život: oni, doduše, čine one svijetle tačke ljudske istorije, koji ostvaruju njenu pokretljivost i promjenljivost. Ovaj filozof je dosadašnji moral pokušao da infamira nazivajući ga "moralom krda", zalažući se da u isto vrijeme afirmiše je-

dan sasvim novi moral, moral natčovještva koji stoji s onu stranu dobra i zla. Uz to je ljudski opstanak sagledavao u svijetlu volje za moć, koja, za Niče, čini ključ za razumijevanje čovjeka i njegove egzistencije. On se zalagao za radikalni preobražaj čovječanstva, kome će volja za moć služiti kao osnovna nauka života. U tom smislu je izvršio preinačenje evropejske metafizike, zalažući se za potpuno odvajanje i oslobodjenje antropologije od metafizike, ističući jedan novi oblik čovještva, kojega otkriva uz pomoć svoje filozofske spoznaje, polazeći od volje za moć kao suštine bitka koji treba da prevlada u ljudskom carstvu. U volji za moć - na kojoj zasniva svoju novu antropologiju i aksiologiju - čovjek po prvi put dolazi do izvjesnosti bitka, čiju supstancijalnost Niče shvata kao snagu i kao vlastitost čovjeka. U tom pogledu se natčovjek postavlja kao biće najvišeg ranga u kome istina o čovjeku dolazi do svoga izraza. U svojoj filozofiji natčovještva Niče je metafizikovao dionsko načelo (koje, kao kosmička metafora, ima u njegovom shvatanju svijeta trajnu važnost) utkao ga u suštastvenost ljudske prirode, promovisao ga za fundamentalnu, simbolotvornu ideju, na kojoj vrši utemeljenje svoje izuzetne refleksije u cilju jednog novog poimanja i razumijevanja ljudskog roda, karaktera i sudbine čovjeka. U svojim meditacijama o natčovještvu on je postavio problem odnosa elite i mase, u čemu je ispoljio krajnju jednostranost u vezi sa dvojebenim shvatanjem ljudske prirode. Iako je u nekim slučajevima uspijevao da otkrije skriveni smisao tradicionalnog morala, on nije želio da stvara neta idealizovanu sliku o čovjeku, niti je nikad pridavao neki značaj i ulogu socijalnim činocima u razvitku ličnosti, smatrajući da ljudske osobine nijesu izrazito pozitivne, nego i izrazito negativne, i da takve suprotnosti imaju veliki životni značaj u ljudskoj opstojnosti.

Medjutim, Niče nije mogao da shvati da se čovjek kao moralno biće može usavršavati humanizacijom uslova svoje egzistencije, ističući da je moralna priroda čovjeka zacijelo njegova otudjena, lažna i ne-

stvarna priroda koja omogućuje ljudima da žive u svom istinski prirodnom svijetu, kako bi bila neupitna kao čista priroda. On je težio za nekom potpunom slobodom čovjeka, zalažući se da oslobodi ličnost od potčinjavanja ma kom autoritetu, pri čemu autentičnost ljudske slobode vidi u neograničenosti i razuzdanosti ljudskih instinkata. Slobodu - kao supstancijalnu prirodu čovjeka - Niče shvata kao samovolju upojedinjenog individualiteta. Sa stanovišta njegovog imoralizma sloboda i moral su nepojive suprotnosti, jer slobodan čovjek može biti samo imoralan čovjek, pa se u tom slučaju morala osporavaju svi kvaliteti i sve vrijednosti. Međutim, moglo bi se reći da je Niče bio u pravu kada je kritikovao tradirani moral, kao i moral građanskog društva, ali nasuprot tome on je u svojoj kritici ispoljio i jednu nedosljednost, koja se ogleda u njegovom nihilizmu i apsolutnoj negaciji svih sadržaja i vrijednosti tog morala, ne vidjevši da se u njemu sadrži jedan univerzalni ljudski smisao. Kao filozof kulture i njen najstrastveniji kritičar, on je novu kulturu za koju se zalagao zamišljao bez morala, bez ideje jednakosti i pravdeosti, smatrajući da princip jednakosti poriče volju za životom, životom koji predstavlja prisvajanje, izrabljivanje, raščćenje i preovladjivanje, kao i objektivaciju volje za moć.

Iako se umnogome zalagao za jedan aristokratski moral, iz mogućih Ničeovih stavova može se zapravo izvesti apodiktički zaključak o njegovoj apsolutnoj negaciji svakog morala. U tom smislu on želi da liši čovjeka svih tradiranih vrijednosti, oslobodi ga od svih idola i ideala u kojima je nalazio svoj smisao. Sebe je, dakle, smatrao prvim misliocem koji se osmjelio da moral učini predmetom svoje kritike, zbog njegove konzervativne uloge u životu. Njegov je imoralizam u znaku iščezavanja morala i prevrednovanja svih vrijednosti, kao i u znaku poricanja ljudske kulture u kojoj je moral činio bitan dio njene stvarnosti. Ta potpuna moralna anomija znači ujedno vraćanje čovjeka prirodi, koje je zamišljao kao palaženje čovjekovog oslonca u samoj

njegovoj vlastitosti, u životu koji je oslobođen od fatuma metafizike,

U životu bez logosa i izvjesnosti. U osjećaju jedinstva sa prirodom ukida se otudjenost čovjeka i prirode, kao i svih onih momenata koji narušavaju njihovu harmoniju, čime se postiže da sama priroda postane naše vlastito ja.

Postojeći moral Evrope njegovog doba, Niče naziva moralom krda koji je uslovio izumiranje aristokratskih vrline i aristokratskih njerila vrijednosti, u čemu je vidio pojavu jednog novog budizma. Takvo stanje stvari, po njegovom mišljenju, uslovilo je da se jaki i otmeni ljudi stide svoje snage. Uz to se zalagao da potpuno obezvrijedi ova moralna dostignuća i pokaže iluzornost, lažnost i amoralnost svega onog što se podrazumijevalo pod dotadašnjim moralom. U svome djelu "O onoj strani dobra i zla", Niče je pokušao da izmijeni dotadašnje shvatanje suštine dobra i zla, smatrajući da su ljudi bili u velikoj zabludi kada su težili uništenju zla u cilju pobjede dobra. Patčovjek je iz svoje volje za moć protjerao moralni zakon, koji je u ranijoj etičarnoj filozofiji imao obilježje plemenitosti. Niče žali za time što je hrišćansko-demokratsko stanje devetnaestog vijeka bilo takvo da se velike i izuzetne ličnosti nijesu mogle nesmetano slušiti svojom snagom, i što nije bilo mogućnosti da se drugim ljudima služe kao sredstvom, nego su se jaki morali izjednačavati sa slabima, gdje u takvom životu propadaju sve herojske vrline čovjeka, kao i njegove sposobnosti, energiji i ličnoj moći. Osjećanje za opšte dobro, samilost, obzirnost, umjerenost, strpljivost, dobročinstvo, suosjećanje i druge slične karakteristične tradicijske moralne osobine, koje označavaju kao antimoralne osobine, jer, gledano s aristokratskih pozicija, ne doprinose razvijanju boljih i jačih pojedinačnosti i nemaju biološku osnovu, a sve stvari moraju se ocjenjivati prema njihovoj vrijednosti za život. Po njemu (a tako i F. Sartre misli) ne postoji opšta ljudska priroda, kao što ne postoji ni čovječanstvo: ono je samo jedna apstrakcija, prazna riječ, jer ono što realno postoji to je univerzum jedinki. U tom smislu on se ne zauzima da popravi čovječanstvo.

stvom, koje se, on kaže, ne može popraviti, pa prema tome cilj svih pred-
ljudi nije sreća mase, nego razvitak najviših primjeraka, afirmacija vo-
likih ličnosti. Društvo nije cilj nego sredstvo za postizanje moći po-
jedinaca, i ono se, po Niče, može žrtvovati u interesu "višeg čovjeka"
kao superiorne jedinice koja se uzdiže iznad nivoa mase. Instinktima
stada treba suprotsaviti suverenost pojedinaca i stvoriti uslove da
se oni uzdignu iznad kramara, bogomoljaca, tarantula, sajamskih rube, pr-
opovijednika smrti, samilosnih i svih onih koji gmižu ovom zemljom. On
se zalagao za slobodu čovjeka bez moralnih granica, jer u moralnom po-
retku mase ne priznaju vrijednost ni prvjenstvo boljima, a bolji ne žele
da lošiji budu iznad njih. Smatrajući da je moral instinkt stada, in-
stinkt slabih i prosječnih, uperen protiv jakih i nezavisnih lično-
sti, Niče u "Volji za moć" ističe: "istorija borbe morala protiv osnov-
nih instinkata života je već po sebi najveći nemoral za koji je ikada
znao svijet."¹ Niče je, dakle, želio čovjeka bez super ega, tj. bez
moralne cenzure, oslobođenog od svih moralnih zahtjeva i obaveza.

1

Ho, ako se čovjek liši etike i morala, on se time ujedno lišava
i svake osmišljenosti života, što ga u isto vrijeme dovodi u stanje
nihilizma i besmislenosti, čime se zanemaruje veoma izražena immanentna
težnja čovjeka za uspostavljanjem reda i racionalnog poretka u svijetu
u kome živi, kao i težnja za supstituiranjem smisla nad besmislenom.
Ako se, naime, čovjek odrekne, odnosno liši etike, on se takodje lišava
i svakog mjerila svoje djelatnosti i ponašanja, pa je u takvom amoral-
nom stanju čovjeku sve dopušteno, i on u svakom slučaju postaje opas-
an za druge ljude i za društvo u kome živi. U tom smislu čovjek bi se
vratio u već prevezidjeno stanje varvarstva i postao, može se reći, ne-
čovjek, a ne natčovjek. Nijedna ljudska zajednica ne može živjeti bezam-
oralnim životom, jer je amoralan i bezvrijedan život ujedno i besmislen

1 F. Niče: VZN, nav. izd. str. 117.

Moralno-etički oblici se namoću kao objektivna životna potreba - jer interesi društva kao cjeline nužno zahtijevaju izvjesne represije u cilju svog održanja - pa prema tome danas nema nijednog ljudskog društva, zajednice bez morala, niti će ga pak biti u budućnosti, jer je moral nužni oblik društvene svijesti koja izražava društvene potrebe i opšte interese. I kao najvažnija oznaka ljudskog bitka, moral ima humani karakter, koji obavezuje svakog čovjeka da vodi računa o drugim ljudima, pri čemu u njemu dolazi do izražaja ono što je istinski ljudsko, čovječno. Individua se nikada ne može osloboditi onog ljudskog nosioca svih tradiranih vrijednosti i predstavnika svih moralnih ograničenja. Marks nikada nije odvajao ideal čovjeka od društvenog ideala, jer pojedinačni život čovjeka nalazi svoj sadržaj i smisao u kolektivnom životu ljudi. Moralna svijest omogućuje čovjeku da izgradjuje snagu volje, da obuzdava nagon gađeva, zavisti, mržnje, sebičnosti i drugih rdjavih strasti koje su sklone zlu. Bez morala se ne bi mogao oplemenjivati ljudski karakter i ostvarivati pravednost koja podiže društvo na jedan viši stepen svoga savršenstva. On je u svakom slučaju ogledalo jednoga naroda i njegove kulture, koji omogućuje razumijevanje svega onog što je istinski ljudsko. Bez morala i napretka moralne svijesti ne mogu se ostvarivati principi pravde i slobode, ne može se, dakle, izgradjivati jedan slobodni i razumni svijet.

Društvena struktura modernog života postaje sve složenija, iz čega proizlazi jedna objektivna nužnost za sve većim uskladjivanjem individualnog ponašanja sa interesima zajednice u kojoj svaka individua predstavlja dio jedne cjeline. U tom smislu život i moral postaju nerazdvojni, jer se moral sve više pokazuje kao snažan oslonac čovjeka. Da bi ispunio svrhu svog ljudskog postojanja i da bi bio svjestan svog ljudskog poziva, čovjek mora respektovati moralne vrijednosti. Pošto će u svakom društvu i vremenu postojati opštevladajući interesi, koji će ograničavati i obavezivati, to i zagovarande neke neograničene slobode ličnosti izgleda *contradictio in adjecto*. I to je

sloboda jedan nikad posve nedostignuti ideal, put njenog ostvarenja ne smije voditi u anarhiju, jer se u tom slučaju ona pretvara u svoju suprotnost. Čovjek je u stvari moralno biće zato što je slobodno biće, a sloboda je pretpostavka čovječnosti čovjeka, čija se veličina sadrži u njegovom moralnom uzdignuću. Služeći se svojim umom čovjek želi da ostvari jedan harmonični poredak, red i mir, ostvari sreću i blagostanje, a sama priroda koja u njemu djeluje instinktivno hoće nešto drugo što je suprotno svemu tome, nešto što Niče smatra da je potrebno životu, a to je disharmonija, nemir, zlo, na čemu zapravo počiva protivvrječna struktura života. Međutim, kada u ljudskom životu ne bi bilo vrlina, mana i poroka - kao nečudjivih osobina čovjeka - onda ne bi bilo ni potrebe za moralom. Nasuprot Ničeovom učenju o nesvrhsishodnosti morala kao anti prirodnog fenomena, može se sa dovoljno razloga istaći da je moral u službi života, i da je smisao morala ujedno i smisao slobode. Ona zapravo ima svoju humanu stranu, jer bez morala bi se čovjek spustio na nivo životinje koja nema srama, stida, samilosti, ljudskog ponosa i dostojanstva.

Ljudi su zavisni jedan od drugog i potrebni su jedan drugom. U tom smislu marksistički ideal čovjeka nije neka osamnjena, izolovana, sama sebi dovoljna jedinica, nego čovjek koji svoju sudbinu dijeli sa sudbinom svih ljudi određene zajednice u kojoj živi. Nasuprot Marks-u, Niče odvađa princip samorealizacije natčovjeka - kao čovjeka budućnosti - od principa podruštvljavanja, koji čini etičku osnovu Marksove teorije, po kojoj čovjek može konstituisati svoju ličnost samo u zajedničkom životu ljudi, jer kao društveno biće, on može da ispoljava svoju humanu prirodu samo onda kada poštuje jednakost drugih individua u praktičnom životu ljudi, kada poštuje prava drugih i ne tretira druge ljude kao sredstvo. U svome djelu "Otvorena porodica" Marks piše: "Jednakost je svijest čovjeka o samom sebi u elementu prakse, dakle, svijest čovjeka o drugom čovjeku kao njemu jednakom. Jednakost je francuski izraz za jedinstvo ljudskog bića, za radnu svijest i radno ponašanje čovjeka,

Kaolite je francuski izraz za jedinstvo

za praktičnu istovjetnost čovjeka sa čovjekom, dakle, za društveni ili ljudski odnos čovjeka prema čovjeku."

Danas, kada problem ljudske slobode sve više postaje aktuelan, mnogi teoretičari morala u Ničeovim imoralističkim tezama nalaze svoje inspiracije, koje im služe u antropološkom domišljanju problema ljudske individualnosti, gdje se Niče uzima u cilju odbrane ličnosti od represije i otudjenja. Posljednjih decenija Ničeove su ideje imale značajnog uticaja na različite interpretacije marksizma (pri čemu se može zapaziti da su neki marksisti tumačili Marksove teze kroz Ničeove stavove, a ne obratno) i na produbljavanje dveju koncepcija, koje polaze, jedna od pozitivističke, a druga od humanističke pozicije marksizma, kao i uloge i smisla morala u životu čovjeka. Ali nasuprot svojem idealizmu, Marksizam je (kao ideologija zasnovana na revolucionarno-progresivnim principima) u svim svojim glavnim pretpostavkama etičko, koje nastoji da ostvari drugačiji odnos među ljudima, odnos sa kojim započinje nova očovječena istorija. Savremeni čovjek pokazuje duboko osjećanje potrebe za mjerom, redom, razumnom normom i zakonitošću. Naime, sve se više nameće potreba društva za jednim racionalnim sistemom, koji se temelji na poretku vrijednosnih normi, koje regulišu život zajednice u duhu vrijednosnih odnosa. Brze i duboke promjene su uslovile izvjesne poremećaje u životu ljudi, remećajući njihovu duševnu i duhovnu ravnotežu, pri čemu se znatno izgubilo osjećanje za prave vrijednosti. Ako se polazi od pretpostavke da je čovjek svjesno stvaralačko biće, onda se u tom slučaju ne može zamisljati ljudsko društvo bez morala, koji u svojim normama implicira određene principe i ideale koji se namjeravaju ostvariti. Ukoliko čovjek više savladjuje prirodne sile, utoliko više uspijeva da racionalizuje svoj život i postane gospodar nad sobom i svojom okolinom. Prirodni život, kakvog ga je bar Niče zamisljao, bez racionalno-moralne dimenzije bio bi neminovno srozan na jedan nivo modernog varvarstva. S tim u vezi Sigmund Frojd, u svojoj knji-

za "Nova predavanja", kaže: "Gledajući na to, možemo smanjiti vrijednost kriterija svjesnosti...", ali "bez svjetiljke kvalitete svjesnosti bili bismo izgubljeni u tami dubinske psihologije."

Nasuprot nekim iracionalnim tendencijama, koje u novije vrijeme dolaze do izražaja, sve više se čine naponi da se društvena stvarnost racionalizuje. U tom smislu se od etike kao nauke traži da bude intezivno uključena u društveni život, kako bi moral postao odlučujući faktor u ozdravljenju modernog društva, jer nemoralno stanje lišava čovjeka uobičajenog stanja sigurnosti i spokojstva. Napuštanje mnogih tradiranih vrijednosti i raskid s tradicionalnim načinom života uslovljili su slabljenje morala, kao i pojavu duboke krize koja je zahvatila sve oblasti društvenog života, intezivirajući u isto vrijeme unutrašnje sukobe i protivrječnosti. Uvidjajući veliki značaj morala za savremeno društvo Radomir Lukić u svome djelu "Sociologija morala" kaže: "Ukoliko se društvo bori za ostvarenje višeg moralnog ideala koji ga nadahnjuje i ujedinjuje, utoliko je ono jače i umnožava snage u razmjerama koje često izgledaju nevjerovatne. Moralna snaga društva može da u velikoj mjeri nadomjesti njegovu materijalnu snagu i da dovede do nevjerovatnih pobjeda."³

Iz iskustva je već poznato da nedostatak morala uslovljava pojavu sukoba i međusobnih trvenja među ljudima, koji slabe humane i solidarne odnose, pri čemu se troši velika energija i vrijeme koji se mogu upotrijebiti u korisne svrhe. Moralnu svijest i savjest uslovljava društveno biće čovjeka, odnosno sistem društvenih odnosa u kojima se oblikuju osobine ličnosti. Još u svome nastanku marksizam je otkriva široke horizonte razvitka ličnosti, ističući da je socijalistička revolucija ujedno i najveći preobražaj koji se dešava u historiji ljudskog roda, jer se tu prvi put svjesno i planski, sa unaprijed postavljanim ciljevima, uspostavlja oblikovanje nove ljudske prirode, novika i morala. Uz to se ujedno navješćuje da budućnost socijalizma zavisi od stvaranja novog čovjeka, jer sreća individue zavisi od mogućnosti

³ Radomir Lukić: Sociologija morala, Beograd 1974. str. 516.

čovjeka punog ljudskog akta, i... ljudske prirode.

Moralnost je, dakle, stvar koja je u skladu sa cjelino društva, jer njegovo zajedničko dobro mora biti norma i osnov ponašanja i načina djelovanja. Prema tome se moralu ne mogu poreći i odzeti njegova pozitivna uloga i ljudska vrijednost, pošto društveni život zahtijeva da se čovjek odriče nekih svojih usko-egoističkih interesa u interesu zajedničkog života. Čovjek se jedino može održati u životu kao član društvene zajednice, jer je on u suštini društveno biće, pa je i moral - kao regulator zajedničkog života - u tu svrhu stvoren, čije je postojanje u smislu jednakosti, pravednosti, umnosti, reda i mjere. Ove osnovne moralne karakteristike - koje imaju komunikativni karakter - su još od nastanka filozofske misli isticane kao društveni principi, koji imaju snagu zakonitosti na kojoj počiva društveni život. Odvajkada je, naime, bio cilj čovjeka da svojom svjedom djelotvornošću, svojim umom - kao voljom predimućtvom ljudske vrste - stvara red i porijek, i da se u ime moralne - kao žudnje za racionaliziranim životom i harmonijom - odupre neredu, haosu i neredu, koji su neprijatelji čovjeka i vječita antiteza njegovom životu, sile koje uvijek teže da prevladaju, da u život unesu nered i disharmoniju, zlo. Protivrječnost ljudske prirode - kao sukob s polja, od koje ona unutrašnje, imanentno svojstvo čovjeka, koja se javlja kao nesklad između nagonskog i razumskog dijela njegovog bića. Ljudi su po prirodi manje ili više zli, iako da u tome ne sročava naka spoljašnja sila, jer će da čine nepravde drugima. Oni to ne moraju, norma nameće kao moralna obaveza prema drugim ljudima. Govoreći o antropološkoj osnovi moralnosti, i o moralu kao suštinskoj potrebi ljudske prirode, Radomir Ranković kaže: "Bez morala čovjek ne bi uopšte bio čovjek, nego čudovište. Moral je jedan od bitnih činilaca ljudske ličnosti."⁴

II

Polazeći od teze o anti-prirodnom karakteru moralnosti, odnosno od moralnosti kao konvencionalne laži savremene kulture, Niče je poricao svaku

⁴ Ibid, str. 533.

Životnu vrijednost morala, želao je da se prevlada u interesu ozdravljenja
života. Pošto moral ima negativnu vrijednost, zbog toga što osiromašuje čovje-
ka, oduzima mu životnu ljepotu i uzvišenost, lišava ga patosa distancije,
on ga osudjuje kao neprirodno shvaćanje života, koje je bilo glavni razl-
og da čovjek sve do sada nije mogao da dovoljno upozna samog sebe. Međim,
smatrajući da je čovjek dosada živio u jednom krivotvorjenom svijetu, on
se zalaže da stvori novu sliku svijeta u kome se volja za moć uspostavl-
ja kao novi i najviši princip vrijednosti, koji nastaje nakon razaranja
tradicionalno važećeg carstva vrijednosti. On je vjerovao (premda se u
tome nije mnogo prevario) da će njegova nova nauka zadobiti moć nad lju-
dima. Imajući puno povjerenje u budućnost svoje filozofije, Niče je sebe
smatrao usudom budućeg čovječstva, koji preokreće istoriju svijeta, svije-
ta u kome će, nakon obezvrijedjivanja svih dosadašnjih vrijednosti, nast-
ati radikalna promjena u novijesnom čovječstvu i svjetskom bitku. On je
zahtijevao od svojih sljedbenika da u oblasti moralne filozofije rekonstru-
iraju političke koncepcije, kako bi čovjeka izbacili iz transcendentnih sf-
era i vratili ga svojoj napuštenoj zemlji. Njegova kritička i anti-etič-
ka misao usmjerena je protiv svih apstraktnih ideala izraženih u metaf-
izičkim sistemima, koje on označava "obličima beživotne postojanosti". U
namjeri da zasnuje jednu filozofiju slobodnog duha, koja bi poživjela na
principima aristokratskog imoralizma, Niče je morao često da šepiče kako
je moral potrebno uništiti da bi se time život oslobodio. Ali, istini za-
velju, potrebno je naglasiti da je Niče u principu griješio, kada je meta-
fizičku, tj. suštinu morala vezivao isključivo za religiju i onostranost,
kao Boga kao izvornost bitka i svih vrijednosti, uzevši da je čovjek stao
vorio Boga i time postao rob svojih vlastitih tvorevina. Tako porobljeni
čovjek je ujedno i otudjeni čovjek za čije se oslobodjenje Niče zalaže.
Uzimajući Boga za jedan sveukupni pojam onostranog idealiteta, on je ta-
kođe izražavao duboko podzreću prema svim tradicionalnim idealima. U
tu svrhu je koristio neiscrpni rezervoar riječi i jezičkih sredstava da
bi izrazio svoju duboku averziju prema hrišćanskom Bogu, kome je, kako ka-

čovjek morao da žrtvuje svoje slobodno mišljenje i vjersko vjersko. Ovakvo njegovo
gledište se, pored ostalog, izražava u njegovoj strofi, koja se nalazi
u pjesmi "Arijadnina tužbalica" (Dionisovi litirambi), gdje kaže:

Bože - k'o vniša?
Ili treba poput psa
Pred tobom da ležim?
Predano, zamueta, izvan sebe,
Ljubavlju da ti mašem?

U ime slobode čovjeka, Niče je proglasio smrt Boga, posežući
za apsolutiziranim voluntarizmom, kojega je namjeravao osloboditi svake
rigoroznosti i tiranije autoriteta. Bog je, naime, sinonim ljudskog ropstva,
pri čemu je imaginarna teologija, kao carstvo božije, milenijima bila
protivstavljena prirodnom životu čovjeka, kao svijet fikcije prema stvarnom
svijetu. U carstvu savremene filozofije Niče se osjećao kao suvereni
vladar, postavši svjestan svoje veličine i besmrtnosti koje su ga stalno
opsjedale i podsticale na bezmjernu snagu stvaranja, pri čemu je
kao smisao svoga života izabrao napor, borbu i akciju. On je uostalom svoju
kritičku filozofiju usmjeravao na one najmoćnije duhove da bi u
napadu na njih odmjeravao svoju snagu.

III

Istrajavajući na pozicijama svoga imoralizma i aristokratizma, Niče je veoma rigorozno napadao sve etičke sisteme, a posebno Kantovo
učenje o kategoričkom imperativu, jer mu se nije sviđjalo što je Kant
smatrao da je moralni zakon obavezan za svakog čovjeka, pa je u tom
smislu kritikovao Kantov moralizam zbog njegove opštosti i bezličnosti,
ističući da zakon održanja i reda upućuje "da svako sobi stvaraj svoju
vrlinu, svoj kategorički imperativ. Nikad odumire ako svoju dužnost zamišlja
na pojmom dužnosti uopšte. Ništa dublje, više iznutra ne razara od
te "bezlične" dužnosti, tog žrtvovanja pred molohom apstrakcije."⁵ Kant
je za njega metafizičar i podnulni krišćanin, čiji je kategorički impe-

rativ smatrao opasnim za život, jer kriše u liku u rangu, uzvišenost i osjećuje svoje sopstvene ličnosti. On osjeća dolazak novog vremena kao resurekciju čovjeka, čovjeka koji će afirmirati život i negirati metafiziku, jer je postojeći život bogatiji od svakog idealnog života koji se predstavlja u metafizičkim konstrukcijama. Moralno odredjenje svijeta okužuje nevinost ljudskog postojanja, pa je osuda morala zbog njegove protivprirodnosti za Niče jedan sud vrijednosti o životu koji pronađa. Dosadašnje filozofe on smatra protivprirodnim moralistima, koji zbog svoje oskudne duhovne energije i intelektualnog mediokritetstva nijesu mogli da se izdignu iznad postojećih ideja i dekadentne kulture. U tom smislu Niče objavljuje nepomirljivi rat čitavoj filozofiji, brižanstvu i njegovom moralu, tradicionalnoj kulturi i savremenoj umjetnosti i mnogim dekadentnim silama koje su u njima carovale. On u "Volji za moć" piše: "U suštini, moral je neprijatelj nauke: još Sokrat je to bio, i to zato što nauka smatra u stvari stvari koje nemaju nikakve veze sa "dobrim" i "zlim", pa, prema tome, umanjuje značaj osjećanja za "dobro" i "zlo". Moral, naime, hoće da mu cio čovjek služi sa svom svojom snagom: moral smatra rasipanje snage kod nekoga ko nije dovoljno bogat za rasipanje, kada se čovjek brine ozbiljno za biljke i zvijezde. Zato je naučni duh opao vrlo brzo u Grčkoj kada je Sokrat uvukao u nj bolest moralisanja; intelektualna visina do koje su se ispeli jedan Demokrit, jedan Heraklit, jedan Tukidit, nije dostignuta po drugi put."⁶

Niče nije bio u pravu kada je zastupao antinaučni karakter morala, jer moral - kao oblik društvene svijesti - omogućuje čovjeku da sve više saznaje svoju ljudsku prirodu (koja u stvari nije statična), da upoznaje mjerila vrijednosti i smisao ljudskog života, kao i samu prirodu dobra i zla, kako bi se znanjem kao sredstvom suprotstavljao zlu. U tom smislu marksistička etika, svojim naučnim humanizmom, pruža šansu Sovjetima da se uzdigne do samosvijesti i saznanja, koji mu omogućuju da stvori jedan bolji i vredniji svijet po svojoj slici i prilici, svijet koji će omogućiti afirmaciju svih ljudi bez razlike na njihovu prirod-

ne gospodnosti i osobine. Treća tema, individualizam ne može biti socijalistički princip koji ide na štetu društvenih interesa. Fremda je aristokrata Niče negator morala, on je ipak želio da zasnuje jedan novi moral - moral natčovjeka, koji je, nasuprot dotadašnjem kao pasivnom, aktivan moral. I kada vodi borbu protiv tradicionalnog morala, on je zapravo vodi u ime samog morala, morala koga je želio ukладiti s prirodom, podesiti interesima i mogućnostima pojedinaca. Ovaj ničeanski moral doduše ne štiti društvene nego individualne interese. To je moral sa drugačijim vrijednostima i nalazi se s one strane dobra i zla. Niče na moral gleda utilitaristički, pri čemu uzima dobro u smislu pojma korisnog, a korisno je samo ono što doprinosi povećanju moći, što ide u prilog volje za moć, jer natčovjek cijeni samo one kvalitete koji ga čine jakim, smjelim, hrabrim, koji doprinose savršenstvu čula, vještini, oštroumnosti inteligencije itd. On, dakle, moral svodi na područje biologije, odnosno fiziologije, dajući mu striktno fizički karakter.

Neke svoje poglede na svijet, kao i shvatanje morala, Niče je pozajmio od drugih, naročito od ruskog romansijera Dostojevskog, koji je znatno privlačio njegovu pažnju, omogućavajući mu istodobno da sagleda neke karakteristične simptome moralne bolesti njegove epohe, bolesti o kojoj je govorio i sam Dostojevski. Niče je još 1873. godine, u pismu svome prijatelju Brandesu, isticao: "Ja sada čitam Dostojevskog, naročito Dostojevskog. Čitajući noći sjedim nad njim i o njemu se dubinom njegovih misli. Ako se još od koga može očekivati nova riječ, to se još može očekivati od mlade Rusije."⁷ Ovaj filozof je imao veliku psihološku srodnost sa Dostojevskim, smatrajući ga jedinim pravim psihologom od koga je mogao nešto da nauči.

Bako se to može vidjeti, Niče se strastveno zalagao da uništi postojeći moral, kojega je poistovjećivao sa hrišćanskim moralom, ali nasuprot, on je govorio iako ne želi uništiti taj moral, nego mu čak želi opstojnost, da bi novi moral mogao u borbi sa njim poku-

7 Citat uzet od R. Vjergunij: *Сравнительный Психологический Анализ Ницше и Достоевского*, стр. 225.

biti svoje predimstvo i superior ost. Nar. ovjek prozire slabe, one koje
smatra da nijesu dovoljno snažni da mu budu protivnici. Zaratustra kaže:
"Ujubim hrabre: ali nije dovoljno biti junak što udara mačem, mora se znati
koga valja udarati! A često je više hrabrosti sadržano u tome što
se netko suzdržava i prolazi: time se on štedi za dostojnijeg neprijatelja!
Trebalo da imate neprijatelje koji se mogu mrziti, ali ne neprijatelje
koje valja prezirati: morali biste biti ponosni na svoje neprijatelje
koje valja prezirati: tako sam već jednom učio."⁶

Između različitih vrsta morala koji su postojali u toku
istorije, ili pak još postoje, Niče je razlikovao dva osnovna tipa, i to:
moral gospodara i moral robova. Osobine ovih tipova ispoljavaju se u različitom
shvatanju vrijednosti, kao i u poimanju dobra i zla. Pošto aristokracija
stvaraju sve vrijednosti, to se logika morala takozvanih gospodara
razlikuje od logike morala robova, kao i sama logika mišljenja i
vjerovanja. Moral je oduvijek imao klasni karakter, jer su ga stvarale
dvije postojeće klase: vladajuća i potčinjena klasa, koje su uz pomoć
morala željele da ostvare određene ciljeve. U tom antagonizmu
dvaju morala Niče nalazi porijeklo svih društvenih institucija, a posebno
države, koja je nastala putem sile i potčinjavanja jedna vojničke
rase, mirnije rase koja je bila nesposobna za borbu, od strane jedne
ratoborne, ali ratobornije i surovije rase, koja je imala jako individualno
morale. Ono što je moćno i snažno, a slabe: sve ono što je poborno. Niče u
vremenu kaže: "Moralne vrijednosti oduvijek je ustanovljavalo ili vlastiti
pleme, ili su te vrijednosti ustanovljavali pokoreni, robovi, i oni koji su
bili u kojoj mjeri bili zavjereni."⁹ Ono po čemu Niče razlikuje moral
slabog čovjeka od aristokratskog morala jeste moral njihov: moral
je jačim, jer ono što je dobro u očima jače rase, postaje zlo za
slabije. Slabi su, kaže Niče, izmislili vjerovanje u drugi život koji predstavlja
najveću zabludu u ljudskoj istoriji. Hrišćanstvo je religija

⁶ F. Niče: TGG, nav. izd. str. 193.

⁹ F. Niče: Jenseits von Gut und Böse, Leipzig 1884. str. 243.

slabog čovjeka, čiji je moral prezirao moćne kao rdjave, surove, bludne, raskalašne, nenasite i bezbožne. Porijeklo religije i morala Niče nalazi u ljudskoj slabosti, koja je svojstvena većem dijelu čovječanstva. Jaki ljudi se nikada ne mogu spustiti tako nisko da izmišljaju neki lažni svijet, jer prihvataju život onakav kakav jeste, nalazeći u takvom životu njegove vrijednosti, koje nikada nijesu htjeli tražiti u nekom transcendentalnom carstvu. Niče je - i pored sve svoje namjere da svijet učini bezbožnim i da ga izliječi od bolesti praznovjerja, očisti od svetih duhova i neobičnih idola koji su ga naseljavali, da bi tako stvorio jednu istinitu, prirodnu sliku o njemu - ostao zarobljen u mitologiji i predstavama iz prošlosti, nemogavši sagledati ona prava revolucionarna stremljenja čovječanstva, koja su približavala čovjeka svjesnom stvaranju svoje istorije. Iako je imao namjeru da svoje učenje približi životu, njegova je aristokratska filozofija usmjerena prema idealu koji je bio tuđ savremenoj stvarnosti. On je pak imao pogrešno gledište u odnosu na radnički pokret u svijetu, smatrajući da socijalizam i demokratiju treba gušiti, jer bi se njihovom pobjedom stvorilo carstvo mediokriteta. Ali, "ona ista masa - kaže Kohan - koja ostaje izvan Ničeovog učenja daje veličinu i životnu snagu idejama. Samo krvna vezanost za mase može misliocu da osigura duhovnu besmrtnost. Ničeov uspjeh je posljednji bljesak individualizma pred konačnom pobjedom društvenih načela."¹⁰ Polazeći od toga da moral ne čini nikakvu bit čovjeka, Niče skoro da ne uvidja da čovjek nije samo biološki individuum, nego i ličnost. Naime, čovjek nije samo prirodno i nagonско biće, nego i umno, generičko biće, koje djeluje prema moralnim principima ljudske dužnosti. On je, dakle, nešto više od nagonskog, animalnog bića, jer se specifičnost ljudske prirode sadrži u moralu, u kome ljudski život nalazi svoje opravdanje i vrijednosni smisao, odnosno nalazi svoju sliku i saznanje svega onog što je suprotno njegovoj autentičnoj prirodi. Društvo samo u svome kretanju proizvodi moral, od koga zavisi

10 P. S. Kohan: Istorija zapadno-evropske književnosti, Sarajevo 1972. II str. 369.

preporod čovjeka i njegov opšte kulturni napredak. Naše puteve kretanja i razvitka treba da određuje naš slobodni um, a ne instinkt kako je to Niče mislio. Ničeovo učenje - koje je ovaj filozof smatrao svojim originalnim otkrovenjem koje se čini u ime života, a koje je sve, može se reći, u znaku njegove aristokratske duše - je veoma nepogodno, jer su njegov neobuzdani individualizam i aristokratizam, zasnovani na antidemokratskim principima, neodrživi. Kritikujući ovu sumnjivu logiku Ničeovog gospodarskog morala P. S. Kohan ističe da "upravo oni koji su htjeli da se odvoje od čovječanstva, dokazali su da se samo u stapanju sa čovječanstvom može crpsti snaga za stvarni rad, koji može da donese zadovoljstvo."¹¹

IV

Iako je Niče bio protivvrječan i logički nedosljedan u shvatanju suštine i društvene uloge morala, to ipak nije smetalo da njegova metafizika morala vrši veliki uticaj na savremene etičke teorije, a koji je prisutan i u našoj marksističkoj aksiologiji. U tom smislu želi se istaći da su Marks i Niče imali dosta srodna gledišta u shvatanju suštine, smisla i sudbine morala. Tako su u našoj savremenoj filozofiji došla do izražaja dva sasvim suprotna gledišta u shvatanju uloge morala u revolucionarnom preobražaju i razvitku socijalističkog društva. U tom pogledu moglo bi se štošta reći o tome: koliko jedna imoralistička, kao doduše krivo orijentisana, koncepcija, koja je u vezi sa tako relevantnim i za društvo vitalnim problemom, kao što je problem morala, može biti negativna za ostvarenje strateško-političkih ciljeva. Naime, negiranje uloge i značaja morala i moralne svijesti u savremenom društvu ide zacijelo u prilog anarhiji, nihilizmu, besmislu i pogodovanju stvaranja jednog novog varvarizma, jer slabljenje snage ljudskog morala stvara pogodno tle za razne oblike nasilja, za kriminalitet, prostituciju, bezobzirnost i bezosjećajnost za sve ono što je ljudsko, kao i za druge asocijalne pojave. Nihilizam - koji oponira moral i moralne vrijednosti -

¹¹ Ibid str. 383.

može biti veoma opasna stvar za zdravlje jednog društva. Ne uzimajući u obzir da je moral sudbonosan za pojedinca i njegovu društvenu zajednicu, Niče je u svojoj nauci o volji za moć izbrisao moral i moralnim normama suprotstavio snagu instinkta. Njegovo interesovanje je okrenuto prema višem tipu čovjeka, koji treba da prevlada i prevrednuje stare vrijednosti, kako bi se mogla stvoriti nova, vedra i zdrava kultura. Pošto mu je izgledalo da moral blokira ljudsku energiju, briše razlike u rangu, utiče na osjećanje gubljenja svoje sopstvene ličnosti, Niče želi da moral infamira i da istakne njegovu nihilističku bit.

Pomenute antimoralističke teorije - koje se žele predstaviti kao marksističko domišljanje morala kao u suštini klasnog fenomena - nalaze naime svoj izazov u Ničeovim pretpostavkama. Upravo, njihovo je osnovno stanovište da je etika u suprotnosti sa marksizmom kao teorijom o revolucionarnom preobražaju svijeta, i da samo etiziranje marksizma otupljuje njegovu revolucionarnost. U ovom slučaju moral se uzima kao čisto buržoaska predrasuda, i da on ima rasion d'être samo dok postoji klasno društvo. Smatra se, dakle, da je moral u toku svoga postojanja imao inhibitorsku ulogu, pa se prava priroda čovjeka nije mogla ispoljiti. Ova takozvana konzervativističko-konformistička teorija, koja moral shvata statički i nedijalektički, ne uvidja pravi značaj moralne svijesti ljudi kao objektivne društvene nužnosti, u kojoj se izražavaju društvene potrebe. Ona, poput Ničeovog gledišta, smatra da je moral zaštitnik svega onog što je konzervativno i dogmatsko, što štiti i održava jedan ustaljeni model života sa ustaljenim mišljenjem, osjećanjem i ponašanjem. Tu se pak zaboravlja jedna važna činjenica da se moral ne iscrpljuje u datom, pozitivnom stanju, nego ima i svoju teorijsku stranu i praktične zadatke i ciljeve koji se namjeravaju ostvariti u perspektivi. Medjutim, između morala i postojeće društvene stvarnosti ne postoji potpuni sklad, jer se moralni ideali ne mogu nikada potpuno realizovati, iz razloga što je ljudska budućnost otvorena, i svaka epoha nosi jedan novi smisao, unoseći nečeg novog u vrijednosni

istem ljudskog života. Iz tih razloga se marksistička etika ne može potpuno podvesti pod neki određen, unaprijed vještački konstruisani sistem. Ako je etika moralna dogmatika - kako to upravo žele da kažu zagovornici imoralne koncepcije marksizma - koja ograničava, i ako je moral nepotreban, zašto bi se društvo zalagalo da vaspitava ljude u cilju svajanja određenih moralnih principa, moralnog ponašanja i osjećanja moralne odgovornosti? Ovo čini baš zato što se već iz iskustva zna da poštovanje moralnih normi povećava sigurnost i pouzdanost ljudi jedne društvene zajednice, doprinosi njenoj koheziji, dok slabljenje morala podstiče mnoge sukobe i protivrječnosti. Uz to se moralnost izražava kao najveći vid humaniteta u kome se čovjek cijeni iznad svega. Svako savremeno društvo ima svoju ideologiju koja u sebi sadrži moral i vrijednosno shvatanje života. Prema tome i marksizam kao ideologija socijalističkog društva ne može biti bez moralnih ideala, i onih najvećih vrijednosti na kojima se i temelji jedan etički vrijednosno-normativni sistem.

Kao oblik društvene svijesti socijalistički moral se ispoljava i kao vrijednosna kritika postojećeg, datog društvenog stanja. Moral ima svoju supstancijalnost koja ne nosi pečat konačnosti u vrijednosno-kvalitativnom smislu, jer ta supstancijalnost ima mogućnost bezgraničnog plemenjivanja i sublimacije. Kao bitno kritička misao, marksizam želi da afirmiše jedan novi model vrijednosti, koji se temelji na jednoj humanoj tradiciji evropejskog čovječstva. U tom kosmosu novih moralnih ideja sloboda i jednakost ljudi postavljaju kao nove društvene vrijednosti, u kome je sadržano pravo svake individue na poštovanje njenog ljudskog dostojanstva. Došavši do saznanja da nema društvenog napretka bez moralnog usavršavanja čovjeka R. Lukić s pravom ističe da "ono što čovjeka čini čovjekom istovremeno je i osnov njegova morala, a to je ono što je njemu ljudskost, čovječstvo."¹²

Klasici marksizma su dali posebni doprinos naučnom shvatanju društva (iako izvjesni marksisti danas smatraju da marksizam nema naučni, nego čisto filozofski karakter, pri čemu se pravi apsolutna razlika izm-

odju egzotne znanosti prirodnih nauka i filozofske znanosti, koja se ne bavi fizikalnim predmetima, nego činjenicama koje predstavljaju objektivaciju ljudskog duha) ističući u prvi plan generički karakter čovjeka kao društvenog bića - pri čemu svaki čovjek kao pojedinac predstavlja vrstu - koje ima već stečenu ljudsku prirodu, iako se ona mijenja, stalno razvija i posreduje, nalazi, dakle, samu sebe. Marks je doduše kritikovao moral buržoaskog društva, pa su izvjesni marksisti (ne slijedeći adekvatno njegovu misao) zauzeli stanovište da je moral isključivo klasni fenomen, koji se, kao oblik svijesti, u marksizmu prevazilazi. Medjutim, iako je Marks osudjivao buržoaski moral, on ipak nije osudjivao svaki moral uopšte. S tim u vezi Marek Frichand u svojoj knjizi "Etička misao mladog Marksa" kaže: "Iznad ove njegove osude i u njegovoj osnovici ostaje ljudski moral, koji se orijentiše prema čovjeku, njegovim potrebama i osobenostima koji ne priznaje nikakvo vanljudsko - bilo božansko ili stvarno - posredništvo između čovjeka i čovjeka. Čovjek Marksovog ideala to je čovjek moralan, ali moralan u ljudskom, a ne u otudjenom smislu."¹³

Nasuprot ničeanstvu, marksistička etika ima intenciju da čovjeka konstituiše u smislu svoga ideala, koji se pretpostavlja kao jedan viši oblik ljudske stvarnosti. Osobenost marksističkog etičkog sistema proizlazi iz osnovnih teorijskih pretpostavki i shvatanja komunističke budućnosti, kao i kritičkog odnosa prema postojećem društvenom stanju koje se želi prevazići. Čovjek kao svestrano razvijeno i humanizirano biće je za Marksa najveći aksiološki princip. Polazeći od tog principa, on je izrazio svoj pogled na svijet i svoju filozofiju dobra i zla. Ističući princip najvišeg dobra - koji ujedno čini okosnicu njegove aksiološke teorije - Marks je poistovjetio antropologiju i ontologiju, pri čemu čitavu svoju humanističku misao posvećuje čovjeku, kako bi njegov individualni, kao i društveni život učinio plemenitijim. Marksistička etika ima svoju specifičnost, jer ona razvi-

¹³ Ma rek Frichand: Etička misao mladog Marksa, Nolit, Beograd 1966. str.124.

ja moral u kome se cijeni rad, rad u kome čovjek treba da traži ljepotu i smisao života, kao i potvrdu svoje ličnosti, pri čemu čovjek može samo putem radne djelatnosti da razvije svoje dispozicije i svoje pozitivne ljudske osobine. Svojim stvaralačkim radom čovjek utiče na promjene postojećeg stanja, ostvarujući tehnički napredak, privredni uspjeh i blagostanje. Kroz radni moral čovjek slijedi svoj humani princip, stiže razumijevanje za sve ono što je u pravom smislu ljudsko.

Danas postoji jedno ukorijenjeno shvatanje da čovjek ukoliko postaje savršeniji, time ujedno prestaje da bude moralno biće. No, tako savršeno biće moralo bi se, dakako, zamisliti i kao konačno, dovršeno biće, a tako nešto je za čovjeka nedostižno, jer bi to bio ujedno i kraj njegove opstojnosti kao ljudskog, humanog bića. Stepenom ostvarenja vlasti nad prirodom čovjek se, dakle, nikada ne zadovoljava, pošto se ona može stalno i beskonačno povećavati, kao što može i razvitak ličnosti biti sve bogatiji i svestraniji. Izvjesni se zanose mišlju da će moral kao društveni fenomen odumrijeti i da u komunizmu neće biti etike i dijeljenja ljudi na bolje i lošije, jer u takvom savršenom svijetu pretpostavlja se da neće biti etičkih ideala, niti pak potreba za moralom. Međutim, takvo shvatanje ljudske prirode je u stvari eshatološko, pri čemu se zanemaruju njen dijalektički karakter i njene neiscrpne mogućnosti. Društvena praksa u kojoj se ne bi respektovale moralne norme i vrijednosti, neizbježno bi vodila obezličenju čovjeka.

Klasici marksizma se dakako nijesu bavili problemima morala i etike kao nekim posebnim, od istorijskih i ontološko-antropoloških domišljanja, odvojenim problemima, pošto, filozofski gledano, nijesu nalazili za shodno da smisao etičnosti odvajaju od smisla društvenosti, i od kulturno-antropološke konstitucije čovjeka i njegove specifično ljudske prirode. U tom smislu se ne može ni u kom slučaju govoriti o nekoj antimoralnoj biti Marksove misli, niti se pak ljudska budućnost može zamišljati na nekoj amoralnoj orijentaciji, jer bi se ti-

me izgubio svaki pravi oslonac za ostvarenje jednog boljeg i pravednijeg svijeta kome se upravo s razlogom teži. U prirodi je čovjeka kao svjesnog bića da reaguje na stvarnost oko sebe, da tu stvarnost doživljava, saznaje je i o njoj izriče sudove vrijednosti. Uz to će se moral nužno javljati kao oblik ljudske prakse i svijesti o toj praksi pomoću koje se stvaraju mjerila vrijednosti i izgrađuje osjećanje za sve ono što je u ljudskom životu dobro i zlo. Iako se u ljudskoj prirodi stalno izražava neumitna težnja za ostvarenjem jednog višeg stupnja slobode, ta se sloboda pak ne može shvatati kao rezultat društvene anarhije, u kojoj individue bivaju lišene društvenih normi i obaveza u svome ponašanju.

NIČE I HAJDEGER

Niče i Hajdeger su mislioci savremene metafizike koji su domišljali suštinu i kraj njene istorije. Vladavina metafizičke filozofije otpočinje sa Platonom, kao njenim utemeljivačem, a njen kraj je inaugurisao Fridrih Niče u svojoj novoj metafizici volje za moć, kojom je želio nagovijestiti novu povijest i epohu radjanja natčovjeka, epohu gospodstva nad zemljom koja logički slijedi poslije smrti boga, kada čovjek po prvi put nalazi oslonac u samom sebi, lišavajući se transcendentalnih autoriteta. Time istovremeno metafizika kao fundamentalna nauka i misao o suštini svijeta - čije je obilježje činilo duhovnu istoriju Zapada - prelazi zapadnoevropske granice, poprimajući karakter planetarne misli. Niče je želio da ukaže na nejasan i nerazumljiv pojam ljudske prirode, koji je dolazio do izražaja u toku ljudske istorije, prirode koja je ostala neshvatljiva, jer su sve istine o njoj do kojih se dolazilo bile u suprotnosti sa samom prirodom čovjeka. On je svoju filozofiju smatrao kao pozitivno duhovno nasljeđe one moći koja se razvijala u borbi protiv metafizičkih zabluda, koje su, kako kaže, bile još Platonov pronalazak. Naime, sa Platonom počinje razvitak metafizike kao mišljenja o bitku bića, a sam bitak je Platon zamišljao kao ideju dobra (AGATHON), ideju koja prebiva u inteligibilnom svijetu - kao nešto što postoji kao prava realnost, nasuprot čulnom svijetu, kao svijetu privida - po kome ovaj empirijski svijet ima svoju mjeru i vrijednost. U tom smislu je metafizika zapostavljala prirodni realizam, nalazeći u transcendentalnom svijetu paradigmu idealnog života.

Niče se zalagao da učini kraj metafizičkom gospodarenju, da bi time omogućio nesmetano ispoljavanje stvarnog, prirodnog života, ispoljavanje, dakle, svih njegovih potencija. On je smatrao da je čovjek metafizike postao nešto što je neprirodno i bestjelesno, napadajući

metafizičku dogmatiku kao otudjenu svijest čovjeka. Kao jedan od utemeljivača filozofije individualizma, Niče se borio protiv metafizičkih fikcija, postavši veliki glasnik novog, naprednijeg i punijeg ljudskog života, protestujući protiv savremene kulture i civilizacije, koje, po njegovom mišljenju, sputavaju čovjeka, blokiraju ljudsku energiju i skrnave čovjekove zdrave instinkte. On napušta tradicionalnu filozofiju - kao filozofiju duha - čije se mišljenje odvaja od čulnog svijeta i održava pomoću njene unutrašnje, od realnog svijeta nezavisne moći, i skreće prema novim područjima duševnih i duševno-duhovnih struktura da bi došao do novih sadržaja saznanja, koje bi omogućilo da se život shvati iz unutrašnjeg zbivanja pojedinačnog čovjeka i subjektivno uslovljene empirijske realnosti, uzevši da je volja za moć ona prava metafizička sila koja upravlja čovjekom.

Kao samosvojni mislilac, Niče kritikuje filozofski racionalizam koji je, po njegovom mišljenju, zanemarivao afektivnu stranu života, želeći da prevlada postojeći dualizam, ukidanjem granica između racionalnih i iracionalnih agensa ljudskog života. Kao iracionalno orijentisan mislilac, Niče veći značaj daje instinktivnoj komponenti, koja čini strastvenu, stvaralačku snagu života i čini osnovu volje za moć. Uzimajući empirijski individualitet kao jedino moguću egzistenciju, Niče je svoju misao usmjeravao ka izvornosti, nastojeći da se oslobodi patronata metafizike koja rastvara pojedinačno u opštem. Konstruktivizam tradicionalne metafizike težio je da pronadje onu konačnu formu ljudskog bivstvovanja koja bi ujedno bila i nadvremenska, formu koja bi omogućila ispoljavanje autentične suštine čovjeka, zasnovanu na pomirenju bitka i bivanja. Niče je zacijelo antiidealistički raspoložen filozof, koji u svakom idealu nastoji da otkrije kratkovidost i graničnu zatvorenost duhovnog horizonta, pa je u tom smislu svaka apriorna filozofska konstrukcija, sa svojim idealnim strukturama - koje žele da obmanu i zavedu lakovjernog čovjeka na krivi put - u suprotnosti sa njegovim učenjem o natčovjeku - kao svečovjeku - čiji je sav svijet

... također je sadržan u njegovom... Natčovjek je naime indivi-
dua koja je najbliža pravi čovjeku, u kojoj čovjek prepoznaje svoju
vječnost. Od sliku natčovjeka treba da se razbiju sve dosadašnje sli-
ke koje su stvorene o čovjeku, da bi se time prevazišlo uobičajeno od-
redjivanje suštine čovjeka na osnovu razuma koji je smatran nepogrje-
šivim, a koji je sve od Dekarta uziman kao bitnost ljudskog života.
Niče je uvjeren da ljudski život počiva na iracionalnim silama od ko-
jih zavisi sudbina čovjeka. Biološki nagoni koji djeluju u čovjeku su
kosmološkog porijekla i njima upravlja sama priroda. U drami ljudskog
života se dionski princip ispoljava kao stvaralački aktivitet života.

Ničeova je filozofija zacijelo posvećena problemima ljud-
ske prirode, odredbama čovjeka kao biološkog i psihološkog bića. Svoju
ontologiju, koja ima karakter monadske individualnosti, Niče zasniva na
deitetu i filozofiji imanencije, u kojoj dominiraju psihogene potenci-
je, a sama bit bitku određuje po čovjeku. Deitet je nagoniska praosnova
i ljudska vlastitost, jedan od glavnih i vječnih atributa čovjeka i nj-
egove aktivno-stvaralačke prirode. I kao imanentna osnova čovjeka, dei-
tet je ono suštinsko što čini čovjeka čovjekom. Naime, deitet je - kao
prifenomen - bivstven sadržaj i oznaka volitivnog aktiviteta. Dionski
princip je bezvremeni, irealno realni bitak, bitak kojega u sebi nosi i
objektivira sam ljudski život, jer se ljudska suština može da ostvaruje
samo ličnim naporima. Ontološki gledano, biće svijeta ima isključivo lj-
udski smisao postojanja i ono je određeno samo po čovjeku, kojega čov-
jek objektivira svojom subjektivnošću. Naime, kosmos nije neki svijet
sam po sebi, nego čisto ljudski svijet - to je zacijelo sam čovjek. On
je svijet i njegovu bitnost spoznavao u sferama ljudske duše koja nat-
kriljuje čitavu stvarnost, jer se svijet u ljudskoj duši sjedinjuje, uo-
bličava, dolazi do svog realiteta i postojanosti.

Nemajući mnogo smisla za istoriju, Niče nije shvatao čovjeka
kao istorijsku kategoriju i nije vidio progresivnu ulogu nauke u raz-
vitku čovjeka, niti je nastojao da u čovjeku probudi duh prometejstva,

kao i strast za podvizima i pregnućima koji bi služili ostvarenju napretka i zemaljskog gospodstva na kome je Niče najviše insinuirao. U shvatanju i poimanju suštine života on zastupa jedno energetske gledište, po kome volja za moć čini unutrašnju esenciju i agens ljudske aktivnosti. Kao filozof antiistorijske provenijencije, čiji se intelekt nije mogao podvrći vladavini onih misaonih modela u kojima se izražavala istorijska svijest novoga vijeka, Niče je naime svoju ontologiju života zasnovao na dionskom načelu - koje zrači kao vječiti smisao u misteriji života - koje je još od iskona ukorijenjeno u vječnom i nepromjenljivom dijelu ljudskog bića, kao prasvojstvena i pralična sila života. Božanski se atributi čovjeka opetuju u volji za moć kao nesvjesna praslika duše koja potiskuje racionalnost i svjesnost. Ta božanstvenost boga Dionisa je uistinu, kod Ničea, metafizički mišljena, i u toj metafizici volje za moć nije postulirana kao biologijska, nego kao ontologijska kategorija. Upravo, u metafizici volje za moć Niče otkriva istinu zaboravljenog bitka. Iako bitak misli u smislu novovjekovnog subjektiviteta, Niče ponekad volju za moć - kao bit bitka - poistovjećuje sa silom, pod kojom podrazumijeva i sile prirode.

Svoju metafiziku Niče svodi na područje aksiologije, koji istinu bitka i volju za moć misli kao najvišu vrijednost. Bit metafizike nalazi se u volji za moć, jer se sve vrijednosti procjenjuju po tome da li ono povećava ili smanjuje volju za moć, pri čemu se metafizika od Ničea javlja kao moralka, kao, dakle, vrijednosno mišljenje. Biće se u ovom slučaju misli kao subjektivitet koji je nosilac bitka, čija se istina nalazi u onom što najviše reprezentira sam život, to jest u volji za moć.

I

Ničeovu metafiziku Martin Hajdeger označava kao metafiziku volje za moć, koja "biva iskušana kao metafizika bezuvjetne subjektivnosti". U volji za moć se bivstvo bitka određuje kao subjektivnost koja bitak reprezentuje, dovodi ga do pojavnosti, odnosno do istine.

Nadovezujući se na Ničeove meditacije, Hajdeger unosi u evropejsku metafiziku radikalne ontološke novine, domišljajući bitak kao volju za moć. Metafizika volje za moć je i nauka o nihilizmu, prevrednovanju vrijednosti, kao i negiranje istine o samom bitku, onakve istine kakva se nametala u evropejskoj duhovnoj kulturi. Naime, u novijoj povijesti zapadnjačke metafizike bitak zadobiva drugačije značenje, značenje koje stoji u smislu natčovještva, pomoću koga se, po prvi put, istina o bitku uspostavlja na adekvatan način. Natčovjek se javlja kao negacija dosadašnjeg čovještva i načina čovjekovog bivstvovanja. Dosadašnji je čovjek, kao moralno biće, za Ničea, bio slabija i niža vrsta od čovjeka koji će budući stajati s one strane dobra i zla, jer "čovjek je nešto što mora biti prevladano". Po Ničeovom mišljenju moral stvara tipologiju, usljed koje čovjek postaje kopija, gubeći originalnost i oznaku individualiteta, jer "mjera njegove vrijednosti leži van njega". Takvim difamiranjem morala želi se postići oslobodjenje individue, jer natčovjek - kao čovjek vladarske prirode - ne može biti onaj koji ima sklonost da živi pokornim životom, koji se ne bori i ne stvara, koji ne vlada i ne savladjuje. Natčovjek - koji hrabrost smatra životnom umjetnošću - nije čovjek koji živi u miru i spokojstvu, koji teži za svijetom ugodnosti i tihom lukom sreće i sigurnosti. Natčovjek je sinonim čovjekovih napora i pregnuća, koji se nikada ne zadovoljava s onim postignutim i ostvarenim, jer je njegova misija da svijet oplemeni s novim vrijednostima.

Da bi otvorio put svome natčovjeku, Niče je namjeravao da obezvrijedi sve postojeće vrijednosti i da poobara sve kumire. On je nagovijestio čovječanstvu dolazak natčovjeka, koji je bio osnovna pretpostavka i kamen temeljac njegovog učenja. Nadahnuće dionskom mudrošću omogućavalo je Ničeu da čitavu stvarnost pojmi iz jedne kategorije, i da tu kategoriju zacijelo iskoristi kao regulativ svoga sopstvenog života. Namjeravajući da preobrazi sudbinu svijeta, pronalazeći jedan novi način ljudskog života, u kome čovjek kao voljni indivi-

dualitet postaje posrednik svoje prirode i božanske suštine, koju Niče ne odvaja od čovjeka i njegove vlastitosti, jer mu se činilo da ljudska priroda teži za onim božanskim, kao što žedan putnik u pustinji žudi za gutljajem vode.

Niče je namjeravao da stvori jednu novu filozofiju, koja bi bila kao sredstvo i način pomoću koga bi ljudski nagon došao do riječi. Težio je, dakle, da stvori adekvatnu sliku zemaljskog života, suprotstavljajući se istovremeno svim spekulativnim konstrukcijama filozofskih sistema, koji su htjeli da pronadju konačni model ljudskog života koji bi bio nadvremenski. Nasuprot toj pojmovnoj izvjesnosti - koja ide za osvajanjem bitka i ljudskog totaliteta - Niče problematizira neizvjesnost i otvorenost, kako egzistencijalnog života, tako i mišljenja, koji nemaju svoje dovršenosti i zasvodjenosti, pri čemu, zajedno sa Kjerkegorom, inauguriše jednu novu misaonu poziciju. Možda je evropejskoj optimističkoj filozofiji i svijetu uopšte, na već dostignutom stupnju njihovog razvitka, bio potreban takav po svemu neobični um, kao što je bio Niče, da bi ukazao na onu dosta skrivenu, podzemnu - kako bi to rekao Lav Šestov - i do tada dovoljno nepoznatu, stranu ljudskog života, a o kojoj predhodni mislioci nijesu htjeli, ili pak nijesu imali smjelosti, da otvoreno govore.

Ovaj se filozof prvi osmjelio da učini napad na ljudski moral i da ga učini predmetom svoje neiscrpne kritike, u kome je isključivo vidio konzervativni dogmatizam i autoritarnost, koji naime smetaju čovjeku i njegovom napretku. Uz to se zalagao da dokrajči svaku apriornu metafiziku, suprotstavljajući se metafizičkim sistemima kao totalitarnim doktrinama koje su težile za cjelinom izraza. On je bio mislilac novoga svijeta u kojega je polagao nove nade, svijeta u kome neće biti podvajanja ideala i stvarnosti. Iako je imao namjeru da svoje umovanje zasnuje na tlu pozitivizma, odnosno na tlu pozitivnog života (a ovakve pozitivističke tendencije u mišljenju njegovog vremena bile su veoma aktuelne), on se pak nikada nije mogao osloboditi metafiziciranja. Naime,

on izlaže jednu novu metafiziku dobra i zla, nastojeći da nas uvjери da obadvije ove imanentne sile imaju podjednaku ulogu u biološkom održanju ljudskog života, a koje ujedno život čine mogućim, jer u protivrječnostima počiva mogućnost razvitka ljudskih sposobnosti. U svome protivništvu prema svjesnom istoricizmu i fatalizmu istorijske dijalektike - kao shematične tvorevine - Niče se bori za individualni život i ispoljavanje njegovih potencija, život otvoren prema novim mogućnostima, jer sve što je zatvoreno umire.

II

Kada je riječ o Ničeovoj metafizici onda moramo imati u vidu da je tu metafiziku Martin Hajdeger domislio možda bolje i dublje od samog Ničea, služeći se u tom pogledu jednim svojevrsnim terminizmom. Ničeovo metafiziciranje Hajdeger uzima kao savremenu saznavnu teoriju, koja otkriva skrivenu suštinu bitka u cjelini, suštinu koja se pojavljuje u volji za moć. Ničeova je metafizika, za Hajdegera, metafizika vrijednosti, pri čemu u vrijednosti nalazi oslonac gledišta na odnošenje prema nečem, a ono se samo odnosi na neku mjeru, smjerenje, na nešto što ima važnost i na što se mora računati. Dakle, Hajdeger volju za moć - kao bit bitka - dovodi u vezu sa uspostavljanjem vrijednosti, uzevši je kao aksiološku kategoriju. Kao bivstvo zemaljskog života, volja za moć se javlja u vidu nužne vrijednosti, koja postavlja održanje i osiguranje opstanka sebe same. Novovjekovna metafizika - kao metafizika subjektiviteta, koja istinu bitka misli u njegovoj cjelini, kao dovršenu subjektivnost, kao subjektivnost subjekta, čiju istinu Niče nalazi u volji za moć - prema Hajdegeru misli bitak bića u smislu volje za moć, u kojoj bitak dolazi do vidjenja. U volji za moć bit bitka dolazi do svog izvornog zbivanja u pravom liku, u kome se ogleda čovjekovo prisvajanje bitka, sjedinjavanjem bitka i bivstvovanja. Volja traži ono u što se bezuslovno ne može sumnjati, ona traži izvjesnost kako bi se nešto postavilo čvrsto i trajno, pri čemu čovjek u volji za moć uspije-

va da po prvi put dospije do razumijevanja svoje biti, imenujući nje-
no postojanje. Ničeovu mišljevinu neizvjesnosti Hajdeger preobraća u
izvjesnost, koji, čini se, u nekim stvarima bolje razumije Ničea nego
što je on sam sebe razumio.

Hajdeger je domišljao Ničeovu metafiziku kao kraj i dovr-
šetak povijesti evropejske metafizike i nihilizma, nihilizma koji sto-
ji u odnosu prema samoj biti metafizike, nalazeći u volji za moć novi
osnov metafizike, i otkriće njene do tada skrivene i upravo zaboravlj-
ene biti. Niče je, prema Hajdegeru, prvi mislilac koji je istorijski do-
mišljao nihilizam, nihilizam kao suštinsko zbivanje evropejske istor-
ije, koje je počivalo na zabludama i pogrešnom vjerovanju u jedan ire-
alni i neprirodni svijet metafizike. Metafiziku je Niče poimao kao pl-
atonizam koji negira ovozemaljski tjelesni, kao pravi život, u ime nek-
ih transcendentálnih ideja. Preokret metafizike je u stvari preokret
platonizma koji je u sebi sadržavao učenje o dva svijeta, pri čemu mj-
esto i ulogu metafizike preuzima učenje o volji za moć. Hajdeger gle-
da na povijest evropejske metafizike kao na zaborav bitka, a zaborav
bitka znači odsutnost bitka u biću, smatrajući da u volji za moć bitak
postaje vlastitost bića. Metafizika se naime bavila problemom bivstvo-
vanja, zaboravljajući na sam bitak koji je u njoj ostao nedomišljen.
Volju za moć kao novo-pronadjeni bitak Hajdeger dovodi u vezu sa Dek-
artovim uspostavljanjem novovjekovnog subjektiviteta u mišljenju, kao
samoizvjesnosti, u kome je subjekt mjera svega postojećeg. U volji za
moć bitak nalazi svoju predmetnost i energiju ispoljavanja, nalazi lik
svoga bivstvovanja, po čemu dobija svoje razumijevanje i postaje nes-
kriven.

Evropski nihilizam Hajdeger misli kao metafiziku i kao po-
vijesno zbivanje svijeta, u kome se sve vrijednosti pokazuju kao nihi-
lističke. Prema tome, svijet - koji je bio lišen vrijednosti - je prinu-
djen da stvara nove vrijednosti, koje su drugačijeg karaktera u odnosu
na dosadašnje, a prevrednovanje vrijednosti pretpostavlja novi princ-

ip i novo područje njihovog zbivanja, jer princip novih vrijednosti mora biti potpuno oslobođen natčulnog svijeta, koji je postao beživotnim. One, dakle, nalaze svoj princip u onom najživotnijem, a to je volja za moć. U svome djelu "Doba slike svijeta" Hajdeger kaže: "Postavljanje vrijednosti je novo, jer ono samo sebi osigurava svoj princip, te ovo osiguranje istodobno utvrđuje kao vrijednost postavljenu iz svog principa. No volja za moć je kao princip novog postavljanja vrijednosti, u odnosu sprem dosadašnjih vrijednosti, istovremeno princip prevrednovanja svih dosadašnjih vrijednosti. Budući da dosadašnje vrhovne vrijednosti iz visine nadosjećajnog vladaju nad osjetima, a sklop ove vladavine jest metafizika, postavljanjem novog principa prevrednovanja svih vrijednosti zbiva se preokretanje svake metafizike. Samo ovako preokretanje takve vrste ostaje tek zaplitanje u isto, što zaslepljuje samo sebe i što je postalo nerazaznatljivo."¹

Razum, prema Ničeju, ne određuje šta je istinito i dobro, nego sam instinkt. Ali on svakako nije bio u pravu kada je čovjeku negirao postojanje nagona za istinitim i dobrim, uzimajući za pretpostavku da "ništa nije istinito, sve je dopušteno". Vrijednosti ne počivaju u stvarima i u našem stanju, nego u našem htjenju, u onom što hoćemo i za čim težimo. Najveći naš cilj, ističe Hajdeger, mora da bude sadržan u životu, ne u onom hedonističkom koji se izražava u želji za nasladom, nego u želji da se unaprijede i poboljšaju životne sile, sile oslobođene svih moralnih i apolonskih okvira koje im je čovjek nametnuo tokom istorije. Sve do sada čovjek nije uspio da ovlada bitkom, koji će se budući ispoljavati kao volja za moć. Radi približavanja bitku čovjek izlazi izvan dosadašnjeg čovjeka. Taj novi lik čovjeka biva određen čovjekom i po čovjeku. Taj novi lik, koji - kako kaže Hajdeger - izlazi iz "dosadašnjeg ljudskog kova", je natčovjek, u koga se "ushtjednuta bit čovjeka mora prometnuti i razviti, kako bi ona postala volja za moć te tako uzmogla preduzeti gospodstvo nad bićem."² Tako se čovjek po prvi put našao u situaciji da pre-

1 Martin Hajdeger: Doba slike svijeta, Zagreb 1969, str. 72.

2 Ibid, str. 91.

duzme gospodstvo nad zemljom. Gospodstvo nad bićem prelazi od Boga na čovjeka poslije Ničeove izreke u Zaratustri: "Svi su bogovi mrtvi, hoćemo sada da živi natčovjek!" Niče na mjesto Boga ne stavlja čovjeka, nego na mjesto hrišćanskog Boga i idealnog svijeta on stavlja zemlju. "Nikada se - kaže Hajdeger -čovjek ne može postaviti na položaj boga, jer bit čovjeka nikada ne dostiže područje božije biti. Naprotiv, mjere- no tom mogućnošću, može se uistinu dogoditi nešto znatno neprijatnije, bit čega jedva da smo počeli promišljati. Položaj koji, mišljeno metafizički, pripada bogu, mjesto je uzrokujućeg djelovanja i održavanja bića kao stvarnoga. Ovo mjesto boga može ostati prazno. Umjesto njega može se ostvariti drugo, tj. odgovarajuće mjesto u metafizici, koje nije identično ni s područjem božije biti, niti s područjem čovjeka, a prema njima pak čovjek dopijeva u istaknut odnos. Natčovjek ne stupa nikad na položaj boga, već je položaj na koji on nastupa htjenje natčovjeka, drugo područje drugačijeg utemeljenja bića u njegovom drugačijem bitku. Taj drugačiji bitak bića u medjuvremenu je - a to označuje početak novovjeke metafizike - postao subjektivitet."³

Hajdeger se bavi analizom smisla volje za moć, smatrajući da smo je svi mi sami mogli iskusiti na sebi, jer ona označava "htjenje na jednoj i moć na drugoj strani"⁴. Ona je težnja za posjedovanjem neke stvari i proističe iz osjećanja nedostatka. Prema tome, objašnjenje biti volje za moć spada u područje psihologije. Hajdeger natčovjeka ne misli metafizički, nego iz biti metafizike, kojega određuje u sudbini bitka volje za moć. Bit čovjeka je utemeljena u lancu samonadmašivanja, koje čovjeka čini zrelim za biće. Bitak bića dolazi do riječi u liku metafizike volje za moć sa razdobljem gospodstva nad zemljom koje otpočinje, pri čemu se bitak uzdiže do svoje vlastite vrijednosti, a koji je ranije bio zarobljen i osiromašen u dostojanstvu svoje biti. Na kraju istorije zapadne metafizike bitak se svodi na vrijednost. Istori- ja bitka počinje zaboravom bitka, a metafizika je, po Hajdegeru, epoha

3 Ibid, str. 95.

4 Ibid, str. 73.

istorije bitka. On smatra da je Niče evropejsku metafiziku tumačio kao odvijanje i uspon nihilizma, čija bit počiva u istoriji, u načinu pojavljivanja bića, u kome izostaje istina bitka. U pojavljivanju bića kao takvog izostajao je sam bitak, pri čemu "istina bitka otpada, ona ostaje zaboravljena."⁵

Hajdeger nastoji da promisli sudbinu bitka sadržanog u volji za moć kao temeljnoj i karakterističnoj osobini ljudske prirode. Prihvatanjem volje za moć - u kojoj čovjek uspijeva da nadje samog sebe i svoje vlastito htjenje - čovjek želi preći preko dosadašnjeg čovjeka i svoje biće uspostaviti u samoj volji za moć, koja se može misliti samo u okvirima saznanja tradicionalne metafizike. Prihvatajući volju za moć kao svoj bitak, čovjek nalazi oslonac u svojoj vlastitosti, dok je ranije taj oslonac nalazio u nečem drugom. Naime, novovjekovno čovječstvo svoju bit nalazi u samosvijesti, a taj vlastiti bitak čovječstva Hajdeger nalazi u volji za moć. U volji za moć - kao težnji čovjeka da postane gospodar zemlje - bitak se javlja u subjektivitetu, u subjektu koji postiže izvjesnost samog sebe i svoje vlastite istine o sebi, zasnovane na metafizici subjektiviteta. To je, dakle, veliko podne osvještavanje čovjeka, kao subjekta koji je postao sam sebe svjestan, a ta svijest je novo znanje koje hoće volju za moć kao bitak svoga bića. U Ničeovoj metafizici je uspostavljena nužna veza između volje za moć i pojma natčovjeka. Ono prvobitno kao transcendentarno - koje je kao cilj i mjera determiniralo bit čovjeka - najzad gubi svoju djelotvornu snagu učinka. U onom natčulnom život više ne nalazi svoj cilj koji ga pobudjuje. Najzad taj natčulni svijet gubi smisao i životnost, gubi, dakle, svoj djelotvorni princip i značaj za zbivanje budućnosti. S riječju "Boj je mrtav" čitava stvarnost svijeta postaje nestvarna. Ovu ideju božije smrti, kao jedne osnovne pretpostavke njegove metafizike, Niče je prvi put izložio u svome djelu "Vesela nauka", pod naslovom "Mahniti čovjek". Mahniti čovjek, naime, govori o najvećem činu koji se desio od kako crkv

5 Ibid, str. 104.

postoji, tj. o ubistvu Boga, i od tog događaja crkve postaju njegovi nadgrobni spomenici. Od smrti Boga nastaje vrijeme u kome će se, kaže Niče, u ime "temeljnih filozofskih učenja" voditi borba za gospodstvo nad zemljom. "Zemlja se - smatra Hajdeger - sama može pokazati još samo kao predmet nasrtanja, koje se priredjuje kao bezuvjetno opredmjećivanje u htjenju čovjeka."⁶

U svojoj analizi Ničeove metafizike, Hajdeger je nalazio za shodno da istakne da volja za moć pruža jedno novo ontološko razumijevanje svijeta, koje omogućuje prevladavanje tradirane metafizike kao istorije zaborava bitka, radi razumijevanja bitka na jedan sasvim nov način. On volju za moć promišlja u vezi sa istorijom zapadnjačke metafizike, želeći da otkloni neke Ničeove nejasnosti, polazeći od jednog smisla volje za moć, koji se nalazi u drugom dijelu knjige "Tako je govorio Zaratustra". Taj stav glasi: "Gdje god sam našao ono što živi, našao sam i volju za moć; i još u volji sluge našao sam volju da bude gospodar."⁷ Ovu misao Hajdeger uzima kao osnovu Ničeovog voluntarizma, u kome se suština volje izražava u gospodarenju kao samonadmašivanju. "Volja je sabiranje sebe u zadanome". Volja je žudnja, "ona hoće sebe samu. Ona se uspinje nad sebe samu. Na taj način volja kao volja hoće iznad sebe van te tako mora u isto vrijeme da se spravlja i smješta iza i ispred sebe."⁸ Volja, dakle, nalazi svoj izraz u htjenju, a "htjeti" znači postati snažniji, zadobiti višu moć, moć koja se ne može zadržati na dospignutom stupnju, jer to znači njeno opadanje. Za nju je bitno da stalno nadrasta samu sebe. Time volja samu sebe sabire težeći da se sama sebe domogne u bezuslovnosti svoje biti. To sabiranje same sebe Hajdeger označava kao "moćenje moći" (Machten der Macht)... Moć pak ima svoju bit u tome, da se kao volja što stoji u htjenju odnosi spram njega. Volja za moć je bit moći. Ona pokazuje bezuslovnu bit htjenja, što kao zgoljna volja hoće samo sebe."⁹ Kako se može vidjeti,

6 Ibid, str. 96.

7 F. Niče: TGZ, nav. izd. str. 105.

8 M. Hajdeger: Doba slike svijeta, nav. izd. str. 75.

9 Ibid, str. 76.

suština volje se izražava u preobilju svoga vlastitog htjenja, koja se nikada ne može zadovoljiti s postignutim obiljem, niti pak nijednim dostignutim stanjem.

Na tragu domišljanja Ničeove metafizike Hajdeger uzima bitak kao vrijednost, pa ga u tom aksiološkom smislu privodi govoru. On je u Marksovoj metafizici humanizma i Ničeovoj metafizici volje za moć sagledao sami kraj metafizike i dovršenje "zaborava bitka". Upravo, zaborav bitka zaboravlja razliku između bitka i bića, a sama istorija bitka počinje zaboravom bitka. Počevši od Platona - čime započinje evropejska metafizika kao teorija o dva svijeta - natčulni svijet se uzimao kao pravi i realni svijet. Kada je Bog umro taj onostrani svijet ostaje bez djelatnog uzroka koji više ne predstavlja nikakav izvor života, pri čemu pod imenom Boga Niče zacijelo podrazumijeva natčulni svijet uopšte, koji se odnosi na područje transcendentálnih ideja i ideala, za čiji je smisao vezivao tradiranu metafiziku.

III

Tokom devetnaestog vijeka se naročita pažnja posvećivala izučavanju problema vrijednosti (u čemu su dali svoj posebni doprinos Wilhelm Vindelband i Hajnrih Rikert, kao predstavnici tzv. badenske novokantovske škole, koja je uspjela da izgradi jednu posebnu vrijednosnu filozofiju), i on postaje jedna od osnovnih tema Ničeove misao-ne preokupacije. Razvitkom neokantijanstva u drugoj polovini prošloga vijeka - koje je nastajalo da konstituiše filozofiju u smislu nauke o vrijednosti - nastaju posebni etički sistemi i razvijaju se u isto vrijeme razni etički pravci. U tom smislu se izgrađuje i hijerarhijska vrijednosnih sistema sa posebnim pogledima na svijet. Kako je već poznato sam pojam vrijednosti, njegovo porijeklo, prelazi sa područja metafizike na područje pozitivizma. Uz to se i pojam bitka predstavlja kao opredmećenje koje leži u temelju vlastitog čina. Bitak naime postaje predmetom, a to opredmećenje ostvaruje subjekt, pri čemu se svu

predmetnost pojavljuje kao materijal rada. Realnost se, kao opredmećeni svijet, iskušava kao subjektivitet. Upravo, supstancijalnost svijeta se, prema Hajdegerovoj fundamentalnoj ontologiji, nalazi u biti tehnike, koja je bitno istorijska sudbina istine bitka koji počiva u zaboravu, a vladavina tehnike je ono što karakteriše duhovnu situaciju vremena, koja nalaže umnu analizu čovjeka i njegovog bitka. "Posvuda se priroda javlja kao predmet tehnike, jer tako hoće biti bitka."¹⁰ Natčulni svijet se najzad nadomješta istorijski nastalim svijetom, gdje se tehnika, kao lik istine, fundira u istoriji metafizike, omogućavajući jednu preglednu sliku istorije bitka. Svodeći bit svijeta na bit rada i tehnike, Hajdeger piše: "Onostrani cilj vječnog blaženstva preobražava se u zemaljsku sreću većine. Njega religioznog kulta rastvara se u oduševljenju za stvaranjem kulture ili za širenjem civilizacije. Stvaralaštvo, nekoć svojstveno biblijskom bogu, postaje odličjem ljudskog djelovanja."¹¹

Dakle, kada se u pomenutom slučaju razmišlja o problemima volje za moć kao bitku bita, onda se to mišljenje dovodi u vezu sa vrijednostima, pošto pitanje vrijednosti mora nužno da se iskušava kao istorijsko pitanje. Time se volja za moć javlja kao princip novog postavljanja vrijednosti u odnosu na dosadašnje vrhovne vrijednosti koje se moraju prevrednovati. U vezi sa time se kod Ničea javlja jedan veoma važan problem, tj. problem nihilizma, koji je usko povezan sa slučajem obezvrijedjivanja vrhovnih vrijednosti, pri čemu se i ljudsko bivstvovanje iskušava u jednoj novoj dimenziji zbivanja, koja se razlikuje od ranije situacije. Nihilizam se kod Ničea ne javlja samo kao obezvrijedjivanje vrhovnih vrijednosti, nego i kao pozitivno nadmašivanje nihilizma u volji za moć, koja čini iskon i mjeru novog postavljanja vrijednosti. Ovo za njega označava nastanak jedne više istorije, koja se razlikuje od one koja se zbivala prije božije abdikacije. Uz problem volje za moć se nužno nameće i promišljanje evronejskog nihilizma, koji za Hajdegera zna-

¹⁰ Ibid, str. 96.

¹¹ Ibid, str. 61.

či istorijsko kretanje, a ne nazor i učenje što ga neko zastupa u svojoj teoriji. "Ono ide tako daleko (misli se na povijesno kretanje koje je prožeto nihilizmom -D.G.) da njegov razvoj može za posljedicu imati još samo svjetske katastrofe. Nihilizam je svjetsko-istorijsko kretanje naroda Zemlje, uvučeno u područje moći novoga vijeka. Stoga on nije pojava sadašnjeg razdoblja, niti je tek produkt devetnaestog vijeka, u kome je tek doduše izoštrjen pogled za nihilizam postao buđan a ime takodje ušlo u upotrebu."¹²

Nihilizam dakako nije vezan samo za hrišćanstvo i negiranje ideala i vrijednosti koji stoje u vezi sa transcendentnim svijetom. On se takodje javlja kao vlastita sudbina Zemlje, koji kod Hajdegera ima šire značenje od područja samog hrišćanstva i istina otkrovenja u koje se više nije moglo vjerovati. I kada iščezava vjerovanje u Boga i onostrani život, nihilizam, koji - kako kaže Kostas Akselos - počinje vladati u rastućoj pustinji¹³ ne gubi svoj smisao, jer on kao usud Zemlje prati ovozemaljski život. Hajdeger smatra da "ovaj neprijatni gost" ne može imenovati svoje vlastito porijeklo, jer nihilizam nije samo proizvod pojedinih nacija, kako to misle izvjesni pisci i filozofi. Stav prema nihilizmu ostaje površan, ako ostaje po strani od promišljanja nezadovoljstva sa današnjim stanjem svjetske situacije. Tako Hajdeger Ničeovo mišljenje razmatra u znaku nihilizma, nihilizma čija bit počiva u istoriji bitka tako što istina bitka, njegova cjelina, izostaje u pojavljivanju bića. Ničeov pozitivni nihilizam anihilira ranije, a ujedno upućuje na nove, vrijednosti. S početkom borbe za preuzimanje gospodareće uloge čovjeka nad zemljom, razdoblje subjektiviteta, smatra Hajdeger, hita svome završetku. I biće koje bivstvuje u smislu volje za moć, na samom kraju razvitka metafizike, postaje svjesno sebe nalaženjem jednog novog modela vlastite istine o sebi.

Dakle, nihilizam ne proizilazi samo iz logike obezvrijedjivanja tradiranih vrijednosti, nego nastaje i kao zakonito zbivanje isto-

¹² Ibid, str. 59.

¹³ Kostas Akselos: Uvod u buduće mišljenje, Zagreb 1972. str. 24.

rije. Nihilizam također je poprima karakter pogleda na svijet, nalazeći sve više svoje mjesto u stilu ljudskog življenja i u samom ponašanju čovjeka. Kao jedna nova ontološka kategorija, nihilizam poprima oznake katastrofobije, jer zatamljuje perspektive ljudske egzistencije. Kao nihilista Niče je intuitivno osjećao da je ovaj svijet bolestan i zrio za nebiće. Istorijsko kretanje umnogome potvrđuje Ničeovo prorokovanje. Mada čovjek ne govori rado o onome što mu ne imponuje, ipak su mnogi istaknuti mislioci novijeg doba kao što su Fridrih Niče, Sigmund Frojd, Erih From, Verner Hajzenberg, Arnold Tojnbi i drugi, dosta jasno i otvoreno ukazivali na nekrofilni karakter savremene civilizacije. Svi mi osjećamo da se nad našim svijetom nadvija jezovita slutnja kaktaklizme, koja prijeti modernoj tehnološkoj civilizaciji, pod čije temelje sam čovjek podmeće demonsku snagu razornih atoma, čineći time otvorenu zavjeru svome samoubistvu. Zlo, agresivnost i destrukcija su u ljudskom životu sve više prisutni. Sam čovjek čini agresiju na svoju životnu sredinu i ta stihija se teško može obuzdati, jer je čovjek sve više na strani agresije. Čovjek je, dakle, prekoračio svoju mjeru, a dimenzija opasnosti stalno raste, prešla je već svoju kritičku tačku.

Nihilizam, kao usud svijeta, počiva u biti tehnike - koja i sama postaje destruktivna - kao biti savremene metafizike. On se pak ogleda i u tome što čovjek sam srlja u susret svoje propasti, i, ostajući nagnut nad sopstvenom dubinom, naslućuje noćno svoje sudbine. Nasuprot humanim težnjama za stvaranjem jednog boljeg i srećnijeg svijeta, uporedo jačaju i destruktivne snage, usavršava se stil nasilja, terorizma, agresivnosti, a uz to se čine veliki naponi da bi se čovjek odbranio od samog sebe. Niče je naslućivao najezdu novog varvarstva, i javljanje novih antitetičkih suprotnosti, koje će se, u samim tokovima ljudskog života, medjusobno pospješivati, čije će se sile doticati svoje krajnosti. S tim u vezi Niče kaže: "...Započinje jedno razdoblje barbarstva, znanstva će mu služiti!"

NIČEOVO UČENJE O VJEČNOM VRAĆANJU ISTOG
I MARKSISTIČKA IDEJA PROGRESA

Utemeljena na dionskom principu, Ničeova iracionalistička koncepcija filozofije uzima volju za moć za suštinu i osnovu svega života. Svijet se kreće i mijenja u jednom stalnom, ali kružnom toku. Pošto u svijetu svuda vlada nesvjesna volja, onda, prema tome, u njemu ne postoji nikakva nužnost ni zakonitost, niti pak postoji neki opšti proces kao razvitak od nižeg ka višem i naprednijem stupnju. Tako se u suštini njegove dionske filozofije poriče svaki razvitak u prirodi i istoriji, pri čemu njegovo učenje o vječnom vraćanju gubi svaku perspektivnost i dimenziju budućnosti. Naime, ideja vječnog vraćanja svega suprotna je ideji vječnog preobražavanja koja u sebi sadrži tvoračku snagu prirode i čovjeka, koja se nikada ne miri sa datim i ustaljenim oblicima, ma koliko ti oblici uspijevali da očuvaju svoju formu, oni čine samo privid svoje apsolutnosti i neprolaznosti.

Ničeove se filozofske pretpostavke često sukobljavaju sa naučnom metodologijom, jer je sadržina njegove filozofije antiistorijski i antidijalektički usmjerena. Principijelno negirajući sve transcendentne ideje, on svoju iracionalnu filozofiju svodi na čistu imanenciju. Učenje o vječnom vraćanju istog sadrži filozofsko gledište po kome se u istoriji ne može stvoriti ništa novo, što bi, dakle, dovelo do prevaziđenja kapitalističkog i opšte klasnog poretka, i ono, po svome karakteru, ide u prilog gradjanskoj ideologiji. Upravo, ako se uzme za stanovište da u svijetu vlada princip vječnog vraćanja istog, onda se time potencira, naučno već odavno prevaziđjena, teorija o postojanju vječno date i dovršene ljudske prirode, koja se u kružnom toku ciklički kreće i obnavlja u svojoj opstojnosti, bez kontinuiranog napretka i bez dimenzije budućnosti, čime se ljudski rod lišava ideje humanizma kao svoje najrelevantnije biti. Naime, ako ^{se} legitimno usvoji ideja kruga i cikličkog kretanja - kao pretpostavka imanentna principu vječnog vraćanja

istog - onda je u ljudskom svijetu namoguće ostvarivati neki viši, novi oblik egzistencijalnog života, kakav ranije nije bio življen. Ovaj pojam kruga, kojim se želi predstaviti kosmička zakonomjernost, je mitogenog porijekla i kao praslika je persistirao od iskona u arhajskim predstavama ljudi. Vjerovanje u ovaj prazakon ne dopušta stvaranje u svijetu nečeg novog, što bi bilo kao prekoračenje određenog kružnog toka stvari. U tom kružnom toku i cikličkom procesu nema nekih viših ciljeva koje bi čovječanstvo moglo ostvarivati.

U svojoj metafizici vječnog vraćanja Niče smatra da je progres jedna iluzorna predstava o svijetu i da su oblici ljudske egzistencije iscrpljeni, pa se više ništa novo ne može desiti. Dakle, on negira pojam kontinuiteta ljudske istorije, kao i pojam evolutivnog toka prirode, čime se može smatrati jednim od vodećih predstavnika ciklusne teorije kretanja. S tim u vezi Niče veli: "Čovjek kao vrsta ne predstavlja nikakav napredak u poredjenju s ma kojom životinjom. Cjelokupni biljni i životinjski svijet ne razvija se od nižeg ka višem... Najbogatiji i najslženiji oblici - jer riječ "viši tip" ne znači ništa drugo - lakše propadaju: samo najniži oblici zadržavaju neku prividnu neprolaznost. Viši oblici redje se dostižu i s mukom se održavaju: najniži se nevjerovatno množe. - I u čovječanstvu najlakše propadaju viši tipovi, srećni slučajevi razvitka, u promjenljivim povoljnim i nepovoljnim prilikama. Oni su izloženi dekadenciji svake vrste: oni su krajnost i samim tim bezmalo dekadenti. Kratak vijek ljepote genija Cezara nešto je samorodno: tako nešto ne nasljeduje se. Tip se nasljeduje: tip nije nešto ekstremno, nije "srećan slučaj"... Tome nije razlog nikakva naročita kob i "zla volja" prirode, nego prosto pojam "višeg tipa": viši tip predstavlja neuporedivo veću složenost - veći broj koordiniranih elemenata: zbog toga je i raspad njihov neuporedivo vjerovatniji. "Genij" je najutančanija mašina na svijetu - pa, prema tome, i najkrhkija."¹

Niče, kao i njegov učitelj Artur Šopenhauer, smatra da se geniji izradjaju, ističući u svome djelu "Volja za moć" kako je priroda sv-

1 F. Niče: vzm, nav. izd. str. 290.

irepa "prema svojoj srećnoj djeci" - ona načehinski postupa protiv onog najboljeg što je stvorila, a voli i štiti niže tipove, teži, dakle, da sve reducira na osrednjost. Niče mnogo govori o dekadenciji (pod kojom podrazumijeva: bezvoljnost, učmalost, religioznost, moralnost, alkoholizam, raspusništvo, zločinstvo, histeriju, bolest i drugo) smatrajući je stalnim pratiocem života. Niče je i sam sebe smatrao dekadentom, istovremeno naglašavajući kako u našoj moći nije da se oslobodimo od nekih njenih osobina.

Ideja o vječnom vraćanju istog je - kao osnovna pretpostavka njegove ciklički orijentisane metafizike - ostala teorijski neobrađena, pa se sa gledišta savremene naučne, logičko-dijalektičke, metodologije može smatrati pseudo doktrinom. Ona je naime svojom enigmatičnom sinonimijom stvarala velike dileme, često dovodeći do zablude mnoge interpretatore, pa se i danas u filozofskim raspravama oko njenog značenja ukrštaju različita gledišta. Uz to ne treba zaboraviti da je i snaga njegovih riječi i misli izuzetno zavodljiva. U Niče ima dosta lakomislenih tvrdnji, kao i nedorečenih misli, misli koje imaju svoj osobeni simbolički jezik, čije razumijevanje ne može biti dovoljno ako se liše osjetilnosti i svedu na čisto logičko značenje, odnosno ako izgube prisnu vezu sa životom, posebno sa životom njegove epohe. Simbolika njegovih pojmova u svojim uzajamnim odnosima stvara sliku svijeta koja neposredno povezuje čovjeka s fizičkim stvarima koje ga okružuju, kao i sa živim bićima s kojim ga životne okolnosti sjedinjuju. Zaratustra, naime, druguje sa životinjama, nalazeći sa njima medjusobno razumijevanje. U tom smislu živa bića kao i fizikalni predmeti i pojave zadobijaju čisto ljudski smisao koji ih ujedno izbavlja iz nebića.

I

Pored toga što ima karakter puke metafizičnosti, ideja vječnog vraćanja istog protivstavlja se metafizičkim, teološkim i transcendentalnim koncepcijama svijeta, kao i svakom vrhovnom, antropološki

zasnovanom idealu i krajnjem istorijskom smislu. U težnji da sruši sve metafizičke iluzije i obmane, Niče se pak našao u kontrapoziciji prema historizmu i povijesnoj dijalektici, koji su došli do punog izražaja u klasičnoj njemačkoj filozofiji, pa je na taj način njegova misao ostala lišena istorijske dimenzije vremena. Prezurići "pojmovnu magluštinu" njemačke filozofije, koja je težila za racionalnim posredovanjem i osvajanjem smisla, odnosno težila za osvajanjem apsolutnog supstancijaliteteta, Niče je zagovarao izvornost čovjeka, zalažući se da uspostavi neotudjive odnose između prirode i kulture. Za njega prava istina nije u duhu - kao što su to smatrali hrišćani - nego u tijelu. Duh je samo elemenat tijela, a tijelo je samo onaj pravi totalitet ljudskog postojanja i opstanka. Tjelesna i duhovna snaga su najviše etičke vrijednosti, pri čemu je dobro sve ono što unapredjuje život. U tom smislu Niče kaže: "Šta je dobro? Sve što u čovjeku podstiče osjećanje moći, volju za moć, moć samu. Šta je rdjavo? Sve što potiče iz slabosti. Šta je sreća? - Osjećanje da moć raste - da je savladan neki otpor."² Volja jača u otporu i nezadovoljstvu sa samom sobom. U borbi za opstanak ne dolazi do izražaja volja za život, nego volja za moć.³ Volja čini bit bitka, i u njoj se ne nalazi ništa što bi imalo predstavu vremena, ništa što bi predstavljalo početak i završetak nekog procesa koji bi označavao vremenski tok.

2 F. Niče: Antihrist, nav. izd. str. 12.

3 Prilikom odlaska vojske na front za vrijeme prusko-francuskog rata 1870. godine, Niče je posmatrao jedan puk vojske koja je prolazila kroz Frankfurt. U topotu konja i zveketu oružja i vojničke opreme otvarala mu se vizija svijeta, kojega je on poimao kao volju za moć. Evo kako je njegova sestra: Elizabet Forster Niče opisala ovaj slučaj u biografiju koju je napisala o svome bratu: "...On je odjednom začuo šum i tutnjavu i kraj njega se, kao oblak što oksijsava munjama, pronio krasan konjički puk, kao izraz narodne hrabrosti i trkosa. Ali eto, bat i grmljavina postaju još jači, i iza puka jurit u jezovitom tempu njemu toliko draga poljska artiljerija, i ah, kako mu je bilo teško da nije imao pravo da skoči na konja, već je bio prisiljen da spuštenih ruku stoji tu pokraj zida! - Naposlijetku je pošla trkom pješadija. Oči su blještale, odmjereni korak odzvanjao na tvrdoj zemlji kao snažni udarac čekića. I kada se čitava ta povorka kao vihor ponijela mimo njega u bitku - možda u susret smrti - tako veličanstveno u svojoj životnoj sili, u svojoj hrabrosti koja srlja u boj, manifestujući tako cjelovit izraz rase koja hoće da pobijedi, da vlada ili da izgine - onda sam ja, sestro, jasno osjetio - tako je dovršavac

Uzevši volju za moć kao bit bitka, koja se izražava kako u saznanju tako i u djelovanju, Niče ipak taj svoj metafizički voluntarizam od- vaja od prirodno-naučnog materijalizma, koga označava "pasivnim stan- njem" shvaćanja svijeta. Pošto jedino snaga može čovjeka učiniti veli- kim, to pojam moći za Ničea postaje vrhovnom vrijednošću nove kultu- re. Moć čovjeka se najviše izražava u aktivnom stvaralačkom radu, jer ako neko teži za srećom, treba da teži za svojim djelom. U tom smislu od svega napisanog Niče voli samo ono što je, kako on kaže, napisano vlastitom krvlju: "Piši krvlju i iskusit ćeš da je krv duh!" je jedna od poruka koju ovaj filozof upućuje svim budućim stvaraocima.

Volja za moć nije nešto što se javlja kao neka efemerna istorijska pojava, nego osnovni i vječiti princip, koja u njegovoj me- tafizici ima ontološki karakter. I Marks je - kao Ničeov savremenik - također bio zagovornik jedne vrste voluntarizma, ali voluntarizam koji je imao klasno-oslobodilački karakter. Nasuprot Ničeu, Marks je stajao na strani onih poniženih i prezrenih ljudi koje je aristok- rata Niče prezirao zbog njihovog prostakluka i ništavnosti. U klasi proletarijata - kojoj Niče nije pridavao nikakvu važnost ni vrijed- nost - Marks je otkrivao onu enormnu snagu koja je jedino u moguć- nosti da revolucionariše svijet. Nastanak voluntarističke koncepcije u filozofiji marksizma vezan je za angažovani i svjesno usmjereni soc- ijalni pokret u cilju ostvarenja revolucionarnih ideja. U tom smislu postoje bitne razlike između marksističkog i Ničeovog voluntarizma. U Ničeovom metafiziciranju se volja za moć uzima kao bitno individ- ualistička pojava koja gubi karakter opštosti, dokle u marksističkom voluntarizmu volja se ispoljava kao kolektivna svijest i samosvijest, koja ima karakter masovne psihologije što u svjesnom, organizovanom

 pripovijedanje moj brat - da se najsilnija i najviša volja za živ- otom ne izražava u jadroj borbi za egzistenciju, već u volji za bo- rbu, za vlast i nadmoćnost." Elisabeth Forster Nietzsche: Der ein- same Nietzsche, Leipzig 1914. S. 433.

pokretu ispoljava svoju težnju za istorijskim preokretom i preobražajem klasnog u besklasno društvo. Marks je, dakle, otkrivao volju za moć u proletarijatu, tj. u klasi koja je nastala na odredjenom stupnju istorijskog razvitka društva, kao nova materijalna sila koja je postala nosilac budućnosti. Volja za moć se naime javlja u svijesti i saznanju eksploatisane klase o svom istorijskom položaju i ulozi, koja uistinu prvi put postaje svjesna svoje sudbine i svoje istorijske misije u daljem procesu kretanja savremenog ljudskog društva. Prema tome, Ničeov instinktivni i Marksov samosvjesni voluntarizam nemaju, može se reći, nikakvih dodirnih tačaka na idejnom planu koji se tiče jednog revolucionarnog etosa marksističke proletarijatske revolucije, pošto Ničeov voluntarizam teži za gospodstvom natčovjeka, vladavinom jednog višeg soja ljudi, dok tako reći "moderne robove" ostavlja da istrajavaju u svome vječno podredjenom položaju, smatrajući da se, prema zakonima prirodne nužnosti, moraju povinjavati takvoj svojoj sudbini. U tom smislu se Marks i Niče nalaze na sasvim suprotnim klasnim pozicijama, jer Niče ne voli da se bavi interesima ništavnih i trivijalnih ljudi, želi, dakle, da bude daleko od njih.

Mada neke Ničeove teze izgledaju dosta jednostrane i ekstremne, one ipak ukazuju na predimenzioniranost nekih elemenata u savremenoj teoriji marksizma, a koja se najviše nadaje u pretjeranoj patetici, u apsolutiziranom optimizmu, u prevalentnom istoricizmu, kao i u istorijskom determinizmu i superfetaciji logicizma itd. U tom smislu je karakteristična ova Ničeova antiteza u kojoj kaže: "Sramota je za sve socijalističke sistematičare što smatraju da se mogu stvoriti takve prilike i društveni poredak koji bi učinili kraj poroku, bolesti, zločinu, prostituciji i bijedi... Ali to znači isto što i osuditi sam život. Nijednom društvu nije dato da po svojoj volji ostane mlado. Čak i u svojoj najboljoj snazi, ono proizvodi izmet i otpatke. Što energičnije i smjelije ide naprijed to će biti bogatije neuspjesima i nakazama, a bliže svome padu... Starost se ne odg-

adja pomoću ustanova.Ni bolest.Ni porok."⁴

Niče doduše hoće da učini do znanja kako ljudski život ima svoju okeansku dubinu i da ta dubina u sebi skriva mnoge čudesne tajne, a njegova misao želi da bude samo zračak njegove užasne istine.Takvu predstavu ljudskog života on je nastojao izraziti pomoću simbolike tragičkog boga Dionisa.Dionis! razumjeti dubinu i smisao ove riječi, znači zacijelo razumjeti ljudski život.Dionsko shvatanje života u sebi jednako sadrži ljepotu i užas,tragediju i radost,bol i zadovoljstvo.Niče je intuitivno poimao svijet,svijet onakav kakav se bio okostao u svojoj empirijskoj realnosti,bez primjese idealističkog shematizma i optimizma,želeći da ga slikovito predstavi bez uljepšavanja i moralisanja,osjećajući da je taj svijet pun ljepote i svjetlosti, ali isto tako prepun brutalnosti i gadosti.On je lako nalazio prave riječi za mnoge stvari.Riječi su pokorno služile njegovoj nadahnutoj misli koja je proticala u monologu,prikazujući dramatiku svijeta u slikovitim oblicima.Iako se dijamantska ljepota njegovog stila,veličina misaonih i poetskih vizija svijeta ne mogu ni u kom slučaju osporiti,ipak njegovo mislilaštvo podržava svirepost,divlju bezosjećajnost,varvarsku grubost i surovost,koji zamagljuju onaj duboko ljudski sadržaj i dostojanstvo ove misli.Niče u čovjeku nalazi jednu sirovu i zlu prirodu,želeći u isto vrijeme da joj kao takvoj nadje i životno opravdanje,potencirajući izvorne nagone koji se temelje na gojoj biološkoj naravi čovjeka.Neprihvatljivo je Ničeovo zagovaranje nasilja i surovosti u ljudskim odnosima i shvatanje da su takvi odnosi i osobine potrebni čovjeku u cilju afirmacije života koji je žedan surovosti.On je nastojao da ljudski individualitet oslobodi svakog mehanizma koji u društvenoj zajednici čine osnovna i nužna mjerila ponašanja,da bi tako "plave bestije" slobodno ludovale i nesmetano ispoljavale svoju svirepost u okviru svoje vrste.U tome su neki njegovi kritičari - kao na primjer Djerđj Lukač -isključivo vidjeli

4 F.Niče:VZM,nav.izd.str.320.

sudbinu ove misli, zaboravljajući na to što je ona dala dosta značaj-
nih ideja u vezi sa razumijevanjem problema savremenog ljudskog ži-
vota, čije antiteze upozoravaju na dosta složenu i protivrječnu lju-
dsku prirodu. Njegova filozofija može se uzet kao kvintesencija živo-
ta jednog vremena, pa se i njen smisao može razumjeti samo u konteks-
tu istorije, u kontekstu epohalne strukture ljudskog duha, koji počiva
na posebnoj gradivnosti svojih ideja, a koje stoje u znaku odredje-
nih društvenih tendencija. Razmatrajući u naprijed navedenom smislu
Ničeovo učenje o volji za moć Vil Durant ističe jednu relevantnu
činjenicu kada kaže: "...Svakako je ta divlja emfaza moći i pokreta
odjek jednoga grozničavoga i haotičnoga vremena. Tobožnja opšta "vo-
lja za moć" teško se slaže sa spokojstvom Hindusa, sa mirnoćom Kine-
za, ili sa zadovoljnim ravnomjernim životom srednjovjekovnog seljaka.
Moć je idol samo nekolicine među nama, ali najveći dio ljudi teži
prije za sigurnošću i mirom."⁵ Polazeći od te istorijske konstela-
cije i psihološke klime vremena u kome je ovaj mislilac živio, može
se najpouzdanije voditi dijalog sa Ničeom, da bi se došlo do razumi-
jevanja o tome, kako je Niče uistinu vidio svijet, i zašto ga je baš
kao takvog opravdavao.

Neke najvažnije opšte-društvene motive, kao što su motiv
društvenosti, solidarnosti, samilosti i sažaljenja prema patnji i ne-
voljama drugih ljudi, prijateljstvo itd. Niče zanemaruje, iako kroz
njih dolazi do izražaja prava, humana ljudska priroda, dok neke druge
motive, koji imaju više egoistički karakter, favorizuje. Pred ljudskim
razumom ne može se naći opravdanje da ljude treba podsticati da bu-
du svirepiji i neobuzdaniji u svojim namjerama, jer odupiranje nas-
ilju uvijek je imalo duboki ljudski i moralni smisao. Ljudski život
se ne može zasnivati na goloj sili bez etičnosti, jer bi u stvari ta-
kav život bio nemoguć. Bez poštovanja ljudskih prava, kao u životnoj
praksi izgradjenih mjerila, koja sadrže načela ljudske slobode, ljud-
ski život bi izgubio svaki smisao. Niče nije uzimao u obzir da je

⁵ Vil Durant: Um caruje, str. 433.

ljudska priroda jedan sasvim nov kvantitet, u kome važe posebni i specifični zakoni, jer na dostignutom stupnju svoga razvitka čovjek ne može osigurati svoju opstojnost samo podčinjavanjem prirodnim zakonima i svojoj animalnoj prirodi, pošto se on uzdigao iznad prirode i iznad ostalog živog svijeta koji ima svoje utoniće u prirodi. Čovjek i ljudski rod mora uostalom da se pokorava jednoj drugoj sili, sili ljudskog razuma i etičkim zakonima koji na njemu počivaju, a koje Niče želi da difamira u interesu svojih aristokratskih načela.

Osobine koje Niče pridaje svome natčovjeku, nijesu neke nove osobine ljudske prirode koje se stižu napretkom i humaniziranjem ljudskog društva, nego su to uostalom one iste osobine koje su bile sadržane u tipovima ljudi koji su živjeli još na početku ljudske istorije. Iako je težio za radikalnim promjenama ljudske egzistencije i za prevazilaženjem datog stanja stvari, on je nasuprot svemu tome bio jedan od onih mislilaca koji su zastupali metafizičko mišljenje o vječno datoj i nepromenljivoj ljudskoj prirodi. Moglo bi se smatrati velikom Ničeovom zabudom to što on ne vidi čovjeka kao društveno-istorijsko biće, nego ga uzima samo kao biološku individuu, i što je ideale svoje varvarske etike zasnivao na nekoj čistoj prirodi, želeći da razuzda sve požude - u kojima dolazi do izraza animalna, nagoniska i nesvjesna snaga života - da ih pusti da rastu neizmjereno, smatrajući da samo na taj način može ljudski život postati kreativnim i afirmativnim. On se iz tih razloga suprotstavlja svemu onom što na koji bilo način ograničava violenciju i neobuzdanost čovjekovih instinkata. Iako se školovao na izvorima helenske mudrosti, ovaj filozof nikada nije mogao da u svojim pogledima na ljudski život i ljudsku prirodu usvoji onaj osnovni etički princip helenskog svijeta - princip mjere. Koliko je ovaj princip bio karakterističan za grčku filozofiju i za cjelokupno helensko umovanje to se najbolje može vidjeti u tome, što je on kao geslo bio ispisan na zidovima Apolonovog hrama u Delfima u vidu riječi: Meden agan (ništa previše). Zlatna sredina, umjerenost,

činila je životno načelo koga su poštovali svi oni koji su željeli da ljudski život zasnuju na vrlinama i na moralnim vrijednostima, odnosno koji su htjeli da ga učine plemenitijim. Ta plemenitost je morala da počiva na ravnoteži i umjerenosti koja se postizala savladjivanjem požuda. Ali uz to Heleni nijesu imali namjeru da zatome strasti, jer su zapravo smatrali da se ništa veliko i značajno ne može stvoriti bez prisutstva strasti, radeći na njihovoj sublimaciji i oplemenjivanju, njihovom preusmjerivanju u korisne svrhe. Prema tome, požude i nagone ne treba oslobadjati vlasti razuma, nego oni moraju biti pod njegovom strogom kontrolom, jer ih time sam razum lišava one grube i divlje prirode, dajući im u isto vrijeme svjetlost i humanost. Tako Niče nije bit čovjeka tražio u njegovim socijalnim determinantama, nego u animalnim činocima njegove prirode.

I pored toga što je Niče unio nove poglede u shvatanje grčke drame, polazeći od suštine jednog legendarnog mita, za koga je vežao izvor tragedije i porijeklo čovjeka, njegovo, dakle, božansko srodstvo, smatrajući u isto vrijeme da je time učinio otkrovenje helenskog genija, kao i same suštine helenskog bića, on zapravo - kako to s pravom ističe Vil Durant - "nije nikada potpuno prodro u duh Grka; nikada nije naučio lekciju da umjetnost i samosaznanje (kao što su to učili delfiski natpisi i veći filozofi) moraju stišavati oganj strasti i požuda ne gaseći ga; da Apolon mora ograničavati Dionisa. Niče je često obožavan kao pagan; ali to on nije bio: ni grčki pagan kao Perikle, ni njemački pagan kao Gete; on nije imao ravnoteže i samooograničenja, a to je te ljude učinilo velikim ljudima."⁶

Niče je nastajao da filozofski zasnuje i opravda aristokratizam, zastupajući gledište da je egoizam korisna osobina koju ne treba odbacivati, nego na njegovoj osnovi izgradjivati jednu novu etiku i psihologiju čovjeka. Novu rasu gospodara zemlje treba vaspitavati i odgajati u duhu nove etike koja omogućuje potpuno oslobodjenje instinkata života. Ovakvo njegovo učenje odudara od marksistič-

kog humanizma, koji shvata čovjeka kao društveno biće koje svoje osobine konstituiše u odnosu s drugim ljudima, težeći da ovlada sobom i svojim instinktima. Stojeći odlučno na pozicijama svoga biologizma i naturalizma, Niče se ne približava, nego sasvim odaljuje od marksističke koncepcije čovjeka kao slobodne i podrštvljene ličnosti, jer njegov natčovjek ima neke osobine koje nijesu u skladu sa onim poželjnim idealom čovjeka besklasnog društva koga marksizam pretpostavlja. Još odavno je čovjek postao svjestan potrebe o savladjivanju svoje nagonске impulsivnosti, jer preovladavanjem nagona nad razumom nastaju razna izopačena ponašanja i nastranosti koje su suprotne etičkim normama ljudskog života, a koje taj život na njegovom savremenom stupnju čine mogućim. Zaratustra teži da sruši sve otpore svijesti i intelekta prema instinktima, kako bi došla do punog izražaja egoistička namjera i razuzdana strast čovjeka od akcije. Niče ima jedino povjerenje u djelatnu snagu i životnost instinkata, strasno se suprotstavljajući psihologiji takozvanog čandala-morala rodjenog iz resentimenta koji je u toku svoje duge istorije imao negativni uticaj na instinkte. Time je pokazivao više afiniteta prema animalnoj, nego prema socijalnoj strani ljudskog bića, nastojeći da oslobodi jedinku svake društvene kontrole i ograničenosti, pripisujući sve velike vrline usamljenicima, čime je previdjao značaj i ulogu socijalnih motiva u životu čovjeka. U svome umovanju Niče gubi osjećanje zajedništva i osjećanje za opšte dobro ljudi, koje se postiže zajedničkim naporima i borbom svih članova odredjene društvene zajednice.

Ničeova je filozofija po svome karakteru antidemokratska, jer zastupa interese jednog aristokratskog poretka koga želi ovjekovječiti. Ona se naime nije stavljala u službu ideala koji su se izražavali u demokratskim stremljenjima njegovog vremena, odnosno u službu naprednog čovječanstva koje je svoje umne i fizičke snage usmjeravalo u borbi za oslobodjenje od kapitalističkog ropstva. Njemu se kao aristokrati ne svidja savremena kultura i radi toga što je u njoj

sve više prisutna ideja jednakosti, a koja čini prepreku da se pojave i afirmišu veliki ljudi. On želi reformu društva samo zato da bi se ostvarili interesi natčovjeka u kome vidi jedini cilj i smisao zemelje. U tom pogledu njega ne interesuju socijalno-ekonomski problemi čovjeka, pa se u tom slučaju i ne bavi nekim programskim ciljevima koji se svojom potrebom i nužnošću nameću u pretpostavkama svake revolucionarne promjene društvenih prilika. Prema tome, on ne prikazuje svijet kakav bi trebao da bude, nego samo onakvog kakvoga ga u stvarnosti doživljava. Napadajući "beživotnost" ljudskih ideala, Niče zamišlja budućnost čovjeka bez ciljeva i zadataka, bez njegove svjesne projekcije, čime želi da očuva nevinost i samu izvornost života. Za njega je natčovjek smisao svega, a natčovjek je čovjek koji stvara, u prvom redu stvara samog sebe. Taj natčovjek je u stvari nadsocijalno biće, biće lišeno morala, jer "moralni čovjek je niža životinjska vrsta od nemoralnog i slabija... jer se mjera njegove vrijednosti nalazi izvan njega."⁷

Moral je, dakle, etapa kroz koju je čovječanstvo već prošlo, pa prema tome čovjek budućnosti mora da se oslobodi moraliteta, jer "ukoliko vjerujemo u moral, mi osudjujemo život".⁸ Iz ovakvih Ničeovih stavova logički slijedi zaključak: da je moral natčovjeka potpuno identičan sa amoralom. U vezi sa time moglo bi se postaviti pitanje: da li takav život čovjeka van morala ne znači ujedno i život van društva? Upravo, učenje o natčovjeku ne pretpostavlja neki savršeni oblik života u kome će vladati mir i blagostanje, jer su oni u carstvu natčovjeka nemogući. U tom smislu P.S. Kohan piše: "Natčovjek je ideja vječne težnje naprijed, to je duh nemira koji ne dozvoljava izabranim i silnim da se mire sa postojećim osnovama života, to je vječna pobuna protiv vladajućih vrijednosti, jedina zaloga postupnog kretanja čovječanstva naprijed. Neprijatelj natčovjeka - to je ona konzervativna masa, oni Vielzuvielen, koji štite stare vrijednosti na koje su navikli koji su neprijatelji svake smjele ličnosti koja muti opšti mir."⁹

7 F. Niče: VZM, nav. izd. str. 175.

8 Ibid, str. 156.

9 P.S. Kohan: Istorija zapadno-evropske književnosti (III), nav. izd. str. 51

Natčovjek prihvata borbu kao smisao života i ne zna za mir i samozadovoljstvo u vječitoj potrazi za nečim novim. Put kojim on želi da ide u ostvarenju samog sebe, smatra Kohan, je u isto vrijeme i put borbe za nastanak savršenijih pokoljenja. Uz to on želi da naglasi da "biti sledbenik Zaratustre znači biti dosledan samome sebi", jer se u težnji pojedinaca u isto vrijeme izražava i težnja cijelog svijeta. U rušenju se izražava najveći oblik stvaralaštva, jer "onaj koji hoće da bude stvaralac stalno uništava". Ovakva ideja natčovjeka je bliska marksizmu, njegovom suprotstavljanju ideje i stvarnosti, pošto čovjek - kao stvaralac novih društvenih odnosa i novih oblika života - mora rušiti stare dotrajale i preživjele oblike društva koji imaju klasni karakter. Marks je doduše uvidjao da je čitava istorija ljudskog društva, istorija neprekidne klasne borbe, koja je dovođila do rušenja preživjelih oblika ljudske egzistencije, da bi se stvorili novi, savršeniji. I Niče je istoriju čovječanstva vidio kao jednu veliku i neprekidnu ruševinu, po su oba ova mislioca nalazili u borbi smisao života, osnovnu pokretačku snagu napretka i vječnog usavršavanja. Borba je jedini način razbijanja svih okova koji sputavaju čovjeka i koji mu se uvijek žele nametnuti. Borba je, dakle, smisao zemlje, način afirmacije ličnosti i težnja ka sve novijim vrijednostima; ona je uistinu sredstvo oslobodjenja čovjeka od robovanja tuđim silama koje žele uvijek da ga podjarme i održe u svojoj pokornosti. Uzimajući princip borbe za jednu od osnovnih ideja svoje filozofske refleksije, Niče u tome smislu uči svoje učenike da se uvijek podavaju opasnostima, i da se kao smjeli i neustrašivi ljudi upuštaju u avanture i pustolovine. Zaratustra savjetuje: "Neka vaš duh i vaše vrline, braćo moja, služi smislu zemlje: i tada ćete iznova postaviti vrijednosti svih stvari! Stoga treba da budete borci! Stoga treba da budete stvaraoci!"¹⁰

Kada ljudski duh i ljudski moral budu služili smislu zemlje, tada će se, smatra Niče, iznova postaviti pitanje vrijednosti svih stvari. Naime, duh i moral treba da služe smislu zemlje da bi time zemlja im-

ala ljudski smisao. Zato Niče, kao učenik filozofa Dionisa, više želi da bude pan, negoli svetac, ističući da su crkve špilje i mrtvačnice koje odišu smradom pljesnjivog zraka, u kome je, pored varljivog svijetla, duša zarobljena, pri čemu je čovjek, slušajući isprazne riječi i vjerujući u lažne vrijednosti, izgubio stid "pred čistim nebom". Niče je iz dna duše prezirao sav onaj ubogi ološ grešnika, koji kleče "na stepeništu pokajanja", ogreznulih u sramu i bogomoljštini. On se pita: "Ima li na zemlji išta prljavije od svetaca? Pogledajmo šta čini "pravi hrišćanin" sa svim onim što mu njegov instinkt brani: - on kalja i sumnjiči ljepotu, sjaj, bogatstvo, ponos, samouvjerenost, saznanje, moć, jednom riječju cijelu kulturu: njegov cilj je da je liši čiste savjesti..."¹¹

Poput Šopenhauera, Niče želi da se u crkve i manastire zatvaraju guske, jer hrišćanstvo smatra svjetskom ludnicom, smrtnim neprijateljem svega uzvišenog. Hrišćanski Bog je najveći neprijatelj života, zato što carstvo božije uništava život. Plima hrišćanstva je u toku mnogih vjekova plavila svaki zdravi smisao za život; ono je "metafizika dželata", ferocitet moralne zaglupljenosti. I "dok je god sveštenik vrijedio kao najgornji tip, svaka vrijednosna vrsta čovjeka bila je lišena svoje vrijednosti."¹² Ali već dolazi vrijeme, kaže Niče, kada će sveštenici vrijedjeti kao najniža, najlažljivija i najnepristojnija vrsta ljudi. Sveštenici su - kao propovjednici jednakosti - od zemlje napravili špilju tarantula. Oni su za njega varantule i potajni osvetnici kojima želi da raskine mreže "kako bi ih bijes izmamila iz njihovih legla laži".

Zaratustra želi da izbavi čovjeka iz vjekovne laži u kojoj je bio zarobljen i da ga nauči jednom novom i pravom smislu njegovog postojanja, a taj smisao je sadržan u natčovjeku. Čovječanstvo treba da teži jednom savršenijem tipu čovjeka, jednoj višoj i jačoj vrsti koja iz sebe same stvara nove vrijednosti i koja bi stajala prema

11 F. Niče: VZM, nav. izd. str. 188.

12 F. Niče: Sumrak idola, nav. izd. str. 87.

čovjeku kao što stoji čovjek prema majmumu. Pošto čovjek ima svoj

ljudski zadatak da prevlada samoga sebe, prema tome se i pojam natčovjeka ne može definisati, jer je natčovjek čovjek koji tek mora sebe proizvesti: on je, dakle, vječna težnja ka nečem novom, savršenijem, pa prema tome njegova suština ne može biti obuhvaćena ni u jednom odredjenom idealu. Stvaranje sve savršenijih oblika života nikada neće moći zaustaviti čovjeka u stremljenju svojim sve većim visinama. Zanošeći se mišlju o novom i savršenijem čovještvu Niče kaže: "Vi koji ste danas usamnjeni, vi što živite u daljinama, vi ćete jednoga dana postati narod: od vas koji ste sami sebe izabrali mora proisteći narod izabrani - a iz njega natčovjek. Doista, zemlja treba da postane zemlja ozdravljenja! I već se oko nje obaviya novi miris, koji donosi spas i novu nadu."¹³

II

Niče u natčovjeku nalazi svoj ideal koji mora biti otjelovljenje jake volje i jakog duha, i to u najvećoj svojoj mjeri. U takvom tipu čovjeka dovršava se organska evolucija, a život poslije toga može da samo otpočinje iznova svoje kružno kretanje. Iz tih razloga je učenje o natčovjeku usko vezano sa učenjem o vječnom vraćanju istog. Natčovjek je biće koje nadilazi vjerske i moralne iluzije i sve vjekovno taložene metafizičke obmane. Ali bi se svakako uz to moralo postaviti pitanje: da li je taj natčovjek ujedno onaj pravi model autentičnog postojanja čovjeka kao društvenog bića? Naime, da li je vječno vraćanje i vječno nalaženje onog istinski ljudskog, humanog, koje u Ničeovoj filozofiji natčovještva dolazi do osvještavanja, čija se suština naslućuje u nadolazećem vremenu, koje Niče obznanjuje kao "Veliko podne"? Međutim, da se zapaziti da Niče nije bio konsekventan mislilac, jer je njegov natčovjek kao antropološki ideal dosta problematično, mutno i zagonetno biće. Njegova filozofija natčovještva nije zasnovana na principima humanizma u marksističkom smis-

lu, nego pak na principima aristokratizma, koje u takvoj jednoj koncep-

pciji savremeni čovjek, kao društveno biće, ne može naći put do samog sebe, put svome istinski ljudskom etosu, jer se Niče zalaže samo za onaj soj ljudi izuzetnih sposobnosti, za afirmaciju genija, kojima ostale mase moraju služiti kao sredstvo. Vrlina nije prosječnost, nego izuzetak, pri čemu Niče diže svoj glas protiv prosječnosti kao mjerila ljudskog, smatrajući da sredina kao prosječnost ne zna za moćne nagone, nema smisla za najveći rang vrline. Prosječna priroda ima instinkt stada, i u njenoj protivprirodnosti aristokratski ideal gubi svoj prirodni karakter. U svojoj psihologiji Niče ne odvađa veliko od strasnog. Da bi naim postajala umjetnost i estetsko djelovanje potrebna je opojnost, koja je, kao posledica svih velikih požuda, nadolaženje snage pomoću koje se čovjek predaje stvarima. Niče razmatra hijerarhiju ljudske vrijednosti po tome koliko je čovjek usamnjen, ili koliko je čovjek gomila. U ovom posljednjem slučaju njegova se vrijednost odlikuje onim osobinama koje obezbjeduju život njegovog stada, njegovog tipa. U prvom slučaju ona je ono što ga izdvaja, izdiže iznad mase i omogućuje mu da bude usamnjen, odnosno da bude ličnost. Tako se pojam ličnosti kod Ničea razlikuje od samog pojma ličnosti u smislu savremene psihologije - po kojoj je svaka ljudska individua ličnost. Za njega je ličnost izuzetak, relativno usamnjena pojava, nešto što se može smatrati i protivprirodno, jer je priroda više nagnjena tipu, masi, osrednjosti. Propadanje i degenerisanje ljudi jače prirode, takozvanih usamnjenih vrsta su, po Ničeu, mnogo veće i "strašnije". Jači ljudi su više dekadentni tipovi: oni se najčešće izradjaju. Vrlina ima protiv sebe sve instinkte prosječnosti, i predstavlja sve ono što je zabranjeno u zakonodavstvu stada. Ona djeluje kao porok sve dotle dok smo otkrili da je sve laž i privid. Dakle, vrlina se uvijek za Ničea pokazuje kao jedan oblik nemoralna. U čitavoj istoriji su propovijednici vrline bili ujedno i njeni najveći neprijatelji: oni su propovijedali vrlinu za sve i time joj, kaže Niče "oduz-

malu čar rijetkosti, jedinstvenosti, izuzetnosti i neprosječnosti -njenu aristokratsku čar."14

No, kada čovjek ulazi u Ničeovu filozofiju natčovještva, kao jednu vrstu sofistrije, mora se odmah prilagoditi njegovoj paradoksi, njegovoj "dvoličnosti" i dvoznačnosti. Iako za osnovu svoga filozofskog interesovanja uzima natčovjeka - kao usamnjenog pojedinca - on se u većini slučajeva okreće čovjeku kao ljudskom rodu, govoreći u njegovo ime, izlažući mu svoje humane poruke, o kojima, pored mnogih, govori i ova karakteristična misao, koja prevazilazi njegov ortodoksnu aristokratizam, a koja je upućena budućim generacijama, u kojoj kaže: "O braćo moja, posvećujem vas i upućujem vas u novo plemstvo... Od sada neće biti vaša čast to odakle ste došli već ono kamo idete! Vaša volja i vaša noga koja želi prekoračiti vas same - to neka bude vaša nova čast!... Vaše plemstvo ne treba da gleda prema nazad, već prema naprijed! Vi treba da ste prognanici iz svih zemalja očeva i djedova vaših! Treba da ljubite zemlju djece svoje: ta ljubav neka bude vaše novo plemstvo - zemlju neotkrivenu, zemlju što je u najdaljim morima! Onamo vas pozivam da upravljate jedra svoja i da je tražite i tražite! Na svojoj djeci treba da ispravite to što ste djeca svojih otaca: tako treba da iskupite sve prošlo!"15

Govoreći o takozvanim starim i novim "pločama", Niče zahtijeva od svojih učenika da se razbiju sve "stare ploče bogomoljaca" i da se odbace sve izreke hrišćanskih klevetnika svijeta, koje smatra zagovaračima ropstva i propovijednicima smrti kojih je zemlja sita. On zahtijeva žrtvovanje sebe i svojih bližnjih zarad jedne daleke i bolje budućnosti, da bi potomstvo bolje i čovječnije življelo. Čini se da niko tako kao Niče ne umije da priča ljudima o ljepotama i divotama ovoga svijeta što se tako u svojoj pu^Noj svjetlosti pred njegovim očima otvaraju. A kakve bi možda mogao još misli da kaže - izvjesni su se pitali - i riječi da izreče, da ga nije već u 45. godini života

14 F. Niče: VZM, nav. izd. str. 178.

15 F. Niče: TGZ, nav. izd. str. 187.

zadesila ona najveća tragedija genija, pa su i njegova najveća djela, kako je to i sam govorio, ostala nedovršena. Ali, možda je baš u toj njihovoj nedovršenosti i jedan dokaz više njihove veličine, i bezgranične lirske dubine njegove duše, koja se naslućuje i u ovom monologu: "O dušo moja, tvojem sam zemaljskom carstvu dao da pije svu mudrost, sva nova vina i sva čudesno stara, jaka vina mudrosti. O dušo moja, svako sam sunce na te prosuo i svaku noć, i svaku šutnju, i svaku čežnju - tako da si mi izrasla kao trs loze vinove... O dušo moja, nema nigdje više duše koja bi više ljubila i koja bi bila šira i sveobuhvatnija! Gdje se više nego u tebi zbližava budućnost i prošlost?"¹⁶

"Blažen sam kad gledam čuda što ih je izleglo vruće sunce: kad gledam tigrove i palme, i zmiје čegrtuše. Pa i medju ljudima postoji lijep porod vrućeg sunca i mnogo čudesnog u onom što je zlo."¹⁷

A možda ljudi nijesu toliko loši koliko to oni žele da sami o sebi i suviše negativno da govore, smatra Niče. Govoreći o nekim duševnim osobinama ovog filozofa, Vil Durant, u svome djelu "Um caruje" piše: "On nije dovoljno dugo, ili mnogostrano dovoljno, živio da njegove poluistine sazru u mudrost. Da mu je bilo dato da duže živi, možda bi on svoj umni kaos preobrazio bio u jednu skladnu filozofiju. Riječi što ih je on primijenio na Isusa više važe za njega samog: - Doista, suviše rano umrije onaj Jevrejin koga poštuju propovjednici lagane smrti: i mnogima je tada postalo fatalno što je on suviše rano umro... Vjerujte mi, braćo! On umrije suviše rano: on bi sam opovrgao svoju nauku da je doživio moje godine! On je bio dovoljno plemenit za oporicanje! - Ali, smrt je imala drugačiji plan."¹⁸

III

Kao što smo već unaprijed istakli, moderna misao ne može prihvatiti kao razložnu Ničeovu teoriju o vječnom vraćanju istog, koja je antidijalektički domišljana. Ona pak može imati jedan odredjeni poetski smisao, i kao estetska istina - lišena čisto logičkog zna-

¹⁶ Ibid, str. 206.

¹⁷ Ibid, str. 132.

¹⁸ Vil Durant: Um caruje, nav. izd. str. 434.

čenja - može imati izvjesni simbolički smisao u sferi umjetnosti. Niče je takodje svoju filozofiju izlagao u literarno-poetskom stilu, prožimajući je duboko emotivnim lirizmom pa se u izvjesnim interpretacijama njegove poetske istine uzimaju kao čisto logičke istine, zane-
marujući njihovu estetsku razliku. Naime, poetska istina je slika privida, i ona sa logičkog stanovišta može biti čista laž, jer kako kaže Niče, niko više ne laže od pjesnika. Želeći da sjedini filozofiju i umjetnost, on time sjedinjuje estetsku i logičku istinu, pa su često njegove misli izlagane kao poluistine, davajući oprečne i različite načine poimanja stanja stvari. Ovaj se slučaj ponajviše odnosi na njegovo učenje o vječnom vraćanju istog, čija ideja služi kao osnova jedne poetske artikulacije, mada se ona kod ovog filozofa ispoljava i kao jedan metafizički pogled na svijet, pri čemu se već dostignuti finalni procesi evolucije vraćaju i ponavljaju u svojoj vječnoj opstojnosti i istovjetnosti. U takvom jednom čisto kvantitativnom svijetu vječnog vraćanja i obnavljanja svih stvari sve bi doduše izgledalo beživotno, mrtvo i statično, ukočeno i nepokretno, gdje se po prirodi stvari svi kvaliteti svode na kvantitet, što sa načnog gledišta izgleda kao prava besmislica. Vječno vraćanje svakako ima jednu širu lepezu značenja, i ono se može - shodno Ničeovom duhu - misliti i kao vječno ponavljanje mitsko-tipskih osobina ljudske prirode, koje su se začele u ranom, primitivnom obliku života, a koje se osobine ponavljaju kao mutacija i u zreloj dobi čovječanstva - čije elemente Niče nalazi u prauzorima.

Dakle, vječno vraćanje istoga je jedna od najfundamentalnijih Ničeovih ideja, koja je našla više poetsku, nego logičku artikulaciju u nizu poetsko-filozofskih metafora i alegorija, koju mnogi uzimaju za jednu od najosnovnijih, ali ujedno i najtežih, najspekulativnijih i najezoteričnijih Ničeovih ideja, a koja ne može naći svoje mjesto u jednom naučnom pogledu na svijet. Prilazeći ovoj problematici sa pozitivističkog, empirijskog stanovišta, izvjesni smatraju da je id-

eja vječnog vraćanja zasnovana na shvatanju konačnosti i ograničenosti sume elemenata koji sačinjavaju strukturu svijeta. Upravo, broj elemenata od kojih je sagradjen svijet iako je veliki on je konačan, pa se u beskonačnom vremenu sve konačne forme kombinacija moraju iscrpiti, pri čemu se svijet, usled svojih ograničenih mogućnosti, mora ponavljati. Ograničeni niz mogućih preobražaja svijeta, koji ga lišava njegove vječitosti inovacije, uslovljava vječno vraćanje istog, ponovnom kombinacijom elemenata, koja je uslovljena konačnošću njihove sume.

Učenje o vječnom vraćanju istog je u suprotnosti sa materialističkom dijalektikom, kao afirmisanom naučnom metodom, pomoću koje se saznaje da svijet ima beskonačnu mogućnost preobražavanja, koje se izražava u apsolutnom procesu, stvaranju novih oblika i nove slike svijeta, čija je suština podložna vječnim promjenama i razvojnosti. Ako postoji vječno vraćanje istog, onda ne može biti ni progresa, pri čemu je ova teza u suprotnosti sa progresivnim razvitkom čovječanstva kao objektivnoj zakonomjernosti istorije. Ona naime ne ulijeva nade u mogućnost čovjeka da svojom stvaralačkom aktivnošću nadvladava prošlost i sadašnjost. Tako je dijalektičko posredovanje u svakoj cikličkoj teoriji - koja gubi pojam napretka i vjeru u progres - zamijenjeno pojmom ponavljanja, koje je u protivstavu prema ideji napretka i evolutivnog toka u prirodi i društvu. Vječnost se poima kao krug krugova. Iako Niče ističe da specifična crta XIX vijeka nije pobjeda nauke, nego pobjeda naučne metodologije nad naukom, on kao da nije uvidjao da se naučna metoda i naučno saznanje usajamno uslovljavaju, i da se istina naučnog saznanja - kako je to i Hegel isticao - sadrži u metodi, jer je metoda put i način dolazanja do istine, a marksizam je revolucionisao ljudsku misao zahvaljujući primjeni i afirmaciji jedne nove dijalektičke metode.

U devetnaestom vijeku - kada je Niče živio i formirao svoj duhovni pogled na svijet - nastala je i razvila se (zahvaljujući najviše Darvinu) teorija evolucije, kao nauka o razvoju prirode, posebno organskog svijeta, koja je dobila svoju naučnu potvrdu. Po evolutivnoj teoriji,

kako nam je to već poznato, sve životinjske vrste, kao i vrste biljnog svijeta, nijesu nepromjenjive, ali su i svi organizmi koji sada postoje i koji su ranije postojali nastali putem dugotrajnog razvitka i mijenjanja, i taj proces nikada ne dostiže svoj finitet. Dakle, poznato je da su se u toku biološke evolucije razvijali biljni i životinjski organizmi iz prostijih u sve složenije oblike. Paleontologija nam - kao nauka o izumrlim životinjama i biljkama - dokazuje da je ta evolucija tekla kroz četiri velike ere, počevši od najstarije - arhajske, preko paleozojske, mezozojske do najnovije kenozojske ere, kao ere pojave sisara, u kojoj nastaje i čovjek kao homo sapijens. Kao antievolucionista i antiistoričar Niče je ujedno i antidarvinista, jer zastupa misao o kvantitativnom kretanju bez kvalitativnih promjena i skokova u razvitku. Govoreći o zabludi Darwinove škole, u svojoj "Volji za moć", Niče piše: "Da vrste predstavljaju napredak, to je najbesmislenije tvrdjenje na svijetu: one za sada predstavljaju jedan odredjeni nivo. Da su se viši organizmi razvili iz nižih, nije do sada dokazano nijednim slučajem. Ja vidim da su neki u nadmoćnosti brojem, pameću, lukavstvom ali ne vidim kako bi neka slučajna promjena postala tako jaka."¹⁹

Ovdje se može na konkretnim činjenicama zapaziti Ničeova proizvoljnost, nedovoljna naučna obaviještenost, kao i teorijska nekonsistentnost nekih njegovih teza. Devetnaesti vijek može biti ponosan na budjenje jednog novog istorijskog smisla za koga Niče nije imao osjećanje, niti je pak imao razumijevanja za istorijsku dijalektiku, kada od nje odvaja čovjekovo bivanje i postojanje. Sa njegovog gledišta istorija ne sadrži objektivno kontinuirani proces - koga on isključivo poima kao pravolinijsko kretanje u dostizanju nekog cilja, koje je najviše došlo do izražaja u Hegelovom filozofskom sistemu - čemu on protivstavlja svoju "najdublju misao" - vječno vraćanje istog. Svoje shvatanje antiistoričnosti i antievolucionizma Niče je izložio u polemici sa Eduardom fon Hartmanom, kritički se odnoseći prema nekim njegovim stavovima u vezi sa idejom svjetskog procesa izloženom u "Filozofiji nesvjednog".

19 F. Niče: VZM, nav. izd. str. 296.

U toj svojoj filozofiji Hartman je stvarao jednu vrstu sinteze Šopenhauerove i Hegelove filozofije, polazeći od Šopenhauerove pretpostavke da je svijet prvobitno nastao nesvjesnim aktom potpuno nesvjesne i nelogičke volje za život, koga dovodi u vezu sa hegelijanskim shvaćanjem istorijskog procesa, čime je Hartman procesualnost zbivanja objašnjavao u duhu progresa i evolucije, čije gledište Niče odbacuje kao besmisleno.

U vezi sa učenjem o zrelosti čovječanstva, njegovom staračkom dobu, kraju i dovršetku istorijskog procesa, Hartman je poput Hegela zagovarao filozofiju smrti. Stojeći na poziciji istoricizma - u kome se svijet izražava kao proces, progres i evolucija - Hartmanovo se gledište u tome znatno približava Hegelovom učenju o procesualnosti istorije, njenom kraju i dovršetku, kao i o bitku svijeta utemeljenom u totalitetu koji objavljuje konačnost čovjeka, njegovu tako reći nebiološku smrt. Naime, u svojoj "Fenomenologiji duha", Hegel je afirmisao ideju smrti koja stoji u skladu dijalektičkog negativiteta kao osnovnog ontološkog zakona svijeta, koji čini životnost duha, njegovu progresiju i dinamičnu snagu kretanja u vremenu. Taj razvitak se odvija na principu prevazilaženja, čime se apsolutni duh - što čini suštinu stvarnosti i stvaralačku praosnovu svega kosmičkog zbivanja - u svojoj apsolutnosti dovršava, ispunjavajući razvojem svoju suštinu. Na tom najvišem stupaju razvitka - u kome se, prema Hegelu, sve dovršava - apsolut se u isto vrijeme lišava dijalektičkog negativiteta, koji čini dušu bitka i života što se ispoljava u kretanju, kao posredovanju neposrednosti. Taj konačni razvitak smiruje bitak u kružnom toku, a zatvoreni krug istorije označava ujedno smrt čovjeka u njegovom filozofsko-produktivnom smislu, jer dok postoji negativitet, dotle i nastaje nova stvarnost. Istorija se, dakle, odvija u znaku napretka i vremena u kome postoji mogućnost negacije, a kada nje više nema, istorija se potpuno dovršava. Na kraju istorije čovjek umire, i ne uskršava više kao čovjek. Drugim riječima, vrijeme se ovdje javlja kao sudbina čovjeka koji nije u samom sebi dovršen, a kada je čovjek ukinuo u sebi svoju suprotnost i ostvario identičnost sa sam-

im sobom - a što se ujedno izražava na planu identičnosti subjekta i objekta, čovjeka i prirodnog, izvanjskog svijeta, koji se postiže u apsolutnom saznanju, kao načinu postojanja samosvijesti, čime se u identitetu ukida razlika između svijesti i svijeta - on je tñme lišen transcendencije i budućnosti kao vremenske dimenzije, tj. lišen vremena i istorije kao bitno ljudskog načina egzistiranja. Ovo neistorijsko vrijeme što ga označava kraj istorije je biološko vrijeme, u kome čovjek živi kao cikličko biće, kao savršen, ili dovršen apsolutni duh, duh lišen napretka.

Pojam istoričnosti - koji se ispoljava u vidu logičko-metodološkog načina mišljenja - implicira antropološki smisao svijeta. U dijalektičkom procesu razvitka čovječanstva, koji se odvija u znaku aproksimacije idealu, ostvaruju se izvjesni ciljevi, koji su rezultat svrhovitog, svjesnog ljudskog djelovanja, rezultat čovjeka kao istorijskog subjekta. Jedna od karakteristika ljudskog mišljenja je u tome što ono uvijek ima odredjeni cilj koji se želi u praksi ostvariti, mada i nema mišljenja bez nekog cilja. Niče je bio u pravu kada je kritikovao učenje o unilinearnom istorijskom procesu - čiji je glavni protagonista bio Hegel - koji je vladao u filozofskoj modi devednaestog vijeka, mada je njegovo odbacivanje objektivnih procesa u istoriji bilo u suprotnosti s naučnim rezultatima njegovog vremena. Kritikujući Hegelovo shvatanje istorijskog procesa, Niče je znatno ostao ispod nivoa svoga protivnika, koji je uspio da stvori jednu novu nauku - filozofiju istorije, i da se približi naučnom shvatanju ljudske istorije, kao procesa razvitka čovječanstva. Hegelovo istorijsko domišljanje bilo je puno naučnih elemenata, nasuprot tome što njegovo filozofsko shvatanje istorije sadrži neke konzervativne ideje koje je domišljao u svome sistemu. Iako je njegova misao bila zacijelo nadahnuta istorijskim duhom, on je uostalom smatrao da je njegov filozofski sistem, "koji se kasnije pokazao kao kolosalno nedonošče", posljednje djelo ljudskog roda, i da se u monarhističkoj pruskoj dr-

žavi ostvaruje ideja slobode. Iako je svojim umovanjem znatno nadmašio dotadašnje granice saznanja, otkrivajući zakonomjernosti istorijskog procesa, Hegel se najzad našao u zatvorenom misaonom horizontu, horizontu koji je bio uslovljen istorijskim smislom epohe i idealima građanskog svijeta, čiji je on bio zagovornik i ideolog. I pored nekih svojih konstrukcija koje su bile proizvoljno koncipirane, uslovljene stepenom saznanja i nazorima njegove epohe, kao i idealističkim pozicijama njegove filozofije, Hegel je imao genijalne poglede na procese razvitka čovječanstva i ljudske istorije. Njegovom epohalnom zaslugom može se smatrati to što je on dokazao u svojoj istoriozofiji da ne postoji vječito data ljudska suština, i da unutrašnje dijalektičke protivrječnosti čine pokretačku snagu razvitka. On je naime uvidjao da su ljudske strasti: žudnja, volja, emocije, svijest, djelatnost i dru faktori, glavni pokretači istorijskog razvitka, i da iz unutrašnjih sukoba, namjera, težnji i zamisli različitih individua nastaje jedna opšta, zakonita tendencija istorijskog razvitka koja se razlikuje od postojećih ljudskih namjera i stremljenja, mada iz njih proizlaze. Naime, njegova je velika zasluga što je u svome filozofskom sistemu čitav prirodni, društveno-istorijski i duhovni svijet predstavio kao proces, kretanje, mijenjanje i razvitak. Zbog toga su klasici marksizma isticali da je Hegel dobar dio posla bio obavio u pogledu naučnog shvatanja istorije koju je trebalo materijalistički interpretirati.

Ističući da je iznalaženje cilja istorije obična iluzija, Niče kritikuje Hegelovo shvatanje procesualnosti istorije koje sadrži idealističku, teleološku i teološku koncepciju, u kojoj se sve stvarno i realno prikazuje kao razumno i logičko. Hegel je smatrao da su velike ličnosti u istoriji bile sredstvo apsolutnog duha, dok, nasuprot tome, Niče ističe da su one bile cilj istorije i kulture. Istorijski život ima cilj samo u proizvodjenju najviših tipova kulture: to su, on smatra, velike ličnosti koje u sebi koncentrišu najveće ljudske osobine. "Ne, cilj čovječanstva ne može se nalaziti na kraju, on mora biti

samo u najvišim primjercima ljudskog roda."²⁰ U tom smislu napredak čovječanstva se ne kreće po pravoj liniji, pošto često iščezava tip čovjeka koji je jednom dostignut. Tako Niče smatra da je tip čovjeka njegovog vremena niži od tipa čovjeka koji je živio u doba renesanse, iako je ovaj zaostajao za antičkim čovjekom, čovjekom onih najboljih, najjačih i najhrabrijih vremena, u kojima je došao najviše do izražaja onaj čudesno neizmjerni fenomen dionizijskog. U svome "Antihristu" Niče kaže: "Čovječanstvo ne predstavlja razvitak, na način kako se to danas vjeruje, ka boljem ili snažnijem ili višem. Napredak je naprosto moderna ideja, to jest lažna ideja."²¹ Dakle, vječno vraćanje istog je upereno protiv napredovanja: vraćanje je zapravo odabiranje u službi snage. Tip čovjeka koji je najviše vrijedan i koji je "najdostojniji života, najpouzdaniji za budućnost, već u više navrata je postajao, ali kao srećan slučaj, kao izuzetak, nikad kao željen."²² Niče se, naime, zatvara u svoj svijet i živi u sferi svojih intimnih osjećanja, gdje na račun individualiteta zanemaruje duh društvenog postojanja i ispoljavanja čovjekovog života.

IV

U težnji da se društveno-istorijska svijest čovjeka oslobodi od naturalističkog mehanicizma i determinizma dosta je doprinio sam Hegel svojim učenjem o slobodi kao supstancijalitetu duha, i učenjem o napretku kao svrhovitom ostvarenju carstva slobode. Time je savremena filozofska misao sve više usmjeravala svoje opsesije na probleme društvene dinamike i na shvatanje čovjeka kao subjekta istorije. Novija saznanja do kojih se dolazilo omogućavala su čovjeku da nadje sebe u stvaralačkoj aktivnosti svoga bića. Teorija socijalnih i kulturnih promjena koja je ukazivala na pravac progresa, sve se više oslanjala na dijalektičko-materijalističko shvatanje istorijskih procesa, ma da su mnogi mislioci pokretačke uzroke društvenih kretanja nalazili u

20 F. Niče: O koristi i šteti istorije za život, nav. izd. str. 70.

21 F. Niče: Antihrist, nav. izd. str. 13.

22 Ibid, str. 12.

dosta različitim motivima, koji su se temeljili na različitim filozofskim pozicijama i klasno-ideološkim orijentacijama. Na novoj metodologiji zasnovano historijsko saznanje je imalo cilj da obuhvati cio historijski život čovjeka, njegovu djelatnu, stvaralačku snagu u težnji da joj, u strukturi historijskog vremena, da pravo značenje.

U toku osamnaestog vijeka se zbivalo radjanje historijske svijesti i ideje napretka - koja se u filozofiji i društvenim teorijama devetnaestog vijeka znatno afirmisala - uz koje su se uporedo razvijale i teorije ciklizma kao zatvorenog kruga, vezane za učenje o diskontinuitetu - po kome se svi produktivni procesi iscrpljuju, pa se u tom slučaju ne može više ništa novo desiti - kojim se u suštini poriče mogućnost neograničenog napretka. Uz to je i Ničeova koncepcija ideje o vječnom kruženju istog privlačila pažnju mnogih mislilaca koji su se bavili analizom njegove filozofije. Dakle, teza o vječnom vraćanju istog implicira misao o kruženju bitka koji je u sebi ukinuo vrijeme i time se domogao vlastitosti svoje prirode. U tom smislu Djerdj Lukač kaže da je "Ničeovo učenje o vječnom vraćanju kao pobjeda bitka nad postojanjem."²³ Kod izvjesnih filozofa krug označava simboliku i zakonitost društvene dinamike. Tako je Hegel - kao mislilac procesa - smatrao da istorija ima konačni cilj, i da se svjetska istorija zbiva na duhovnom planu kao napredovanje duha u vremenu, pri čemu je rezultat neodvojiv od geneze, u kojoj povijest postiže ostvarenje uma. Napredovanjem duh dolazi do samog sebe kao totaliteta. Time se filozofija u Hegela ispoljava kao konstrukcija apsoluta u zatvorenoj misaonoj formi u kojoj je znanje situirano u vidu pune izvjesnosti. Na kraju istorije, u kojoj je objavljeno apsolutno znanje, čovjek je ostao bez svoga dijalektičkog negativiteta, čime gubi mogućnost daljeg razvitka i napretka. Kretanje iscrpljuje razvojni sadržaj svih predmeta koji se dokončavaju u svome totalitetu kao istini cjeline. Za Hegela je tok svjetske istorije vrijeme u kome pojam kao apsolut sabire u sebi bit svijeta. On je zastupao tezu po kojoj se svaki filozofski sistem, koji

23 Djerdj Lukač: Razaranje uma, nav. izd. str. 312.

se kasnije javlja u vremenu, razlikuje se po razgu i prevazilaženju, smatrajući da je njegov filozofski sistem ujedno i kraj razvitka filozofske misli, i da u sebi sadrži sabrano i posredovano saznanje svijeta, apsolutno saznanje pod vidom vječnosti. Upravo, niko se tako nije zanosio mislju da je posljednji filozof kao Hegel, koji je zacijelo bio uvjeren da je stvorio dovršen i zaključen filozofski sistem, u kome se apsolutna istina i znanje svijeta sabralo i sačuvalo. On je, dakle, bio samouvjeren, kako to neki ističu, da se popeo na najveće vrhove ljudskog duha i da je "na tim vrhovima skoro zasao".

Znanost objavljuje sabranu i dovršenu totalitet čovjeka kao i dovršeni tok istorije koji na kraju postaje kružan. Istorija se po Hegelu razvija pravolinijski i njen se krug obilazi samo jednom, dok krug znanja - čijim se problem naročito bavio istaknuti interpretator Hegelove filozofije Aleksandar Kožev u svome djelu "Kako čitati Hegela - je cikličan i vječno se ponavlja u svojoj opstojnosti. Apsolutno znanje je znak dokončanja i zatvorenosti istorijskog vremena, znak ukidanja istorije, pri čemu objava totaliteta ostaje kao istina u svome vječnom identitetu. Ta apsolutna znanost je kružna znanost koja je dovršena i ispunjena "kao svijest svijesti o svome svijetu". Znanost je našla svoju objektivaciju u pojmu kao "neživnoj riječi" (A. Kožev), u kojoj je sadržan smisla (bit) što je utjelovljen u stvarnom predmetu. Znanost koja dokončava istoriju i vrijeme postaje vječnost koja samu sebe objavljuje. Hegel time poistovjećuje vrijeme s pojmom istorije - o kojoj govori kao o logosu, tj. o povijesti ljudskog govora koji objavljuje bitak. U njegovoj identitetnoj filozofiji se mišljenje i bitak poistovjećuju, mišljenje, dakle, koje se sastoji od pojmova reprodukuje hod razvitka samih predmeta, pa se apsolutno znanje javlja u posljednjem trenutku vremena, tj. na samom kraju istorije. Znanost, i svijet koju ta znanost objavljuje, nije više vremenita pojava. Pošto ona objavljuje sabranu i dovršenu totalitet čovjeka i istorije, njena opstojnost dobija kružni tok, što ujedno znači i jedini dokaz njene apsolutne istine. Zna-

nost je, dakle, ciklička i u takvom ciklusu budućnost je uvijek prošlost. Čovjek i svijet nemaju više prave budućnosti, jer nema u pravom smislu ni ljudskog i istorijskog vremena. U tom slučaju čovjek nadilazi istorijsko vrijeme i pomiruje se sa vječnošću, i kao cikličko biće - koje se mijenja i plodi - ostaje u svom vječitom identitetu. Istina je cjelina, a cjelina je suština koja se ispunjava svojim razvojem. Hegel se zanosio mišlju da je u njegovoj filozofiji - kao apsolutnom saznanju - sabrano sve znanje prirodnog i duhovnog univerzuma. Prema tome, apsolutno saznanje - o kome Hegel govori u posljednjem, VIII poglavlju svoje "Fenomenologije duha" - neće moći da se više mijenja, razvija, jer se na svijetu više ništa novo ne može dogoditi, pa je svoju filozofiju shvatio kao znanje koje se javlja u obliku totaliteta (istina cjeline), konačna i vječna istina, vječnog i nepromijenjivog svijeta koji se ciklički kreće u svojoj opstojnosti.

Kao što se može vidjeti, Hegel i njegov duhovni protivnik Niče, u svojim filozofskim sistemima afirmišu simbol kruga. Upravo, ciklusna teorija i eshaton kao dovršeni kraj i bezvremeno trajanje čovjeka, nije nikakva inovacija koja bi bila karakteristična samo za Ničeovo umovanje. Iako je u Ničeovo doba učinjen značajan napredak u nauci, koji je bez sumnje pružao potpunu izvjesnost o tome da se živa bića sve više razvijaju u neprekidnom toku evolucije, Niče, kao i njegov prethodnik Hegel, smatrao je da za to nedostaje svaki osnov, pošto svaka vrsta kao tip ima svoju granicu, preko koje nema razvika i da to važi kao apsolutni zakon. Prema tome, ni čovjek kao vrsta ne napreduje, jer nivo vrste ostaje uvijek isti. Iz učenja o vječnom vraćanju može se zaključiti da Niče sve smatra apsolutnim, dovršenim i statičnim, što se može uzeti kao pogrešna pretpostavka ovog mislioca. Naime, pošto ljudski rod ne može da ostvaruje napredak u postizanju jedne bogatije ljudske prirode, u tom slučaju mogu samo viši tipovi da se dostižu, ali se ipak ne održavaju. Ovakvim svojim gledištem Niče stvara jednu veliku divergenciju koja njegovo učenje o

ljudskoj prirodi udaljuje od marksističkog humanizma i shvatanja čovjeka kao bića beskrajnih mogućnosti svoga samoprevazilaženja.

RAZLIČITOST KONCEPCIJE FILOZOFIJE ISTORIJE
NIČEA I MARKSIZMA

Fridrih Niče je bio univerzalni mislilac koji se bavio različitim problemima ljudskog života i svijeta uopšte. Uostalom, bavio se i problemima ljudske istorije, izlažući o njoj svoje specifično gledište. U svom spisu: "O koristi i šteti istorije za život" on raspravlja o vrijednosti istorije kao nauke za ljudski život, mada u tim svojim meditacijama nije uspio da izloži jednu potpuniju filozofiju istorije, kao što su to učinjeli Hegel i Marks. No, ipak njegove misli o nekim problemima istorizma zaslužuju izvjesnu pažnju. Kao antiistorijski orijentisan mislilac napadao je istorizam i ideju društvenog progresa koja je doživljela svoju afirmaciju baš u vrijeme njegovog života. Naime, osamnaesti vijek je doba radjanja moderne istorijske svijesti koja čini značajni elemenat u strukturi moderne filozofske misli i ljudskog duha napose.

Niče se zalagao da oslobodi čovjeka robovanja istoriji da bi drugačije živio i bivao nego što se to ranije činilo. Kao antiistoričar i antievolucionista, Niče, u svojoj orijentaciji, zastupa mišljenje da u svijetu ne postoji kontinuirani, progresivni tok razvitka, u čemu slijedi misao svoga duhovnog oca - Artura Šopenhauera. Njemu vjerovanje u svjetski proces izgleda smiješno, osjećavši potrebu da istakne izvjesne opasnosti koje dolaze od istorije i istorijskog odgoja modernog čovjeka. Po njemu je život čovjeka bolestan od istorijske bolesti i on se mora od nje liječiti. Da bi se naime izbjegao štetan uticaj istorije za to postoje dva lijeka: ostati na pozicijama neistorijskog ili nadistorijskog stanovišta. Neistorijskim stanovištem negira se istorija i čovjek se svodi na datost i uski krug sadašnjosti, dok nadistorijskim gledištem prihvata se iluzija progresa i evolucije, čime se u istoriji nalaze vrijednosti koje podstiču na razvitak čovječanstva, mada se u isto vrijeme time stiže iluzija kao da istorija ima neki vi-

ši cilj koji se nalazi van istorijskog života.

Ničeova antiistoričnost je nastala iz samog pokušaja mitologiziranja istorije, pri čemu daje prednost intuitivnom nad racionalno-logičkim saznanjem, smatrajući da je to jedan bolji put da se shvati suština stvarnosti. U ljudskom životu cvjetaju iluzije i one su potrebne čovjeku da bi mogao živjeti, jer su one nužni i sastavni dio strahovite i problematične prirode života. Nelogičnost, misli Niče, isto koliko i logičnost vlada svijetom i svjetskim procesima, jer je logika produkt nelogičnosti, kao što je i razum produkt nerazuma. U tom smislu postoji izvjesna suprotnost i nesklad između ljudskih namjera, tendencija i ciljeva, s jedne, i samog toka stvari, s druge strane. Niče teži da razvije jedan novi oblik osjetilnosti i da razori logičke forme i pravila koji su život htjeli da zadrže u okovima, želeći time da stvori jedan skladni, prirodni odnos između čovjeka i njegove kulture, da bi ponovo uspostavio davno izgubljenу vezu između takozvane "zdrave kulture" i mita. On time hoće da prevlada postojeću dekadentnu kulturu, koja je potisnula svoje živo načelo, kako bi se umjetnost ponovo morala dovesti u saglasnost sa životom. Cilj mu je, dakle, da čovjeka oslobodi transcendentalnih vrijednosti i da ga vrati u sferu fenomenalnog života. Čovjek oslobođen hrišćanstva - kao sinonima ropskog morala koje je učilo čovjeka da sebe smatra krajnjim proizvodom božije moći, a svoje vrijeme posljednjim od svih vremena, poslije koga dolazi kraj i usud božji - postaje natčovjek koji se oslobadja transcendentalnog morala, čime poprima ulogu pravog nosioca cjelokupnog istorijskog zbivanja. U takvom životu čovjek nije više, kao u doba hrišćanstva, pasivno, nego postaje aktivno, stvaralačko biće, poput antičkog čovjeka. Postavši time dijelom jedne opšte životne cjeline, koja afirmiše život na dionski način, obiljem promjena koje se zbivaju u iracionalnom ovomezaljskom životu, čovjek gubi smisao i svrhu koje je ranije nalazio van sebe samog.

Ničeanski gledano, svijet pokreće volja za moć kao imanentni

metafizički nagon čovjeka koji stvara svoju istoriju u vječnoj i neprekidnoj borbi. Istorija pak koristi životu ukoliko nam daje mogućnost da poznavanjem prošlosti istu produžujemo. Ali, kada se ona suviše primjenjuje, onda će to imati negativne posljedice za život i kulturu čovjeka. Ono što je u prošlosti bilo veliko treba da u budućnosti bude obrazac našeg rada, ma da nas ono može lako zavesti da samo poštujemo ono što je u prošlosti bilo veliko, a da preziremo i podcjenjujemo ono što još nije veliko i što tek u sadašnjosti treba da postane velikum. Istoriju, doduše, treba zasnivati na svjesnom i mudrom egoizmu, jer istorijsko obrazovanje može pozitivno, ali i negativno da utiče na vaspitanje omladine. Velika misao može uticati da izraste još veća misao, i pomoću nje čovjek može da stalno pomjera perspektive svoga beskrajnog horizonta, otklanjajući atmosfere koje ga obavijaju. Čovjek se mora odupirati teretu prošlosti koji ga stalno pritiska i "otežava njegov hod kao neko nevidljivo i nejasno breme."¹ Istorijsko iskustvo može unositi zablude i predrasude u ljudski život, pa zbog toga čovjek mora' istoriju stavljati pred sud ispitivanja, "jer kako smo eto rezultiranih pokoljenja, tako smo i rezultati njihovih pometnji, strasti i zabluda, pa čak i zločina."²

Čovjek se, po Niče, razlikuje od životinje na osnovu toga što on živi istorijskim životom. Životinja živi isključivo u sadašnjosti, te prošlost i budućnost za nju ne mogu imati nikakvog značaja. Ima ljudi koji na tome zavide životinjama, jer ih ne opterećuje nikakva prošlost. Čovjek se sjeća prošlosti i svojih propalih nada koje ga čine nesrećnim. Oni kao da se sjećaju svoga izgubljenog raja kada vide stado "koje pase ili u prisnoj blizini djeteta, koje još ništa prošlo nema da poriče i koje se u preblaženom sljepilu igra između plotova prošlosti i budućnosti."³ Čovjek, dakle, može, s tim više ako mu je sposobnost zaboravljanja manja, zbog nekog udarca i poniženja ili nepravde koja mu je nanešena, bolovati, a to mu zagorčava život i oti-

1 F. Niče: O koristi i šteti istorije za život, nav. izd. str. 8

2 Ibid, str. 26.

3 Ibid, str. 8.

ma sreću i zadovoljstvo. To mu, zacijelo, onemogućava da živi zdrav ljudski život, i u tom smislu čovjeku je potreban zaborav. Ali, isto tako, čovjeku je potrebna i sposobnost sjećanja na prošlost, jer ukoliko mu to nedostaje neće biti srećan u životu. Upravo, po Niče, svi ljudi nijesu jednako osjetljivi prema prošlosti, pa prema tome svi je jednako ne podnose. Na ljude koji imaju viši stepen osjetljivosti ono što je prošlo može da djeluje razorno, da im remeti unutrašnji mir i spokojstvo života. Samo poznavanje mnoštva detalja iz prošlosti utiče negativno na stvaralačku moć u nama, čini nas mašinom za pamćenje. Ispitivanje prošlosti malih stvari može da nas dovede u zabludu tako što ćemo im pridavati veliku vrijednost koje one u stvari nemaju. Istorijsko znanje negativno utiče na iluzije života bez kojih je život nemoguć. Niče smatra da je zlo prosvjećivati narod, jer ta prosvijećenost navodi nižu rasu da ne podnosi svoju sudbinu. On, naime, smatra da je aristokratija pravi smisao društva i njegova opravdanost, jer jedino ona daje vrijednost životu. Za njega je društvena podvojenost na staleže poželjna i opravdana sa gledišta prirodnih zakona, i za to svoje gledište Niče pronalazi objašnjenje u istorijskom nastanku morala. A da bi se stvorila jedna viša kultura, po Niče, je potrebna podčinjenost niže rase višoj. Gomila malih ljudi nije sposobna da prihvati stečeno znanje i da ga mudro iskoristi u svrhu života. U tom smislu Valter Kaufman (Walter Kaufmann) kaže: "Niče misli da masi čovječanstva nedostaje osnovni ponos i vrijednost... Ono što je od početka bezvrijedno, ne može dobiti vrijednost množenjem. Ako je čovjekova vrijednost nula, sabiranje takvih nula neće nikad dovesti do neke vrijednosti. Neprekidno povećavanje inteligencije kroz istoriju, čak ako se može demonstrirati, ne bi izmijenilo ovu sliku. Ako čovjek treba da ima ikakvu vrijednost, mora da postoji kvalitativni skok", da upotrijebimo Hegelov izraz. Da postoje takvi skokovi Niče još nije pokazao."⁴ Ako se učenje o evoluciji ne uvažava, kaže Kaufman, to ukazuje da je čovjek sličan majmunima - koje treba da budu ni-

4 Walter Kaufmann: Nietzsche Philosopher, Psychologist, Antichrist, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1974. S. 150.

že životinje, ako je on jedan od primata. Niče smatra da mase nemaju nikakvu vrijednost i da one moraju služiti kao sredstvo velikim ličnostima, izuzecima koji jedino imaju vrijednost. Upotreba istorijskog znanja od strane mase iskorišćava se samo protiv jakih i smjelih ljudi koje ološ mrzi, zavideći im. Popularizacija istorijskog znanja uperena je prema životu, koje Niče smatra krojačkim zanatom "kao zloglasno krojenje kaputa nauke za tijelo miješane publike";⁵ izražavajući negodovanje prema moru naučne literature pisane za široke narodne mase.

Cilj istorije, po Niču, leži u proizvodnji najviših tipova kulture, odnosno velikih ličnosti - lučonoša monumentalne istorije, kroz koju jedino dalje živi ono veliko - koje u sebi objektiviziraju one najbolje osobine ljudske prirode. U takvom gledištu na ljudsku kulturu dolazi do izražaja Ničev aristokratizam i elitizam. Naime, istorija za Niča nije ništa drugo nego biografija velikih ljudi. Istorijska je samo tu da se pokažu i prožive veliki duhovi. Njihovi veliki trenuci i borbe kroz milenije povezuju se u planinski lanac čovječanstva. To je ono što ostaje uvijek živo, svijetlo i veliko i što se ističe u proteklom vremenu, kao osnovna misao vjere u humanost. Ono što je veliko treba da bude i vječno, jer potomstvo nikada ne može biti bez toga. Veliki pojedinci "čine neki most preko razmahane struje bivanja. Oni ne nastavljaju, recimo, neki proces, nego žive vanvremenski-istovremeno, zahvaljujući istoriji, koja dopušta takvu saradnju, oni žive kao republika genijalnih ljudi, o kojoj je jednom pričao Šopenhauer: Jedan džin dovikuje drugoga kroz puste intervale vremena i neometan od malih obijesnih larmadžija, koji pod njima puze, produžuje se visoki govor duhova. Zadatak je istorije da medjunjima bude posrednica i da tako stalno daje povoda i snage za proizvodjenje onog velikog. Ne, cilj čovječanstva ne može se nalaziti na kraju, on mora biti samo u najvišim primjercima ljudskog roda."⁶

Dakle, cilj istorije je da se pojaví elita velikih duhova, a masa ne stvara istoriju, pošto ona služi samo kao njena podloga. Mase

5 F. Niče: O koristi i šteti istorije za život, nav. izd. str. 55.

6 Ibid, str. 69.

su samo bijedna kopija velikih ljudi, njihov otpor i njihovo orudje. Ogromnu većinu ljudi Niče smatra odvratnom jednolikom i prostom masom koja je bez energije i osjećanja. "Slušati šta pričaju mali i siromašni duhom strašno para uši čovjeku koji sa stravom u srcu zna da sudbina čovječanstva zavisi od uspjeha njegovog najvišeg tipa."⁷ Istorija najprije pripada velikim ljudima da bi im pružila primjere i utjehu koju u njoj nalaze. Najviši trenuci u istoriji čuvaju nešto što je vječno i neprolazno, dokazujući da ono što je nekada imalo svoju veličinu ostaje neprolazno. Takvi primjeri podstiču naše divljenje i hrabre velike duhove, budeći njihove težnje za stvaralačkim podvizima. Istoriju mogu razumjeti samo oni koji su poznavaoi sadašnjosti i graditelji budućnosti, a "samo onaj koji izgradjuje budućnost ima pravo da sudi prošlosti."⁸ Istorija se ne može postavljati iznad života, nego mora biti u njegovoj službi. Pisati istoriju smije samo onaj koji je učestvovao u njenom stvaranju; nju mogu pisati samo veliki duhovi. Niče govori da se ne vjeruje istorijografiji koja nije izišla iz glave najredjih duhova. On, poput Voltera, smatra da se istoričari bave ništavnim problemima, a manje sude o događajima epohe koji uzbudjuju svojim značajem. Naime, mnogi istoričari se bave ispitivanjem beznačajnih antikvarnih materijala, beznačajnih ličnosti i porodica, kao i istorijom nekih naroda koji ne zaslužuju našu pažnju.

Niče istupa protiv suviše velike važnosti koja se u modernom dobu pridaje istorijskom obrazovanju omladine. Istorija je nužna samo za jakog čovjeka kome su potrebni uzori prošlosti, a koje ne može da nadje u sadašnjosti. "Istorija, ukoliko se nalazi u službi života, nalazi se u službi nauke istorijske moći, i zato nikada, u toj podređenosti, neće postati čista nauka, kao što je, recimo, matematika..."⁹ Istorijaska moć, njeno naviknuto obožavanje može unositi zablude. Po Ničeovom mišljenju "istoriju podnose samo jake ličnosti, dok slabe ona potpuno briše,"¹⁰ jer pravi istoričari moraju bitiiskusni i moćni duhovi.

7 F. Niče: VZM, nav. izd. str. 56.

8 F. Niče: O koristi i šteti istorije za život, nav. izd. str. 49.

9 Ibid, str. 15.

10 Ibid, str. 38.

Kult istorije, kao manu savremenog čovječanstva, Niče podvrgava oštroj kritici. U kritici istorije ukazuje na ono što je za život čovjeka nazadno i neprijateljsko. Na osnovu kritike istorije ljudi se obračunavaju s prošlošću, stvarajući nove vrijednosti, omogućavajući nastanak jedne nove, progresivne i drugačije ljudske prirode. Istorija može biti od koristi za jačanje životnih nagona u tom smislu što nas vezuje za prošlost i pokazuje što je sve u njoj bilo korisno za život, a što je bilo protivno njegovoj snazi. Istorija može uticati na energetiku volje i pobudjivati snagu čovjeka da postane bolji i veći. Ali, s druge strane ona može negativno da utiče na život, da čini njegovu bolest, s težnjom da postane samostalna nauka, koja suđi prošlosti po principu pravde. Ona se tada pretvara u jednu nekorisnu nauku koja smeta životu da se slobodno razvija i tako slabi život. U tom pogledu naročito je štetna objektivna istorija koja prosudjuje o događajima i ljudima prema predrasudama svoga doba, pa je, po Niču, pravi istoričar samo onaj koji radi na sadašnjosti. On smatra da će doći vrijeme kada se niko neće baviti pisanjem o evoluciji niti o istoriji čovječanstva, i kada se niko neće baviti masom, nego samo pojedinim ličnostima. Dužnost je istorije da povezuje te ljude, da im omogući zajednički život i utiče na radjanje novih genija. Niče je smatrao da su klasična grčka i rimska civilizacija mnogo više od moderne civilizacije, jer su počivale na jakom aristokratskom moralu, a ne na slabom kakav je kasnije bio hrišćanski moral čovjeka - roba. On, takodje, uvidja da savremena gradjanska kultura svakim danom život čovjeka čini siromašnijim. U tom smislu nauka, religija i politika teže da ponize jake i plemenite instinkte, da ih potisnu i tako svijet u cjelini izjednače, kako bi od svih ljudi napravili jedno ogromno bezvrijedno stado u kome niko nikoga ne sluša, niko nikome ne zapovijeda, u kome niko nema pravo, dužnosti i odgovornosti, u kome se gubi svaka individualnost, a nastaje život bez cilja, nade, bola i uživanja. Niče se nada da će poslije ove učmalosti i apatije nadoći, kao bura, jedna

nova iznenadna energija koja će potresti čovječanstvo i donijeti radikalne promjene na zemlji. Naslućivao je da će se iz takvog stanja roditi drugi čovjek, koji će biti veći, potpuniji i savršeniji. Taj novi čovjek treba da se odrekne svih postojećih vrijednosti i svih principa koji su dotada bili vladajući u svijetu, da bi se na taj način stvorili uslovi za natčovjeka. Razlika između dotadašnjeg morala i morala natčovjeka je u tome što se raniji moral obraćao svim ljudima bez razlike, dok moral natčovjeka postaje svojina malobrojnih, odabranih ljudi koji će biti gospodari svijeta. Tako Niče misli da svijet mora vječito ostati podijeljen na podčinjene i gospodare. U svome učenju o natčovjeku Zaratustra veli: "Čovjek je nešto što treba da bude prevladano. Šta ste vi učinili, da biste ga prevladali? Sva su bića dosad stvorila nešto iznad sebe: a želite li vi biti osjeka ove velike plime i radije se vratiti životinji nego prevladati čovjeka! Šta je majmun za čovjeka? Podsmjeh ili bolni stid. I upravo to treba da bude čovjek za natčovjeka: podsmjeh ili bolni stid. Prošli ste put od crva do čovjeka, a mnogo je toga u vama još crv. Bili ste jednom majmuni, i još je sada čovjek više majmun od bilo kojeg majmuna."¹¹

U svojoj knjizi "Ljudsko i suviše ljudsko", Niče vidi napredak i usavršavanje života isključivo u jednom višem staležu koji se može baviti slobodnim zanimanjem. Taj viši stalež koji je po broju vrlo mali, ali uz to i najsvršeniji, treba da bude izraz ljepote, dobrote i sreće na zemlji, dok niži stalež mora da se bavi materijalno-proizvodnim radom ukoliko se želi ostvariti napredak. Robovi - pod kojima Niče podrazumijeva niže društvene staleže, u koje spadaju i žene, odnosno čitav ženski rod, pri čemu se pojam rob razlikuje od pojma ropstva u klasičnom smislu - moraju se, dakle, baviti proizvodnjom, zemljoradnjom, industrijom, trgovinom, i slijepo se pokoravati i slušati što im se bude zapovijedalo. Niče kaže da im neće biti lako, ali tako mora da bude; mora svak podnositi svoju sudbinu.

Ovakvo Ničeovo učenje je potpuno suprotno modernom materi-

jalističkom shvatanju istorije. On potpuno zanemaruje najosnovniji faktor društveno-istorijskog zbivanja, kao što je na primjer razvitak proizvodnih snaga, koje uistinu čine osnovni uslov pokretljivosti i promjenljivosti u ljudskom društvu. Istorija, pak, ne može da slijedi Ničea, jer se ona poima kao spontanitet, stihija. On važnost istorije ne vidi u njenim procesima razvitka, ili u sudbini masa, nego vrijednost istorije zacijelo gleda u velikim ličnostima u kojima, po njemu, ona postiže svoj cilj. Ali, kada Niče razmišlja o problemima velikih ličnosti u istoriji, on dosta često ukazuje na neke bitne probleme čovjeka savremene istorije, na jedan njegov opšte životni smisao. Govoreći o takozvanim istorijskim ljudima Niče uostalom kaže: "Pogled u prošlost upućuje ih na budućnost, raspaljuje im hrabrost da se još duže hvataju u koštac sa životnim zadacima, uliva im nadu da ono pravo tek dolazi, da se sreća nalazi iza brda prema kojem su se uputili. Ti istorijski ljudi vjeruju da će smisao života sve više objelodanjivati u njegovom procesu, oni gledaju unazad samo zato da bi posmatranjem dosadašnjeg procesa shvatili sadašnjost i naučili da vatrenije priželjkuju budućnost."¹²

Tokom devetnaestog vijeka filozofija je težila da istoriju zasnuje na naučnoj osnovi, mada je Niče pokazivao negativno stanovište prema toj "pretrpanoj učenosti" i trezvenoj pragmatizirajućoj radoznalosti, koji pričinjavaju smetnju samoj životnosti moderne kulture. Jer "svemu živom potrebna je oko sebe neka atmosfera, neki tajanstveni krug isparenja: kada mu oduzmemo taj omotač, kada osudimo neku religiju, neku umjetnost, nekog genija da bude kao zvijezda bez atmosfere: onda ne treba da se čudimo brzom osušenju, okoravanju i neplodnosti. Eto tako stoji sa svim velikim stvarima, koje nikad ne uspijevaju bez neke ludosti."¹³

Ničeovo razmišljanje o tome kako se istorijsko obrazovanje odnosi prema duhu novoga vremena i modernoj svijesti - koja u sebi mora imati nečeg novog, moćnog, izvornog, nečeg što obećava drugačiji život - čitaoca ne ostavlja ravnodušnim. Dakle, životu je potrebna istorija, ali

¹² F. Niče: O koristi i šteti istorije za život, nav. izd. str. 13.

¹³ Ibid, str. 52.

treba uz to da bude jasno "da suvišak istorije šteti živom čovjeku."¹⁴ Istorijska prevalencija može imati negativne posljedice, koje se odražavaju na zakržljavanju i degeneraciji života. Prema tome "ono istorijsko i neistorijsko podjednako su nužni za zdravlje pojedinaca, naroda i kultura."¹⁵ I mi želimo, smatra Niče, da služimo istoriji samo u tolikoj mjeri, koliko ona služi životu. Iako čovjek ne može potpuno živjeti na istorijski način, ipak je neistorijsko temelj ljudske egzistencije, pošto se u njemu začinje život. U preobilju istorije i pod uticajem raznih ideja i mišljenja koji čine izvjesno nasilje nad čovjekom, čovjek postaje žrtva prošlosti čime se smanjuje njegova izvorna djelatnost i let u nepoznato. Ali, svakom čovjeku kao i svakom narodu potrebna je, pored razboritosti i izvjesnosti, i iluzornost, pored mudrosti potrebna im je i ludost koja ih štiti i kao oblak obavija svojim velom. Niče nije zadovoljan što se istorija poštuje više od života i što nauka počinje vladati nad životom. "...No, tako ovladani život svakako mnogo ne vrijedi, jer je mnogo manje život i zajamčuje mnogo manje života za budućnost od života kojim nekada nije vladalo znanje, nego su vladali instinkti i moćne varke."¹⁶

I

Niče govori o trostrukom smislu istorije: monumentalnom, antikvarnom i kritičkom. Istorija može biti u službi života na ova tri načina zavisno od vremena i prilika. Ovaj triangularni pristup istoriji Niče je smatrao jednostranim i djelimično prihvatljivim, pri čemu, kako smo to vidjeli, nije posve negirao značaj i ulogu istorije, s obzirom da razvija tezu da istorija mora služiti životu koji predstavlja jedinstvo i ne može se dijeliti na spoljašnje i unutrašnje, na sadržaj i oblik. Ako se istorija ne primijeni u pravo vrijeme i na pravom mjestu može biti od velike štete. Niče kaže: "Kada je čovjeku koji želi da stvori nešto veliko uopšte potrebna prošlost, tada on njome ovlada-

14 Ibid, str. 15.

15 Ibid, str. 10.

16 Ibid, str. 53.

va pomoću monumentalne istorije; onaj koji tome nasuprot želi da istraže u navici i u onome što se odavno poštuje, njeguje prošlost kao antikvarni istoričar; a onaj kome sadašnja nevolja pritiskuje grudi i koji po svaku cijenu želi da zbaci to breme ima potrebu za kritičkom istorijom, to jest za istorijom koja sudi i osudjuje."¹⁷ Koliko se može podnijeti istorija bez opasnosti zavisi od sposobnosti jednog čovjeka, naroda ili kulture. Jedino mjerilo je u tome njihova plastična snaga koja omogućuje da se prošlost i strani elementi prisvajaju i transformišu, čime se vrši obnavljanje i neprekidni rast. Životu i njegovim stvaralačkim naporima potrebna je iluzija koja djeluje bez refleksije, dok je istorijska znanost svojim hladnim rasudjivanjem usmjeren na protiv iluzije. To je ona vječita napetost između života i svijesti koji teže za ograničenjem jednog od strane drugog. Život, dakle, teži da se oslobodi svijesti i njenih ograničenja, mada oni jedno bez drugog ne mogu, jer se uzajamno uslovljavaju. Svijest u životu nalazi svoju osnovu bez koga ne bi bila moguća, dok život u svijesti stiče svoju vrijednost. Oni moraju takoreći činiti jedinstvo različitih elemenata. Kulturu jednog naroda Niče određuje kao jedinstvo umjetničkog stila koji se izražava u svim njegovim životnim okolnostima. Usljed nedostatka modernog obrazovanja dolazi do nesklada između unutrašnje "duševnosti" i spoljašnosti, odnosno do nesklada između sadržaja i oblika, čime nacionalna kultura gubi svoj pravi stil, a u isto vrijeme time negira samu sebe. Iako je u Njemačkoj postajao kult Ničea, on se ipak o njemačkom biću i njemačkoj kulturi veoma nepovoljno izražavao, ističući da Njemci nemaju svoje kulture, jer su na njeno stablo dosada kalemljeni tuđi elementi, i da je ona time izgubila svoju pravu originalnost, ostajući u nadi da će budući njemačka duša uspjeti da nadje sebe.

Monumentalni način prilaženja istoriji Niče smatra najboljim, jer se u tom slučaju uzimaju njeni najznačajniji i najsvjetliji trenuci koji mogu služiti kao uzori za budućnost. Monumentalno posmatranje prošlosti odvažnog čovjeka bodri na smjelost. Monumentalna ist-

 17 Ibid, str. 21.

orija kao "magistra vitae" služi onima koji napreduju i koji su aktivni. Na njoj se uče veliki i jaki stvaraoči, mada ovakav način pri- laženja istoriji može imati i negativnih posljedica, jer nešto što je naizgled malo može vremenom postati značajno. Monumentalnom istorijom mogu se služiti i oni koji shvaćaju što je veliko, ali sami nijesu sp- osobni tako nešto stvarati, pa se kod njih javlja zavist i mržnja pre- ma velikim ličnostima svoga vremena. Oni žele umanjiti njihove uspjehe trudeći se da dokažu da sve ono što se može smatrati velikim, već se zbililo u prošlosti.

U antikvarnom pristupu istoriji čitava se prošlost prihva- ta u cjelini, nastavlja i njeguje. Antikvarna istorija je potrebna onim ljudima koji čuvaju i poštuju prošlost, koji se sa pijetetom odnose pr- ema onim značajnim i vrijednim djelima stvorenim u prošlosti, želeći ta djela sačuvati od zaborava za pokoljenja koja poslije njih dola- ze. Antikvarni čovjek želi da da dušu i produži život svemu onom što istorijski nastaje. Tako, na primjer, istoriju njegovog grada, mjesta i zavičaja, koja mu je važna i sveta, osjeća kao najintimniju istoriju svoga vlastitog života. On se s ljubavlju odnosi prema sačuvanim spom- enicima i svim starinskim predmetima, prema svemu onom što ga podsje- ća na prošlost. Tako se antikvarni čovjek, preko svega onog što se nas- ljeduje od porodice, plemena i naroda, povezuje s kulturnim životom sv- oje zajednice koji se prolongira kroz stoljeća, u kome on nalazi sv- oju korjenitost. Taj osjećaj korjenitosti daje antikvarnom čovjeku iz- vjesnu sreću, izbavljajući ga od puke slučajnosti, shvatanjem da je nj- egovo biće izraslo iz dubine vjekova i da kroz njegovo životno stablo teku vjekovne životne sile. Naime, osjećanje vezanosti za rodnu grudu izražava neku prirodnu snagu sličnu onoj koje drvo osjeća u svome ko- rjenu.

Antikvarna istorija nije uvijek u mogućnosti da odredi od- nose medju stvarima, da odvoji ono što je veliko i ono što je beznača- jno, jer se ponekad uzima kao jednako pošto je starinsko. Time se sve

starinsko uzdiže do kulta i ono može negativno da utiče na život i njegovu težnju za novim ostvarenjima. Na taj način antikvarna istorija potkopava stvaralačku snagu čovjeka, stvarajući prezir prema novim vrijednostima. Dakle, Niče uvidja da uvijek vreba bliska opasnost od toga kada se sve staro jednako prima kao dostojno poštovanja, a novo i nastajuće biva zanemarivano i odbacivano. Niče kaže: "Ako čuvstvo nekog naroda tako okori, ako istorija služi proteklom životu tako što upropašćuje život i upravo viši život, ako smisao za istoriju više ne konzervira život nego ga mumificira: onda umire drvo, neprirodno, postepeno odozgo nadolje, do korijena, i konačno, obično propada sam korijen. Antikvarna istorija izrodjava se čak u trenutku u kojem je svježiji život sadašnjosti više ne oživotvoruje i ne nadahnjuje."¹⁸ Upravo, antikvarna istorija želi da rezidira život, gubeći smisao za njegovo osvježavanje u sadašnjosti. U tom smislu Niče naglašava da "starudija praotaca" ne smije biti teret pod kojim će se život morat savijati.

Kao treći način pristupa istoriji, koji takodje stoji u službi života, jeste kritički odnos. Kritička istorija omogućuje čovjeku da se oslobodi prošlosti sudeći o njoj. U kritičkom pristupu odbacuju se svi uzori iz prošlosti i stvara se negatorski odnos prema čitavoj tradiciji, koji, po Niču, može biti dosta opasan, jer se gubi iz vida da je čovjek rezultat ranijih pokoljenja, sa njihovim zabudama, kao i pozitivnim i negativnim osobinama, iz čijeg lanca se, pak, nikada ne može izdvojiti. Ali, svakako, kritički pristup istoriji je potreban isto kao antikvarni i monumentalni. Život mora povremeno pokazivati snagu da se otrese tereta prošlosti koji ga pritiskuje i u tom cilju stvara kritičku istoriju na osnovu koje vrši rasudjivanje o prošlosti sa gledišta sadašnjosti. Taj kritički sud uslovljen je vlastitom potrebom života i on se ne rukovodi načelima neke nadživotne objektivne pravde. Život je, dakle, neumitni sudac prema svemu on-

18 Ibid, str. 24-25.

om što stoji na njegovom putu."Čovjek mora imati snage i povremeno je primjenjivati, razbijati i rasturati neku prošlost kako bi mogao živjeti: tu moć on postiže tako što istoriju stavlja pred sud, podvrgava je mučnom ispitivanju i konačno je osudjuje; no svaka je prošlost zaslužila da bude osudjena - jer tako je to sa ljudskim stvarima: u njima su ljudska snaga i slabost uvijek bile jake. Ne sudi tu pravednost; to je još manje milost koja ovdje izriče presudu: nego sam život, ona nejasna, pokretna sila koja nezasito želi samu sebe."¹⁹

Kritika, naime, želi da osvijetli ono što je negativno uticalo na neko egzistencijalno stanje. Ali, ljudi i razdoblja, koji se na okrutan način moraju obračunavati s prošlošću, bivaju ugroženi. Ta razdoblja ujedno čine revolucionarne prevrate, u kojima se stvaraju nove vrijednosti, samom težnjom ljudi za jednom novom prirodom. Za izmjenu takve prirode potrebna je dosta mučna i naporna borba, jer sve ono staro želi da se usidri i održi u životu. U ovom slučaju Ničeovo gledište sadrži potencijalno neke dijalektičke elemente, pošto smatra da svaka sadašnja ljudska priroda - kao druga priroda - jednom će biti prva priroda, jer ljudi u stalnoj svojoj težnji hoće da postignu i ostvare jednu novu prirodu, a da odbace onu koju su stekli u ranijem razvoju.

U novije doba, smatra Niče, javila se težnja da se istorija pretvori u strogu nauku, takozvanu čistu znanost i da se u tome oslobodi svih prepreka koje je ograničavaju. Ali, životni horizont ne može nikada biti načelno ograničen. Nastaju i javljaju se novi momenti u odnosu istorije i života. Istorijsko saznanje izražava težnju da suvereno ovlada dalekom perspektivom, a takve perspektive nijesu u skladu sa životom kao neistorijskom moći. Zalažući se za jedan "istinski život, blizak prirodi i suprotstavljajući se pukom bivanju i postojanju, Niče želi osloboditi čovjeka izvjesne prekomjernosti istorije pošto znanje mnoštva detalja uništava svaku njegovu stvaralačku moć. Silna preopterećenost detaljima i "prezasijanost pojmovima kao zmijskim zubima" proizvodi kaos u našem duhu i remeti ravnotežu naše spoljašnosti i unut-

rašnjosti, čime tako "raskovani život" pati od istorijske bolesti od koje jake ličnosti propadaju, gubeći potrebnu hrabrost za pravi stvaralački život. "Prekomjernost istorije napala je plastičnu snagu života, ona više ne zna da se koristi prošlošću kao jakom hranom. Bolest je užasna, pa ipak!"²⁰

Ako bi se istorija uzimala kao stroga nauka koja treba da vlada savremenim životom, umjesto da život vlada naukom i saznanjem, ona bi mu onda postala neprijateljskom silom. Da bi se čovjek oslobodio od napada stranog i prošlog i stvorio jednu zdravu kulturu koja postiže saglasnost između života, mišljenja i htjenja, u nadistorijskom i neistorijskom principu moći Niče pronalazi prirodno protivosredstvo za istorijsku bolest i odbranu života od njegovog zatravljivanja. On želi da istoriju zasnuje na mudrom egoizmu koji treba da prevlada nad dosadašnjim glupim egoizmom. On poriče sve one zakonitosti koje se mogu izvesti iz istorijskog kretanja društva, a koji mogu biti u interesu masa. U cilju oslobodjenja robovanja istoriji, Niče odbacuje istoriju kao puku procesualnost. Ovaj Ničeov antiistorizam - koji je primjeren njegovom aristokratizmu - nastao je u protivstavu prema hegelijanskoj sistematskoj filozofiji. U oponiranju Hegelovom istoricizmu Niče nije mogao da shvati Hegelovu veliku zaslugu u tome što je on prvi shvatio istoriju kao objektivni dijalektički proces razvitka, bez obzira što su u njegovoj teleološkoj konstrukciji sadržani idealistički i teološki elementi. Istina, Niče je živio u doba razvitka jedne nove metodologije, koja je imala svoj naučni značaj ne samo u društvenim, nego i u svim ostalim naukama, pri čemu se smatralo da je jedna stvar ili pojava naučno shvaćena tek onda kada je objašnjena istorijski, to jest kada je izložen genetički proces njenog nastanka.

U svom raspravljanju o problemima procesualnosti istorije Niče uvodi u dijalog Eduarda Fon Hartmana. Starost kome se savremeno čovječanstvo primiče Hartman naziva "zrelim dobom", gdje geniji više nijesu potreba vremena. Ovakvo shvatanje bilo je suprotno Ničeovom gl-

edištu po kome su geniji cilj i svrha istorije i kulture. Niče ustaje protiv usvajanja principa evolucije i procesualnog razvitka u svijetu, smatrajući ih lažnim pojmovima. Shvatanje procesa ide na štetu bivstva i života, jer je u njemu sadržano okoštavanje vremena i dovršenje prirode u dostignutom cilju. Niče pod procesom podrazumijeva vremensko trajanje kojim se ostvaruje određeni cilj, jer se njemu ne može pridati oznaka vječnog trajanja. On nije mogao da shvati proces kao dijalektičku protivrječnost kretanja koja se izražava kao jedinstvo protivrječnosti kontinuiteta i diskontinuiteta vremena. Istorijski proces on uzima kao jednolinearnu vremensku dimenziju koji ima početak i kraj. U tom, hegelijanskom smislu, istorijski proces je izlagao i Hartman u svojoj "Filozofiji nesvjesnog", u kojoj govori o zreloom dobu čovječanstva, kojim se približavamo "onom idealnom stanju u kojem ljudski rod svjesno stvara svoju istoriju". Ovo nalaženje sebe i svoga zemaljskog zavičaja što ga Hartman označuje kao otriježnjeno zrelo muško doba čovječanstva a koje se predstavlja u savremenoj metafizici i istorijskom pogledu na svijet, Niče uzima kao veliku opasnost koja savremenoj kulturi prijete od ovih "bezučnih staraca", od kojih dolazi bolest sadašnjice, gušeći životne instinkte omladine, njenu strast i snagu. Predstavom koja se na ovaj način stvara o starosti svijeta čovjek gubi samopouzdanje i povjerenje u svoje snage i napore. To su, u stvari, slabosti koje istorijska nauka donosi životu, a koje mogu savladati samo jake ličnosti, dok slabe postaju žrtva tih opasnosti. Niče misli da samo onaj koji posjeduje duhovne moći može da sazna ono što je veliko u istoriji, a da to ne oslabi njegovu vlastitu volju. On smatra da svijest čovjeka počiva na neposrednom opažanju života, a ne na istorijskom znanju. Stoga Hartmana naziva najvećim parodistom svjetske istorije i najvećim parodistom svih vremena, koji svojim učenjem o već nastupajućem zreloom dobu čovječanstva, ostavlja čovjeka bez njegove životne budućnosti. Niče je, kaže Valter Kaufman, polazio od empirijskih činjenica koje mu ne

"potvrđuju vjerovanje da je istorija priča progresa, da su ikad veće vrijednosti razvijene i da je sve ono što je kasnije na evolucionoj skali takodje eo ipso vrednije. "Cilj humanosti ne može počivati u kraju (Ende) već samo u njenim najvišim primjercima". Možda ne postoji osnovniji iskaz Ničeove filozofije u svim njegovim pisanjima od ove rečenice. Ovdje je najpresudnija tačka njegove filozofije istorije i teorije vrijednosti - ništa manje nego nagoviještaj njegovoj "aristokratskoj" etici i njegovo suprotstavljanje socijalizmu i demokratiji. Ova sentenca - smatra Kaufman - takodje pokazuje koliko su istorijski i supra-istorijski konačno integrisani. U najvišim primjercima humanosti mi razmatramo značenje života i istorije: šta može dodatnih deset ili dvadeset vjekova donijeti na svjetlost što mi nijesmo mogli naći pri razmatranju Eshila i Heraklita, Sokrata i Isusa, Leonarda i Mikelandjela, Šekspira i Getea, Cezara i Napoleona, ili Platona i Spinoze? U njima događaji istorije su zaista bili "ubrzani u simbolima".²¹ Dakle, u najvećim primjercima humanosti ogleda se značaj života i istorije. Da li se u toku istorije vrijednost života povećala?" Niče je zaključio da ono što dolazi kasnije ne mora biti vrijednije."²²

Niče se kritički ustremkuje na savremeno istorijsko obrazovanje koje iskorjenjuje naj snažnije instinkte omladine. On teži da se žudnja za dozrijevanjem potisne suprotnom žudnjom koja će život učiniti plodnim. Jer življenje u "istorijalizirajućem večernjem raspoloženju" ostavlja čovjeka lišenog mladalačkih nada i mladalačkih snaga u budućnosti. Niče se okreće omladini zbog njene nevinosti smatrajući da ona posjeduje zdrav instinkt za budućnost, jer nije opterećena predrasudama tradicije i prekomjernostima istorije. Ona se, naime, ne miri sa činjenicama, sa konačnim ispunjenjem svijeta, spašavajući ga time njegove starosti i "nemuževnog egoizma". Omladina se nužno mora osloboditi lažnog obrazovanja i dresure, i njeno geslo ne smije biti Dekar-

²¹ Walter Kaufmann: Nietzsche Philosopher, Psychologist, Antichrist, nav. izd. str. 149.

²² Ibid, str. 151.

rtovo cogito ergo sum (mislim, dakle jesam), nego - vivo ergo cogito (živim, dakle mislim). Time Niče apstraktnim metafizičkim pojmovima pretpostavlja pravi prirodni, izvorni život čovjeka, a novu kulturu koju želi zasnovati na vreli života, suprotstavlja dosadašnjoj dekadentnoj pseudo-kulturi koja čini "dekoraciju života". Kao subjektivista, Niče pridaje značajnu ulogu pojedinim ličnostima u historiji. Za njega su geniji cilj i svrha historije, iz čega bi se mogao izvesti jedan zaključak koji bi bio suprotan Ničeovim osnovnim filozofskim pretpostavkama, tj. da u prirodno-biološkim procesima dolazi do izražaja jedna cjelishodnost, mada je on apriori poriče. Ovdje nas Niče upućuje na pomisao kao da priroda više voli izuzetke, nešto što se sa vrijednosne tačke gledišta ocjenjuje kao savršenstvo, nego osrednjost, masu - koju on shvata kao inertnu, negativno je kvalifikujući mada se kod njega nalaze i sasvim suprotna gledišta. On zapravo ne vidi da se u masi krije historijska moć i krivo mu je što se "veoma hotimično zamjenjuje kvalitet kvantitetom".

II

Ničeovo uvidjanje da se cijela dosadašnja kultura zasnivala na sili, ropstvu, zabludi i laži ukazuje na nužni preobražaj te kulture i svijeta koji ju je stvorio. On gaji prezir prema hibridnom čovjeku te kulture i njegovom praznom bivstvovanju. Po njemu je njemačka kultura cvijet bez korijena. Stoga je izražavao svoje nezadovoljstvo postojećim obrazovanjem njemačkog čovjeka, smatrajući da Nijemci još nijesu ništa i da nemaju svoje nikakve kulture. Ma koliko pričali o kulturi i pravili se ponosni, kod Njemaca, naglašava Niče, još uvijek vlada jalovi i neplodni pojam kulture koji sadrži tuđe poglede i osjećanja, čime se vještački i nasilno zatumljuje prirodni instinkt omladine. Uz to, on želi da razvije i razjasni pojmove o kulturi i obrazovanju da bi time otvorio pravi put omladini i doveo je do svijesti i nade za izbavljanje iz "sadašnje krajnje žalosne stvarnosti". U "Volji za moć" Niče govori kako Njemačka već odavno trpi oskudicu u snažnim duh-

ovima, a da se prosječni ljudi izlažu na tržištu i sami sebe veličaju. Naglašavajući da njemačka kultura nije dosada postojala, Niče ističe da "ovo tvrdjenje ne može se pobiti prigovorom da je u Njemačkoj bilo velikih pustinjaka (kao što je Gete, na primjer): jer su oni imali svoju sopstvenu kulturu. Ali, baš oko njih, kao oko silnih, prkosnih, usamnjenih stijena, ležao je ostali njemački duh kao njihova antiteza, to će reći kao mekana, močvarna, klizava zemlja, na kojoj je svaki korak inostranstva pravio "utiske" i stvarao "oblike": njemačko obrazovanje bilo je bez karaktera, skoro bezgranične podatljivosti."²³ U svojoj romantičarskoj predstavi Niče vidi njemački duh sličan vitezu koji se ispružio u snu, sanjajući drevni dionski mit, trudeći se da dokaže da taj duh nije izgubio svoj mitski zavičaj, vjerujući u ponovno radjanje tragičkog mita, u kome će njemački genije učiniti kraj svome otudjenju od doma i zavičaja, čime je u isto vrijeme bio bolno ponižen.

Dosadašnja kultura je od čovjeka stvorila neprirodno čudovište koje je izgubilo moć za osjećanje života, pa prema tome novim odgojem treba stvoriti jednu novu naviku i novu prirodu, suprotnu od one prirode koju je čovjek stekao. Niče ne želi da se saznanje ulijeva u glavu kao istorijsko znanje putem pojmova o poznavanju proteklih vremena i naroda, nego iz neposrednog opažanja života. U tom pogledu savjetuje likovne umjetnike da što više uče u radionicama majstora, "a prije svega u radionici jedne majstorice prirode, a ne samo u likovnim odajama i galerijama", jer je sam život zanat koji se iz temelja i stalno mora iznova učiti, jer je on kao biljka koja ne može bez korijena. Pošto nije bilo u skladu života, njemačko obrazovanje, kako Niče misli, budućim trezvenim duhovima izgledaće glupo i površno, jer se ono "aranžira kao neki papirnati cvijet" i zato uvijek mora kao takvo biti lažljivo i neplodno. U tom smislu Niče "teži jedinstvu njemačkog duha i života poslije uništenja suprotnosti između forme i sadržaja, duševnosti i konvencije."²⁴

²³ F. Niče: VZM, nav. izd. str. 71.

²⁴ f. Niče: O koristi i šteti istorije za život, nav. izd. str. 34.

Kao filozof tragične spoznaje, Niče je smatrao da se prava kultura ne može izgraditi na temeljima naučne misli, pošto svjesnost ne smatra uzrokom savršenstva. On prave vrijednosti ne nalazi u nau- ci, nego u poeziji i umjetnosti. Prema tome njegov estetizam sadrži glorifikaciju varvarskog lirizma između kojih uspostavlja bliskost i srodstvo. Kao filozof kulture, Niče je, kaže Tomas Man, smatrao da je pojam kulture "skoro isto što i sam život: kultura je otmenost živo- ta, a sa njom su spojeni, kao njeni izvori i njene uslovnosti, umjetn- ost i instinkt, dok kao njeni smrtni neprijatelji i rušioc i kulture i života figuriraju svijest i saznanje, nauka i konačno moral, - mo- ral kao čuvar istine uništava život, pošto se ovaj uglavnom, zasniva na varci, umjetnosti, obmani, perspektivi, iluziji, pošto je zabluda ma- jka svega života."²⁵ Svemu što živi potrebna je koprena zabluda, pa je, nasuprot tome, istorijsko znanje upereno protiv instinkata i iluz- ija u kojima se jedino i može živjeti. Tako se kod Ničea sve ono što se u običnom smislu smatra negativnim mijenja u pozitivno. Životu, na- ime, nije potrebna pravda nego nepravda, pošto je on u suštini neprav- edan. On zavidi Grcima što nijesu imali istorijsko obrazovanje, ali se ipak nijesu smatrali neobrazovanim. Niče savremeno obrazovanje ka- rakteriše kao izrazito istorijsko obrazovanje.

Dakle, Niče mnogo više govori o šteti nego o koristi istori- je za život. On je želio da potpuno sruši stari mentalitet i stare ideje i ideale, da ih zamijeni novim kako bi i sam život postao sas- vim drugačiji. U njegovom aristokratskom radikalizmu sva se briga po- svećuje afirmaciji individualnog života ljudi. I u tom smislu je Niče težio renesansi i preporodu čovjeka. Njegov ideal nije dobar nego jak čovjek, čovjek sa novom vjerom i voljom za moć. Niče je osjećao da se nalazi na kraju jednog dekadentnog života, koji svoj početak otpoči- nje iznova. On se bori protiv dekadencije, ali je ipak smatra stalnim epifenomenom ljudskog života i ljudske kulture. Njegov aristokratski

²⁵ Tomas Man: Nove studije, Novi Sad 1963. str. 90.

individualizam, kako smo to ranije naglasili, je krajnje ekstreman i on se razlikuje od Marksovog shvatanja individualizma, koji je sasvim druge prirode. Ničeov apsolutni individualizam se potpuno odvaja od masa, od društva, naroda. Za Marksa individum nije gola apstrakcija nego društveno biće. Čovjek se ispoljava kao mogućnost čovjeka nalažeći sebe i svoj rodni život u drugom čovjeku i zajedničkom društvenom životu. "Stoga - ma koliko čovjek bio poseban individuum - a njegova posebnost ga upravo čini individuumom i stvarnim individualnim bićem zajednice - on je isto toliko totalitet, idealan totalitet, subjektivno postojanje zamišljenog i doživljenog društva za sebe, kao što u stvarnosti postoji, kako kao percepcija i stvarni duh društvenog postojanja tako i kao totalitet čovjekovog ispoljavanja života."²⁶

U Marksovom smislu čovjek se može samo u društvu osamiti i izdvojiti. Individualizam se ne može uzimati kao čisto prirodni život u kome se potpuno gubi značaj one druge, društvene strane ljudskog života. U tom smislu Ničeova jednostranost, koja se odnosi na shvatanje ljudske prirode, naročito biva uočljiva kada se dovede u vezu sa Marksovom definicijom suštine čovjeka - kao ukupnosti društvenih odnosa. Niče nije bio filozof rada kao što su to bili Marks i Engels, pa prema tome nije mogao doći do jednog naučno-materijalističkog shvatanja ljudske prirode, posebno do suštinskog shvatanja dijalektičke zakonitosti koja se ispoljava u procesima ljudske istorije. Zato je on istoriju shvatao potpuno idealistički. Niče se nije bavio problemima opštih ideala svoje epohe koji su u sebi sadržavali najznačajnije istorijske ciljeve narodnih masa, kao što je to činio Marks, nego je, naprotiv, želio da odvрати čovjeka od tih njegovih "lažnih želja". Niče ne želi da racionalizira svijet kao Marks, jer je on par excellence iracionalist, a iracionalna bit svijeta se ne može racionalizovati. On smatra da postoji samo jedan svijet, svijet

26 Karl Marks i Fridrih Engels: Rani radovi, Naprijed, Zagreb 1961. str. 244.

koji je protivurječan, svirep, besmislen. Život je, dakle, sam po sebi brutalan i nepodnošljiv, ali ga umjetnost čini mogućim. On istinu ne cijeni kao jednu od najvećih vrijednosti, jer život ne može bez iluzije koju mu daje umjetnost. Niče je bio protiv ideala smatrajući ih izrazom društvenih pokreta koji se javljaju u cilju realizacije vječnih i nepromjenljivih težnji ljudskog uma, nasuprot tome što sve hoće da se neprekidno mijenja. On ideale, koji u sebi sadrže jedan istorijski smisao, shvata eshatološki - kao težnju čovjeka i ljudskog društva da se dodje do onog krajnjeg, najvišeg. Niče je u principu protiv svih ciljeva i ideala koje čovjek, kao racionalno i samosvjesno biće, unaprijed postavlja, težeći da ih svojom djelatnošću u praksi realizuje. Ali, ipak on se, u svome shvatanju istorije, ne lišava svake svrhovitosti kada smatra da su velike ličnosti cilj istorije. Ličnost se ne može stvarati sama, izolovano i bez učešća narodnih masa, koje u tom slučaju Niče shvata pasivno. Za razliku od Ničea Marks nije smatrao samotnost, nego društvenost svojim zavičajem. Upravo, veliki čovjek izrasta iz narodnih masa kao što visoko drvo izrasta usred šume raznorodnog drveća, koje je uzajamno povezano i isprepletano raznovrsnim nitima života. Ničeov natčovjek nalazi smisao u samom sebi, dok veliki čovjek taj smisao nalazi u najvišim idealima ljudskog društva, čovječanstva, u žrtvovanju svoje ličnosti široj zajednici, partiji, klasi, naciji i to on smatra za svoj ljudski princip. Po Marksu se najviši ideali čovječanstva mogu ostvarivati samo zajedničkom borbom i djelatnošću narodnih masa.

III

Istorija nije samo rezultat genijalnih ljudi. Ljudi stvaraju svoju istoriju i marksizam ne poriče ulogu velikih ličnosti u istoriji. Polazeći od materijalističkog shvatanja istorije, klasici marksizma su prvi naučno osvijetlili ulogu i značaj narodnih masa u istoriji, kao i mjesto i ulogu pojedinih ličnosti u njenom razvoju.

Istina, ljudi stvaraju istoriju ne po apsolutnoj slobodi svoje volje, nego pod određenim okolnostima iz kojih proističu izvjesne mogućnosti, gdje velike ličnosti te mogućnosti, uz pomoć narodnih masa, dovode do objektivacije, bez čijeg djelovanja one, same po sebi, ne bi bile ostvarene. Ostvarujući te mogućnosti i mijenjajući okolnosti egzistencijalnog života ljudi stvaraju istoriju svojom aktivnom i stvaralačkom djelatnošću. Svojim intelektualnim, moralnim i fizičkim sposobnostima ljudi ostvaruju određene istorijske zadatke i ciljeve čime ostvaruju jedan društveno-istorijski progres. Taj progres u društvu ostvarivao se razvitkom orudja za proizvodnju koje je u praistoriji otpočelo upotrebom grubog kamenog orudja do stvaranja moćne i snažne tehničke proizvodnje u kojoj je rasla i stalno se uvećavala mehanička snaga čovjeka, koja mu je omogućila gospodstvo nad prirodom i prirodnim silama koje je iskorišćavao za svoje svrhe i mijenjanje svojih uslova života. U toku ljudske istorije orudja za proizvodnju su od kamene sjekire do modernih i moćnih mašina postepeno evoluirala, ostvarujući napredak po jednoj uzastopnoj, progresivnoj liniji. Mašina je najzad zamijenila alat, a njena mehanička snaga fizičku snagu čovjeka. To je, u stvari, označavalo progres, veliki skok i kvalitativno nov stupanj u procesu razvitka čovječanstva. Upravo, te kvalitativne promjene uslovile su nove kvantitativne promjene koje na temelju dijalektičke zakonomjernosti razvitka dovode do kvalitativno novog stupnja u upotrebi mehanizovanih snaga različitih tehničkih sredstava u službi čovjeka. Tako se stupanj upotrebe parnih mašina - koji je već označavao ogromni progres - prevazilazi upotrebom električne energije kao nove pokretačke snage, a zatim, u novijem dobu, upotrebom atomske energije otvara se jedan neslućeni progres u razvitku i upotrebi jedne složenije tehnologije, kojom u isto vrijeme počinje jedna nova era, era upotrebe robota i kompjuterske tehnike. To je očigledan i nepobitan dokaz o procesualnosti i progresiji koja vlada u ljudskoj istoriji, gdje se niže preobražava u više, složenije i savrš-

enije, čime se negira staro kvalitativno stanje i zakon dijalektičkog negativiteta se ispoljava na djelu, na čemu marksistička nauka i zasniva svoju argumentaciju o istorijskom razvitku. Dijalektička negacija, koja se manifestuje kao kretanje koje ostvaruje postepenu progresiju, čije je pokretačke osobenosti još Hegel istakao, nije apsolutna negacija ranije pojave i ranijeg dostignutog stupnja nekog razvitka, već njegovo prevazilaženje i podizanje na jedan veći i savršeniji stupanj, što ga čini složenijim, razvijenijim i bogatijim.

Iako je Niče objelodanio dosta značajnih misli u vezi sa razmatranjem problema ljudske istorije, on je, kao zagovornik cikličke teorije, imao jedno metafizičko gledište na istoriju, koje je u kontra-poziciji prema marksističkom pogledu na istoriju zasnovanom na dijalektičko-materijalističkoj metodologiji, suprotnoj kružnom toku i vječnom vraćanju istog. Naime, metafizičko-eshatološko gledište na prirodu, društvo i ljudsku istoriju koje Niče zastupa u principu poriče svaki proces, evoluciju i progresivni razvitak, priznajući u najboljem slučaju samo kretanje gotove, date i nepromjenljive stvarnosti. Tu se, u stvari, ispoljava divergentnost između Marksove i Ničeove filozofske koncepcije, koje svoju motivaciju zasnivaju na različitim pozicijama - prva novog a druga starog svijeta. Niče u kao "ideologu" klasnog društva dijalektička zakonomjernost istorijskog razvitka ostaje tuđa i neprihvatljiva, štaviše odvratna. On je bio u koliziji sa dijalektičkim umom svoga doba kao i u kontrastu sa svojim vremenom. Iako je bio antidijalektičar, njemu, u izvjesnom smislu, dijalektika nije bila strana. On je naglašavao ambivalentnost i protivrječnost ljudske prirode. Pored svega toga Niče je bio zagovornik radjanja novog čovjeka i čovjekovog samoprevazilaženja. Zalagao se strastveno za oslobodjenje individue od svih sprega koje ometaju njen potpuni razvitak. Njegova je namjera bila da čovjeka učini djelatnim, da on stalno istrajava u naponu svojih sila. U tom smislu Andre Žid kaže: "...Čak je mnogo jednostavnije reći da je svaki veliki

stvaralac,svaki veliki potvrdjivač života neizbježno Ničeovac."²⁷

Niče je,kao i Bruno Bauer,Maks Štirner i mnogi drugi njemački filozofi,koji su se bavili domišljanjem svjetske istorije,svoje tumačenje istorije odvojio od njenog materijalističkog shvatanja. On je iz procesa istorijskog kretanja isključivao praktičnu djelatnost čovjeka,njegov odnos prema prirodi,kao i prirodnu znanost i industriju.Podvrgavajući istoriju jednoj podrobnoj materijalističkoj analizi Marks je isticao da nijedan period ljudske istorije ne može biti saznat ako se nije upoznala industrija toga perioda i neposredni način proizvodnje samog života. Ljudi moraju biti u stanju da žive da bi stvarali istoriju,a za život je potreban stan,hrana, odijelo i mnoge druge stvari.Prema tome,prvi istorijski čin je izgradnja sredstava za zadovoljenje ovih ljudskih potreba,proizvodnja samog materijalnog života koji je istorijski čin i uslov istorije,a koji se mora svakodnevno i neprekidno ispunjavati da bi se čovjek održao u životu. Materijalna proizvodnja bila je bit istorijskog procesa,koja se ispoljavala u vidu odnosa čovjeka prema prirodi,posredstvom rada. Rad je uistinu čovjek koji je svojom djelatnošću preobražavao prirodu i prirodni svijet u ljudski svijet.Tako je čovjek stvarao istoriju,a istorija je stvarala čovjeka i prema prilikama ga,kako kaže Marks,različito uobličavala. Prema tome,čovjek nije cilj istorije,nego i njeno sredstvo koje se ne može odvojiti od cilja.Ali sam čovjek kao ljudski rod nije ni u kom slučaju sredstvo neke više sile koja pomoću njega ostvaruje neke više ciljeve. U vezi sa tim Marks kaže: "Istorija ne radi ništa,ona "nema ogromnog bogatstva",ona "ne bje bitke"! Naprotiv,stvarni čovjek,živi čovjek je taj koji to sve radi,ima i bori se; nije "istorija" ta koja se služi čovjekom kao sredstvom da bi ostvarila svoje svrhe - kao da je ona neka apartna osoba - već ona nije ništa do djelatnost čovjeka koji ide za svojim svrhama."²⁸

27 Andre Žid:Granice umjetnosti,Beograd 1967.str.151.

28 Karl Marks i Fridrih Engels: Sveta porodica,Kultura,Beograd 1959.str.139.

Proizvodnja života kod ljudi imala je uvijek društveni karakter u tome smislu što u sebi sadrži zajedničko djelovanje više individua, bez obzira na način, uslove i ciljeve proizvodnje. Od samih početaka ljudske istorije izražavala se uzajamna materijalna veza ljudi, koja je uvijek bila uslovljena potrebama i načinom proizvodnje i toliko je stara, koliko i ljudi. Te veze ljudi - koje su se stvarale na bazi materijalne proizvodnje - izražavale su se kao odnos čovjeka prema čovjeku i društvu, i one su mijenjale svoje oblike koji sobom predstavljaju istoriju. Čovjek je biće koje mijenja prirodu i u njoj ostvaruje jedan ljudski smisao. Jedinstvo misli i objekta koga ljudi mijenjaju prema svojoj zamisli, predstavlja onaj bitni medij u kome čovjek ostvaruje svoje jedinstvo sa prirodom. Tako je Marks u pojmu prakse preovladao podvajanje stvarnosti na dvije apsolutno diferentne sfere. Niče je težio da taj dualizam prevaziđe pomoću kritike kojom je pokušao anihilizirati transcendentelni svijet ideja i ideala koji su bili izlagani u raznim metafizičkim konstrukcijama filozofskih sistema. Lišena ideala, procesa, zakonitosti i racionalno konstruisanih ciljeva, Ničeova predstava istorije ima određenu individualnu fizionomiju. Veliki ljudi - kao cilj istorije - slikovito se zamišljaju kao visovi u planinskom lancu čovječanstva, dok mase običnih ljudi u odnosu na istoriju gube u potpunosti svoj značaj i ulogu. Ničeova je velika pogreška što on nije u svojoj filozofiji istorije uzimao u obzir cjelokupnost društvenog života, kao i uticaj različitih i složenih uzroka na promjenu istorijskih tokova i istorijskih zbivanja čovječanstva. U svome spisu "K pitanju o ulozi ličnosti u istoriji", G.V. Plehanov ističe da "Veliki čovjek nije velik zato što njegove lične osobine pridaju velikim istorijskim događajima individualnu fizionomiju, već zato što on ima osobine koje ga čine najsposobnijim za služenje velikim društvenim potrebama svoga vremena, nastalim pod uticajem opštih i posebnih uzroka... Veliki čovjek vidi dalje od drugih i želi jače od drugih. On rješava naučne zadatke koje stavlja na dnevni red prirodni tok intel-

ektualnog razvitka društva; on ukazuje na nove društvene potrebe, stvorene prethodnim razvitkom društvenih odnosa; on uzima na sebe inicijativu zadovoljavanja tih potreba. On je heroj, ne u tom smislu što tobože može da zaustavi ili izmijeni prirodni tok stvari, već u tome smislu što je njegova djelatnost svjestan i slobodan izraz toga nužnog i nesvjesnog toka. U tome je sve njegovo značenje, u tome je sva njegova snaga. Ali je to kolosalno značenje i strašna snaga."²⁹

Hegel je naglašavao da su velike ličnosti više babice nego očevi budućnosti, majka njihovih djela je duh vremena. Duh vremena postaje bremenit mogućnostima, a velike ličnosti više od drugih ljudi doprinose da se te mogućnosti realizuju i tako svojim sposobnostima i dalekovidnošću utiču na tok istorije. Iako je smatrao da su velike ličnosti sredstvo neke više sile, tj. apsolutnog duha, Hegel je ipak izrazio značajne misli o ulozi velikih ličnosti u istoriji. O tome govore i ovi fragmenti uzeti iz njegovog djela "Filozofija povijesti". "Povijesni ljudi, svjetsko-istorijski individuumi su oni, u kojih ciljevima leži nešto takvo općenito... Njih valja nazvati herojima utoliko, ukoliko su svoje ciljeve i svoj poziv crpili ne samo iz mirnoga, odredjenoga toka stvari koji je posvećen postojećim sistemom, nego i iz izvora, kojega je sadržaj skriven i koji nije sazrio za sadašnji bitak, iz unutrašnjeg duha, koji je još podzeman, koji kuca na vanjskome svijetu kao na kakvoj ljusci, pa je razara, jer je ona druga jezgra, nego što je jezgra ove ljuske - dakle, koji kao da crpu iz sebe i djela su im proizvela stanje i svjetske odnose, za koje se čini, da su samo njihova stvar i njihovo djelo... No oni su ujedno bili misaoni ljudi, koji su imali uvid u to, što je nužno i čemu je vrijeme. To je upravo istina njihova vremena i njihova svijeta, tako reći, iduća vrsta, koja je u nutrini već postojala. Njihova je to bila stvar da znadu ono općenito, onu nužnu, iduću stepenicu ovoga svijeta, da taj svijet sebi naprave ciljem i da svoje energije ulože u nj. Svjetsko-istorijske ljude, hero-

²⁹ G.V. Plehanov: K pitanju o ulozi ličnosti u istoriji, Kultura, Beograd 1950. str. 49.

je jednoga vremena valja zato priznati kao razborite ljude; njihova djelovanja, njihovi govori jesu ono najbolje njihova vremena... To su veliki ljudi upravo zato, što su htjeli i izvršili nešto veliko, i to ne nešto uobraženo, tobože, nego nešto pravo i nužno."³⁰

Niče odvađa velike ličnosti od klasa, partija i društvenih masa iz kojih ličnosti potiču i u čije se ime zalažu za ostvarenje historijskih zadataka. Prava historijska nauka ne može svoditi historiju društvenog razvitka samo na djelatnost velikih duhova, kako to misli Niče, nego mora nužno uzimati u obzir veliku ulogu narodnih masa koje čine osnovnu snagu svih proizvodnih procesa u kojima se ostvaruju materijalna sredstva, nužna za opstanak ljudskog društva. Historija se izražava kao jedan kontinuirani tok koga čini lanac pojedinih pokoljenja, od kojih svako pokoljenje, na svakom odredjenom stupnju, zatiče historijski odnos prema prirodi i odnose medju ljudima i prihvaća zatečene proizvodne snage, znanje i iskustvo - koje su stvorile prethodne generacije - tako da svaka sljedeća generacija produžuje i dalje razvija, pod promijenjenim okolnostima, naslijedjenu djelatnost ljudi, dajući svoj doprinos opšteduhovnom i kulturnom razvitku. Tako historija čini otkrovenje čovjeka po čovjeku. Ljudi su preobražavali svoje okolnosti i "te okolnosti isto tako stvaraju ljude, kao što ljudi stvaraju okolnosti."³¹ Naime, u stvaranju jednog novog pogleda na svijet, historija je za Marksa igrala prvorazrednu ulogu. U njoj je on otkrivao historijsku nužnost i zakonomjernost kretanja historijskih procesa, što je omogućilo čovjeku da prisiljava historiju da se ona kreće jednim pozitivnim smjerom. Marks polazi od činjenice da ljudi ne žive samo u prirodi, nego i u društvu. Izolovanih ljudi, inače, nije nikada ni bilo, jer kada bi čovjek bio izolovan iz društva, brzo bi propao. Čovjekov život zacijelo počiva na svjesnoj djelatnosti i to ga čini generičkim bićem, koje se kao takvo u Ničeovoj antropologiji potpuno zanemaruje.

³⁰ G.V.F.Hegel: Filozofija povijesti, Kultura, Zagreb 1951. str. 44-46.

³¹ Karl Marks i Fridrih Engels: Njemačka ideologija (I), Kultura, Beograd 1964. str. 37.

Čovjek je, dakle, kao ljudski rod, subjekt istorije. U istoriji ljudskog društva akteri su sami sviješću obdareni ljudi koji djeluju promišljeno, radeći na ostvarenju odredjenih zajedničkih ciljeva i dobara za kojim ljudski rod osjeća potrebu. I tu se ništa ne dešava bez svjesne namjere i bez željenog cilja. Ali se rijetko ostvaruje ono što se htjelo, jer se ciljevi i interesi raznih individua i grupa medjusobno ukrštaju i suprotstavljaju. "Mnogobrojne pojedinačne volje - isticao je Engels - koje dejstvuju u istoriji većinom proizvode sasvim druge rezultate nego što su namjeravani - a često baš suprotne - te su i njihove pobude samo od podredjenog značaja za konačni rezultat."³² U zakonomjernom toku istorijskog razvitka društveni zakoni izražavaju svoje specifične karakteristike po kojima se oni razlikuju od prirodnih zakona. Istorijski procesi su uslovljeni dvostrukom determinacijom, jer oni nijesu samo rezultat djelovanja prirodne nužnosti, nego i svjesnog, svrhovitog djelovanja ljudi koji ostvaruju svoju teleologiju u svijetu, koja se izražava kao jedan poseban oblik kauzaliteta. Sve društvene pojave su determinirane u svome nastanku i razvitku, pa se i proces društvenog razvitka odvija na bazi zakonomjernosti koja ima karakter nužnosti, i ne može se ni u kom slučaju svoditi na neki besmisleni splet slučajnosti. "Svaki čovjek teži ka svojim, svjesno namjeravanim ciljevima, a rezultanta tih mnogih volja koje dejstvuju u raznim pravcima i njihovog raznovrsnog uticanja na spoljni svijet, to i jeste istorija."³³ Iako je istorija rezultat svjesne djelatnosti ljudi, zakoni društvenog razvitka postoje realno i objektivno, nezavisno od ljudske svijesti. Dakle, pošto se društvo uzima kao posebna i specifična oblast prirode, time i zakonitosti društvenog razvitka imaju objektivni, nužni i zakonomjerni karakter, koji se, kako su to izvjesni smatrali, iz svijesti ne unosi u istoriju. Hegelova je velika zasluga što je istakao da pokretačku snagu razvitka čini borba unutrašnj-

32 F. Engels: Ludvig Fojerbah i kraj klasične njemačke filozofije, Kultura, Beograd 1947. str. 46.

33 Ibid, str. 46.

ih suprotnosti koje se kriju u svakoj stvari, pojavi. To je, doduše, omogućilo Marks-u da dodje do saznanja o osnovnim društvenim protivrječnostima koje se izražavaju između datog stepena razvitka proizvodnih snaga i odnosa proizvodnje, da na taj način shvati dijalektički tok istorije. U tom slučaju se proizvodne snage izražavaju kao najrevolucionarniji element istorijskog razvitka. One svojim progresivnim razvitkom dovode do rušenja starih i stvaranje novih proizvodnih odnosa, to jest do stvaranja novih oblika ljudske egzistencije. Tako su klasici marksizma, u svojim teorijskim koncepcijama, polazili od ekonomske osnove istorije. U tom smislu Franc Mering piše: "Istorijski materijalizam vidi istorijski razvitak u postupnom napredovanju od vladavine prirode nad čovjekom ka vladavini čovjeka nad prirodom. Taj napredak je isto što i napredak od bezbrojnih ljudskih hordi, koje su se razvile iz životinjskog svijeta, do jedne društvene zajednice koja će jednom obuhvatiti čitav ljudski rod... Prema tome čovječanstvo nije bezvoljna igračka nekog mrtvog mehanizma, već se njegov progresivni razvitak sastoji upravo u jačanju vlasti ljudskog duha nad mrtvim mehanizmom prirode. Ali - i samo to tvrdi istorijski materijalizam - ljudski duh se razvijao uporedo sa načinom materijalne proizvodnje, zajedno s njim i iz njega."³⁴

Iako proces istorijskog razvitka ima u osnovi progresivni karakter, taj razvitak ne izražava se u jednom pravolinijskom smjeru, jer on implicira i momente stagnacije i regresa. Ovaj privremeni regres se dešava kada u društvu preovladjuju negativne i reakcionarne društvene sile - koje djeluju u jednom drugom i suprotnom pravcu kao protivmogućnosti - jer je društvo u svojoj biti jedinstvo suprotnosti u kome se izražavaju različite tendencije. Zbog sukobljavanja bezbrojnih pojedinačnih volja i različitih interesa društvenih grupa - partija, klasa, nacija itd. - koji teže da svojom djelatnošću ostvare određene ciljeve, rezultate koje time postižu sasvim su drugačijeg karaktera

34 Franc Mering: O istorijskom materijalizmu, Beograd 1952. str. 34. i 78.

od onih koji su se željeli postići. "Prema tome, izgleda da i historijskim događajima uglavnom vlada slučajnost. A tamo gdje na površini vlada slučaj", kaže Engels, "njime uvijek vladaju unutrašnji, skriveni zakoni, i radi se samo o tome da se ti zakoni pronadju."³⁵ Pošto se sadašnje društvo, koje je imalo svoju klasnu strukturu, izražavalo kao društvo totalne diferencijacije, time se nijesu mogli ostvarivati ni oni različiti historijski ciljevi i interesi pa se historija najčešće kretala, kaže Engels, po rezultanti paralelograma sila. Sve ljudske grupe imaju svoje posebne nužnosti tako da hiljade pravaca ocrtavaju svoju liniju kretanja ukrštajući se, kočeći jedan drugog, težeći naprijed ili nazad. Volju, u kojoj se izražava htjenje i težnja, pojedinaca i grupa odredjuju različiti motivi: "To mogu biti dijelom spoljni predmeti, dijelom idejne pobude, častoljublje, "oduševljenje za istinu i pravdu", lična mržnja, a takodje i čisto individualne bube svake vrste."³⁶

Ideja historijskog progresa dolazi do svoga izražaja tek u novom vijeku, u epohi razvitka kapitalističkog društva, i ona nije bila poznata misliocima antičkog doba i srednjeg vijeka. Tako su Platon i Aristotel - kao najveći geniji antičkog svijeta - zastupali mišljenje o vječnoj i nepromjenjivoj ljudskoj prirodi. Njihov duh nije se mogao uzdići do ideje progresa, nego su smatrali da je robovlasnički poradak vječit i nepromjenjiv. U antičko doba došla je do izražaja ideja o cikličkom kretanju društva, i to u prvom redu kod Heraklita, a zatim kod grčkog historičara Polibija, stoičara i drugih.

Velika otkrića, medju kojima su najvažnija otkrića ćelije, pretvaranje energije i Darwinova teorija razvitka, koja su se ostvarila u novom vijeku, dali su nov saznajni materijal iz koga se mogla i roditi ideja progresa, a koja je ujedno bila odraz progresivne uloge i revolucionarnog puta jedne nove klase - buržoazije koja je bila nosilac duhovnog, ekonomskog i opštekulturnog razvitka novog kapitalističkog društva. Ovo društvo je ostvarivalo u nauci i proizvodnji najve-

35 F. Engels: Ludvig Fojerbah i kraj klasične njemačke filozofije, nav. izd. str. 46

36 Ibid, str. 46.

ću revoluciju u dotadašnjoj historiji čovječanstva.

Ideja društvenog progresa dolazi do izražaja u djelima francuskog historičara Kondoresa, koji smatra da je historija ljudskog društva u stalnom napretku, i da taj progres rezultira iz napretka koji se ostvaruje u oblasti nauke i tehnike. U izvjesnom smislu pojam napretka bio je afirmisan i kod mislilaca epohe prosvetiteljstva, a koji je imao jedno idealističko i racionalističko obilježje, pri čemu se smatralo da ideje i ideali - koji su sadržani u ljudskim pojmovima - vladaju historijom, čineći glavne pokretače društvenog progresa. Posebno su doprinijeli naučnom saznanju evolutivnog razvitka u prirodi Kopernikov dokaz o heliocentričnom sistemu i Kant-Laplasova teorija koja unosi ideju istorizma u prirodne nauke. Ideja o progresivnom razvitku društva afirmisana je i u teorijama socijalista utopista, naročito kod Sen Simona i njegovih sljedbenika, a zatim u njemačkoj klasičnoj filozofiji, posebno kod Hegela. Hegel je uvidjao da se progres u historiji sastoji u napretku u slobodi kojom se ljudsko društvo sve više koristilo, jer je ona čovjeku kao svjesnom biću omogućila da otklanja štetne posljedice svoga djelovanja. Dakle, sve se više sticalo saznanje da tok historije nije zaustavljen, pa prema tome je i ljudska priroda podložna stalnom mijenjaju. U tom smislu Engels piše: "Velika osnovna misao da svijet ne treba shvatiti kao kompleks gotovih stvari, nego kao kompleks procesa u kome se prividno stabilne stvari, isto kao i njihove mislene slike u našoj glavi, pojmovi, neprekidno mijenjaju, nastaju i nestaju, pri čemu, pored sve prividne slučajnosti i u prkos svemu trenutnom nazadovanju, naposljetku ipak pobjedjuje progresivni razvitak - ta velika osnovna misao, naročito od Hegela naovamo, toliko je prešla u običnu svijest, da joj u ovako opštem obliku jedva još ko protivrječi."³⁷

Uvidjevši da ekonomika čini realnu osnovu historijske strukture i njenog razvoja, klasici marksizma - Marks i Engels - su u zajedničkom djelu "Njemačka ideologija", izložili svoj novi pogled

³⁷ Ibid, str. 42.

na istoriju društva i njene zakonitosti. Potom je Marks kasnije, u svojim djelima, razradio svoju koncepciju svijeta i čovjeka zasnovanu na materijalističkom shvatanju istorije, tražeći u političkoj ekonomiji anatomiju buržoaskog društva. Zasnivajući svoju nauku istorije, Marks polazi od pretpostavki stvarnih individua, njihove djelatnosti i materijalnih uslova života kako ih pojedine generacije zatiču i prevazilaze sopstvenom djelatnošću. Društvo gradi i oblikuje karakter čovjeka, ali i sam čovjek gradi i mijenja društvo i društvene odnose prema svojim svjesno zamišljenim ciljevima i idealima. Da li će se ljudska istorija kretati umnim putevima i prema predviđenim ciljevima i ljudskim idealima - koji će stalno nadilaziti životne oblike i određena stanja ljudske egzistencije - ka sve većem ostvarenju ideje čovječnosti, to će buduće umnogome zavisiti od svjesnih htjenja i stvaralačke volje ljudi. U tom smislu ne može se pretendovati na stvaranje nekog idealnog vječitog, opšte važećeg tipa čovjeka.

IV

Problem filozofije istorije je svakako jedan od dosta složenih problema koji je i danas veoma aktuelan. Mnogi savremeni gradjanski filozofi istorije razvijaju različite teorije o karakteru razvitka ljudskog društva - medju kojima je teorija "kulturnih krugova" Špenglera, Sorokina i Tojnbijsa jedna od najpoznatijih u savremenoj istorijskoj nauci - a koje su u kontrapoziciji sa marksističkom dijalektičko-materijalističkom metodom shvatanja istorije. Danas, naime, u filozofiji istorije postoji tripartitna klasifikacija ciklusnih teorija koje zastupaju antiprogresističku koncepciju ljudske istorije, medju čijim se zagovaračima nalaze i neki progresivno orijentisani gradjanski sociolozi kao što je, na primjer, Žorž Gurvič, jedan od najistaknutijih zastupnika sociološkog determinizma, a koji istovremeno smatra da je problem progresa u sociološkoj mis-

li jedan od pseudoproblema kojim nauka ne treba da se bavi. Nasuprot tome, Engels je još prije skoro stotinu godina isticao sljedeću misao o ideji društvenog progresa koja takodje predstavlja jednu relevantnu činjenicu i koja je našla svoju izvjesnu potvrdu u manifestnoj strani ljudskog života: "Kao ni spoznaja, ne može ni istorija dostići svoj potpuni završetak u nekom savršenom, idealnom stanju čovječanstva, savršeno društvo, savršena "država" - to su stvari koje mogu postojati samo u mašti. Naprotiv, svi istorijski procesi koji se radjaju jedan za drugim samo su prolazni stupnjevi u beskrajnom toku razvitka ljudskog društva od nižeg ka višem. Svaki je stupanj nužan, dakle, opravdan za vrijeme i za uslove iz kojih je nastao; ali on postaje prestario i neopravdan u odnosu na nove, više uslove, koji se postepeno razvijaju u njegovom sopstvenom krilu; on mora da ustupi mjesto višem stupnju, koji i sam u svoje vrijeme propada i nestaje..."³⁸

Dakle, klasici marksizma su istakli tezu da tok svih istorijskih događaja ne odredjuju geniji i djelatnost pojedinaca, već narodne mase i ekonomski odnosi medju ljudima. Istorija jedne epohe, koja se obilježava imenom neke velike ličnosti, nije, pak, istorija jedne ličnosti, nego čitavog naroda dotične epohe. Niče nije, poput klasika marksizma, posjedovao onu naučnu osnovu koja bi mu omogućila pravilnu orijentaciju u razumijevanju kulturnih, ekonomskih i društvenopolitičkih problema i zbivanja svoje epohe, pa je iz tih razloga, oslanjajući se na čistu intuiciju, ispoljio jedan neadekvatan pogled na istorizam, poričući objektivnu zakonitost istorije i značenje svakog istorijskog smisla, za koje čovjek svjesno vezuje zadatke i ciljeve koje namjerava ostvariti. Mjesto diskurzivnog mišljenja o problemima društvenog života, on nam želi pružiti, u slikovitom vidu simboličko ali neizvjesno poimanje njegove iracionalne biti. Niče time postaje odlučni protivnik svake sistematske filozofije koja sebi želi da pribavi izvjesnost i savršenstvo, napadajući njihove istine kao dogmatske

³⁸ Ibid, str.12.

oblike koji stoje pod nasiljem racionalnosti i teretom superfetacije logicitizma. U borbi protiv racionalnog shematizma koji je pretendovao na sveobuhvatnost, konačnost i zaokruženost slike svijeta, Niče i Kjerkegor su bili njegovi glavni oponenti, nalazeći se na suprotnim ontološko-gnoseološkim pozicijama.

Gubeći smisao o progresivnom razvitku čovječanstva, Niče, dobrim dijelom, deklinira od marksizma i marksističkog shvatanja istorije. Ničeova je poruka čovjeku bila, kao i Marksova, da ne ostane ono što jeste, nego da stremlji jednom višem i punijem životu. Medjutim, on se ne bavi nekim programom za reformu društvenih prilika, s obzirom da ga ne zanimaju konkretni ciljevi koji su vezani za socijalne probleme čovjeka, iako teži nečemu novom. On je doduše želio da stvori novog čovjeka po receptima starih kultura, jer nije bio zadovoljan modernom kulturom i čovjekom koga je ona uobličila. Ali, Ničeova je bitna karakteristika koja ga kao mislioca dovodi u određeno srodstvo sa Marksom u tome što je on izražavao strasnu težnju za jednim novim načinom ljudskog života. Niko, pak, tako nije osjećao krizu građanskog svijeta, u kome je bila prisutna ništavnost, kao što je to osjećao Niče. "Niko nije tako kao on", ističe S. Cvajg, "snažno osjetio da je jedno vrijeme dotrajalo i umrlo te da u smrtonosnoj krizi počinje jedno novo silovito doba: tek sad to znamo zajedno s njime."³⁹ Njegova filozofska koncepcija je, i pored sve svoje manjkavosti, budila kritički smisao u odnosu na koncepciju istorijske metodologije u kojoj je dolazio do izražaja jedan strogi istorijski determinizam i silovanje istorije, kao i shvatanje istorijskog ishoda u kome se - predodređenim nužnim procesom - dostiže i ostvaruje ono što čini sudbinu čovjeka. Ciljeve ljudskog života nije želio da ugradjuje u neke racionalne konstrukcije, nego je težio afirmaciji života kao iracionalnog fenomena, njegovim podizanjem na viši stepen, kako bi ljudski duh izbavio iz tamnice vremena. Niče je bio

³⁹ Stefan Cvajg: Graditelji svijeta, nav. izd. str. 418.

pobornik kulturnog preokreta i svojim mislilaštvom je uticao na duhovnu atmosferu novoga vremena, kao i na savremenu duhovnu kulturu uopšte. On se zalagao za dostojanstveniju ljudsku egzistenciju, i, kao vjesnik bure pred revolucijom naslućivao je veliku društvenu krizu koja će u nadolazećem vijeku potresti svijet i dovesti do propasti kapitalističku civilizaciju. S tim u vezi Stefan Cvajg piše: "Niče je bio jedan takav svetionik u višem elementu, bljeskanje munje prije oluje, glasno hujanje gore u planinama prije nego što nevrijeme nahrupi u doline - niko nije tako meteorološki sigurno, kao sve ostalo unaprijed, osjetio i silu kataklizme naše kulture koja je nadolazila... Čak i najbitniji genij stoljeća nije bio dovoljno jasan da bi ga njegovo vrijeme razumjelo."⁴⁰ Cijelim svojim bićem Niče je osjećao odvratnost prema svijetu u kome je živio, prema njegovoj bijedi i prostakluku, ne gubeći vjeru u optimizam života, tražeći afirmaciju njegovih pravih vrijednosti. On je gajio divljenje prema svemu onom što je veliko i uzvišeno, i "vatrena želja je za tim gorjela kao plamen u najintimnijoj prirodi njegove duše" (Cvajg).

V

Niče je bio grandoman svoje vrste, smatrajući sebe najvećim čovjekom Evrope, čiji su istorijski zadaci i ciljevi veći od svakog drugog čovjeka. On je uobražavao da će se istorija čovječanstva dijeliti na dva razdoblja i to na ono prije njega i poslije njega. Patio je od samohvalisanja i manije samoveličanja, nalazeći samozadovoljstvo u sebi samom i u svijetu svojih ideja. Niče je sve prepuštao ćudima svoje prirode, smatrajući uostalom da je došao do otkrovenja života u jednom novom svijetlu, i da piše svoja djela za rod ljudski koji još ne postoji. On se zanosio mišlju kako "velika politika" započinje tek sa njim i od njega. Sebe je ovaj filozof zamišljao velikim učiteljem ljudi koji treba budući da gordo i ponosno idu kroz život. U tom pogledu je njegova sugestivna misao bila neodoljiva. "Izrekao je", kako to kaže

⁴⁰ Ibid, str. 419.

Tomislav Ladan, "u svojem zanosu strašnih, užasnih, ali i istinitih riječi. Osjetio je snagu mračnog i zvjerskog u nama, ono koje civilizacija podjarmljuje ali i podjaruje - volje za životom, volje za moći i volje za užitkom. Nije vidio sve, ali što je vidio, u to je otvoreno gledao... Znalac povijesti i tradicije, on želi da se oslobodi i jedne i druge. Razapet između kulture i instinkta, on ispod prsluka evropskog erudita osjeća kako dašće prastara zvijer. Gdje pjesnik nadglasa filozofa, preteže magija riječi nad jasnoćom misli, a to je u njega tako često, i možda zahvaljujući tome djelovao je i djeluje na filozofiju i književnost kao i na širu javnost, hraneći već preko pola stoljeća dobar dio evropskog pisanja i mišljenja opojnim idejama sumnje, bunta, zanosa životom, i težnjom za natčovjekom. Ali, kako mu nedostaje ipak jedna širokogrudnija, plemenitija ljudska odlika - blagost prema ljudskoj bijedi i razumijevanje čovjekovih slabosti - mi se njegovu geniju lako divimo, ali je teško da ga volimo."⁴¹

Kada se u devetnaestom vijeku izgradjivao dijalektički pogled na istoriju, dobijajući sve veći značaj u izučavanju društvenog života ljudi, Niče je odlazio u dubine vjekova da bi još u predlogičkom mišljenju i praiskonskim nazorima našao neke temeljne pretpostavke svoje mudrosti. U mudrosti stare Helade i duhovnim sastojinama njenih drevnih mitova, on je otkrivao dionsku dušu svijeta i čovjeka kao bogoborca dionskog lika sa razuzdanim strastima polova. U tome smislu, on je, poput Hamleta, mislio da bi čovjek mogao biti dobar, mora biti svirep i zao. Uzevši zlo kao afirmativni i za život poželjni princip, koji je svojstven ljudskoj prirodi, njegov Zaratustra se pokazuje kao "prijatelj zlih", Jer Niče smatra "da bi smo uništili izvor života ako bi smo uklonili sve ono što je u kom bilo smislu štetno i razorno."⁴² Čovjek se, naime, ne može jednostrano razvijati i ispoljavati, pošto "puna snaga hoće da stvara, da strada, da propadne."⁴³

41 Tomislav Ladan: U škarama, Znanje, Zagreb 1965. str. 212-213.

42 F. Niče: VZM, nav. izd. str. 280.

43 Ibid, str. 239.

Ničeova misao bila je ograničena njegovom epohom, premda je nastojao da prekorači njene granice i da stvori prostor za nesmetani razvitak ličnosti. Njegove su misli bile prorokujuće, mada je on u tom svome profetizmu i suviše pretjerivao. U vezi sa **time** Vil Durant veli: "...Tu nema ničeg od uzdržavanja koje je najviše načelo umjetnosti, ničega od ravnoteže, harmonije, i ugladjenog razračunavanja, čemu se Niče toliko divio kao francuskim osobinama. Pa ipak je taj stil snažan; savladjuje nas svojom strasnošću i svojim ponavljanjima. Niče ne dokazuje, on izvještava i otkriva; on nas prije zadobija svojom maštom no svojom logikom; ne nudi nam samo jednu filozofiju, i samo jedno pjesništvo, nego jednu novu vjeru, jednu novu nauku, jednu novu religiju."⁴⁴

Otkrićem nesvjesnih procesa i nesvjesne komponente čovjekove energije, instinktivističke teorije XIX vijeka postaju sve ~~više~~ značajnije i popularnije, među kojima Ničeova zauzima najistaknutije mjesto. Iz tih razloga Niče ne daje za pravo izvjesnosti filozofskom saznanju, pošto smatra da misao u svom diskurzivnom, logičkom obliku nije sposobna da izrazi pravu prirodu života i duboke tajne životnog kretanja. Naime, dok klasici marksizma polaze od proletarijata kao samosvijesti istorije i revolucionarne snage - kojoj je omogućio opšti razvitak društva i razvitak proizvodnih snaga da postane gospodar zemlje i svoje sopstvene sudbine i da skine sa sebe veo zablude - dotle Niče svu situaciju svoga vremena izražava jednim stavom: "Bog je mrtav!", kojim označava najveći događaj koji se zbio u životu čovječanstva. Oni su, kako smo to istakli, polazili od potpuno različitih pretpostavki u interpretaciji ljudske budućnosti i nužnosti istorijskog preokreta u egzistencijalnom životu ljudi. Njima je bilo zajedničko to što su osjećali potpuni nihilizam građanske epohe iubitak čovjeka u njegovom ništavilu, istovremeno uvidjajući vrijednost onog izgubljenog. U tom nihilizmu oni su vidjeli šansu čovjeka. Ali, dokle se klasici marksizma bave idejom revolucionarnog preobražaja svijeta

44 Vil Durant: Um caruje, nav. izd. str. 430.

i opštom emancipacijom čovječanstva, svih ljudi bez razlike, dotle Niče smatra da sudbina čovjeka zavisi od uspjeha njegovog najvišeg tipa kojemu masa treba da služe kao sredstvo, jer život nije stvoren za sreću, nego za napor. Tako se samotnik Niče našao po strani borbe koja se u njegovo vrijeme vodila za jedno srećnije čovječanstvo, a koja je postala devizom najvećih duhova.

ISTORIJSKA SUPTINA I SUJBAO FILOZOFIJE

FRIEDRICH NIČEA

Ničeova se filozofija rodila iz psihološke klime koja je stvarana tokom devetnaestog vijeka, kao i iz društvenih protivrječnosti koje su se u njegovom dobu produbljivale do krajnjeg antagonizma. To je bilo doba razvitka imperijalističkog stadija kapitalizma za koje je bilo karakteristično gospodstvo monopola i finansijskog kapitala, na čijoj se osnovi stvarala finansijska oligarhija koja je imala veliku ekonomsku i političku moć, a uz to i odlučujuću ulogu u životu zemlje. To je naime bilo ono divljačko doba porasta imperijalističkih apetita i osvajačkih budjenja najmoćnijih kapitalističkih država, koji će dovesti do podjele svijeta na interesne sfere na principu sile. Naime, poslije francusko-pruskog rata 1870-1871. i ujedinjenja Njemačke pod Bizmarkom, njemačka krupna buržoazija, opijena ratnim pobjedama, počela se pripremati za hegemoniju u Evropi, čiji se agresivni imperijalizam odrazio i u njemačkoj ideologiji. U tom slučaju nastaje velika razlika između interesa i težnji same buržoazije u vrijeme ovog novog, imperijalističkog stadija kapitalizma, i ideala i težnji koje je ona imala u ranijoj epohi kada je, stojeći na čelu tako zvanog trećeg staleža, vodila borbu protiv feudalne aristokratije, a za ostvarenje demokratskih sloboda i jednakosti.

Poslije izvršene revolucije buržoazija se odvajala od narodnih masa koje je okupljala u borbi za ostvarenje vlasti. Ekonomsko jačanje buržoazije u Njemačkoj za vrijeme stvaranja monopola i finansijskog kapitala (koji se period uzima i kao snažni porast revolucionarnih stremljenja radničke klase i konsolidacije socijaldemokratskih pokreta evropskih zemalja) nosilo je sobom konzervatizam i njeno reakcionarno ispoljavanje. To je uistinu bilo vrijeme jedne velike borbe za podjelu svijeta između velikih sila, u kome je riječ "gospodstvo nad zemljom", koju Niče često upotrebljava u svojoj aristokrat

1
svoj nauci kao zastavu natčovjeka, bila veoma aktualna. Borba se mogla

1
tala kao princip života, jer se samo pomoću rata i brutalne sile moglo

1
gao ostvariti određeni cilj koji je imao u društvanim tendencijama imperijalističke epohe, u kojoj je Niče vizionarski nastupio da će "biti ratova kakvih je još nije bilo na zemlji. Tek iz ratova će na zemlji velike politike." On je uvidjao da su ratovi u novijem dobu imali pozitivni i progresivni uticaj na čovječanstvo, pa se iz tog razloga radovao novim ratnim vremenima.

U svojoj filozofiji Niče je otvarao mnoge probleme ali ih nije sistematski domišljao. On je zapravo bio filozof svoga vremena, filozof krize hrišćanstva, civilizacije i građanskog svijeta. Izazvana revoltom i pobunom, ničeova svrhinadzemeljskih nada, njegova nauka je težila da na ruševinama svih dosadašnjih vrijednosti uspostavi jedan novi svijet i novog čovjeka. Ali, fašizam nije ni u kom slučaju ono zemno gospodstvo koje je Niče zagovarao da će jednoga dana doći poslije "sumraka idola", jer je on težio za svjetlošću i uzviše očito kao osnovnim ljudskim znamenjima, koji s mračnim i niskim strastima, kao i bezumno fašističkom vir-pošču nemaju ništa zajedničko. Niče nije mogao naslutiti takvu svoju duhovnu sudbinu da će njegov nauka i misli postati sredstvo u rukama mračnih sila, neprijatelja ljudskog roda. Paime, ne može se činiti krivim što je njegova nauka o natčovještvu upotrijebljena u cilju masovnog umorstva ljudi od strane njemačkog fašizma, kojek, u stvari, predstavlja jedan od najvećih zločina u istoriji čovječanstva, kojega smo mnogi od nas živi svjedoci. Iste vjesni su Ničea napadali i okrivljavali iz razloga što je, kako oni misle, humanizam stradao zbog njegove nauke o natčovjeku, koja je sticajem okolnosti postala misao vodilja germanskih imperijalista i varvara. Nasuprot tome, mnogi su s pravom isticali da se Niče ne može činiti odgovornim za nacizam, kao što se ni Marks ne može kriviti za stalinizam, odnosno ne može se činiti odgovornim što se njegovo učenje o natčovjeku koristilo u svrhu natčovještva, i što se mjesto natčovjeka

... u njegovoj domovini rodio njegovje... sve u svemu, Ničeova filozofija ima svoje tamne i svijetle strane koje su se kao takve odrazilo u tokovima savremene misli i života. Ničeanstvo je služilo za inspiraciju kako velikim humanistima svijeta, tako i antihumanistima. Ničea su fašisti smatrali svojim duhovnim ocem i filozofskim prethodnikom. U tom pogledu je Džerdž Lukač nastojao da sistematski izloži Ničeovu filozofiju kao jednu kompletnu fašističku ideologiju, ističući Ničea kao vodećeg filozofa kapitalističke reakcije, reakcije koja je, kako on misli, sadržana u socijalnoj komponenti njegovog misli-laštva, a koja stoji u službi borbe protiv socijalizma i demokratije. Prema Lukaču je Ničeova filozofija "kao imperijalistički mit" sva usmjerena protiv socijalističkog humanizma. Time Lukač, može se reći, potpuno upropašćuje ovu misao, prilazeći Ničeu na jedan nemarkistički način. S tim u vezi potrebno je ovdje istaći Marksovo shvatanje - koje se odnosi na metodološki način prilaženja duhovnom nasljeđu ranijih filozofa i na samu njihovu akomodaciju - kada kaže: "Ako se, dakle, neki filozof zbilja akomodirao, onda njegovi učenici treba iz njegove lične suštinske svijesti, da objasne šta je za njega samog imalo oblik egzoterične svijesti. Na taj način, ono što je do tada napredak svijesti predstavlja u isti mah i napredak znanja. Posumnjajući se partikularna svijest filozofa, nego se konstruiše njegovu suštinska forma svijesti, diče se do odredjenog oblika i zadržavaju i na taj način se istovremeno i prevezilozuju."²

U interpretaciji Ničeove filozofije izvjesni filozofi su, kao na primjer Lukač i Lješčnjev, išli jednim sasvim negativnim smjerom, zalažući se da istaknu i objelodane Ničeove rasističke i nacističke poglede u filozofiji.³ Svojom posve eklektičkim pristupom

² Karl Marks: Razlika između Demokritove i Epikurove filozofije priroda, Kultura, Beograd, 1963, str. 67

eka u njegovoj domovini rodio se u Weimaru, sve u svemu, Ničeova filozofija ima svoje tamne i svijetle strane. One su se kao takve odrazilu u tokovima savremene misli i života. Ničeanstvo je služilo za inspiraciju kako velikim humanistima svijeta, tako i antihumanistima. Ničea su fašisti smatrali svojim duhovnim ocem i filozofskim prethodnikom. U tom pogledu je Djerdj Lukač nastojao da sistematski izloži Ničeovu filozofiju kao jednu kompletnu fašističku ideologiju, ističući Ničea kao vodećeg filozofa kapitalističke reakcije, reakcije koja je, kako on misli, sadržana u socijalnoj komponenti njegovog nacionalizma, a koja stoji u službi borbe protiv socijalizma i demokracije. Prema Lukaču je Ničeova filozofija "kao imperijalistički mit" sva usmjerenja protiv socijalističkog humanizma. Time Lukač, može se reći, potpuno upropašćuje ovu misao, prilazeći Niču na jedan nemarxistički način. S tim u vezi potrebno je ovdje istaći Marksovo shvaćanje - koje se odnosi na metodološki način prilaženja duhovnom naslijeđu ranijih filozofa i na samu njihovu akomodaciju - kada kaže: "Ako se, dakle, neki filozof zbilja akomodirao, onda njegovi učenici treba iz njegove lične suštinske svijesti, da objasne šta je za njega samog imalo oblik egzoterične svijesti. Na taj način, ono što je u njemu da napredak svijesti predstavlja u istom mah i napredak znanja. Pokušavajući se partikularnu svijest filozofa, ego se konstruiše njegove suštinske forme svijesti, diče se do određenog oblika i započevši na taj način se istovremeno i prevozilozi."²

U interpretaciji Ničeove filozofije izvjesni filozofi su, kao na primjer Lukač i Lječnjev, išli jednim sasvim negativnim smjerom, zalažući se da istaknu i objelodane Ničeove rasističke i nacističke poglede u filozofiji.³ Svojim posve eklatičkim pristupom

² Karl Marks: Razlike između Demokritove i Epikurove filozofije prirode, Kultura, Beograd, 1963. str. 67.

³ Valter Kaufman smatra da Niče nije bio rasista, jer je smatrao da njemačka originalnost nije stvar njihove prirode, već njihove ambicije. Kaufman kaže: "Ustvari, Niče je zapaženo pružio otpor svakom iskušenju da zamisli apoliniskog i dionskog se dovo-

i ideološkom pristrasnošću u odnosu prema Niče, oni u njegovom misli-
laštvu ništa drugo ne vide nego anticipatora fašističke rasne teorije,
odnosno ideologa germanizma, brutalne sile i nasilja. Mada su njemački
fašistički ideolozi u toku drugog svjetskog rata uzimali Ničea za sv-
oga učitelja i njegovu filozofiju kao svoje duhovno i ratno nadahnuće,
stavljajući je u službu njemačke imperijalističke politike, nasuprot
tome, može se reći, da Niče, kao veliki kritički duh, nije želio da ga
niko nekritički prima, i - kako smo to ranije istakli - nije htio da
bude ničiji učitelj. On je poput Fransisa Bekona učio ljude da ne pri-
maju slijepo naslijeđene istine: on je bio slobodan i samostalan duh
i takvim je želio učiniti i druge ljude. U tom smislu Stefan Cvajg
piše: "...Jer svaki slobodan duh je jedan Aleksandar pa na juriš ogra-
vada sve pokrajine i sva carstva, ali nema nasljednika. Carstvo slobode
pada uvijek u ruke dijadoha i upravljača, komentatora i tumača ko-
ji postaju robovi riječi. Zato Ničeva veličanstvena nezavisnost ne
poklanja nikakav nauk (kako to misle školnici), već jednu atmosferu
beskrajno bistru, vanredno svijetlu atmosferu jedne demonske prirode
kroz koju šibaju oluje strasti i koja se raspada u nevrijeme i razar-
anja. Udjemo li u njegove knjige, osjećamo ozon, elementarni zrak iz
kojeg je uklonjena sva tupost, zamagljenost i sparina: u toj herojsk-
oj krajini čovjek slobodno gleda gore u sva nebesa, a istodobno udiše
jedinствeno prozirni zrak za snažna srca i slobodne duhove."⁴

Sticajem prilika Ničeve su ideje preusmjeravane i pri-
lagodjavane koncepcijama fašizma, kao jedne socijalno-političke, ideol-
oške i istorijske pojave. Tako su fašistički istoričari Alfred Rojml-
er, Klajst i drugi, kao i jedan od glavnih ideologa nacističkog pokre-

de u vezu sa rasama i posmatrao ih je supra-istorijski kao be-
skonačne sile, koje se negdje drugdje pojavljuju, takodje, u dru-
gačijim maskama, i proizvode kulturu kroz njihovu zajedničku sa-
radnju." (W. Kaufmann: Nietzsche, Philosoph, Psychologist, Antich-
rist, cit. izd. str. 154.)

4 Stefan Cvajg: Graditelj svijeta, nav. izd. str. 420.

ta Alfred Rozenberg uzimali Ničea kao fatalnog prethodnika nacizma. Lukač nalazi Ničeovu srodnost sa fašizmom, ne samo u pojedinim njegovim izrekama, sudovima i aforizmima, nego i u opštoj metodologiji njegovog shvatanja kulture i umjetnosti. Za njega je Niče glorifikator varvarstva i preteča fašističke estetike, sadržane u teoriji mita. Prema Lukaču Niče je bio pozvan - kao glavni ideolog nacionalsocijalizma - da razori nacionalni liberalizam kao posljednji oblik sinteze romantike i prosvećenosti - čiji je ideološki osnov bio Hegel. "Ono što Bismarck nije vidio - kaže Lukač - vidio je poput proroka Niče. Istorija Rajha postala je istorija duhovnog poraza Bismarcka... Buržoaski čifita postao je gospodar nad državnikom, politiku su najmanje određivali liberalizam i romantika, ali su se, prije svega, pravili dobri poslovi... U svjetskom ratu se srušila raskošna romantičko-liberalna građevina, i tada su se odmah pokazala oba velika antipoda prošlosti."⁵ Lukač smatra da se romantička kritika kapitalističke kulture kod Ničea ispoljava kao kritika kapitalističkih liberalnih tendencija imperijalističke epohe koje je i sam fašizam napadao. Tako Lukač kontekstira Ničea uz pomoć Bojmlera, ističući da je Niče napadao Bismarcka zato što nije imao u sebi dovoljno militarističkog raspoloženja da bi zadovoljio agresivne reakcionarne snage - koje će kasnije naći svoj smisao u hitlerizmu - pa je on, dakle, kritikovao Bismarcka samo zdesna. Tako je Lukač u potpunosti politizirao i sociologizirao Ničeovu filozofiju. Prikazujući Ničea kao rodonačelnika militantnog imperijalizma, Lukač se solidarisao sa onima koji su činili ideološke falsifikate u interpretaciji njegove filozofije, falsifikujući njegove teze u duhu rasizma i bestijalnosti.

Lukač, Lježnjov i Rozental vide Ničea kao oca i rodonačelnika fašizma, ali, nažalost, nijedan od njih nije vidio da je fašizam sin izrod genijalnog oca, koga bi se sam Niče, da ga je doživio, sigurno stidio i odrekao bi ga se. On je za to imao dovoljno plemenitosti i intelektualnog poštenja. Međutim, fašizam i njegova bezumna ideolo-

5 Djerdj Lukač: Razaranje uma, nav. izd. str. 272.

glia ne mogu biti ni u kom slučaju prava predstava Ničeovog genija, jer nijedan razuman čovjek ne može osporiti njegovu genijalnost, a geniji su zapravo najviše bogatstvo čovječanstva. Njegov duh je stremio visinama i sunčanim prostorima, a ne strovaljivanju u mrak i bezumlje. A zar nijesu i mnogi protivnici marksizma pokušavali da Marksov borbeni humanizam prikažu kao antihumanizam, zato što je težio da pomoću nasilja svrgne najamno ropstvo i gospodstvo vladajuće klase. Ako se fašistička ideologija uzima kao jedino ogledalo Ničeovog duha, onda "braće "Qija" šta je ostalo od onih velikih, božanskih misli, i od onog čudesnog lirskog zanosa, koji su tako silovito izrečeni i do najveće mjere izraženi u govorima nenadmašnog njesnika Zaratustre, tog velikog prijatelja pravih ljudi, sa kojim se Niče identifikuje. Niče nije filozof nečujnosti, nego filozof koji je želio da negira i prevaziđe postojeće stanje - u čemu se njegova misao približava (i pored svih njenih ranjivosti) utrošenjima one humane i revolucionarne misli, jer je bit te misli, "odnosu na postojeće stanje, u principu operatorska.

Ničeova velika prćija ima i svoju ljudsku stranu. On je najviše kritikovao one mislioce koje je i najviše cijenio. "Nije to nijedak slučaj u istoriji filozofije, nauke i umjetnosti da su veliki stvaraloci jedan o drugome imali veoma loše mišljenje. "Cijelog svoga života - kaže Tomas Man - preklinisao je teorijskog čovjeka, a on sam je taj teorijski čovjek par ekselans i u čistoj kulturi, njegov način mišljenja je apsolutna genijalnost do krajnosti nepragmatičan, bez ikakve nedarmoške odgovornosti, duboko nepolitičan i izistinski bez odnosa prema životu, ljubljenom, brenjenom i iznad svoga uzdizanom životu i nikada se ni najmanje nije brinuo o tome kako bi njegova učenja izgledala praktično u političkoj stvarnosti."6

Kako je Ničeova filozofska misao dosta složena i protivrječna, njegova vizija svijeta se javlja u raznim aspektima, pa iz tog razloga proizlazi mogućnost za različito krivotvorenje i falsifikovanje

6 Tomas Man: Ničeova filozofija u svjetlosti našeg iskustva (nove studije), Novi Sad, 1963. str. 114.

Njegovog duhovnog nasljedja, odstupanje, dakle, od autentičnog Nišea. Njegovu filozofiju je prisvojio i ideologizirao duh vremena, mala je ona posve neosvojiv i neprisvojiv mislilac. Ničeova misao ima svoju osobenu snagu u tome što je izražena u aforističkom stilu, koji, na razliku od logičkog konstruktivizma, ima veoma upečatljiv utisak i veliko dejstvo na čovjekovu svijest i njegovu imanenciju, jer je to, u stvari, pogodan način da se ubedljivije i živopisnije predstavi ono što se želi saopštiti. U tom poetskom stilu filozofija je našla svoj pravavi zavičaj. U tom smislu Vladimir Bazala piše: "Boreći se protiv tradicionalne filozofije, tradicionalnog morala i tradicionalne kulture, Niče donosi svoje misli u slobodnoj formi, u aforizmu, u esejističkom, literarno-feljtonističkom, čak i žurnalističkom žargonu, on i ne želi da bude smatran filozofom nego slobodnim misliocem, a među slobodnim misliocima on je zaista - najislobođniji. Aforizam je nešto što odnosi na njegovom subjektivnom, afektivnom, impulzivnom mišljenju, daje mu mogućnost da nadomjesti snagu dokaza; to je, naime, upravo ono što hoće Niče: zašto uvijek svaku i najjednostavniju misao dokazivati i zašto ne bi misao sama po sebi, postavljena i izražena adekvatnim riječima, govorila sama po sebi... Fascinirajuća ljepota jezika, koja započinje i onija još i tamo gdje sadržaj prelazi u zagonetno nagovještavanje, nihilizam pun slutnje, koji naročito u pjesništvu Zaratustre dopušta smračno nasladjivanje u neodređenom i artističkom obliku prikaza, koji od čitatelja nikad ne zahtijeva povezano pojmovno mišljenje već štaviše njemu samome prepušta da odredi dozu duhovnog poticaja, u kojoj svaki put može tražiti užitek iznenadne dosjetke, sjajne formulacije, sretne poredbe, paradoksalne kombinacije."⁷

Svaka filozofija kao tvorevina uma nosi na sebi pečat individualnosti koja ju je stvorila.⁸ Niče je bio morbidna ličnost sa izvjesnim patološkim manama, pa iz tih razloga nije mogao uvijek imati pravu i objektivnu ocjenu svojih teorijskih stavova koji su više pred

7 Vladimir Bazala: Friedrich Niče - njegova bolest i njegova filozofija, "Red", izdanje Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1968. godina, str. 635-636.

8 Niče je svoje djelo napisao u jednom bolesnom padahnuću, gdje su

trenutačne intuicije, nego što su rezultat logičke konstrukcije.

I

Po Ničeovom gledištu filozofija ne treba da bude neko pasivno razmišljanje o svijetu i životu, nego snaga koja vrši njihov probražaj, pri čemu se ovaj filozof može smatrati jednim od najznačajnijih preteča našega doba, koji je, kao i svi veliki mislioci, vršio uticaj na savremene tokove ljudske misli i na savremena socijalna zbivanja. On je uvidjao da je snaga volje, elana i stvaralaštva kod čovjeka neiscrpana. Iako u principu nije težio da se stvori jedan određeni društveni poredak u kome bi se omogućilo svakom pojedincu da ostvari ličnu sreću, Niče je ipak žudio za obnovom čovjeka i zaživljavanjem patčovjeka, smatrajući istovremeno da postojeće stanje kakvo je bilo u Evropi njegovog vremena ne može dugo trajati, jer je bila ugrožena potreba za "čistim vazduhom". Njegova se misao ispoljavala kao kritika svega postojećeg u kojoj su mnogi vidjeli znak progressivnih i revolucionarnih težnji za izmjenom postojećeg svijeta. Ovaj filozof je ujedno bio i veliki borac za oslobodjenje ljudskog duha i izvanjaka misli od svega onog što ih je spustavalo. Kao najveći kritičar morala u istoriji ljudskog duha, Niče se pobunio protiv morala građanske epohe, difamirajući taj moral u korlat jednog raspušničkog života, proročki najavljujući novo i dolazeće. Ničeova misao, njegove jake, opušene riječi podsticale su na aktivnost i na angažovanu djelatnost. Kao filozofija angažovanosti, ona je privlačila mnoge marksiste i humaniste, jer je Niče učio ljude da budu smjeli istraživači, a ne da slijede on-

i sam smatrao da ga je patnja učinila genijem. Izvjesni mislioci smatraju da je kod njega bilo patološki uslovljeno povećanje intelektualne sposobnosti i nadahnuće. Mišel Geren kaže: "Niče nije prestao, počevši od svojih prvih pisanih djela, da poklanja patnji i njenim ispoljavanjima, njenim posljedicama... Patnja je veliki model života, probni kamni volje za moć. Ono što sačinjava karakter, sasvim morbidan karakter kontemplativnog života, to se može da se objasni zadržalo kroz svoju vezu s patnjom; to se može da se odredjuje i konsoliduje u želji da izbjegava i isključuje patnju..." (Mišel Geren (Michel Guérin), Nietzsche Sokrate heroicque, Paris, 1975. str. 281.). Polazeći od Ničeve teze da "oni koji su ikad

onaj koji je drugi, ranije misli od koji treba preuzeti odgovore kao

potrova istine na ova pitanja koje čitav postavlja. Ničeova misao je jedan veliki arsenal ideja privlačnih za mnoge duhove, koji od njega uzimaju ono što im je u određenom momentu potrebno da bi im poslužilo kao sredstvo za oponiranje ili afirmaciju nekog gledišta. U Ničeovim djelima se može naći najspazmijih misli koje su lapidarne, a i suviše urušene samo u jednu stranu ljudske naravi koju je on produbljivao, "i otuda ono tamno i ubistveno u njegovom nauku."⁹

Djerdj Lukač je Ničeovu filozofiju posve uzimao kao političku filozofiju, koju je u suštini smatrao kao krajnje reakcionarnu. U tom pogledu on je bio veoma isključiv mislilac koji je potpunom državuisao Ničeovu genijalnost svojom rigoroznom kritikom Ničeovog imoralizma, u čemu je došla do izražaja njegova ideološka jednostranost. Dakle, Niče je za Lukača služio kao povod za razmišljanje o jednoj političkoj filozofiji, kojom se željelo dokazati da su Ničeove ideje o natčovjeku bile uzročnik određenih društveno-istorijskih zbivanja u savremenoj istoriji. Na tim pretpostavkama je razvio svoju koncepciju mišljenja, i u kritici koja je jednostrano isforsirana, vršio devalvaciju Ničeove refleksije. S time u vezi Tomislav Ladan kaže: "...Samo od Ničea ne treba praviti ono što nije, to ga treba siloma patezati na svete ili olinjale kanone naših dana. Jer kad surovost zamijeni blagost, surovost samilost, bezobzirnost ljubav prema drugima - onda se zaista otkriva penila istina odnosa između jakih i slabih, ali ne i cijela istina o čovjeku."¹⁰

.....
Nijesu iskusili bolest i patnju nemaju potrebu da prođu kroz "ličnu potu", Valter Kaufman kaže da "Ničeova teorija vrlo dobro odgovara nekim empirijskim podacima, naročito bliskom odnosu između umjetničkog genija i fizičkog ili mentalnog oboljenja. Kits i Šiler, Klajst i Helderlin, Baidon i Bodler, Homer i Retoven, Dostojevski i Niče su svi imali to zdravlje koje reaguje čak i na najjaču i teškočinjavanje i bezimeno ispaštanje sa prkosnom kreativnošću. Njegovu smrt potrošačkih pjesnika, samoubistvo Klajstovo i portretne lude ost Helderlinova i Ničeova su očevdici konačnom trijumfu bolesti; ali oni ne odbijaju do kraja tvrdnje da je u predhodnoj fazi vidljiva vatna žrtva pokazala snagu tvrdnje da je u predhodnoj fazi vidljiva ka." (Walter Kaufmann: Nietzsche, Philosoph, Psychologist, Anti-Christ, str. 132.)

⁹ Tomislav Ladan: U škarama, Znanje, Zagreb, 1965. str. 209.
¹⁰ Ibid, str. 209.

Ničeove su ideje poslušile da se na njihovim osnovama kasnije razvije jedan veoma širok pokret u Njemačkoj, a koji je našao svoj izraz u nacionalsocijalizmu kao reakcionarnoj imperijalističkoj ideologiji. Ali, nasuprot tome, Niče nije bio njemački nacionalista niti je njegov duh bio opterećen karmom germanstva. Ne može se uzimati za pravu da je Niče kritikovao građansku kulturu "samo zdesna", sa stanovništva reakcionarnih snaga koje su kasnije svoj izraz našle u fašizmu. Štovo u svakom svom polemičkom pasažu iakoč naglašava da je Niče anticipator fašizma i etike imperijalističkog varvarstva. Naprotiv, Tomas Man, kao jedan od najgenijalnijih branilaca Ničea od mnogih interpretatora koji su ga grubo falsifikovali, kaže: "Krišom sam sklon da vjerujem, običujući neopako uzrok i posledicu, da nije Niče stvorio fašizam, već da je fašizam stvorio njega, - hoću reći: u osnovi daleko od politike i čist duhom, on je kao najosjetliivi instrument izražavanja i registrovanja, sa svojom filozofijom moći predosjetio fašističku epohu Zapada u kojoj živimo i u kojoj ćemo, uprkos vojničkoj pobjedi nad fašizmom još dugo živjeti."¹¹ Naime, Ničeova je voluntaristička filozofija - kao filozofija života - izgrađivana prema prilikama vremena i pod neposrednim uticajem događaja koji su se zbivali na evropskoj pozornici. On je, u stvari, bio savremenik Bizmarka, kao osnivača Drugog rajha, koji je proširio pruski militaristički apsolutizam na cijelu Njemačku, a sam Niče je, u tom militarizmu, vidio potenciju njemačkog nacionalizma koga je on veoma negativno okvalifikovao, pa je baš zbog tih nacionalističkih tendencija uslijedila i Ničeova prezriva i gorke-ironična kritika Bizmarka.

Niče, istina, nije kriv što su imperijalisti i fašisti u njegovom ime činili najveća zla, i što je njegovo učenje o vječnom vječanju služilo kao inspiracija nacistima za simboliku lukastog krsta. Najaloznija je sudbina Ničeove misli u tome što je ona postala zastavom nac-

11. Tomas Man: Ničeova filozofija u svjetlosti našeg iskustva (Nove studije) nav. izd. str. 106.

ionalsocijalista i što je našla svoje podsticaje u glavama neodgovornih militarista. U tom smislu Miroslav Krleža piše: "O, gospode, koliko je već plemenitih misli u historiji čovjeka kompromitovano banjalima. Ne postoje misli zato manje vrijedne, jer ih pronose nedostojni atjegonoše. U historiji savremene evropske misli Niče je nesumnjivo jedan od bezbožnika većeg stila, i ako ni zbog čega drugog, zbog njegovog ateizma nije ga trebalo diskriminirati. Tako se od Ničea dosljednije borio protiv kulta rabožne riečitosti koja još sveudilj traje preko čitave čete spoznajnih teoretika od Volkelta do danas? Na momente, pričinja se ta zbrka savršeno jednostavnom: sve bi se moglo oduniti jednim jedinim dahom, kao prašina iz starih politvevjaka."¹²

Nije teško zapaziti da ničeovaca ima medju najistaknutijim misliocima kao što su: Tomas Man, Andre Žid, Bernard Šo, Stefan Cvjetić, Miroslav Krleža i mnogi drugi. Njih, dakle, ima i danas, a bilo ih je i prije Ničea. Za mnoge mislioce Ničeva filozofija nije jedna luda priča, jer je njegov neodoljivi poetski stil privlačio čitaoce podjednaku snagom kao što su ih to privlačile i njegove ideje iz kojih se moglo nešto naučiti.¹³ U svome i suviše ekscentričnom, polemičkom stavu, dub-

¹² Miroslav Krleža: Eseji, knjiga IV, Zora, Zagreb, 1963. str. 202.

¹³ Smatrajući Ničea za svoga učitelja Krleža u vezi sa tim piše: "U tekstovima Ničea (koji sam veoma skromno, upravo servilno smatrao svojim genijalnim učiteljem i kome sam vjerovao sve, dosljedno prima vista, stopostotno). Nijesam mogao da razumijem sve u nidasama, čitajući često te početke tekstove kao kroz koprenu. Do koje je stepena Niče materijalistički posve zemaljski sumnjačav prema svake vrste spoznajno-teorijskih parada i faufaronata savremene katedarske misaone, razbibrige, uvidjajući ingeniozno, da se savremena nauka kreće na orti fideizma i orda, kada je sam razbibrigovskog sistema misaone, recimo, sumnjačava, to nisam (razumijem) mogao da pratim u detaljima, ali u velikim potezima, on bloc, o čemu je ipak ponio iz provincijalnog i telektualnog blata, i je sam shvatio s Ničecom mnoge stvari. Kada se Niče buni protivu glupog i neodgovornog građanskog laissez faire-a, s obzirom na eventualnu moguću višu selekciju odgoje ljudskog, on se buni protivu načega što Marks zove: raščovječenje, izobličjenje ljudskog dostojanstva, samootudjenje čovjeka od svog osnovnog ljudskog poziva, i u tom smislu Niče je djelovao na naše pokoljenje prbedeutički. On nas je duhovno odgojio, da smo kasnije potpuno slobodno mogli da razumijemo Marksa! (Miroslav Krleža: Izlet u Madjarsku 1947. Republika, Zagreb, 1953. str. 996.)

ač smatra da je Niče dao etičku, estetsku i psihološku osnovu reakci-
onarnim tendencijama imperijalističke epohe, zavodeći, u prvom redu, in-
tektualne slojeve u tabor reakcije, ali, naprotiv, sam Lukač ne vidi
da je, pored ostalog, iče bio veliki pjesnik, a svaka velika poezija nu-
žno u sobi sadrži sve ono što je dobro, lijepo i uzvišeno. Tako je Ni-
če protivrječan i nesistematičan mislilac to ne umanjuje njegov znač-
aj, jer on uistinu spada u onaj red velikih ljudi koje s pravom naziv-
amo genijima. Govoreći o Niču kao izuzetnom misliocu Milan Ćurčin
kaže: "Taj "ludak" Niče, bio je posljednji veliki čovjek i mislilac
za kojega znamo. Zadnje pola vijeka nije se javio niko ko bi ga nad-
mašio umom; a ni prije njega istorija ljudskog duha nije zabilježila
mnoge koji su mu bili ravni, ili slični. Kao obično kod velikih ljudi,
njegovi savremenici ga nijesu razumjeli, a ponajmanje njegovi bliži
sugrađani, Njemci; ili su ga krivo razumjeli... On je imao i naroči-
tu nesreću, da je njegova bliža okolina... bila zadojena sasvim drugi-
ma idejama i uvjerenjima, upravo suprotnim onima koje je on ispovišeno,
odnosno do kojih je sam svojim umom i svojom mišlju došao... U njegovim
anti-nacionalističkim i "anti-religioznim" spisima otišla je Niče-
ova vidovita misao najdalje, propičući u budućnost, te je zadušila čov-
ječanstvo, više možda nego i jedan genijalni duh prije njega."¹⁴

Dakle, iz mnogih interpretacija se može vidjeti da se Niče
ne može svoditi na ono što su nacisti u njemu nalazili i koristili
u svrhu svoje ideologije. Mnogi veliki filozofi imali su, doduše, i ve-
like slabosti, pa je i njihov pad ponekad jednak njihovom usponu; i
baš zato što su veliki u svojoj slabosti, njihova je slabost ona han-
letovske priroda. Uostalom, Niče je dao jednu dramatičnu i potresnu sli-
ku čovjeka i vremena u kome je živio, mada je njegova bolesna preos-
jetljivost išla kadkada do krajnje beskrupuloznosti i surovosti koji-
ma povladjuje. On je bio pun gorčosti na svoj izuzetni poziv da učini
ljudu o dolazećem natčovještvu. Njegov natčovjek se ne može uzimati,

14 Milan Ćurčin: Fridrih Niče, Nova Evropa, br. 3. 1930. str. 139.

kako su to neki činili, kao idealizovanje fašističkog firera, niti se pak Ničeova filozofija može uzimati kao nauka o gospodstvu herenika i arijevske "više rase". Naprotiv, Niče nije bio njemački nacionalista bez obzira na karakter njegove misli. Da bi se odbranio od tog nacionalizma - čije je ekspanzije duboko naslućivao - i sam je nalazio za shodno da istakne kako nije u duhu vremena to što neke svoja djela piše na njemačkom, a da bi više volio da ih je pisao na francuskom jeziku, kako ne bi izgledalo da ora služe ojačanju bilo kakvih osjećanja njemačkog carstva. On se u stvari mnogo ponosio na svoje slovensko porijeklo, i ta osjećanja je izražavao u svojim spisima.

Komentarišući svoj spis "Slučaj Wagner" u knjizi "Ecce homo", Niče veoma oštro napada njemački nacionalizam, upućujući Njemcima veoma prijekorne istine u vezi sa njihovim vaspitanjem i kulturom. On tu kritikuje njemačke historičare da nijesu imali pravilan pogled na tokove događaja i na vrijednosti same njemačke kulture, pošto, u tom slučaju, nijesu bili samostalni mislioci, nego su bili kao sredstvo u rukama politike i crkve. Ovdje ćemo navesti nekoliko argumenata iz kojih se može vidjeti da Niče sasvim smjelo i otvoreno govori protiv nacionalističkih pobuda svog sopstvenog naroda. Uostalom on kaže: "Njemci su upropastili Evropu žetvu, smislo zadnjeg velikog vremena, vremena Renesanse, u času kada se približio bio pobedi jedi jedan viši poredak stvari, u kome bi otmene, za život afirmativne vrijednosti, potisnuli suprotne, negativne sile i vrijednosti... Sva velika kulturna zločinstva od četiri stoljeća Njemci imaju na svojoj duši!... Njemci su svojim takozvanim oslobodilačkim ratovima spriječili Evropu da se koristi smislom, čudom od smisla, otjerali su ga u Napoleonu, - oni su time natovarili grijeh na svoju dušu za sve što je poslije došlo, i što je danas tu, za onu najnekulturniju bolest i ludost od koje pati svijet, za nacionalizam, tu nacionalnu nervozu od koje boluje Evropa, to ovjekovječenje malih država u Evropi, ovjekovječenje sitne politike, - oni su lišili Evropu smisla".

razuma, odvođeći je na stranu... - Eto joj pokrenuti, ako ne ja, za-
datak toliko važan i velik, da oni o lupi i veže pod usobom narode?...
Njemački duh je moj rdjav znak, ja teško dišem u blizini te instinktor
postale nečistoće in psychologičis, koju ođaje svaka riječ, svaki izraz
lica jednog Njemca... Oni su se došad kompromitovali na meni, na sumni-
am, da će to popravititi u budućnosti."15

Iako mnoge Ničeove teze sadrže protivriječne oznake inak se
ne može poreći činjenica da se on nije zalagao za čovjekovu humanu
nadmoćnost nad nehumanim silama istorije. U "Ecce homo" on je proročki
predviđjao da će njegova sudbina i njegovo ime biti vezani za jednu
najveću moralnu hipokriziju, "za krizu svijesti kakve nije bilo na
zemlji". Ovakva misao mogla je nastati samo kao plod jednog dubokog,
intimnog doživljaja svijeta i života bremenitog svojim protivriječno-
stima koje su se manifestovale u dubokoj krizi vremena. Iukač je usta-
vilo slobodumnog Ničea - najvećeg buntovnika protiv laži vijekova - on-
ed sud svijesti savremene epohe, koja optužuje za zločine protiv čov-
ječanstva i za one mračne svjetsko-istorijske događaje koji su se
dešavali u prvoj polovini našeg vijeka. U svojoj optužbi Iukač nasto-
ja da ukaže na Ničeovu posebnu poziciju u razvitku moderne ino-
vističke filozofije, koja je, kako on smatra, uslovljena situacijom vre-
mena i "Ničeovom neobičnom obdarenošću". Po Iukaču "Niče je za prvih
dvije tri četvrtine vijeka postao vodeći ideolog reakcije koje pripada-
ju u budućee će pripadati vrlo velika uloga u obličavanju sadašnjih i
budućih reakcionarnih idejni" strnmljenja."16

Iukačova interpretacija Ničea je plod posebnih ideoloških os-
trednja koja su i suviše lična, a što se ide u prilog jednog mišljenju
njegovog ranga. Iako je nalazio dosta argumenata koje je mogao iskor-
istiti i zloupotrijebiti u cilju svojih teza koje se odnose na pove-
ćavanje Ničeove filozofije i fašizma, Iukač je inak, može se reći, na-

15 F. Niče: Ecce homo, nav. izd. str. 98 - 99.

16 Dierdj Iukač: Niče i fašizam, Kultura, Beograd, 1956. str. 14.

gove misli izgovorom... one ipak idu u korist produbljivanja saznanja o svijetu i o ambivalentnosti ljudske prirode. On je želio da ljudi svoj život i samosvojednost i plemenitost istrajavaju na putu svoga uspjeha i da se oprestano unušta u aveture, rizike i pustolovine ne zazirući od opasnosti, uvidjevši da se smisao ljudskog života nalazi u stalnom i do maksimuma angažovanom stvaralačkom radu. Ovaj aktivizam, kao životno načelo, mogao se koristiti i u nehumane svrhe, jer je poznato da su njemački vojni štabovi još u prvom svjetskom ratu slali Ničeova djela u streljačke rotove, da bi pomoću njih uticali na budjenje vojničke strasti i volje za ratovanje. Iz Ničeovog učenja može se vidjeti da život može imati svoju vrijednost samo ukoliko se shvati kao volja za moć, koja se realizira s one strane dobra i zla. Život se, naime, izražava kao okrutna, bezobzirna i svirepa borba u kojoj pobjeđuju jači i smjeliji, pa je iz tih razloga, po Ničeou, tjelesna i duhovna snaga ujedno i najviša vrijednost, a dobro sve ono što unapređjuje i afirmira život, pri čemu ova dva gledišta nije tekodje lišeno onog što može nositi oznake mračnog i oholog.

III

Ničeanstvo se često uzima kao apologija sile, koje je, po mišljenju Lukača, otvaralo put fašističkom varvarstvu i davalo aktivnu podršku vladavini rastućeg monopolističkog kapitalizma. U odnoscima prema ratu - u kome je kao bolničar u vojsci, za vrijeme pruskofrancuskog rata 1870-1871. godine i sam učestovao, Lukač nalazi ontološku osnovu Ničeove filozofije. Međutim, potrebno je naglasiti da je Ničeova filozofija najviše stradala iz razloga što su pojedini njegovi stavovi odvajani od cjeline i tako absolutizirani; i baš se u tome krija velika opasnost koja je vrebala, kako u misao od njeni, tako i u praktičnoj primjeni i oporašanju njegovog mislišta. Ovo

apsolutiziranje dolazilo je najviše do izražaja u Lukachevoj i Lje-

žnjeovoj interpretaciji Ničea, koji su nastojali da objelodane ontološku srodnost Ničeovog pogleda na svijet sa fašističkom ideologijom, polazeći od činjenice da su fašisti Ničea prisvajali kao svog glavnog ideologa; premda se nekonzekventnost ove njihove teze može najbolje sagledati baš onda kada se ovom slučaju pridje s ontološkog aspekta. Pri tome se mora odmah imati u vidu da je fašizam jedna masovna psihologija i ideologija, koja nije bila stvar isključivo jedne vladajuće klase, nego je u korijenu bila zahvatila sve različite slojeve u Njemačkoj, kao opšte nacionalna pojava. Naime, fašizam nije samo nacionalna osobenost, isključivo njemačka, nego je kao društvena pojava nužan proizvod imperijalističkog stadija razvitka kapitalizma u svijetu. Međutim, fašizam nije samo nacionalna, nego internacionalna pojava, koji je kao reakcionarna vladavina bio produkt krupnog monopolističkog kapitalizma, uperen protiv progresa, demokratije i opšte emancipacije ugnjetenih klasa i naroda.

Zbog svoga opšteg karaktera i rasprostranjenosti, fašistička ideologija - koja nije bila, kako rekosmo, samo ideologija vladajuće klase, nego mase, naroda u cjelini - nije mogla biti Ničeova slika i predstava ljudskog života koja je implicirana u njegovoj filozofiji aristokratizma. Psihološke osobine i smisao ideologije fašizma, u suštini, ne mogu biti poistovjećene sa individualističkom psihologijom i gospodarskom prirodom Ničeovog natčovjeka, o kojoj su fašisti stvorili jedan vrlo rdjav glas i sasvim pogrešnu predstavu. Samoaktivnost natčovjeka je njegova osnovna crta koja je dionskog karaktera, i nije samo specifičnost njemačkog nacionalnog bića, nijemstva kao takozvane gospodareće rase kojoj su fašisti težili. U principu je Ničeu bila tuđa svaka ideologija koja u sebi nužno sadrži određene ideale i ciljeve, jer je on smatrao da takvi, u suštini dogmatski, oblici svijesti posežu za nečim konačnim i krajnje dostižnim. Međutim, natčovjek - kao čovjek koji ostvaruje nove vrijednosti - je

nešto što se ne može definisati, jer se ne može dati ime njegovim, još nepostojećim osobinama. Život je vječna težnja ka novom, višem i savršenijem, pa prema tome, definisati čovjeka, za Ničea, znači predvidjeti njegov kraj. Ideologija je u tom slučaju težnja za oblikovanjem, pa je suprotna Ničeovom duhu i učenju o neiskaznosti unutrašnje vlastitosti natčovjeka. Niče je par ekselans bio individualista, pa mu je u tom slučaju fašistička ideologija, u kojoj se čovjek odriče svoje individualnosti, bila u potpunosti suprotna. Ali, sve u svemu, može se reći da su neka karakteristična svojstva Ničeovog bića nastala pod uticajem doživljaja pruske stvarnosti, kao i uticajem same Bizmarkove ličnosti, koji je bio veliki državnik i čovjek od akcije i djela, koji je sve procijenjivao sa gledišta moći. U suštini svoje prirode, Bizmark je posjedovao neke crte, koje su takodje notirane u Ničeovoj filozofiji natčovještva, kao što su sloboda, nezavisnost, samosvojnost, težnja za vladanjem i savladjivanjem, za gospodarenjem i upravljanjem, kao i nesalomljivi karakter volje. Te su karakterne crte bile svojstvene i veleposjedničkom pruskom plemstvu, koje je Niče osjećao u naravi plemićske aristokratije kao više društvene klase. U dubini Ničeovih osjećanja dolazi do izražaja snaga doživljenog.

Niče je prezirao sve ono što je slabo i nisko, obožavajući ljudsku moć, smatrajući da je život stalna i neprekidna težnja za povećanjem moći, koja čini najbitniju komponentu ljudske suštine. Ova teza o moći, kao najvišem mjerilu ljudske vrijednosti, nije pak čovjeku ni u kom slučaju tuđa, jer ona živi u nama i u našim najvišim idealima. Moć nam je dakako potrebna da bi živjeli kao slobodni i potpuni ljudi! "A šta sam više mrzio - kaže Niče - nego stope koje kaljaju svjetlost moje vatre, i zlobne oči koje mene prezir iz dna duše mojih pogleda zbog nalaženja sebe". Lježnjev vidi Ničea kao propovijednika rata, svireposti, ropstva i tiranije. Nasuprot tome Ervin Šinko piše: "Ne iznenadjuje toliko što su ga fašisti htjeli ekspropirirati, koliko je čudno, što su se naši ljudi, koji ne samo da su se u ime marksizma složili s fašisti-

na, nego su sve u Marksovo namjerno postrojiti argumente za to, da nijesu bili u pravu Bertrando, Vladimir Ilić, Andre Žid i ostali nosioci najznačajnijih imena jugoslavenske literature, ni oni intelektualci svih narodnosti, kojima je ni Ničeova mislilačka i pjesnička strast oslobodila i oplodila intelektualni život, nego da je u pravu Elizabet Forster Niče i da je fašista, samo fašisti s pravom svojataju Ničea."¹⁷

U svojoj kritici Lježnjev se najviše ustremio na Ničeovo djelo "S one strane dobra i zla", u kome smatra da njegov autor zastupa bezgranični egoizam i moral zasnovan na principu sile koji stoji s onu stranu dobra i zla. Ono što najviše Lježnjevu pada u oči kod Ničea jeste "motiv mržnje prema narodu", koji, kako on kaže, "suvereno vlada u njegovim djelima."¹⁸ On je tako jedno, bez sumnje genijalno, Ničeovo djelo: "Radjanje tragedije iz duha muzike", nazvao pamfletom "Čiji je žalac uperen protiv francuske revolucije i njezinih ideja."¹⁹ Ovdje je, prema Lježnjevu, Niče negirao ulogu razuma kao najvećeg kriterija koji je istican u epohi prosvjetiteljstva i francuske buržoaske demokratske revolucije. Lježnjev dalje napada Ničea i zbog toga što on razumu i dijalektici suprotstavlja instinkt i umjetnost, čime detronizira nauku u želji da svjesnost zamijeni besvjesnošću. On smatra da Niče aristokratizam ne pripovijeda samo u duhovnom smislu - kako neki žele da ističu - nego u socijalnom, koji je uperen protiv plebesa i demokratije. S tim u vezi, on zamjera svim onim koji su dovodili Ničea u vezu sa Dostojevskim, Tolstojem i Marksom, nalazeći u njemu novatora i revolucionara. Za Lježnjeva je Niče najveći mizantrop, a njegova djela smatra kao "mizantropske propovijedi" u kojima se njihov autor zalaže protiv umnog i moralnog usavršavanja ljudskog roda. Naime, govoreći o Ničeovom mislilaštvu kao glorifikaciji nasilja i agresije, koje negira, kako on smatra, sve vrijednosti i tekovine ljudske

¹⁷ Ervin Šinko: Sudbonosna pisma (II), Naprijed, Zagreb, 1960. str.

¹⁸ 175
I. Lježnjiev: Fridrih Niče prorok imperijalizma i fašizma, Republika br. 4-5. 1946. str. 342.

¹⁹ Ibid: str. 343.

istorije, u tom smislu Lježnjev želi da samo u nekoliko rečenica sažme smisao Ničeovog umovanja, koje kvalifikuje kao apologiju parazitizma, i kaže: "Pod velom oštih i paprenih riječi, u okviru dekadentske kićenosti, pokušao je Niče dati idejno-moralno obrazloženje monopolističkog gospodstva šačice "zapovijednika" nad svijetom. Njegov ideal bila je baš ovakva parazitska forma toga gospodstva. On je smatrao da je srž zemlje visoko društvo, to će reći oni, koji neće da čuju za rad."²⁰

Kao što se moglo vidjeti Lježnjev i Lukač našli su se na istim pozicijama kao istomišljenici u kvalifikativima filozofije Fridriha Ničea, koja je, kako smo već rekli, doživljavala tešku i sramnu sudbinu u vrijeme budjenja divljih strasti germanskih zavojevača. U Ničeovoj misli su ova dvojica marksista "prepoznavali politički program" nacionalsocijalista i njihovo ideološko jezgro, dok su mnogi drugi u njoj vidjeli par ekselâns kritiku lažnog humanizma koja je otvarala nove vidike. U tom pogledu je Kasim Prohić sasvim u pravu kada kaže: "Ako postoji ličnost u modernoj filozofiji o kojoj su izrečene najkontradiktornije kritičke ocjene a da time interes za njeno djelo niukoliko nije malaksao nego se naprotiv intezivirao u onoj mjeri u kojoj su novi interpretativni pokušaji morali pretpostaviti drugačije sudove i tako biti filozofsko-naučno posredovani, onda je to slučaj sa ovim misliocem."²¹

Uz to bi se svakako mogli zapitati: pa zar taj "ludak" Niče - koji je smatrao da "bez svireposti nema blagdana" - može biti još uvijek dostojan ljudske pažnje? Postoji, dakle, i takvi mislioci koji smatraju da kada bi uzeli terazije - kojima bi se mogle potpuno precizno izmjeriti duhovna vrijednost - i na jedan tas stavili samo Ničeovo maestralno djelo, njegovog Zaratustru, a na drugi tas ogromnu komentatorsku literaturu koja je dosad napisana o Ničeou, da ga ne bi mogla prevagnuti. Ali, i pored svega toga, ne može se oduzimati pravo

²⁰ Ibid, str. 354.

²¹ Kasim Prohić: O povijesno-duhovnim pretpostavkama odnosa Marksove i Ničeove filozofije (Niče i marksizam, Beograd, 1969. str. 75).

ni onima koji su tu filozofiju označavali negativno, jer je ona davala mogućnost da se neki njeni argumenti iskoriste za jednu reakcionarnu ideologiju. Neke Ničeove ideje su poslužile ideolozima njemačkog fašizma, kao što su bili Bojmler, Gebels, Hitler i drugi, za stvaranje smisla o jednom novom i originalnom poimanju njemačkog duha, kao i shvatanju da je ljudsko porijeklo zle prirode. Najranjavije mjesto, koje se tiče njegove političke filozofije, svakako čini njegovo stajanje da se nova kultura, za koju se zalagao, ne može zasnovati bez "ropstva", a sa kojim je kultura i počela. S tim u vezi on demokratiju i socijalizam nije uzimao kao društveno-ekonomski i politički problem, nego kao biološki problem, koji je vezan za biološke zakonitosti, na kojima zasniva smisao svoga biološkog aristokratizma, odvajajući ljudsku prirodu od njene društvene osnove, pri čemu aristokratski individualizam čini suštinu njegove filozofske antropologije, u kojoj sloboda individue nalazi samu sebe s onu stranu dobra i zla. Ničeov viši čovjek je čovjek sa specifičnim osobinama života, kome nijesu strane: nepravda, laž, surovost, patnja, bezosjećajnost, bezumnost i nemoral. Ali, "surovosti njegovog učenja - ističe Tomas Man - i suviše su mnogostruko prožete beskrajno dirljivim lirskim bolom, čežljivim pogledima ljubavi, zvucima najsjetnije čežnje za kapljom ljubavi prema suhoj, bezkišnoj zemlji njegove usamnjenosti."²²

IV

Niče je mnogo optuživan zbog svoje teorije rata i za veličanje rata kao sredstva za oplemenjivanje ljudske duše i za ozdravljenje naroda, mada se njemačka filozofija rata - koja je stvarala idejnu klimu za nastanak hitlerizma, nacionalsocijalizma i "novog poretka" u Njemačkoj - ne može svoditi samo na Ničea. Ona ima svoje dublje korijene i začetke, koji datiraju još prije Ničea. Još mnogo prije Ničea Hegel je razvio učenje o pozitivnoj ulozi rata, koji doprinosi napretku čovječanstva, želeći da naglasi kako mirni periodi čine prazne

²² Tomas Man: Ničeova filozofija u svjetlosti našeg iskustva (Nove studije, nav. izd. str. 105).

stranice u historiji čovječanstva. On je, dakle, u svome djelu "Filozofija prava" uporedjivao značaj rata za moralno zdravlje naroda s vjetrom koji more "čuva od truleži u koju bi ga stavilo trajno mirovanje, kao što bi i narode doveo do istog slučaja neki trajni i vječni mir."²³

Kao drugi značajni prethodnik njemačke filozofije rata je Fihte Johan Gotlib (Fichte, Johann Gottlieb), koji je u poznatim Govorima njemačkoj naciji, održanim u Berlinu 1807. i 1808. godine, razvijao patriotska, nacionalistička osjećanja u cilju jačanja nacionalnog otpora Njemaca protiv Napoleona. Naime, Fihte, kao filozofski govornik rata, govoreći o sudbini njemačke nacije težio je da nadahne ratnike osjećanjima jednog praiskonskog duha koji Nijemce čini odabranim narodom, čime se u isto vrijeme počeo avanzirati ideološki nacionalizam u Njemačkoj kao nova politička stvarnost, koji je počivao na filozofskom potencijalu. Tako su Rudolf Ojken (Rudolf Eucken), Paul Natorp (Paul Natorp) - kao fihteanci - zatim Hajnrih Šolc (Heinrich Scholz), Alfred Veber (Alfred Weber), Leopold Cigler (Leopold Ziegler), Willi Mog (Willy Moog), Verner Zambart (Werner Sombart), Georg Zimel (Georg Simmel), Maks Šeler (Max Scheler) i drugi razvijali ratnički duh koji je dugo vremena njegovan na njemačkim univerzitetima. Prema opštem mišljenju ovih filozofa, rat nema samo kulturno-istorijski značaj za "moralno zdravlje" njemačkog naroda, kao nordijske rase, nego i nadnacionalni karakter i jedno ^{šte} svjetsko, univerzalno značenje, mada je kod njih vladalo uvjerenje (a posebno je to Hegel istakao u svojoj "Filozofiji istorije") da je njemački duh imao neku posebnu suštinu koja je povezana sa smislom svjetske istorije.

I kao oblik moralnog samopotvrđivanja, rat je značio apel za samoosviješćavanje i nalaženje sopstvene suštine koja čini njegovu nužnost i opravdanost. Tako su mnoga filozofska mišljenja i prije Ničea, kao i za vrijeme njegovog života, i poslije sve do drugog svjetskog rata, nastajala da ojačaju agresivnu svijest u Njemačkoj, smatraj-

23 G.V.F. Hegel: Osnovne crte filozofije prava, "V. Masleša", Sarajevo, 1964. str. 271.

ući da rat za nijemstvo ima svoje dublje svjetsko-istorijsko značenje, koji se uzima kao sredstvo i način da se njemačko nacionalno biće duhovno i moralno uzdigne do svjetsko-istorijske veličine. Ta ideja o uzvišenom cilju i misiji nijemstva prodrla je u narodne mase, nalazeći svoje mjesto u njemačkom nacionalnom biću, u kome su se korijenile nacionalističke i rasističke predrasude, koje su uticale na stvaranje jednog posebnog nazora na svijet, čije će posljedice biti sudbonosne ne samo za Njemačku, nego i za druge evropske narode. Njemačka filozofija rata, kao oblik duhovnog angažovanja, okreće se njemačkoj naciji u smislu njene misije spašavanja kulture u nalaženju jedinstva mišljenja i bića, sadržine i forme, znanja i života, spoljašnosti i unutrašnjosti. Taj se problem nametao suštini njemačke filozofije, koja zacijelo postaje izraz njemačkog nacionalnog stremljenja.

Stvaranje Drugog rajha i nacionalni uspon Njemačke poslije izvojevanih pobjeda u prusko-francuskom ratu, usloveli su porast euforije nacionalizma, podstičući kod njemačkih duhova osjećanje moći, sigurnosti i nepobjedivosti njemačke nacije. Uz to se javlja naglo buđenje jedne nove predstave i zamisli u vezi sa novim radjanjem njemačke države, koja treba da se ponovno uzdigne nad svojim ruševinama kao politička stvarnost. To osjećanje jedinstva nacionalnog i duhovnog počelo se snažno ispoljavati u borbi koja se vodila za nacionalno oslobodjenje i ujedinjenje Njemačke. Niče - koji se najviše optužuje za njemački nacionalizam i rasizam - bio je jedini njemački filozof toga doba koji je uvidjao štetne i opasne posljedice tog nacionalizma za njemački duh i kulturu, koji tu nacionalističku preokupaciju javnog mnjenja upoređuje sa "kobnim ludilom najviše vrste", predviđajući da bi ono moglo sve izvojevane pobjede njegovog naroda pretvoriti u potpuni poraz.

Tokom devetnaestog i u prvim decenijama dvadestog vijeka mnoštvo je njemačkih filozofa i istoričara bilo angažovano na izgradivanju jedne metafizike nijemstva, u kojoj se izražavalo shvatanje o njemačkoj naciji kao odabranom narodu tadašnjeg vremena, kome "mor-

alna snaga rata" treba da da... na... ozbiljnost. U tom smislu je Verner Zembart, u svojoj...ovnist... usmjerenoj filozofiji, korišćenom za moralnu propagandu i moralne ratne podsticaje, veličao junački pogled na svijet svoje nacije. On piše: "Mi Nijemci treba da u našem vremenu idemo svijetom ponosni, podignute glave, sa sigurnim osjećanjem da smo božji narod. Isto onako kao što orao, nijemčeva ptica, lebdi visoko iznad svih životinja ove zemlje, tako treba da se Nijemac osjeća uzvišen iznad svih naroda unaokolo i da ih uočava u bezgraničnoj dubini ispod sebe."²⁴

Zembart, poput Ničea, je razvijao jednu romantičnu ideju o opasnom življenju kao životnoj potrebi čovjeka. Za njega je Niče bio prorok koji je "s nebeskih visina" objavio vijest da iz njemačkog bića treba da se rodi "sin božji, koga je on svojim jezikom nazvao natičovjekom". Prema tome, kaže Zembart, Niče ima pravo na zavičajnost u Potsdamu i Vajmaru koji su "stvarno u svemu prebivališta njemačkog duha", nasuprot Kantu, koji se ogriješio "svojim jadnim spisom o vječnom miru". Dakle, prema Zembartu, rat je jedino sredstvo pomoću koga može njemački narod doći do svoga preobražaja i naći sebe u budućnosti. On je rat shvatio "kao moćni paonik koji zacorava svoje brazde ugaranicom njemačkog duha. Razorava se zaležala, zakorcovljena i zaparložena plodna zemlja... Blago sijaju koji po ovoj grudi što se isperava može razasijati svoje sjeme!"²⁵

U njemačkoj filozofiji rata, tumačenju rata davao se neki idejni karakter i moralna obaveza u cilju definicije njemačkog nacionalnog bića i izgradjivanja neke više čovječnosti. S tim u vezi Rudolf Ojken²⁶ je težio da filozofiju svjetskog rata razvije i uzdigne

²⁴ Werner Sombart: Händler und Helden - Patriotische Besinnungen, München und Leipzig, 1915, str. 142.

²⁵ Ibid, str. VI.

²⁶ Rudolf Ojken je jedina od njemačkih filozofa dobitnik Nobelove nagrade 1908. godine. On je, kao filozof rata, napisao više djela koja su služila u propagandističke ratne svrhe. Držao je vatrene govore vojnicima, da bi kod njih probudio osjećanje ničejstva, kao naroda višega soja, u kome počiva stvaralačka moć istorije.

kao nacionalnu ideologiju, čija ideja je određena praktično-politička ostvarenja historijskog smisla, kao težnja za realizacijom određenih metafizičkih entiteta, prema Ojkenu, filozofija rata zahtijeva od Njemaca da ostanu vjerni svojoj suštini. On kaže: "Ako samo čvrsto stojimo na sebi samima, ako se dohvatimo dublje osnove i unutrašnje snage naše suštine, onda će s nama biti naš genij i voditi nas ka pobjedi; tada nas vrata pakla ne mogu savladati."²⁷

Tako se u duhovno-istorijskom zbivanju u Njemačkoj od rata pravio poziv za ispunjenje svjetsko-istorijske suštine, bez čije objektivacije bi, kako se to smatralo, njemačko nacionalno biće izgubilo svoju supstancijalnost, odnosno bilo bi na zemlji iskorijenjeno i zatrto, ostalo, dakle, bez svoga duha i kulture. "Na ovaj su način - ističe Herman Libe - Ojken i drugi filozofi, u stvari, razvijali neku metafiziku nijemstva, praiskonske prirode, duha, držanja i ponašanja Njemaca i ono što je saznatljivo kao rezultat historijskih procesa objašnjavali kao njihov agens. Ali je za ideološki karakter ove metafizike nijemstva odlučujuće to što ona jedno biće ne konstatuje kao takvo, već iznad i izvan toga postuliše poziv i određivanje ovog bića u svjetsko-istorijskom značenju. Ona mu podmeće spasonosni, misionarski nagon, a rat tumači kao njegovo izvršenje. Tako ona ratu daje njegovo ideološko posvećenje."²⁸ Ideja o nijemstvu (kao o prvoj naciji čovječanstva) našla je svoj izvor u dubinama germanskog osjećanja, koju su njemački filozofi otkopavali u bezdanima praparnog duha. Ta germanska suštanstvenost misli i osjećanja otkriva se u mediju njemačke filozofije kao najiskonskija sila njemačkog nacionalnog entiteta i njene originalnosti koja treba da bude "so zemlje". Ova ideja o samobitnosti i nacionalnosti nacije se izdiže do metafizičkog apsoluta, čime se njemačko nacionalno, narodno biće čini

²⁷ Rudolf Eucken: Die Weltgeschichtliche Bedeutung des deutschen Geistes. Stuttgart und Berlin, 1914. str. 22.

²⁸ Hermann Lübbe: Politische Philosophie in Deutschland, DTV, München, 1974. str. 185.

sasvim različitim od drugih, ali se prema pridaje idealistički karakter. Tako je Georg Simmel (koji je zagovarao proces egzistencijalnog oživljavanja (pri početku rata) gajilo uvjerenje da je Njemačka nekom božanskom providnjom opremljena, ne samo za kulturnu misiju Evrope, nego i za rezervisanje sebe za svjetsko-istorijsku sudbinu koja je očekuje u cilju ispunjenja mogućnosti ljudske egzistencije, smatrajući da je Njemačka bremenita jednom velikom mogućnošću, i "da će nijemstvo, ojačano u svojim granicama, u sebi sve obistinjenije, jednoga dalekog dana ideji Evrope dati nov život."²⁹ Nada u budućnost čovječanstva je kod Simmela povezana sa evropskom misijom Njemačke, kao izabranim narodom čovječanstva. Njegova teorija rata je usmjerena ka otriježnjavanju i samorazumijevanju njemačke nacije, kako bi se sve njene mogućnosti mogle ispoljiti, i u evokaciji volje želi da ulije uvjerenje pouzdanosti u moć sopstvenog naroda, pri čemu ideal jednog novog čovjeka naslućuje u njemačkim duhovnim kretanjima.

To osjećanje nacionalne sopstvenosti i osobenosti njemačke nacije, kao "pranaroda", u njemačkoj istorijografiji dovelo je do jednog novog pogleda na svijet, u kome su nacionalni ciljevi usko vezani za ideju samoodržanja. Spašavanje nacionalnog duha u opštoj krizi jedne dekadentne kulture nalazilo se u ratu. Tako je nacionalno-politička filozofija Njemačke smatrala da samo rat može dovesti do utemeljenja njemačkog nacionalnog bića i njegovog kulturnog određivanja prema evropskoj civilizaciji. U ratu pojedinac i narod, isticao je Maks Šeler u svojoj nacionalno-političkoj filozofiji egzistencije, dolazi do svoje sopstvenosti, kojom čovjek dokazuje svoju egzistencijalnost pred drugima. Tako se - prema smislu ove ideologije - u ratu moralni ciljevi svake jedinke stapaju sa svrhom nacije, čime nacija postaje moralnim subjektom. To etiziranje politike zahtijevalo je da se individualna egzistencija - u cilju moralnih principa zajedništva - izlaže opasnosti, pomoću koje se može doći do nalaženja svoje

²⁹ Georg Simmel: Die Idee Europas. In: Der krieg und die geistigen Entscheidungen, str. 65 - 72.

ličnosti, a taj princip važi ujedno kako za individualitet, tako i za naciju kao cjelinu. Ta integracija naravno je podređjena jedinstvu vo-
lje, koja teži za pobjedom i nacionalnim trijumfom, u kome ona nalazi svoje opravdanje. Taj novi oblik zajedništva koji se želio ostvariti u totalitarnosti, integracijom jedinki sa cjelinom, pretstavljan je kao jedna specifična forma "socijalizma". Naime, stapanjem nacionalne ideje sa socijalizmom, imalo je moralno-duhovnu svrhu života, da bi se došlo do najvišeg integralnog stupnja, koji nalazi svoj izraz "u brizi održavanja i rasta cijelog i nepodijeljenog života čovjekovog u čovjeku."³⁰ Dakle, ideolozi nijemstva uzimali su rat kao patriotski smisao da bi se pomoću njega ostvarilo političko ujedinjenje Njemačke, koja je u svom političkom razvitku zaostajala iza drugih zapadno-evropskih država.

Zbog svog specifičnog historijskog položaja, Njemačka je imala zaostalu i nerazvijenu društveno-ekonomsku strukturu u poređenju sa ostalim kapitalističkim zemljama koje su razvijale moćne proizvodne snage, i, osvajajući kolonije, zadobijale vlast nad svjetskim tržištem. Feudalna razjedinjenost Njemačke na mnoštvo država odražavala se u nacionalno-političkoj filozofiji kao gubitak njemačkog nacionalnog etosa i kao uzrok duhovne krize njemačke kulture, koja je u takvim prilikama morala trpjeti uticaj drugih nacija, koje su imale razvijeniju tehničku civilizaciju. Iz tih razloga dolazilo je do izražaja osjećanje nacionalne zavisti, iz koje se radjala želja za prevladavanjem sopstvene inferiornosti, koja se vremenom pretvarala u nacionalni patos i u opsesiju ideologije moći, gdje se jedino u ratnom inteziviranju i angažovanju nalazila mogućnost izbavljenja. Tako rat dobija jedan najopštiji ontološki smisao, kao i psihološko-antropološki značaj za Nijemce, jer se smatralo da rat razvija i unapređuje duhovni život nacije, jača, oplodjuje i čini preporod čitave kulture, uzdiže i potkrepljuje ljudske snage i sposobnosti. Nasuprot "kon-

³⁰ Paul Natorp: Die deutsche Kultur. In: Deutsche Staatsbürgerkunde Herausgegeben von Adolf Bauser. Stuttgart, 1922. str. 42 - 43

stitutivnom farisejstvu svake "dubovno" "novala" koji ne doprinosi zdravlju duše i vitalnosti zajednice "koja je nosilac kulture i etosa", rat, smatra Maks Šeler, uzdiže ljudske sposobnosti za ljubav, donosi izbavljanje duše i trajno uzdizanje moralnog stanja zajednice.³¹

Uostalom, njemačka filozofija rata bila je, može se reći, podložna uticajima izvjesnih zabluda, kada je, radeći na totalnom angažovanju, težila za pragmatско- racionalnim utemeljenjem smisla rata, zahtijevajući od čovjeka da se povinuje njegovim zahtjevima u cilju ispunjenja nekog višeg naloga i ostvarenja opšteg ideala kome se žrtvuje lična sreća.

Svoje filozofske ideje Niče je stvarao pod uticajem postojećih društvenih okolnosti i nije mogao ostati po strani, van dubovnih stremljenja svoga vremena. Iako je pod ratom podrazumijevao jednu širu i sveopštu borbu čovjeka u smislu njegovog napretka i stvaralačke afirmacije, ipak ne treba zaboraviti da su njemu bili simpatični i oni pravi, razarački ratovi, jer je u njima uviđao nešto što oplodjuje i preporodjuje duh i sve sfere ljudskog života. On je pak u njemu vidio sredstvo pomoću koga se može razviti jedan viši oblik života, kao i tip bića koje bi nadmašilo postojećeg čovjeka. Niče je uzimao ratničke vrline kao poželjne osobine svakog čovjeka i naroda uopšte. "Ali ~~mu~~ kako to ističe Marko Kostrenčić - nipošto nijesu mogli biti simpatični ratovi u službi njemačkog imperijalizma, niti se je on ikako mogao zagrijati specijalno za njemački imperijalizam, - na to nas upućuje malo ne svaka stranica njegova obimnog rada. Njemu su trebali ratovi uopšte, militarizam kao takav, a to dobiva u svijetlu njegove cjelokupne filozofije jedno sasvim zasebno značenje. S toga su, dakle, stajališta jednako mirne savjesti i Francuzi i Englezi mogli slati "Zaratustru" svojim vojnicima, da u njima bude tim čitanjem volju za rat... Kada ovako stoje stvari u tome pogledu, može li se ozbiljno svaliti krivica za rat na Ničea, za koji je on isto toliko kriv koliko

31 Max Scheler: Der Genius des Krieges und der Deutsche Krieg, Leipzig, 1915. str. 103.

je kriv i Krist za onu silnu, nevinu prolivenu krv - Krista radi."³² Kostrenčić s pravom tvrdi da Niče nije bio germanski nacionalista, a to dokazuje i time što se on ponosio svojim slovenskim porijeklom, i što je predviđao da bi Njemci mogli u budućnosti zloupotrijebiti proizvode njegovoga duha u korist svoje politike.

Zapravo, Niče nije bio apologeta njemačkog imperijalizma, nego njegov najoštrij kritičar, prema kome je osjećao najveću odvratnost, smatrajući da bi on mogao da dovede do poraza njemački duh i kulturu, kao i da dovede u pitanje sve izvojevane pobjede. Uostalom, Niče nije sam učestovao u kreiranju jednog novog smisla njemačkog bića, nego je veliki broj profesora na njemačkim univerzitetima svoju teoriju potčinjavao zakonima rata, slavljeći i veličajući rat zbog toga što su smatrali da on ima veliku ulogu za duhovni život i prosperitet naroda. Tako je Maks Šeler isticao da "u ratu raste, razvija se i visoko uzdiže individualni život nacije... stvara se mogućnost da postojeće darovitosti izrone iz dubina u stvaralačka vrela nacionalnog i ličnog duha."³³ Borba naime oživljava, daje impuls i novu snagu, čini izvorište općeg preporoda. Tako izvjesni mislioci sasvim opravdano smatraju da nema više nepravde koja bi se mogla učiniti Ničeju kao Bizmarkovom savremeniku, nego ga proglasiti advokatom pruskog militarizma i duhovnim pokretačem njihovih osvajačkih ratova. Prije bi se, dakle, moglo reći da je Niče bio za rat koji bi služio kao sredstvo onima kojima je on nužno potreban da bi pomoću njega mogli postati slobodni ljudi.

V

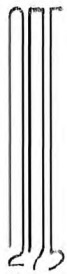
Kako je to već poznato, šesdesetih godina, na stranicama mnogih evropskih i naših listova i časopisa, objavljena je svijetu senzacionalna vijest, kojom je najavljeno otkriće grubog falsifikata Ničeovih tekstova i njegove korespondencije, koga je počinila njegova sestra Elizabet Forster Niče. Ona se 1893. godine vratila iz Urugvaja

³² Marko Kostrenčić: Ničeova filozofija i problemi vrijednosti, Nova Evropa, br. 8. 1920. god. str. 303.

³³ Max Scheler: Der Genius des Krieges und der Deutsche Krieg, Leipzig, 1915. str. 64.

gdje je živjela sa svojim bratom, preključivši tom prilikom izdavanje Ničeovih djela koje je pribremio njegov prijatelj, muzikolog Petar Gast. Prema mišljenju Karla Šlehta, veoma ambiciozna i fašistički nastrojena, gospodja Elizabeth Forster Niče dopunjavala je neke Ničeove tekstove s intencijom da svoga brata što više približi fašizmu i rasizmu, a što je bilo suprotno njegovim osnovnim idejama. Pored toga što je bila zakoniti nasljednik autorskih prava svoga brata, sebe je smatrala za duhovnog vlasnika u tumačenju njegovih misli, težeći da ga učini zagovornikom fašizma, pobornikom germanstva i njemačke osvajačke politike. U tom smislu ona je označila Benito Musolinija "poštovanja najdostojnijim učenikom" Zaratustre, odnosno Ničea, kome je Hitler poklonio, u zlatnom povezu, Ničeova djela prilikom sloma fašističke Italije 1943. godine.

Kada su, poslije tri decenije iza Ničeove smrti, prema zakonu njegova djela postala slobodna od autorskih prerogativa, prelažeći u opštu svojinu čitavog čovječanstva, Ničeova arhiva u Vajmaru postala je dostupna istraživačima. Tom prilikom moglo se utvrditi da je njegova sestra, kao pisac biografije i izdavač Ničeovih djela, prerađivala njegove rukopise i pisma, dodavajući im svoje komentare, prema svojoj namjeri, želji i cilju. Profesor Karl Šlehta je sa svojim suradnicima radio oko dvadeset godina na ispitivanju neobjavljenih Ničeove zaostavštine, gdje je 1958. godine, u svojim člancima i predavanjima objelodanio otkriće u vezi sa Ničeovom zaostavštinom, koje je označeno "skandaloznim". Premda, može se reći, ta čitava uzbuna oko otkrića "velikog filozofskog falsifikata" - koje se svijetom senzacionalno pronijelo - nije bilo toliko značajno, niti je pak moglo ozbiljnije uticati na izmjenu suštine filozofije Fridriha Ničea. Valje, Šlehtina otkrića nijesu mogla imati neki naročiti značaj, jer je originalnost Ničeovog duha i sadržina njegovih ideja izražena još u njegovim najranijim djelima koja su bila već izdana za života. U pr-

ilog tome govori i ova misao Andrea Žida koji kaže: "Od svog prvog djela "Radjanje tragedije", jednog od najljepših, Niče se afirmiše i pokazuje onakav kakav će biti, svi njegovi budući spisi nalaze se tu u klici."³⁴

Potpuno je razumljivo da njegova sestra (koja baš nije bila netaleantovana i nedarovita, kada je riječ o njenom literarnom stilu i izrazu, kako je to neki žele predstaviti), vršeći precrtavanje i dodavanje sadržaja u njegovim tekstovima, nije mogla ni u kom slučaju nanijeti toliko štete Ničeovoj filozofiji, koliko su to učinili, na primjer, Lukač, Lježnjev, Rozental i drugi koji su krivotvorili njegove misli, zloupotrebljavajući i do kraja vulgarizujući njegove ideje. Niče se, dakle, ne može smatrati ideologom fašizma, jer je svaka ideologija bila strana i nespojiva sa osnovnim pretpostavkama njegove doktrine, njenim strogo individualističkim načelom. Njegova filozofija natčovještva - zasnovana na dionskom duhu - izražava jednu univerzalnu viziju svijeta, i nije vezana ni za jednu naciju ni rasu, jer je njegov natčovjek cilj budućeg, novog čovječanstva, cilj čitave zemlje, a ne cilj i smisao samo germanske rase, kako su to neki nastojali da dokažu.

34 Andre Žid: Granice umjetnosti, nav. izd. str. 148.

Z A K L J U Č A K

Kao filozof života Niče je nastajao da odredi suštinu čovjeka prema nečemu što pripada prošlosti, prema onome što je već minulo. On je bio jedan od najvećih njemačkih grkomana, za koga je grčki mit jedna vječito živa stvarnost, koja čini polaznu osnovu za osmišljavanje svijeta i čovjeka. Naime, mitski praskvijet je za njega živa i zanimljiva tema, kojoj on pridaje svu moguću aktuelnost u smislu egzistencijalne vizije čovjeka, a koja ima izrazito artističku konotaciju. U njegovom tragičkom svjetonazoru, u tragičkoj komponenti ljudske egzistencije (gdje se tragičko uzima kao jedna metafizička kategorija, jer čovjek, kao konačno biće, samim rođenjem nosi u sebi klicu svoje propasti) dolazila je do izražaja iracionalna strana ljudske postojanosti. Ovo tragičko zbivanje ima svoje kosmološke implikacije i ne može se razumjeti bez čovjekove povezanosti sa prirodom i bez mitskog osjećanja njegovog jedinstva sa svemirom. U pojedinačnoj individui dionski princip čini suštinu božanske supstancijalnosti, koja tu individuu spaja sa vječnom suštinom, pri čemu Dionis nije nadljudski, nego pratemeljni korijen čovjeka.

Dakle, Ničeova filozofija počinje izgradnjom jedne artističke metafizike, utemeljene na dionskom i apolonskom principu, odnosno na helenskoj božanskoj simbolici. Ona je usko vezana za dubinsku psihologiju arhetipova, koji čine skrivene korijene ljudske duše. U najranijem dobu svoga stvaralaštva, kao periodu njegovog romanfičarskog zanosa, Niče se okreće praskvijetu (jer mu je grčka filozofija tragičkog razdoblja bila ono najsirodnije što se mislilo prije njega) koji mu je, u upoređenju sa savremenim svijetom, izgledao mnogo prirodnijim i ljudskijim. Zbog toga njegova čitava filozofija stoji u znaku dionskog principa - pri čemu sama riječ Dionis predstavlja jednu misaonu cjelinu, totalitet zbivanja i poimanja svijeta - a dionska kultura smatra da razum nije najbožanstveniji dio čovjeka, zalažući se za prevlast instinkta - kao nesvjesnog duha - nad razumom i umom.

Ničeovo zasnivanje metafizike sadržano je u dionskom načelu u kome ona nalazi svoje određenje kao imanentno razumijevanje same strukture bitka (mada Niče priznaje samo bivanje, isključujući bitak u svo- me pogledu na svijet), koji je odvajkada bio temeljni problem svake filozofije. On je ponovo oživljavao boga Dionisa da bi uspostavio dav- no izgubljeno i u mitu sačuvano jedinstvo čovjeka i prirode. Doživljava- jući biće svijeta na mitski i muzički način, Niče se zalagao za utemelj- enje mita u filozofiji. On je svoju ontologiju konstituisao na mitogen- nim principima koji određuju prirodu i karakter njegove misli. Iako di- onski i apolonski mit - koji izražavaju jedinstvo i povezanost socija- lnih i kosmičkih sila - izgledaju irealni, oni pak svojim simboličkim jezikom kazuju nešto što je realno, što je sadržano u imanenciji ljud- ske prirode, čija irealnost ne protivrječi razumu, pošto dionsko sazna- nje na jedan poseban način kazuje kako je čovjekov život prožet nepom- irljivim suprotnostima dobra i zla, sreće i nesreće, bola i zadovoljstva, stvaralačkim i razaračkim impulsima.

Kao agens procesa i kao naslijeđeni biogeni elemenat koji poči- va u ljudskim genima, dionski princip ima svoj filozofski i ljudski smi- sao poruke. U tom smislu mi smo nastojali da jednim psihološko-filozofs- kim pristupom izložimo karakter i osobenost Ničeovog dionskog duha. Nič- eov afinitet prema antičkom mitu proizlazio je iz velikog saznanja nje- govog simboličkog smisla, koje je takođe uticalo na duboku osjetilnost njegove duše. U tom smislu je potrebno istaći da neki kritičari Ničeove "mitomanije", kao na primjer Đ. Lukač, I. Lježnjev, M. M. Rozental i drugi -ko- ji su se zalagali da u ime razuma sruše mit i istisnu ga kao mentalnu tamu iz ljudske svijesti - nijesu razumjeli pravu suštinu grčkog mita i njegov simbolički jezik. Kroz pojam dionskog načela Niče je izrazio jednu, tako reći, božansku dijalektiku, koja nam omogućuje da adekvatnije prepoznamo pravo lice čovjeka i suštinu svijeta, da ih sagledavamo kr- oz njihove antitetičke suprotnosti koje se međusobno prožimaju i koje jedna bez druge ne mogu. Uz to smo htjeli da naglasimo kako ljudski

ideali imaju svoje protivideale, jer svaka akcija kojom se želi postići neko stanje stvari, izaziva druge, njoj suprotne sile djelovanja, pa je sama opstojnost života uslovljena nadmetanjem tih sila i njegovom težnjom da između njih uspostavi određenu ravnotežu. Niče je realistički gledao na život i to mu je omogućavalo da mijenja konotaciju pojmova o njemu, dajući im novi smisao, kao što su na primjer pojmovi dobra, zlo, egoizam, samilost, ropstvo itd. Njih, dakle, ne možemo uzimati u bukvalnom smislu ako želimo da adekvatno shvatimo Ničeovu misao. Mnogim pojmovima koji su do tada imali negativnu konotaciju u moralnom smislu, on je davao pozitivno značenje. Njegov natčovjek - koga je zamišljao kao počovječeno ljudsko biće - mora biti egoista da bi prisvojio svoju ljudsku suštanstvenost, koju mora zadobiti borbom, nadmetanjem, surovošću i drugim, jer se ona u pasivnom, kao neadekvatnom, načinu života ne može steći. Pošto je život u pravom smislu borba, onda i zlo ima pozitivnu biogenu ulogu, jer je u službi života. Ono je jedna izazovna sila života koja podstiče na borbu i djelatnost u cilju dobra, a da nije toga život bi propao u učmalosti. On uistinu nije zastupao zlo i surovost radi njih samih, nego je želio da istakne njihovu realnu biološku funkciju, njihovo agiranje u životu. Surovost nije neko divlje, pomahnitalo ludovanje, nego jedan pozitivni odnos prema životu koji stoji nasuprot samilosti (sažaljenja). Sažaljenje ima negatorski karakter, jer obezvređuje ličnost i njen dignitet. Sažaljenje je lamentiranje nad siromaštvom, nevoljama i patnjama drugih, koji u sažaljenju ne treba da traže svoju utjehu. Neki su u Ničeovoj herojskoj filozofiji nalazili obilježje mizantropije, jer nijesu mogli da shvate pravi razlog zbog čega je ovaj filozof mrzio slabe i ništavne ljude. Ta mržnja bila je u stvari Ničeova ljubav prema pravom čovjeku, čovjeku koji je dostojan života. Ničea su, kao što smo to istakli, neki promovirali za ideologa fašizma, polazeći najčešće od jednog njegovog stava u "Volji za moć", da se nova kultura, za koju se on zalagao, ne može izgr-

ađivati bez "ropstva". To je zaista bila drastična pretpostavka za sve one koji nijesu bili sposobni da shvate i osjete pravi, osobeni smisao Ničeovog umovanja. On to "ropstvo" nije naime zamišljao u njegovom klasičnom smislu, nego je pod tim pojmom podrazumijevao sve oblike heteronomije, pri čemu prihvatanje ma kojih društvenih normi, ili pak podpadanje pod neki tuđi uticaj, on podvodi pod pojam "ropstva". I žene - koje čine polovinu ljudskog roda - smatra robovima, zbog toga što su žene "rođene za ljubav", a u ljubavi čovjek pada pod uticaj drugog koji njime ovlađuje te tako gubi svoju autonomiju, svoj individualitet koji je jedna od karakterističnih crta natčovjeka, natčovjeka "koji pleše samo po svome zvižduku". Pošto ne postoji samo jedna ljudska priroda, nego postoje ljudi različitih priroda, koji se po svojim sposobnostima međusobno znatno razlikuju, onda svijetom treba da upravljaju oni najbolji, i taj zakon je, za Ničea, najveći od svih zakona.

Svoju sudbinu je Niče vezivao za sudbinu moćnih, zalažući se za rod duhovne aristokratije, čija je privilegija gospodstvo nad zemljom. Veliki ljudi - kao ljudi od vrijednosti, stvaraoci - su živi nosioci ideja koje svijetu pokazuju put napretka. Stvaralačka sposobnost i strast - pomoću koje se čovjek predaje djelatnosti - su činioци koji pojedinca izdvajaju od ostalih ljudi, mase. U poglavlju: Različitost koncepcije filozofije istorije Ničea i marksizma, mi smo podrobno istakli razliku Ničeovog i marksističkog shvatanja velikih ličnosti u istoriji. Niče, dakle, odvađa velike ličnosti od masa (mada ponekad ističe da mase treba da služe kao sredstvo velikih ljudi u ostvarenju njihovih ciljeva) zastupajući njihovu apsolutnu autonomiju, dok marksizam polazi od organske povezanosti velike ličnosti sa masama, čije ciljeve i ideale nastoje ostvariti. Niče je, poput Tomasa Karlajla, smatrao da su veliki ljudi sami stvaraoci svih umjetnosti, filozofija, nauka, religija, kao i svih drugih vrijednosti. Oni naime oblikuju život, pokreću mase i daju impuls svemu. Ali, pored svega toga, Niče zanemaruje pravu ulogu običnih ljudi, masa u društvenim procesima.

Niče je učitelj borbe čija misao podstiče čovjeka na aktivnost, na jačanje snage volje i karaktera. Čovjek treba da se stalno upušta u najstrašnija iskušenja i da istrajava u svojim naporima, jer onaj koji opasno živi dublje misli. Ovaj buntovni filozof je u svome biću nosio nemir, smatrajući da je hrabrost - kao faktor koji potčinjava i osvaja prirodu - jedna najplemenitija i trajna osobina čovjeka koja ga oslobađa straha, ropstva, laži i podlosti. Radi čovjekovog dostojanstva on je rušio predrasude prošlosti, u čemu su mnogi vidjeli pravu veličinu njegovog podviga, pa su zbog toga odavali poštovanje njegovim smjelim mislima i njegovoj osobenoj genijalnosti. Niče nije mogao, kao ostali filozofi novoga vijeka, vjerovati u razum za koga su smatrali da može usrećiti svijet. Nemogavši da u razumu nađe tačku oslonca, on je nastajao da iznova promisli bit filozofije i da se razračuna s tradicionalnom metafizikom, smatrajući da je novovjekovna filozofija precjenjivala moć svijesti, vjerujući da se realno istorijsko zbivanje u svijetu mora kretati onim tokovima koje im bude određivalo naše mišljenje. Napadajući filozofske sisteme koji su zasnovani na logičko-metafizičkim konstrukcijama, i koji su suštinu bića nalazili u nekom transcendentālnom svijetu, on je želio da ostane u neposrednom dodiru sa postojećim životom i stvarnošću svoje epohe. Razbiti horizonte tradirane metafizike, vratiti čovjeka iz onostranosti u područje svog vlastitog bitka, osloboditi ljudsku volju društvenih sprega, rušiti učmalost i ustajalost, probuditi kod čovjeka volju za moć, učiniti njegov život aktivnim i dinamičnim, podstaći ga na stalna pregnuća i napore, bila je zacijelo imanentna težnja Ničeove angažovane misli.

Nastojeći da pomogne čovjeku da sebe dublje upozna, i da stekne jednu adekvatniju sliku života, Niče je ukazivao i na onu negativnu stranu ljudskog života, koja je ranije bila zanemarivana. Uz to nam i marksistička misao postaje razumljivija, jer se Niče smatra jednim od velikana ljudske misli, koji je pokazao veliki smisao za psihološ-

ko razumijevanje čovjeka. U jednom slikovitom izražavanju svijeta, on je oslonac svoje refleksije nalazio više u osjećanjima - koja su bila izvor njegovih misli - u logici srca, nego u logici razuma. Bio je uvjeren da u životu čovjeka **intelekt** igra podređenu ulogu u odnosu na instinkt, koji čini snagu posebne vrste i uspješno vodi čovjeka u njegovoj životnoj borbi. U svome protivstavu prema takozvanom dogmatskom racionalizmu i **metafizičkom** odprirodavanju čovjeka, Niče je ukazivao na nove mogućnosti saznanja ljudske prirode i na jedan dublji smisao svijeta, drugačiji nego što ga sam razum može da shvati. Kao pasionirani protivnik metafizike, koji je sagledavao njene granice, on kritički napada sve velike metafizičke sisteme u prošlosti, težeći jednom materijalističkom shvatanju života i čovjeka kao slobodnog bića. U tom smislu činio je sve da sruši dotadašnju metafiziku, koju je smatrao utamničenjem duha, u kojoj je bitak prethodio bivstvovanju, smatrajući da se ona odvaja od života, života koji je skriven i može se razumijevati uvijek na jedan nov način. Domišljajući i crpeći svoju filozofiju iz samog života, nastojao je da ukine razliku između bića i postojanja, prepuštajući svu bit umjetnosti u kojoj nalazi rješenje. Život mu se činio kao veliko i nepregledno prostranstvo koje se ne može obuhvatiti misaonim horizontom jedne epohe ili jednog mislioca. Kako i dobro i zlo imaju vlast nad ljudskim životom, on nije želio život koji bi bio osmišljen na principu dobra, pa se nije zalagao za čovjekovu sreću nego za moć.

U cilju oslobođenja svoje zatomljene individualnosti i konkretizacije svoga bića, čovjek se mora osloboditi svih determinizama, svih mehaniziranih i institucioniziranih oblika, kako bi se našao na izvoru života, života koji još nije življen. Iako se može smatrati da je svaka težnja za promjenom, za nečim novim i boljim u suštini revolucionarna, Niče ipak nije nalazio one prave društveno-revolucionarne snage, niti prave puteve koji bi mogli dovesti do određenih ciljeva, odnosno do radikalne izmjene društvene strukture, bez koje su ideje o promjeni svijeta gubile svoj pravi smisao. U Ničeovom radikalnom

aristokratizmu natčovjek se uzima kao najveće dobro, i ono "što se hoće", pa se razvitak natčovjeka postavlja kao najveći zadatak, zadatak svakog zdravog učenja. Za razliku od Marksa, čiji je ideal bio čovječan čovjek, Niče se zalaže za natčovjeka koga čine izuzetni pojedinci ljudskog roda, a takva plemenita bića, smatra, ne mogu biti samo u službi dobra. Pošto su ljudske vrijednosti sadržane u djelatnosti, u aktivizmu u kojem dolazi do izražaja volja za moć, iz tih razloga Niče se bori za oslobođenje ljudske energije od religioznih, moralnih i drugih ograničenja, zalažući se za afirmaciju ljudskih sposobnosti, bez kojih čovjek ne može biti potpuno i cjelovito biće. Mijenjajući čovjekov odnos prema svijetu, on je poricao značaj humanističke tradicije, stavljajući moć u rang najveće etičke vrijednosti, čime u isto vrijeme mijenja ontologiju bitka u smislu zapadnjačke tradicije. U tom pogledu je nadolazeću krizu savremenog svijeta shvatao kao krizu metafizike, odnosno kao duhovnu krizu, krizu uma. Naime, još od početka novoga vijeka shvatanje ljudske biti izražavalo se u pojmu subjektiviteta, u onom što se označavalo kao animal rationale, iz koga je proizilazilo mišljenje da se objektivacija čovjeka odvija u nadmoćnosti njegovog naučnog uma. U tom smislu je čovjek, kao racionalno biće, značio nešto više od slučajne igračke njegovih prirodnih, iracionalnih sila, odnosno od onog nesvjesnog koje počiva u njegovoj fizičkoj egzistenciji.

Dok se u osamnaestom i devetnaestom vijeku isticala vjera u ljudski razum, iracionalista Niče protiv nje diže pobunu u cilju odbrane instinkata, koje suprotstavlja razumu. Naime, vlada razuma i epoha intelektualizma - u kojoj su dionske strasti začutale - otpočinje, prema Niču, sa Sokratom, kada u isto vrijeme počinje i pad tragičke umjetnosti i pandemonijum metafizike koju je Platon inaugurisao. Za Ničea kao pobornika umjetnosti, umjetnost je uvijek bila nešto više od istine, i on joj daje istaknuto mjesto u ljudskoj kulturi. Nastojeći da smisao umjetnosti metafizički zasnuje, nikada ne zaboravlja da

istakne njenu biološku važnost za čovjeka. Kako je umjetnost - kao ig-
 rajuća produktivnost - oduvijek služila oplemenjivanju, preobražavanju
 i usavršavanju života, ona je u isto vrijeme davala čovjeku svu dosa-
 dašnju ljudskost, uzdižući ga nad životinjskim carstvom. Umjetnost je
 zacijelo stvaralačka djelatnost koja zadovoljava najviše potrebe lju-
 dskog duha, jer "postojanje svijeta je opravdano samo kao estetska po-
 java". Uzevši da je umjetničko stvaralaštvo uslov, smisao i opravdanje
 ljudske prirode, Niče na umjetnost gleda kao na biofilnu vrijednost.
 Za razliku od Ničeovog Marksov ideal ne biva dostupan u umjetnosti,
 nego u filozofiji, jer umjetničko stvaranje ne zadovoljava sve čovje-
 kove potrebe, nego samo njegovu specifično duhovnu, humanu potrebu, pot-
 rebu za stvaralačkim radom.

Mi smo nastojali da u našoj analizi istaknemo neke bitne ra-
 zlike između Ničeovog i Marksovog shvatanja stvaralaštva. Naime, Niče
 ostaje na stvaralaštvu kao čisto estetskoj kategoriji, potpuno zanema-
 rujući proizvodni rad kao stvaranje materijalnih uslova ljudske egzi-
 stencije, a koji je drugačijeg tipa od umjetničkog stvaranja. Dakle, pr-
 oizvodni rad kao stvaranje - koje pripada carstvu prirodne nužnosti -
 predstavlja ekonomsku kategoriju, dok umjetništvo - kao originalno i
 neponovljivo stvaranje estetskih vrijednosti, koje pripada carstvu lj-
 udske slobode - čini estetsku kategoriju. Tako se Niče utemeljuje na
 poziciji umjetnosti, a Marks na poziciji rada, rada kao materijalne re-
 produkcije ljudskog života. Marks je par ekselans filozof rada, koji ra-
 du pridaje glavnu ulogu, čineći ga fundamentalnom kategorijom svoje hu-
 manističke misli. On je sudbinu svoje filozofije vezao za oslobođenje
 rada i radničke klase, dok se Niče zalagao samo za slobodu umjetnič-
 kog stvaranja, za individualitet i apsolutnu autonomiju stvaraoca, u
 čemu se ogleda i antiideologijski karakter njegove misli, za razliku
 od marksizma kao ideologije. Istrajavajući na poziciji umjetništva, Ni-
 če je morao dati prednost iracionalnom nad racionalnim, jer je iracio-
 nalna strana čovjeka više vezana za umjetničko stvaranje. Takvo opre-

djeljenje unutar filozofije, sadržano u određenim pretpostavkama i njihovoj ishodišnoj zamisli, nalazi oslonac u posebnim oblicima voluntarizma. Marksov voluntarizam je sadržan u svjesnoj čovjekovoj volji, kao kolektivnoj snazi, utemeljenoj na racionalnom prosuđivanju i spoznaji zakonitosti društvenog zbivanja, kao i na razumijevanju mjesta i uloge čovjeka u društvu i svijetu uopšte, dok se Ničeov voluntarizam - koji volju za moć uzima kao stvar strasti i iracionalne ambicije - oslanja na iracionalne potencije života, koji ima čisto individualistički karakter. Njegov natčovjek je samodostatna i samodovoljna individua, koja se oslanja na sebe i svoje mogućnosti, gubeći smisao za solidarnost. On je bio na strani jakih i moćnih u čijoj prirodi se ispoljava težnja ka samotnosti, izdvajanju, za razliku od slabih koji teže združivanju i instinktivnom sjedinjavanju.

U tom, tako reći, pretjeranom individualizmu Niče je potpuno odvajao umjetnost od morala, jer je smatrao da se umjetničko stvaranje - koje počiva na slobodnoj volji i spontanitetu - svojom prirodom suprotstavlja moralu i moralnom ograničenju čovjeka. On nije želio da se uslovi života podređuju svjesnoj ljudskoj kontroli i društvenim normama. Pošto moralne norme sputavaju i ujarmljuju život, on se zalaže za negaciju morala i za potpunu raspusnost instinkata, kako bi ljudsku dušu oslobodio svih njenih okova koji su joj nametnuti.

U kritici religioznog otuđenja čovjeka - koja prožima skoro sva njegova djela - Niče se najviše približava marksizmu. Premda je njegova kritika hrišćanstva veoma suptilna, njena je slaba strana u tome što je u isto vrijeme uperena protiv demokratije i socijalizma - koje je on zamišljao kao carstvo mediokriteta, u kome se ne stvara mogućnost za afirmaciju natčovjeka kao graditelja novog svijeta - i što insinuirira na apsolutnoj negaciji tradicionalnog morala, smatrajući ujedno da su ove društvene pojave neposredni proizvod hrišćanstva. On moral zacijelo poistovjeđuje sa hrišćanskim moralom u kome ne vidi ništa pozitivno. U njegovim kvalifikativima moral predstavlja najveći zločin

protiv života, i "kao strahoviti psihološki falsifikat" (Ničeove riječi) "koji je ponikao iz zablude, omogućio je čovjeku da stvori pogrešnu predstavu o sebi". Ničeova je velika zabluda što moral smatra negacijom života, pa se to njegovo, krajnje negatorsko, shvatanje uloge morala može smatrati jednom od najslabijih i najranjivijih tačaka njegovog umovanja, jer nije uviđao onu pozitivnu stranu ljudskog morala i moralnog usavršavanja čovjeka koji ima vječni karakter. Nasuprot tome on je težio jednom "prirodnom životu" čovjeka, koji ne bi bio ograničavan nikakvim društvenim normama i moralnom stvarnošću, i koji bi bio s onu stranu dobra i zla.

U ovoj studiji smo nastojali da izložimo naše gledište u vezi sa Ničeovim imoralizmom - koji čini osnovnu preokupaciju njegove filozofije - i ukažemo na njegove implikacije u savremenoj marksističkoj teoriji, a koje su nespojive sa duhom Marksove humanističke etike. Po našem dubokom uvjerenju moral danas ulazi u aktuelne probleme ljudskog života, koji zaslužuje najveći praktični i teorijski interes, jer je on od vitalnog značaja za stvaranje jednog humanog društva. Etika - kao svijest i savjest društva - danas i ubuduće nužno mora biti prisutna u društvenom razvoju i u usmjeravanju tog razvoja; mora se, dakle, boriti za njegovo zdravlje i vitalnost. Upravo etika kao nauka treba danas da intezivno bude uključena u društveni život, jer zanemarivanje pravih etičkih vrijednosti vodi dekadenciji. S obzirom na dvojnu, protivrječnu prirodu čovjeka - pri čemu ga strast često čini neosjetljivim za glas razuma - njemu je potrebno, ne samo u mladalačkom dobu, nego tokom čitavog života, moralno usmjerenje, a na to ukazuje i savremena psihološka nauka.

Kao prethodnik iracionalizma i prvi imoralista u istoriji etike, Niče je prilazio moralu kao sasvim novom slučaju, koji je bio zapostavljen, i koji je, smatra, bio krivo shvaćen, ističući njegovo ropsko obilježje, smatrajući, naime, da je u njemu sadržana surovost, nasilje, prevara i strahota. Kroz problem morala - u čije je ime izrekao veoma teške kvalifikacije - Niče je postavio i problem kriterija iz-

vjesnosti uopšte. Ispitujući moralni fenomen on je želio da objelodani varljivi smisao tradiranog morala, čije je izvorište nalazio u religiji i transcendentnim idolima i idealima. Niče je proglasio smrt Boga - koga je smatrao ocem zla - a taj događaj ujedno je značio i kraj evropejske metafizike i njenog podvajanja svijeta na "onostrani" i "ovostrani". Smrću Boga Niče je označavao veliki istorijski preokret koji se desio u istoriji ljudskog roda, u kome čovjek stiče moć nad sobom i svojom sudbinom. U tom velikom činu on je vidio najveći stupanj moći ljudske vrste koja je sebi otvarala bezgranične vidike. Njemu se činilo da je zapadnjačka metafizika, svojim spekulativnim konstrukcijama, uvijek stvarala visoke bedeme koji su čovjeku zatvarali duhovne horizonte. Iako je u svojoj analizi moral smatrao klasnim fenomenom, on je pak njegov izvor i porijeklo nalazio u transcendentnim entitetima, odnosno u Bogu. Poslije božije smrti, kada čovjek postaje najviše biće za čovjeka, izvori morala su presahnuli. To je, u stvari, bila filozofska pretpostavka na kojoj je Niče zasnovao svoj imoralizam sa kojim se on ponosio, a kome je svaki moral postao tuđ.

Izvjesni marksisti našeg vremena nastoje da dovedu u vezu Ničeov imoralizam sa marksizmom, trudeći se da dokažu kako je moral isključivo klasni fenomen i buržoaska predrasuda, koji je zbog svog konzervativnog i inertnog karaktera nespojiv sa marksizmom kao revolucionarnom teorijom. Oni govore o "autoritarnosti morala kao Ničeovom otkriću", koje je na putu Marksovog shvatanja nekih bitnih osobina tog društvenog fenomena. Naime, ovi marksisti su protiv moralnih normi, smatrajući da je moral presija nad ljudskom svijesti, da on sputava i ograničava ljudski individualitet i njen slobodni i nesmetani razvitak. Nije teško shvatiti da oni zagovaraju neku nepovredljivu i apsolutnu slobodu, koja bi se mogla označiti kao *contradictio in adiecto*. Nasuprot tome što je Niče smatrao moralnost, kao i religioznost, oblikom ropstva, u kome se čovjek podređuje silama koje su van njega, ne može se pak dati čovjeku sloboda bez ograničenja nje-

gōvih nagona. Na moralnom zakonu ljudske volje, koji se temelji na razumu, mora počivati umno oblikovanje svijeta i svaki novi stil života, jer sloboda nagona nije u składu civilizovanog društva. U Ničeovom etiziranju mjesto i uloga čovjeka u svijetu nijesu određeni njegovom humanom, nego biološkom prirodom. On odvađa ljudsku individualizaciju od socijalizacije, čime previđa kvalitativne promjene koje su nastale u ljudskoj prirodi. U prirodnom, slobodnom stanju, kakvog ga Niče zamišlja, čovjek bi bio osamnjak i sebičnjak, nedruštveno biće. Taj prirodni život je amoralno stanje čovjeka, koje se može zamisliti kao bajka. Ako marksizam zastupa tezu slobode ličnosti, tu se pak ne može misliti na neku apsolutnu autonomiju i samotništvo u Ničeovom smislu, jer se čovjek ne može zidom samoće ograditi od drugog čovjeka i čovječanstva. Čini se da u toj "divljoj individualnosti" Ničeov natčovjek gubi smisao za društvenost, za uzajamno poštovanje i solidarnost među ljudima i za usklađivanje individualnih i društvenih interesa. U marksističkom smislu čovjek je bitno društveno, a to znači i moralno, biće, i društvo nikada neće moći postojati bez obaveznih moralnih normi koje se moraju respektovati, premda Niče voli samo one silne, moćne i snažne individue koje se podaju svojim instinktima, i čije je ponašanje instinktivno determinisano. Moral je potreban u cilju ograničenja nehumanih postupaka, jer ukoliko nema morala nema ni pravednosti, zakonitosti, razboritosti, mjere i vrline. Moralna svijest čovjeka mora biti ona glavna snaga koja će budući usmjeravati tokove ljudske istorije, i koja će imati gospodstvo nad nagonima. U tom smislu je neprihvatljivo Ničeovo shvatanje suprotnosti između života i morala. On govori da je iz morala izgnana priroda, neviđajući da je moralnost jedna posebna, ljudska priroda čovjeka, jer nijedna ljudska zajednica ne može živjeti bezmoralnim, tj. bezvrijednim životom, pošto je bezvrijedan život ujedno i besmislen.

U dijalektici marksističkog morala sadržani su moralni sudovi vrijednosti, u kojima se izražavaju ljudski ideali koji se žele ostvariti. Marksistički moral nije nešto statično, nešto što je potpuno us-

klađeno sa postojećim stanjem stvari, jer se moral jednim dijelom odnosi i na ideale kojima se teži i čije se ostvarenje želi u budućnosti. Ideali marksističke humane etike su zasnovani na racionalnoj osnovi, premda izvjesni marksisti, u ime humanizma, odbacuju normativnu etiku, smatrajući je dogmatskom naukom koja zatvara perspektive. Međutim, ovakvo negativno odnošenje prema moralu ne može imati naučno opravdanje, jer ono vodi dehumanizaciji čovjeka i njegovom nihilističkom pogledu na svijet. Zalažući se za slobodu i individualitet ličnosti, Niče je išao u krajnost, razvijajući jednu filozofiju koja otvara puteve u anarhiju. Ta anarhoidnost je prisutna i u našoj marksističkoj teoriji, a koja nalazi svoje implikacije i u društvenoj praksi. Pošto anarhoidnost može biti opasna bolest jednog savremenog društva (posebno onog u kome su veoma razuđene demokratske slobode), to se istraživanje ovog fenomena može smatrati ozbiljnim naučnim problemom naše društvene misli.

Prema tradicionalnim idejama i idealima Niče je zauzimao sasvim negativno stanovište. On je u svojoj teoriji natčovještva najavio jedno novo doba ljudske istorije, doba dolaska natčovjeka. Natčovjek - koji prevazilazi dosadašnjeg "moralnog čovjeka" - postaje posrednik svoje prirode i svoju bit nalazi u volji za moć. U tom smislu je Hajdeger domišljao Ničeovu nauku o volji za moć kao savremenu saznavnu teoriju, koja u volji za moć otkriva skriveni smisao bitka. Po njegovom mišljenju je Ničeova nauka o volji za moć - u kojoj se čovjek domogao bitka - ujedno i posljednja riječ tradirane metafizike, koja omogućuje razumijevanje bitka na jedan nov način. Mi smo u poglavlju: Niče i Hajdeger, pokazali kako je Hajdeger domišljao kraj i dovršenje zapadnjačke metafizike posredstvom Marksove metafizike humanizma (u kojoj se bit svijeta svodi na bit rada i tehnike), i Ničeove metafizike volje za moć. Iako je Niče prevladao tradiranu metafiziku, on je ipak u volji za moć našao osnovu jedne nove metafizike. Ishodište krize građanske filozofije on nalazi u prevladavanju krize zapadnjačke metafizike, domišljajući bitak u volji za moć, u kojoj, naime, bitak postaje

vrijednost bića. Na samom kraju zapadnjačke metafizike bitak se svodi na vrijednost, u čijem se odnosu sve ranije vrijednosti pokazuju kao nihilističke. Uz to je, svojim učenjem o volji za moć, Niče postao osnivačem i utemeljivačem evropejskog nihilizma, kao jedne nove pojave prisutne u savremenom svijetu. Domišljajući pozitivno nadmašivanje nihilizma u volji za moć - kao principu novih vrijednosti, Hajdeger je izlagao jedno šire značenje ovog fenomena koji se zbiva u procesu savremene istorije. Filozofski gledano nihilizam predstavlja jednu novu izvornu kategoriju, koji sam po sebi čini jednu filozofiju. Predviđajući nadolaženje jednog surovog vijeka, Niče je, u svojoj viziji, stvarao jednu potresnu sliku svijeta kakvu drugi nijesu mogli naslutiti. U današnjem, tako reći, suludom svijetu, kada su nove sile uvučene u ljudsku igru, čovjek sve više biva zreliji za nebiće čiji je nadolazak Niče naslućivao. U tom pogledu, današnja, bujna i rascvjetana, civilizacija postala je zloslutna i veoma opasna za ljudski rod; ona je, dakle, uzevši u cjelini, otvorena prema nihilizmu. Nihilizam sve više raste na Zemlji koja je postala agresivna planeta oholih bića, na kojoj je sve više fabrika za uništenje čovječanstva. Nikada svijet nije tako bio ispunjen nemirom, strepnjom i nesigurnosti u svoj opstanak, baš zbog toga što su ogromne ljudske snage danas stavljene koliko u službu života, toliko i u službu njegovog uništenja, smrti. Nihilizam je, naime, postao sudbina svijeta, koji stalno podstiče na razmišljanje o tome: ko će obuzdati razornu sklonost čovjeka.

Temelj svih objektivacija istorijskog života marksistička misao nalazi u privrednim faktorima, koji uslovljavaju istorijski proces, dok Ničeova eshatološka metafizika - koja u proizvodnji materijalnog života ne vidi uslov ljudskog napretka - poriče svaki uzlazni razvitak, smatrajući evolutivni proces iluzornim. Ne priznavši zakon istorijske evolucije, on razvija učenje o kružnom putu vječnosti i cikličkom kretanju jednog istog, koje implicira gledište o nepromenljivoj biti svijeta. Njegovo učenje o vječnom vraćanju istog - koje je smat-

rao originalnim, izvornim (iako je to već poznato i prastaro mišljenje) i izuzetno važnim za buduće čovječanstvo - ima dvoznačni smisao. U prvom slučaju ova "misao duboka kao bezdan" (Niče) može se smatrati jednim pjesničkim simbolom i domišljati kao istina privida, odnosno kao estetska stvarnost. Pored ovog estetskog, simboličkog značenja ideja vječnog vraćanja je kod Ničea izlagana i u jednom drugom, pozitivističkom smislu, koji spada u područje naučne istine. U ovom drugom slučaju njegovo učenje više liči na halucinacije, nego na jedno realističko shvatanje procesualnosti. U eksplikaciji ove ideje Niče se često služi analogijom, a ta njegova analoška gledišta odudaraju od onih shvatanja koja uobičajeno nazivamo zdravim ljudskim razumom. O tome nam najbolje govori slučaj kada on kružni tok svijeta upoređuje sa pješćanim satom koji je nekada bio u upotrebi; kada se, naime, vrijeme mjerilo protokom pijeska u napravi koja se poslije protoka okretala i isti pijesak je ponovo curio.

Nastanak ideje o vječnom vraćanju istog, "te najviše formule afirmacije koju uopšte možemo dostignuti", kaže Niče, pada u mjesec avgust 1881 godine. Pojavila se iznenada na jedan karakterističan način, u vidu iluminacije, kada se Niče nalazio u švajcarskom Engadinu, "u visini od 6000. stopa, s onu stranu čovjeka i vremena". Upravo, prilikom jedne njegove šetnje Silvaplanskom šumom, pod piramidalnom pećinom, u blizini Surléea, najedard mu je, kao munja, zablistala misao o vječnom vraćanju istog. U tom momentu plakao je od radosti, jer mu se Zaratustra počeo radati; mada u "Ecce homo" on govori kako je to prastara misao koju vezuje za učenje o natčovjeku, kao i za jedno novo shvatanje morala i religije. U analizi ove ideje kod Tomasa Mana možemo vidjeti, kako ovaj autor dokazuje, da je ona kod Ničea nastala pod uticajem rusa Dostojevskog, čije je ideje radikalizirao. U našoj filozofskoj literaturi ispoljena su tri različita pristupa u analizi ove Ničeove ideje. U tom smislu je Danko Grlić nastojao da u značenju ove ideje otkrije jedno novo i, po njegovom mišljenju, značajno shvatanje umjetnosti, koju je, naime, Niče shvatao kao igrajuću djelatnost čovjeka. Jedan drugi pri-

stup temelji se na Ničeovom organologijskom shvatanju kulture kao kružnog toka. Analizirajući Ničeovo shvatanje dekadencije, Nikola Milošević - polazeći od Lukača kao kritičara organističke struje u kulturi, čiji je Niče bio najkarakterističniji predstavnik - shodno Špenglerovom organologijskom shvatanju kulture i Diltajevoj teoriji kulturnih krugova (u kojoj se zastupa gledište da u kulturnim sistemima, koji dostižu svoj vrhunac u razvoju, dolaze do punog izražaja neke vrijednosti, poslije čega nastaje raspadanje, jer se javlja potreba za njihovim novim oblicima), izložio organističko značenje ideje vječnog vraćanja istog. Njenoj analizi je Branislav Petronijević prilazio sa jednog logičko-pozitivističkog stanovišta. Naime, pošto je Niče smatrao da se svijet sastoji od velikog, ali konačnog broja elemenata, onda kombinacija tih elemenata u jednom beskonačnom vremenu je konačna, pa se, iz tih razloga, mora da ponavlja (opetuje) isti proces. Niče, dakle, uči o finalnom stanju svijeta - čiji završeni krug uvijek dostiže polaznu tačku pređenog puta - svijeta zatvorenih mogućnosti, nesposobnog za inovacije. Njegovo učenje o vječnom ponavljanju je zamišljeno kao učenje o afirmaciji života, kojim se želi negirati teološko-hrišćanska koncepcija u shvatanju svijeta, ukinuti transcendentelni ciljevi i ideali, oporirati eshatološko-hrišćansko poimanje vremena. Ali, sve u svemu, cikličke teorije - koje kružni tok smatraju vječnim prazakonom - i danas egzistiraju u različitim oblicima, poričući uzlazne mogućnosti društveno-istorijskih procesa.

Ničeova misao nosi na sebi monogram njegove sopstvene ličnosti, pa se, u analizi nekih njegovih stavova mora računati i na patološko stanje njegove psihe. Umobolni Niče - koji je u životu mnogo patio, smatrajući da je patnja bila uzrok njegove genijalnosti - isticao je mišljenje da je nemoguće biti umjetnik, a ne biti bolestan. Međutim, problem patnje - kao osnovni egzistencijalni, a ujedno i metafizički problem - bio je prisutan u ljudskoj kulturi još od najstarijih vremena sve do danas. Aristotel je smatrao da nema velikog genija bez primjese

udila, a Demokrit i Šopenhauer su govorili da zdravi pjesnici ne vri-
ede mnogo. Niče je zasnovao jednu metafiziku patnje, govoreći o bolu
ao o božanskoj suštini čovjeka. Njegov život i njegova djela obiluju
dramatikom, pa je bio u pravu njegov francuski biograf Anri Lištanber-
e kada je pisao "da je njegova filozofija istorija njegove duše". Iako
e bio svjestan svoje veličine, koja ga je opijala i podsticala na bez-
jernu snagu stvaranja, ipak je kod njega bila jako izražena osobina
egalomanije, jer je u svojim djelima isticao i veličao svoju ličnost,
natrajući da mu nijedna od velikih ličnosti u istoriji ne može biti
ravna. Kada je, na primjer, njegovo prvo djelo "Rađanje tragedije iz duha
Grekazike" tek bilo ugledalo svijet, on je, u pismu svome prijatelju Gersdo-
fu naglašavao da ovom djelu nije nijedno drugo djelo po vrijednosti
ravno, ističući uz to i svoju veliku kulturnu misiju kada kaže: "Raču-
am na tihi i polagan hod kroz vjekove. Tu su prvi put izgovorene vje-
ne stvari".

O djelu i životu ovog veoma umnog čovjeka - čiji je život bio
ispunjen neobičnim stvaralačkim nadahnućem i velikom patnjom - se mno-
go pisalo, a namjera je bila mnogih interpretatora da otkriju izvjesne
veze između života ovog "genijalnog psihopate" i samog njegovog stva-
ralaštva. Još iz djetinjstva, kako je to već poznato, Niče je u sebi nosio
oprotivne elemente i stvaralački nagon koji su se uzajamno uslovljavali,
pri čemu je i sam isticao da za svoje stvaralaštvo prije može da zah-
vali svojoj patnji, negoli zdravlju. Naime, slobodoumni čovjek Niče živio
je svoj život s naslijeđenom bolešću, koja je bitno uticala na njegove
duhovne i duševne osobine. Od tih morbidnih osobina najviše se istica-
la njegova samotnost, u kojoj su se često javljali trenuci duhovne il-
uzinacije i proročkih vizija - koje podsjećaju na parapsihološke feno-
mene. Njegov pretjerano individualistički duh, koji ga je vodio u samot-
ništvo, odavao je simptome patologije, koji se daju zapaziti i u njego-
vom egotizmu, precenjivanju samog sebe i omalovažavanju svih drugih zn-
čajnih stvaralaca ljudske kulture. I u najlucidnijem periodu njegovog

uma mogu se uočiti simptomi mentalne poremećenosti, koji se, kako smo rekli, primjećuju u njegovom pretjeranom samohvalisanju. U tom smislu Tomas lan piše: "Svako mora priznati da su hektička pretjerivanja svijesti o samom sebi, svjedočanstva poremećenosti uma, kad Niče naziva "Zaratustru" djelom prema kome sve ostalo što je čovječanstvo dalo izgleda bijedno i problematično, kada tvrdi da Gete, Šekspir i Dante ne bi mogli ni trenutka disati u visinama te knjige i da duh i sposobnosti svih velikana zajedno ne bi bili u stanju da stvore ni jedan jedini govor Zaratustre" (T. Man: Nove studije, str. 86). On je, ističe Man, govorio strahovitom svirpošću o svemu onome što je poštovao, smatrajući i najstrašnju uvredu kao neki oblik poštovanja.

Devetnaesti vijek je razvio jedan novi historijski smisao o kome se ranije nije mnogo znalo. Nalazeći svoje pojmovno određenje u marksističkoj humanistici, taj historijski smisao je otvarao perspektive socijalnog progresa, prema kome Niče nije pokazivao svoj duhovni interes. Ne eleći da svoju filozofiju iscrpljuje u nekim dogmatskim ciljevima, ovaj filozof ne traga za opštošću i izvjesnošću, nego nastoji da, u svome protivništvu prema intelektualnoj metafizici - u kojoj je moderni duh dolazio do izražaja - ukaže na dogmatičnost, konvencionalnost i vještačko obilježje logičkog mišljenja, kao i svega onog što se na njemu zasniva, ističući, nasuprot tome, značaj intuicije i ostalih duševnih moći čovjeka, krivenih u njegovim metalogičkim dubinama, u kojima nalazi tajnu živonog kretanja koje smatra da je u osnovi nelogično. Niče je vodio dijalog sa svojim vremenom, profetski naslućujući velike historijske promjene koje će čovjeka dovesti u jednu sasvim novu situaciju. On je bio uvjeren da će njegova dionska filozofija ostvariti radikalni zaokret i otvoriti nove misaone tokove, koji će razoriti i prevazići tradiranu metafiziku. Borbu koju je buntovni filozof Niče najavio jeste upravo borba čovjeka za osvajanje i zadobivanje sebe samog. On je, naime, težio za preokretom u kome je imao namjeru da uspostavi čovjeka kao biće najvišeg ranga i stvaraoca svih vrijednosti. Pošto se sve stvari koje se javljaju u kriju u zemlje tvorevine volje za moć, to se i vrijednost pojedinih ljudi i naroda izražava u njihovoj stvaralačkoj snazi. Svoju novu nauku - koja treba da zadobije vlast nad ljudima - smatra vjesnikom novog razdoblja u kome čovjek nalazi oslonac u svojoj vlastitosti, kao načinu svoje nove opstojnosti. Kao filozof kulture i veliki kritički duh svoje epohe, on je bio nagovijestitelj novoga vremena, u kome će ljudska egzistencija imati jedan novi i veći smisao od onog dosadašnjeg, u kome će se stvoriti

mogućnostâ za razvoj ljudskih sposobnosti i novih vrijednosti bez kojih čovjek ne može postati cjelovito i potpuno biće. Smrt Boga Niče je tematizirao kao veliki historijski prijelom, kojim počinje novo razdoblje u historiji čovječanstva, razdoblje u kome ljudska volja postaje bezgranična. Klasici marksizma su taj veliki historijski preokret, to "Veliko podne", vidjeli u nečem drugom, tj. u svjetlosti socijalističke revolucije, koja će otvoriti put epohi, put prelaska iz klasne u besklasnu civilizaciju. U osvjetljavanju vizije svijeta marksizam se služio racionalno-logičkim sredstvima, imajući puno povjerenje u moć ljudskog razuma, dok, nasuprot tome, Niče više pridaje važnost intuiciji i instinktu kao jednoj "sigurnijoj vrsti inteligencije".

Iako su išli svojim različitim putevima, i osnivači marksizma i Niče, težili su jednom velikom antropološkom cilju, kako bi se, naime, stvorili uslovi u kojima bi se mogle do najviše mjere razviti stvaralačke snage čovjeka, u kojima bi se ljudsko biće moglo domoći svoje pune čovječnosti. Ono što najviše zbližava ove mislioce jeste strasna težnja za korijenitim preobražajem svijeta. Niče i Marks su u mnogo čemu dva antagonistička filozofa, koji imaju izvjesnih zajedničkih elemenata, ali više onih koji ih razdvajaju. Niče je pak bio veliki protivnik socijalizma i demokratije, ali je naslućivao njihovu budućnost. On je dobro poznao prirodu ranijih demokratija, posebno atinsku demokratiju Periklovog doba. Kao aristokrata po duhu, on je više zapažao one negativne strane demokratskog društvenog uređenja. Takvo društvo on smatra društvom mediokriteta, koji se instinktivno udružuju da bi se oduprli velikim ljudima, stvaralaocima. Mediokriteti mrze velike ljude, i geniji uzmiču pred osrednjošću. U demokratiji se gubi princip distance i stvar se jednakost onoga što se ne može po prirodi izjednačiti. U svim svojim djelima Niče mnogo govori o resantimanu slabih, njihovoj želji za osvetom prema jakim. Slabi ljudi, mediokriteti, nijesu dovoljni sami sebi, pa se iz tih razloga udružuju da bi mogli vladati i upravljati. Niče je takođe bio samosvojni mislilac kome nije bilo mnogo stalo do tuđih shvatanja u izgradnji svoje sopstvene vizije svijeta. Nastajao da izgradi jednu novu metafiziku života i svijeta u kome neće vladati sudije i pravnici, nego istinski stvaraoći.

- Altise, Luj: Za Marksa, "Nolit", Beograd, 1971.
- Akselos, Kostas: Uvod u buduće mišljenje, "Stvarnost", Zagreb, 1972
- Bazala, Vladimir: Fridrih Niče - njegova bolest i njegova filozofija, "Rad", izdanje Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1968. str. 635 - 686.
- Bergson, Anri: Stvaralačka evolucija, "Kosmos", Beograd, 1963.
- Bloh, Ernst: Princip nada, knjiga 1-3. "Naprijed", Zagreb, 1981.
- Bošnjak, Branko: Grčka filozofija, "Matica hrvatska", Zagreb, 1956.
- Bravničar, Matija: Fridrih Niče i "Karmen", "Zvuk" br. 8-9. 1935. str. 309 - 311.
- Cvajg, Stefan: Graditelji svijeta - Tragedija bez lika, "Otokar Keršovani", Rijeka, 1965. str. 345 - 420.
- Cvajg, Stefan: Vrijeme i svijet, "V. Masleša", Sarajevo, 1961.
- Čurčin, Milan: Fridrih Niče, "Nova Evropa" br. 6. 1930.
- Čurčin, Milan: Niče i pjesma životu i bolu, Srpski književni glasnik, knjiga 24. 1910. str. 39 - 43.
- Čelar, Josip: Književne beleške - Niče i moderni duh, Sarajevo, 1929.
- Damjanović, Milan: Ničeov pozitivni nihilizam (Zbornik: Niče i marksizam, str. 54 - 71.), Beograd, 1969.
- Diltaj, Vilhelm: Zasnivanje duhovnih nauka, "BIGZ", Beograd, 1980.
- Diltaj, Vilhelm: Izgradnja istorijskog svijeta u duhovnim naukama, "BIGZ", Beograd, 1980.
- Durant, Vil: Um caruje, "Narodno delo", Beograd.
- Đurić, Miloš: Istorija helenske književnosti, "Naučna knjiga", Beograd, 1951.
- Đurić, Miloš: Istorija helenske etike, Beograd, 1961.
- Đurić, Miloš: Fridrih Niče i helenska kultura (predgovor knjige: Rađanje tragedije iz duha muzike od F. Ničea), Beograd, 1960.
- Đurić, Mihailo: Utopija izmene svijeta, "Prosveta", Beograd, 1979.
- Engels, Fridrih: Anti-Diring, "Naprijed", Zagreb, 1950.
- Engels, Fridrih: Dijalektika prirode, "Kultura", Beograd, 1970.
- Engels, Fridrih: Ludvig Fojerbah i kraj klasične njemačke filozofije, "Kultura", Beograd, 1947.
- Engels, Fridrih: Razvitak socijalizma od utopije do nauke, "Kultura", Beograd, 1950.
- Engels, Fridrih: Uloga sile u istoriji, "Kultura", Beograd, 1961.
- Eugen, Fink: Nietzscheova filozofija, "Znaci", Zagreb, 1981.
- Eucken, Rudolf: Die Weltgeschichtliche Bedeutung des deutschen Geistes, Stuttgart und Berlin, 1914.
- Filipović, Vladimir: Novija filozofija Zapada, Zagreb, 1968.
- Frichand, Marek: Etička misao mladog Marksa, "Nolit", Beograd, 1966.
- Frojd, Sigmund: Uvod u psihoanalizu, Beograd, 1970.
- Frojd, Sigmund: Nova predavanja, Beograd, 1970.
- From, Erih: Zaboravljeni jezik, Zagreb, 1970.
- From, Erih: Bjekstvo od slobode, "Nolit", Beograd, 1973.
- From, Erih: Anatomija ljudske destruktivnosti, "Naprijed", Zagreb, 1976.
- Forster Nietzsche, Elisabeth: Der einsame Nietzsche, Leipzig, 1914.
- Gaultier, Jules: Nietzsche et la Reforme philosophique, Paris, 1929.
- Grlić, Danko: Ko je Niče, "Vuk Karadžić", Beograd, 1969.

- Grlić, Danko: Tri velike teme Ničeove filozofije (predgovor knjige: Volja za moć, od F. Ničea), Beograd, 1972.
- Grlić, Danko: Smisao i sudbina filozofije Fridriha Ničea (pogovor knjige: Tako je govorio Zaratustra, od F. Ničea), Zagreb, 1975.
- Grlić, Danko: Niče kao umjetnik i kao estetičar, "Izraz" br. 4. 1958. str. 401-414.
- Grlić, Danko: Frierich Nietzsche, "Liber", Zagreb, 1981.
- Guérin, Michel: Nietzsche Socrate hérétique, Bernard Grasset, Paris, 1975.
- Gustav Jung, Karl: Dinamika nesvesnog, "Matica srpska", Beograd, 1977.
- Gustav Jung, Karl: Čovjek i njegovi simboli, "Mladost", Zagreb, 1973.
- Hajdeger, Martin: Doba slike svijeta, Zagreb, 1969.
- Hamilton, Alaster: Fašizam i intelektualci 1919 - 1945. "Kultura", Beograd, 1978.
- Habazin, Anđelko: Aktualnost Kjerkegora i Ničea u novijoj filozofskoj situaciji, "Krugovi" br. 6. 1957. str. 377-384.
- Hefing, Harold: Fridrih Niče, Srpski književni glasnik, knjiga XXI, 1908. str. 365-374, 444-467 i 523-535.
- Hegel, Georg Wilhelm Fridrih: Istorija filozofije, I-III, "Kultura", Beograd, 1964.
- Hegel, Georg Wilhelm Fridrih: Filozofija povijesti, "Kultura", Zagreb, 1951.
- Hegel, Georg Wilhelm Fridrih: Fenomenologija duha, "Kultura", Beograd, 1974.
- Hegel, Georg Wilhelm Fridrih: Osnovne crte filozofije prava, "V. Masleša", Sarajevo, 1964.
- Ilić, Aleksandar: Niče i "Karmen", časopis XX vijek br. 4. 1938. str. 44-49.
- Ivanov, Vjačeslav: По звѣздамъ, Peterburg, 1909.
- Kangrga, Milan: Razmišljanje o etici, "Praksis", Zagreb, 1970.
- Kaufmann, Walter: Nietzsche Philosopher, Psychologist, Antichrist, New Jersey Princeton University Press, 1974.
- Karlanj, Tomas: O herojima, Beograd, 1922.
- Kjerkegor, Seren: Strah i drhtanje, "BIGZ", Beograd, 1975.
- Kjerkegor, Seren: Bolest na smrt, "Ideje", Beograd, 1974.
- Kjerkegor, Seren: Ponavljanje, "Grafos", Beograd, 1975.
- Korać, Veljko: Marksovo shvatanje čovjeka, istorije i društva, "Kultura", Beograd, 1971.
- Korać, Veljko: Filozofija i njena istorija, "Naprijed", Zagreb, 1978.
- Kohan, P. S.: Istorija zapadnoevropske književnosti, I-II, "V. Masleša", Sarajevo, 1972. str. 365-414.
- Kohan, P. S.: Istorija zapadnoevropske književnosti, III, "V. Masleša", Sarajevo, 1972. str. 38-70.
- Kostrenčić, Marko: Ničeova filozofija i problem vrijednosti, "Nova Evropa", br. 8. 1920. str. 302-309.
- Kožev, Aleksandar: Kako čitati Hegela, "V. Masleša", Sarajevo, 1964.
- Kroče, Benedeto: Književna kritika kao filozofija - Porijeklo tragedije Fridriha Ničea, str. 351-355.
- Krleža, Miroslav: Eseji, knjiga IV, "Zora", Zagreb, 1963.
- Krleža, Miroslav: Izlet u Mađarsku 1947, "Republika", Zagreb, 1953.
- Ladan, Tomislav: U Škarama, Zagreb, 1965. str. 206-214.
- Lazarević, Branko: Niče, Srpski književni glasnik, knjiga 49. 1936. str. 26-39.
- Lübbe, Hermann: Politische philosophie in Deutschland, Deutscher Taschenbuch Verlag, München, 1974.
- Langrebe, Ludvig: Savremena filozofija, "Logos", Sarajevo, 1976.
- Lenjin, V. I.: Materijalizam i empiriokriticizam, "Kultura", Beograd, 1948.
- Lenjin, V. I.: Imperijalizam kao najviši stadijum kapitalizma, "Kultura", Beograd, 1957.
- Lenjin, V. I.: Država i revolucija, "Kultura", Beograd, 1957.
- Lenjin, V. I.: Filozofske sveske, "Kultura", Beograd, 1955.

- Lenjin, V.I.: O kulturi i umjetnosti, "Kultura", Beograd, 1957.
- Lenjin, V.I.: O materijalizmu i dijalektici, "Kultura", Beograd, 1956.
- Lorenc, Konrad: O agresivnosti, "V. Karadžić", Beograd, 1970.
- Lukač, Đerđ: Niče i fašizam, "Kultura", Beograd, 1956.
- Lukač, Đerđ: Razaranje uma, "Kultura", Beograd, 1966.
- Lukač, Đerđ: Povijest i klasna svijest, "Naprijed", Zagreb, 1970.
- Lukić, Radomir: Sociologija morala, Beograd, 1974.
- Lježnjev, I.: Niče prorok imperijalizma i fašizma, "Republika" br.4-5. 1946. str.341-370.
- Mahajm, Karl: Ideologija i utopija, "Nolit", Beograd, 1968.
- Majkić, Kosta: Žena u filozofskom učenju Fridriha Ničea, "Brankovo kolo", 1936. str.151-154. i 184-187.
- Man, Tomas: Ničeova filozofija u svjetlosti našeg iskustva - Nove studije, Novi Sad, 1963.
- Man, Tomas: Stvaraoci i djela, "Matica srpska", Beograd.
- Marks, Karl: Razlika između Demokritove i Epikurove filozofije prirode, "Kultura", Beograd, 1963.
- Marks, Karl: Beda filozofije, "Naprijed", Zagreb, 1959.
- Marks, Karl: Kapital, I-III, "Kultura", Beograd, 1958-1959.
- Marks, Karl: Kritika političke ekonomije, "Kultura", Beograd, 1960.
- Marks, Karl: Kritika Hegelove filozofije državnog prava, "V. Masleša", Sarajevo, 1960.
- Marks, Karl i Engels, Fridrih: Rani radovi, "Naprijed", Zagreb, 1961.
- Marks, Karl i Engels, Fridrih: Njemačka ideologija, "Kultura", Beograd, 1964.
- Marks, Karl i Engels, Fridrih: Sveta porodica, "Kultura", Beograd, 1969.
- Marks, Karl i Engels, Fridrih: Manifest komunističke partije, "Kultura", Zagreb, 1957.
- Markkuš, Stjepan: Filozofija Ničea i Tolstoja sa stanovišta prava, Zagreb, 1960.
- Mering, Franc: O istorijskom materijalizmu, Beograd, 1970.
- Milošević, Nikola: Šta Lukač duguje Ničeu, I-II, "Slovo ljubve", Beograd, 1979.
- Natorp, Paul: Die deutsche Kultur. In: Deutsche staatsbürgerkunde. Herausgegeben von Adolf Bauser. Stuttgart, 1922.
- Niče, Fridrih: Rađanje tragedije iz duha muzike, "Kultura", Beograd, 1960.
- Niče, Fridrih: Filozofija u tragičnom razdoblju Grka, "Grafos", Beograd, 1979.
- Niče, Fridrih: O koristi i šteti istorije za život, "Grafos", Beograd, 1977.
- Niče, Fridrih: Osvit, "Rad", Beograd, 1979.
- Niče, Fridrih: Grčka muzička drama, časopis "Polja" br.243. 1979. Novi Sad.
- Niče, Fridrih: Antihrist, "Grafos", Beograd, 1976.
- Niče, Fridrih: Dionisovi ditirambi, "Grafos", Beograd, 1981.
- Niče, Fridrih: Vjerski život, Sarajevo, 1913.
- Niče, Fridrih: Tako je govorio Zaratustra, "Mladost", Zagreb, 1975.
- Niče, Fridrih: Sumrak idola, "Grafos", Beograd, 1977.
- Niče, Fridrih: Genealogija morala, "Grafos", Beograd, 1983.
- Niče, Fridrih: S one strane dobra i zla, "Grafos", Beograd, 1980.
- Niče, Fridrih: Volja za moć, "Prosveta", Beograd, 1972.
- Niče, Fridrih: Ecce homo, "Grafos", Beograd, 1977.
- Nietzsche, Friedrich: Menschliches, Allzumenschliches, Berlin, 1967.
- Pavićević, Vuko: Osnovi etike - Ničeov imoralizam, str.334-345. "Kultura", Beograd, 1967.
- Pavićević, Vuko: Filozofija Fridriha Ničea, "Rad", Beograd, 1955.
- Pejović, Danilo: Protiv struje - Teškoće s Ničeu, Zagreb, 1965. str.265-282.
- Petronijević, Branislav: Šopenhauer, Niče, Spenser, "Gece kona", Beograd, 1920.
- Petronijević, Branislav: Niče i imoralizam - Članci i studije, Beograd, 1922. str.31-37.

- Petronijević, Branislav: Ničeova prepiska - Članci i studije, "Napredak", Pančevo, 1920.
- Petronijević, Branislav: Fridrih Niče i Lu Salome - Članci i studije, "Napredak", Pančevo, 1913.
- Plehanov, G.V.: K pitanju o ulozi ličnosti u istoriji, "Kultura", Beograd, 1950.
- Prohić, Kasim: O povjesno-duhovnim pretpostavkama odnosa Marksove i Ničeove filozofije (zbornik: Niče i marksizam, str. 72-86.), Beograd, 1969.
- Rasel, Bertrand: Istorija zapadne filozofije, "Kosmos", Beograd, 1962.
- Reich, Wilhelm: Masovna psihologija fašizma, Beograd, 1973.
- Ribnikar, Vladimir: Fridrih Niče, "Delo", knjiga XXII, 1889. str. 179-199.
- Rozental, M.M.: Marksistički dijalektički metod, "Kultura", Beograd, 1948.
- Scheler, Max: Der Genius des Krieges und der Deutsche Krieg, Leipzig, 1915.
- Sekulić, Isidora: Govor i jezik, Beograd, 1966. str. 199-222.
- Sekulić, Isidora: Teme - Vagner - Niče, str. 77-90. Beograd, 1962.
- Sinnclair, Upton: Natčovjek, "Književnik" br. 11. 1966. str. 448-451.
- Simmel, Georg: Deutschlands innere Wandlung, München und Leipzig, 1917.
- Simmel, Georg: Die idee Europas. In: Der Krieg und die geistigen Entscheidungen, str. 65-72.
- Sombart, Werner: Händler und Helden - Patriotische Besinnungen, München und Leipzig, 1915.
- Spiridonović - Savić, Jelena: Tragika Ničea - Susreti (zbirka eseja), str. 117-136. Beograd, 1944.
- Stanojević, Vladimir: Tragedija genija, "Medicinska knjiga", Beograd-Zagreb, 1960.
- Supek, Ivan: Ugrožena ljudska egzistencija (zbornik: Humanizam i socijalizam, I), Zagreb, 1963.
- Supek, Rudi: Egzistencijalizam i dekadencija, "Matica hrvatska", Zagreb, 1950.
- Supek, Rudi: Humanizam i naturalizam (zbornik: Humanizam i socijalizam, I), Zagreb, 1963.
- Šarčević, Abdulah: Dvostruki mislilac - Marks i Niče - kriza metafizike i metafizika krize (zbornik: Niče i marksizam, str. 87-107.) Beograd, 1969.
- Šarčević, Abdulah: Kriza svijeta i istina, "Veselin Masleša", Sarajevo, 1974.
- Šestov, Lav: Dobro u učenju grofa Tolstoja i Ničea, "Književne novine", Beograd, 1981.
- Šiko, Erih: Fridrih Niče preteča fašizma, "Delo" br. 3. 1959.
- Šopenhauer, Artur: Svijet kao volja i predstava, "Grafos", Beograd, 1981.
- Špengler, Oswald: Propast Zapada, I-II, "Kosmos", Beograd.
- Štedimlija, S.M.: Je li Niče ideolog rata, "Anali naših dana" br. 5. 1936. str. 5-10.
- Tautović, Radojica: Samoosuda Fridriha Ničea, Letopis Matice srpske br. 4. 1957.
- Tartalja, Smilja: Skriveni krugovi - Obnova ciklizma u filozofiji istorije, Beograd, 1976.
- Tkalčić, Marijan: Etika od Platona do Ničea, Beograd, 1957.
- Tojnbi, Arnold: Istraživanja istorije, I, "Prosveta", Beograd, 1970.
- Tojnbi, Arnold: Istraživanja istorije, II, "Prosveta", Beograd, 1971.
- Troj, Rudolf: Pogledi Fridriha Ničea na istoriju, Srpski književni glasnik br. 4. 1939. str. 277 - 286.
- Urbančić, Ivan: Bit nihilizma kao bit metafizike, "Praksis" br. 1. 1971. str. 3-16.
- Velimirović, Nikolaj: Kritika i biografija - Tako je govorio Zaratustra, "Delo" br. 1. 1911. str. 150-157 i 299 - 308.
- Velimirović, Nikolaj: Niče i Dostojevski, "Delo" br. 1. 1912. str. 207 - 214 i br. 3. str. 348-355.

- Veljačić, Čedomil: Buddha i Nietzsche - Od Nepala do Cjelona, Gradska biblioteka Subotica, 1981.
- Vindelband, Vilhelm: Povijest filozofije, II, "Kultura", Zagreb, 1957.
- Willard Hurtington, Wright: Introduction The philosopher of Nietzsche, Modern Library Gornts, 1974.
- Žid, Andre: Granice umjetnosti, "Kultura", Beograd, 1967.
- Životić, Miladin: Smisao Ničeovog imoralizma (zbornik: Niče i marksizam, str. 161-178.), Beograd, 1969.
- Životić, Miladin: Egzistencija, realnost i sloboda, "Ideje", Beograd, 1973.

S A D R Ž A J

1. U V O D.....	1.
2. KRAJ METAFIZIKE I DUHOVNA KRIZA VREMENA.....	11.
3. STVARALAČKA VOLJA KAO LJUDSKA SUDBINA.....	44.
4. NIČE I VAGNER KAO SLJEDBENICI I UDVORICE TRAGIČKOG BOGA DIONISA.....	70.
5. KRITIKA TRADICIONALNE KULTURE, RELIGIJE I MORALA.....	85.
6. NIČEOV IMORALIZAM I MARKSISTIČKI SMISAO MORALA.....	139.
7. NIČE I HAJDEGER.....	162.
8. NIČEOVO UČENJE O VJEČNOM VRAĆANJU ISTOG I MARKSISTIČKA IDEJA PROGRESA.....	178.
9. RAZLIČITOST KONCEPCIJE FILOZOFIJE ISTORI- JE NIČEA I MARKSIZMA.....	207.
10. ISTORIJSKA SUDBINA I SMISAO FILOZOFIJE FRIDRIHA NIČEA.....	246.
11. Z A K L J U Č A K.....	276.
12. B I B L I O G R A F I J A	295.